

© 2000
SISTEMO
CONVULSIONI

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ ΑΡ. 1.

1668

204
A 24 ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
ΙΕΡΑΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ

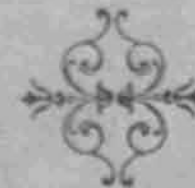
ΥΠΟ

1 ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.)

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΧΑΛΚΗΣ

«ἄτοπον εἰκὴ καὶ ὥς ἔτυχε παραφέρειν
τὰ ἀπὸ τῶν Γραφῶν» (Χρυσόστομος).

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

*Εκ τοῦ Τυπογραφείου τῶν Βιβλιοκδοτικῶν Καταστημάτων

Π. ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ

— — —
1921

ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΙΟ

Β. 1668

Ἐπεφυλάσσεται ἐαυτῷ ὁ συγγραφεὺς ὅλα τὰ
δίκαια.

ΙΕΡΟΝ

ΤΩ

ΑΔΗΣΤΩ ΜΟΥ ΧΑΡΙΔΑΩ

Ὡς ὀφειλὴν παλαιὰν ἀναγράφω εἰς τὸ ὄνομά σου, υἱέ μου, τὴν Ἑρμηνευτικὴν ταύτην τῶν Θεῶν Γραφῶν, ὡς μνημόσυνον τῆς προθυμίας σου ἐκείνης, μεθ' ἧς, μόλις ἐπταέτης, προσέτρεχες νὰ βοηθήσῃς τὸν πατέρα σου εἰς τὰς διορθώσεις τῶν τυπογραφικῶν παροραμμάτων κατὰ τὴν τότε τῇ ἐπιμελείᾳ αὐτοῦ παρασκευαζομένην ἐκδοσιν τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἦτο ἡ πρώτη ἐκδήλωσις, ἡ ἀπαρχὴ τῆς φιλοτιμίας σου ἐκείνης, ἣτις κατὰ μὲν τὰς σπουδὰς σου, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ξένοις, σὲ ἀνέδειξε *modèle*, τύπον τάξεως, κοσμιότητος καὶ ἐπιμελείας, ἐν δὲ τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος σου βενιαμεῖν μὲν τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλ' οὐδενὸς ὕστερον τῶν παλαιμάχων τῆς ὑπηρεσίας. Χρόνοι ἀλησμόνητοι! ἀλησμόνητοι διὰ τὴν ἀντίθεσιν τῶν τότε καὶ τῶν νῦν, διὰ σὲ βεβαίως ὄχι, τὸν ἤδη ζῶντα τὴν ζωὴν τὴν ἀληθινὴν, καὶ ἂν λέγηται θάνατος, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς τοὺς ἄνευ σοῦ ζῶντας ἔτι τὸν θάνατον τοῦτον, καὶ ἂν λέγηται ζωὴ. Πιστεύεται ὅτι ἔχουσι καὶ οἱ πόνοι οὗτοι τὸ ἴδιον ἀντίδοτον, αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ εἴρισκον παρὰ σοὶ οἱ ξένοι κατὰ τὴν μακρὰν ἀσθενειάν σου καὶ ἐχαρκτηρίζον ὡς *résignation d'un Saint*. Συναπεκόμισας καὶ τοῦτο μετὰ σοῦ, ὥσπερ ἐπὶ ἰσχύς τις ἀνάγκη αὐτοῦ διὰ σὲ καὶ ἐκεῖ.

Βεβαίως δὲν προησθάνθης τίνα πόνον κατέλειπες εἰς ἡμᾶς. Ἄλλως ἢ στοργή σου ἢ παραδειγματικὴ θὰ προετίμα νὰ ἀφήσῃ εἰς ἡμᾶς καὶ ὁλόκληρον τὸ ἀντίδοτον ἐκεῖνο. Θὰ εὕρωμεν ἄρ' αὖ γε αὐτοῦ τὴν παύσαντων πόνων ἡμῶν, ἣν μάτην ζητοῦμεν ἐνταῦθα;

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὡς τὸ *Ἐγχειρίδιον τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, τὸ ἐν πρώτῳ τόμῳ ὡς *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Φιλοσοφίας* πρὸ δωδεκαετίας ἐκδοθὲν ἐν Ἀθήναις, οὕτω καὶ τὸ παρὸν *Ἐγχειρίδιον τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς*, τὸ ἐν τῷ «Νέῳ Ποιμένι» δημοσιευθὲν, ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάγκην, περὶ ἧς ἐν τῷ Προλόγῳ ἐκείνου ἔγραφον ταῦτα.

«Ὀλίγοι τῶν παρ' ἡμῖν λογίων ἔχουσι τὴν ἀνεσιν καὶ τὰς εὐκολίας, διδάσκοντες καὶ συγγράφοντες νὰ ἀφορῶσι καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν περὶ αὐτὰ διατρίβουσι μαθημάτων· οἱ δὲ πλείους καὶ λόγῳ καὶ γραφῇ παραδίδοντες ἀφορῶμεν πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν μαθητευόντων». Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς, ὁμοῦ μετὰ τῆς *Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς*, μοι εἶχεν ἀνατεθῆ ἅμα τῇ εἰσόδῳ μου εἰς τὴν Σχολὴν (1890), καὶ ἡ ἔλλειψις καταλλήλων παρ' ἡμῖν ἐντύπων τότε κειμένων πρὸς διδασκαλίαν ἐπέβαλέ μοι τὸ καθήκον νὰ φροντίσω ἐκ τῶν ἐνόντων περὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ὑπαρχούσης ἀνάγκης. Τὴν ἐπίτομον τοῦ ἀοιδίου διδασκάλου Κ. Κοντογόνου *Εἰσαγωγὴν* καὶ τὰ συνημμένα αὐτῇ *Στοιχεῖα τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς* εὐρόντες ἀνεπαρκῆ καὶ τινες τῶν πρὸ ἐμοῦ ἐμπεισιστευμένων τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Σχολῇ, εἶχον συντάξει τινὰ κείμενα, καὶ ἐγὼ ἠναγκάσθην κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος νὰ διδάξω ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φερομένων παρὰ τοῖς μαθηταῖς χειρογράφων αὐτῶν. Ἀπὸ τοῦ ἐπομένου ὁμως ἔτους ἔκρινα καλὸν νὰ φροντίσω περὶ καταρτίσεως ἰδίων κειμένων πρὸς διδασκαλίαν, ὡς εἰκὸς μὴ παρορῶν τὰ ὑπὸ τῶν πρὶν πεπονημένα, μάλιστα ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἑρμηνευτικῇ. Διεσκευάσθησαν ἐφεξῆς τὰ πρῶτα δοκίμια, καὶ ἅπαξ καὶ δῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ ἐφρόντιζον καὶ περὶ λιθογραφήσεως ἢ πολυγραφώσεως αὐτῶν πρὸς ἰδίαν χρῆσιν.

Ἐχει τὸ παρὸν ἱκανὸς διαφορὰς πρὸς ἐκεῖνα. Ἐδέησε νὰ ληφθῶσιν ἐπ' ὅσιν ἄλλα τε καὶ οἱ νέοι ὄροι τῆς τυπογραφίας, οἱ ὑπεργορεύοντες φειδώ. Διὰ τοῦτο, ἀντὶ ἀναγραφῆς τῶν σχετικῶν πονημάτων τῆς βιβλιογραφίας τοῦ μαθήματος, γίνεται ἀπλῶς παραπομπὴ εἰς ἔργα δυνάμενα νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην, καὶ ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὸ *Βιβλικὸν ἢ Ἀγιογραφικὸν Λεξικὸν* τοῦ F. Vigouroux. Διὰ τὴν

αὐτὴν αἰτίαν καὶ αἱ παρθεσεις ἀπὸ ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων συγγρα-
φῶν εἶναι ὀλιγώτεροι ἢ ὅσον ἦσαν ἐπιθυμηταί. Παρὰ τὴν φειδῶ ὅ-
μως τὴν ἐπιβεβλημένην ἐδόθη ἐνιαχοῦ πλείων ἔκτασις, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ
ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ μαθήματος ὡς τε ἐρμηνευτικῇ
καὶ ὡς ἐξηγήσεως, τοῦτο δέ, διότι ἡ ἱστορία ἐπιστήμης τινὸς ἔχει κατ'
ἐμὲ τὴν αὐτὴν σημασίαν πρὸς τὴν ἐπιστήμην αὐτήν, ἣν ἡ Γεωγραφία
καὶ Χρονολογία πρὸς τὴν Ἱστορίαν.

Γενναιότερα ἀπὸ τῆς νεωτέρας γενεᾶς, ἥς σύνθημα φέρεται τὸ πα-
λαίφατον. "Αἴμας δ' ἐσόμεθα πολλῶν κάρρονες.

Ἐν Χάλκῃ, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, 1921

B. A.

Ἐκ τῶν Παραρμάτων ἀναγνωσιεᾶ

Σελ.	6 σειρ.	κάτωθεν	3 alius	ἀντὶ αὐτοῦ
7	»	ἄνωθεν	15 ἢ τοπικαῖς	» τοπικαῖς ἢ
10	»	»	6 midrash καὶ πληθ.	» καὶ πληθ. midrash
10	»	»	15 εἰς	» ὡς
11	»	»	15 ἐλληνισταῖς Ἰουδαίοις	» Ἑλληνισταῖς καὶ
14	»	κάτωθ.	8 Micael	» Michel [Ἰουδαίους
16	»	ἄνωθεν	3 χξστ'	» χξξ'
42	»	»	12 Τυπολόγων	» Τυπολόγων
62	»	»	2 ῥητέων	» ῥητόν
65	»	κάτωθ.	8 per	» per
71	»	ἄνωθ.	16 Θεοβίτης	» Θεοβίτης
94	»	κάτωθ.	3 τῆς συγγραφῆς	» τῆ συγγραφῆς
96	»	»	3 ἐτόμοισιν	» ἐκτόμοισιν
116	»	»	15 διατελεῖται	» διαλατοῦσι
132	»	ἄνωθ.	15 Τρίκκης καὶ Νικολάου Ρηγίου ἀπὸ τοῦ Ιου,	
Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Θεοφυλάκτου . . .				

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§	1.	Ἑρμηνευτικὴ καὶ Ἐξηγητικὴ	Σελ.	1
§	2.	Υπόθεσις καὶ διαίρεσις τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς		2
§	3.	Χρησιμότης καὶ ἀξία τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς		5
§	4.	Πηγαὶ καὶ βοηθήματα τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς		7
§	5.	Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς		8
§	6.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρ' Ἑβραίοις		8
§	7.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Ἑλληνισταῖς Ἰουδαίοις		11
§	8.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Καββαλα- σταῖς Ἰουδαίοις		13
§	9.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ Χριστιανοῖς πρὸς Ὁριγένους		15
§	10.	Ἑρμηνεία Ἑρμηνευτικὴ ἐν τῇ Ἀλεξανδρειανῇ Σχολῇ		19
§	11.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς μετρίοις Ὁρι- γενισταῖς		21
§	12.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ ἐν τῇ Ἀντιοχείανῃ Σχολῇ		22
§	13.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ		26
§	14.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ κατὰ τοὺς Μέσους χρόνους		29
§	15.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ Διαμαρτυρομένους μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος		33
§	16.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ Διαμαρτυρομένους μέχρις ἡμῶν		37
§	17.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Καθολικοῖς		41
§	18.	Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις		45

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Τὰ διάφορα εἶδη τῶν γραφικῶν ἐννοιῶν

§	19.	Ποικιλία τῆς ἐννοίας καθ' ὅλην καὶ κατ' εἶδος		49
§	20.	Ἡ φανερά διὰ τοῦ λόγου παράστασις τῶν νοημάτων		50
§	21.	Ἡ συγκεκριμένη διὰ τοῦ λόγου παράστασις τῶν νοημάτων		53

η'

§ 22.	Δημώδης παράστασις τῶν νοημάτων	Σελ. 58
§ 23.	Μυθική παράστασις τῶν νοημάτων	» 62
§ 24.	Ἡ διὰ τῶν πραγμάτων παράστασις τῶν νοημάτων	» 63
§ 25.	Ἡ τυπική ἔννοια	» 65
§ 26.	Ἐνότης καὶ ποικιλία τῆς κατὰ γράμμα ἢ ἀμέ- σου ἐννοίας	» 67
§ 27.	Ἐνότης καὶ ποικιλία τῆς τυπικῆς ἐννοίας	» 70
§ 28.	Κῦρος καὶ ὄριον τῆς τυπικῆς ἐννοίας	» 72

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ εὗρεσις τῶν γραφικῶν ἐννοιῶν

§ 29.	Ὁρθὴ Ἑρμηνευτικὴ ἀρχὴ	» 77
-------	---------------------------------	------

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Ἡ φιλολογικὴ Ἑρμηνεία τῶν Γραφῶν

§ 30.	Τρόποι καὶ μέσα τῆς εὐρέσεως τῆς ἀμέσου ἐννοίας	» 79
§ 31.	Ἐξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων	» 79
§ 32.	Ἐξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν ἑβραϊκῶν λέξεων	» 84
§ 33.	Ἐξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν ἑλληνικῶν λέξεων	» 86
§ 34.	Ἡ τοῦ λόγου ἀκολουθία	» 89
§ 35.	Κανόνες ἐπὶ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας	» 92
§ 36.	Ἀρχαιογνωσία ἢ ἱστοριομάθεια	» 94

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ἀρμονικὴ Ἑρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς

§ 37.	Ἀνάγκη καὶ μέσα τῆς ἀρμονικῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν	» 98
§ 38.	Τὰ ὅρια τῆς ἀρμονικῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν	» 101
§ 39.	Λύσεις διαφωνιῶν Γραφῶν πρὸς Γραφάς	» 106
§ 40.	Λύσεις διαφωνιῶν τῶν Γραφῶν πρὸς τοὺς θύρωθεν	» 108

§ 41.	Συμφωνία τῆς ἐρμηνείας πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν Σελ. παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν	» 110
§ 42.	Συμφωνία τῆς Ἑρμηνείας πρὸς τοὺς Πατέρας	» 112

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ἡ μετάδοσις τῶν γραφικῶν ἐννοιῶν

§ 43.	Ποικιλία περὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἁγίων Γραφῶν	» 114
§ 44.	Ἡ καθ' ὅλην ἐξήγησις	» 115
§ 45.	Ἡ κατ' εἶδος ἐξήγησις	» 117
§ 46.	Ἐξήγησις διὰ μεταφράσεως	» 118
§ 47.	Ἐξήγησις διὰ παραφράσεως	» 120
§ 48.	Ἡ διὰ σημειώσεων ἐξήγησις	» 122
§ 49.	Ἡ δι' ὁμιλιῶν ἐξήγησις	» 124
§ 50.	Ἡ διὰ σχολίων καὶ γλωσσῶν ἐξήγησις	» 127
§ 51.	Ἡ δι' ἐπιτομῶν ἢ ἐκλογῶν ἐξήγησις	» 130
§ 52.	Ἡ διὰ σειρῶν ἐξήγησις	» 133
§ 53.	Ἡ διὰ ζητημάτων ἐξήγησις	» 136
§ 54.	Ἡ διὰ πραγματειῶν ἐξήγησις	» 137
§ 55.	Ἡ δι' ὑπομνημάτων ἐξήγησις	» 138

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Ἑρμηνευτική καὶ Ἐξηγητική

Τὸ ρῆμα *ἐρμηνεύειν*, ἐσχηματισμένον κατ' ἀναλογίαν τοῦ *λεσχηνεύειν*, παρὰ τὴν *λέσχην*, καὶ πιθανώτατα προερχόμενον ἀπὸ τοῦ μυθολογικοῦ θεοῦ Ἑρμοῦ (Πρ. 14, 12), τοῦ ἀγγέλου καὶ κήρυκος τῶν θεῶν, τοῦ διαβιβάζοντος τοῖς ἀνθρώποις τὰς βουλὰς αὐτῶν, σημαίνει μάλιστα μὲν τὸ διὰ λόγου προφορικοῦ, ἔπειτα δὲ καὶ τὸ διὰ γραφῆς καθιστᾶν δῆλον τὸ ἄδηλον, εἴτε ὡς νόημα τῆς ψυχῆς, ἀπαιτοῦν ἑκφρασιν καὶ ἀνάπτυξιν (Σοφ. Οἰδ. Κ. 398 Θουκ. 2, 60 = *σαφῶς διδάξαι*), εἴτε ὡς ἐν ξένη γλώσσῃ ἐκπεφρασμένον καὶ μεταφράσεως δεόμενον (Ξεν. Ἄν. 5, 5, 4. Ἰω. 1, 43. 9, 7. Ἑβρ. 7, 2. πρβλ. 1 Κορ. 12, 10. 30. 14, 26 ἔξ.), εἴτε καὶ ὡς ἄσαφῶς εἰρημένον καὶ διασαφήσεώς τινος χρήζον (Πλατ. Ἰων. σελ. 535 Λουκ. 24, 27). Εἰς τὸ αὐτὸ νόημα καταντᾷ καὶ τὸ ρῆμα *ἐξηγεῖσθαι*, ὅπερ κυρίως σημαῖνον τὸ προπορευόμενον *ἐξάγειν*, τὸ *ὁδηγεῖν* καὶ *δεικνύειν* (Ὀμ. Β. 3, 806. Σοφ. Οἰδ. Κ. 1516), ἐκ μεταφορᾶς δηλοῖ τὸ λόγῳ ἢ παραδείγματι ὁδηγεῖν τινα εὐρισκόμενον ἐν ἀμηχανίᾳ, ἐν ἀγνοίᾳ, ἐν ἀμφιβολίᾳ, εἴτε δι' ὑποβολῆς καὶ ὑποδείξεως τοῦ πρακτέου (Αἰσχyl. Εὐμ. 563. Ἡροδ. 3, 72. 6, 135), εἴτε διὰ διδασκαλίας, ἐκθέσεως καὶ ἀφηγήσεως τοῦ ὅλως ἢ ἐν μέρει ἀγνωστοῦ (Πλατ. Πολιτ. 4, 426 c. 5, 467 a. Ἰω. 1, 18. Λουκ. 24, 35. Πρ. 10, 8), εἴτε δι' ἀποκαλύψεως τῆς κεκρυμμένης ἐννοίας ὀνείρων, σημείων καὶ τεράτων (Ἡροδ. 1, 78. Ξεν. Ἀνάβ. 2, 3. πρβλ. Γεν. 41, 8. 24), εἴτε τέλος δι' ἀναπτύξεως καὶ σαφηνισμοῦ τῶν τῆς ψυχῆς νοημάτων (Θουκ. 1, 138, 3), καὶ μάλιστα τῶν γραπτῶν ἢ ἀγράφων λόγων, διασαφήσεως δεομένων ἐν ἡ ἐκδοχῇ ὅπως τὸ τῆς κοινῆς γλώσσης *ἐξηγεῖν*, κεῖται τὸ ρῆμα ὅλως συνωνύμως τῷ *ἐρμηνεύειν* (Πλατ. Κρατυλ. 407 a. Νομ. 7, 802 c. Δημ. 47, 69). Ταῖς ποικίλαις ταύταις ἐκδοχαῖς τοῦ ρήματος ἀνάλογος ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἡ σημασία τοῦ ὀνόματος *ἐξηγητῆς*, χρησιμοποιουμένου πρὸς δῆλωσιν τὸ μὲν τῶν *ξεναγῶν* ἢ *περιηγητῶν* (cicerone), τῶν ὁδηγούντων τοὺς ξένους καὶ δεικνύντων αὐτοῖς ἢ ἐρμηνευόντων τὰ ἀξιοθέατα μνημεῖα τόπου τινὸς ἢ πόλεως, τὸ δὲ τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν ὀνείρων καὶ ἄλλων οἰωνοδήποτε θεοσημειῶν, ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις τῶν ἐμπεισιτετευμένων τὴν φυλακὴν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἱερῶν νόμων. Ἐνεκα τῆς συνωνυμίας ταύτης δύναται βεβαίως, ὅτι λέγεται *ἐρμηνευ-*

τική, τὸ αὐτὸ νὰ λέγεται καὶ ἐξηγητική, ὃν τρόπον ἀδιαφόρως μεταχειρίζομεθα τὰς λέξεις ἐρμηνείαν καὶ ἐξήγησιν, καὶ ὅ,τι ἐννοοῦμεν λέγοντες ἐρμηνείαν κειμένου τινός, τὸ αὐτὸ ἐννοοῦμεν λέγοντες καὶ ἐξήγησιν. Πλὴν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ γλώσσῃ καθιερώθη ἡ διάκρισις αὕτη, ὥστε *Ἑρμηνευτική* καὶ *Ἐξηγητική* νὰ ἔχωσι πρὸς ἀλλήλας ὡς ἡ θεωρία πρὸς τὴν πράξιν, καὶ Ἑρμηνευτικὴ μὲν νὰ ὀνομάζεται ἡ ἐπιστήμη ἡ τέχνη (1) ἡ διδάσκουσα τοὺς κανόνας, τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα τοῦ ὀρθῶς καὶ προσηκόντως ἀναπτύσσειν καὶ διασαφηνίζειν τὰ διωσαφήσεως καὶ ἀναπτύξεως χρήζοντα ἔργα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, Ἐξηγητικὴ δὲ νὰ λέγεται τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ ἐρμηνεύειν καὶ ἐξηγεῖν. Καὶ τοῦτο μὲν καθόλου περὶ τῆς Ἑρμηνευτικῆς, τῆς εἰδος εἶναι ἡ *Ἱερὰ* ἢ *Ἀγιογραφική* λεγομένη *Ἑρμηνευτική*. Ἐν δὲ τῇ θεολογικῇ γλώσσῃ προστίθεται καὶ αὕτη ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο ὅρων, ὅτι ἐν ᾧ ὁ ὅρος *Ἐξηγητική* (διηλ. *θεολογία*), καθιερώθη πρὸς δήλωσιν παντὸς τοῦ περὶ τὴν κατανόησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν καταγινομένου κλάδου τῆς Θεολογίας, ἡ *Ἑρμηνευτική* ἀποτελεῖ μέρος, ἰδιαίτερόν τι μάθημα τοῦ κλάδου τούτου, ἐν ᾧ μὲν μοῖρα πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ αὐτοῦ κλάδου μαθήματα, ἐν στενωτέρῳ δὲ σχέσει πρὸς τὰ *βοηθητικά* λεγόμενα μαθήματα τοῦ κλάδου τούτου, τὴν Ἱερὰν Φιλολογίαν ἢ Γλωσσολογίαν, τὴν Ἱερὰν Ἀρχαιολογίαν, τὴν Ἱερὰν Κριτικὴν καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν.

§ 2. Ὑπόθεσις καὶ δ.αίρεσις τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς

Τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ Ἱερὰ Ἑρμηνευτικὴ δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς ἐκεῖνο τὸ βοηθητικὸν μάθημα τοῦ ἐξηγητικοῦ κλάδου τῆς Θεολογίας, ὅπερ συστηματικῶς ἐκτίθησι τοὺς κανόνας καὶ δεικνύει τὰ μέσα τοῦ εὐρίσκειν μὲν ἀσφαλῶς τὰ γνήσια νοήματα τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ἀνεξαρτήτως καὶ ἄνευ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἄλλης αὐτῶν ἑξίας καὶ ἀλη-

1) Ἐνταῦθα ὑπ' ἀμφοτέρως τὰς ἐννοίας νοοῦμεν σύστημα τι γνώσεων, μετὰ ταύτης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐν μὲν τῇ ἐπιστήμῃ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐρευνῆς καὶ ἐξετάσεως εἶναι ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας, ἐν δὲ τῇ τέχνῃ ἡ παραγωγή καὶ ἡ ποίησις. Ἡ ἐπιστήμη ἀναζητεῖ τ' ἀληθὴ πρᾶξις χάριν τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ τέχνη χάριν τῆς ἐφαρμογῆς καὶ χρησιμοποιοῦσας αὐτῶν. Καὶ ἐκεῖ μὲν πρόκειται περὶ ὑψηλοτέρων καὶ θεωρητικωτέρων ἀληθειῶν, ἐνταῦθα δὲ περὶ γνήσιων βιωφελῶν καὶ πρακτικῶν. Διακρίνεται δὲ ἡ τέχνη τῆς ἀπλῆς ἐμπειρίας, ὅτι ἐκεῖνη μὲν ἀσχεῖται διὰ λόγον, αὕτη δὲ εἶναι ἀσκησις καὶ ἔστι ἄνευ λόγου (πρὸβλ. Πλάτ. Γοργίου, 462 β' - 463 α').

θείας, ὀρθῶς δὲ καὶ προσηκόντως ἀναπτύσσειν τὰ εὐρεθέντα καὶ μεταδιδόναι τοῖς ἄλλοις πρὸς καρποφόρον χρῆσιν αὐτῶν. Τὸ διπλοῦν τοῦτο ἔργον τοῦ μαθήματος συνάγεται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας πάσης ἐρμηνείας καὶ ἐξηγήσεως, πρῶτως μὲν ἀφορώσης εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους διασάφησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἐρμηνευτέου λόγου, ἐξ ἀνάγκης δὲ προϋποτιθείσης τὴν κατανόησιν αὐτοῦ, οὕτως ὥστε, καθὼς οὐδεὶς δύναται νὰ εἶναι καλὸς διερμηνεὺς, μὴ κατανόησας πρότερον τὸν τοῦ ἑτέρου λόγον, τοιοῦτοτρόπως καὶ οὐδεὶς οὔτε λέγεται οὔτε εἶναι διερμηνεὺς, ὅστις κατανοεῖ μὲν καλῶς τοὺς λόγους τοῦ ἑτέρου, ἀλλ' ἀδιαφορεῖ περὶ τῆς προσήκουσας μεταδόσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους, ὃν ἕνεκα καὶ λέγονται. Διὰ τοῦτο λίαν ἀτελῶς καὶ μονομερῶς ἀντιλαμβάνονται τοῦ ἔργου τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς ὅσοι ἐκλαμβάνονται καὶ ὀρίζονται αὐτὴν ὡς ἐπιστήμην ἢ τέχνην διδάσκουσαν τοὺς κανόνας καὶ τὰ μέσα μόνον τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τῶν θείων Γραφῶν, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς προσφόρου εἰς τοὺς ἄλλους μεταδόσεως τοῦ εὐρεθέντος, ὡς τῶν *περὶ ταύτης κανόνων* διδασκομένων ὑπ' ἄλλων μαθημάτων, Λογικῆς, Γραμματικῆς, Ρητορικῆς, Διδακτικῆς. Κατηχητικῆς, ὑπὸ μαθημάτων, ἔργον ἔχοντων αὐτὸ τοῦτο, τὴν χειραγωγίαν εἰς τὸ ὀρθῶς μὲν καὶ προσηκόντως συνάπτειν καὶ διατάσσειν τὰ νοήματα, ὀρθῶς δὲ καὶ προσηκόντως ἐκφράζειν καὶ ἀναπτύσσειν αὐτὰ λόγῳ ἢ γραφῇ (2).

Ἀλλὰ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ καὶ αὕτη ἡ Ἱερὰ Ἑρμηνευτικὴ ὡς ὅλος περιττὴ, ἐπειδὴ καὶ τὸ ἕτερον ἔργον αὐτῆς, τὸ εἰς τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν ἀφορῶν, δύναται νὰ ἀναπληρωθῇ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν προσημειωθέντων μαθημάτων. Δι' οὗς ὁμοῦς λόγους ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη ἰδιαίτερου μαθήματος, χειραγωγούντος πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν, διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους ὀφείλει τὸ αὐτὸ μάθημα νὰ χειραγωγῇ καὶ πρὸς τὴν προσήκουσαν καὶ τελεσφόρον εἰς τοὺς ἄλλους μετάδοσιν τῶν εὐρεθέντων νοημάτων, ἐπειδὴ ὁ ἀπὸ τῆς ἀδεξίας μεταδόσεως κίνδυνος δὲν εἶναι ἐλάσσων τῆς ζημίας τῆς ἀπὸ τῆς παρερμηνείας. Πρὸς ταῦτα ἀποβλέποντες ὀρθῶς ἀναγνωρίζουσιν οἱ πλείους τῶν περὶ τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς γραφάντων τὸ διπλοῦν ἔργον αὐτῆς, καὶ ἤδη ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος διετύπωσε τοῦτο ἐν οἷς λέγει *duae res, quibus nititur omnis tractatio Scripturae, modus inveniendi quae intelligenda sunt, et modus proferendi, quae intellecta sunt* (De doctri-

2) Καταλέγεται εἰς τούτους καὶ αὐτὸς ὁ πολὺς Schleiermacher (+1834).

na christiana, lib. 1 c. 1). (3) Καίτοι δὲ ὁ ἱερὸς Πατὴρ ὑπὸ τὸ δεύτερον ἔργον τῆς 'Ιερᾶς 'Ερμηνευτικῆς δὲν ἐννοεῖ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς, ὅπερ καὶ ἡμεῖς νῦν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐν ὁμιλίαις καὶ κατηχήσεσι μεταδοσὶν εἰς τοὺς πιστοὺς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, περὶ ὃ διατρίβουσι νῦν δύο ἰδιαίτερα θεολογικὰ μαθήματα, ἡ **'Ομιλητικὴ** καὶ ἡ **Κατηχητικὴ**, ὅμως ἡ διάκρισις ἦν ἐλπιήσατο, εἰκότως προσλαμβάνεται ὡς βάσις τῆς διαιρέσεως τοῦ μαθήματος τούτου εἰς δύο κύρια μέρη, τὸ **περὶ εὐρέσεως**, καὶ τὸ **περὶ μεταδόσεως** τῶν ἀληθῶν νοημάτων τῶν 'Αγίων Γραφῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ καὶ τοῖς θύραθεν συγγραφεῦσι συνήθης ποικιλία τῆς ἐκφράσεως τῶν τῆς ψυχῆς νοημάτων εὐρίσκεται πολλῶ μείζων ἐν ταῖς 'Αγίαις Γραφαῖς, διὰ τοῦτο καθίσταται ἀναγκαία ἡ ἐν ἰδίῳ μέρει προεισαγωγικὴ ἐξέτασις **τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῆς παραστάσεως τῶν νοημάτων**, τῶν ἐν χρήσει ὄντων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Εἰς τὰ τρία ταῦτα μέρη προσθέτουσιν ἄλλοι ὡς τέταρτον μέρος ἡ ἐν παραρτήματι τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τῆς ἐξηγήσεως, ὡς καὶ ἡ ἱστορία τῶν μεταφράσεων, κατ' ἄλλους ὑπαγόμεναι εἰς τὸ μάθημα τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς 'Αγίας Γραφάς, δύνανται νὰ συμπεριληφθῶσι καὶ νὰ συνεξηφανθῶσιν εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ παρόντος μαθήματος, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσιν ἐν ἰδίῳ μέρει.

Πλὴν τῆς οὐσιώδους ταύτης, ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὀριζομένης διαιρέσεως, ἐπιδέχεται τὸ μάθημα τοῦτο καὶ ἑτέραν διαίρεσιν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ, κατὰ τὴν εἰς δύο μέρη διαίρεσιν τῆς 'Αγίας Γραφῆς διακρινόμενον εἰς **'Ερμηνευτικὴν** τῆς Παλαιᾶς καὶ **'Ερμηνευτικὴν** τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς καὶ ὑπάρχουσιν οὐκ ὀλίγοι ἀποδεξάμενοι τὴν διάκρισιν ταύτην. Βεβαίως ἡ σχετικὴ τῶν δύο Διαθηκῶν διαφορὰ ἐπιτρέπει τοιαύτην τινὰ διαίρεσιν, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἰδιαίτερα **'Ερμηνευτικὴ** τῶν Προφητῶν, ἰδιαίτερα τῶν Ψαλμῶν, ἰδιαίτερα τῶν διδασκικῶν βιβλίων, ἰδιαίτερα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἰδιαίτερα τοῦ Ἰωάννου, ἰδιαίτερα καὶ αὐτῆς τῆς Ἀποκαλύψεως. Ἐπειδὴ ὅμως παρὰ πᾶσαν τὴν διαφορὰν ἀμφοτέραι αἱ Διαθήκαι, ὡς ἀπὸ

3) Οὕτω καὶ ὁ Ernesti (Institutio interpretis N. T. 1761 καὶ ἔκτατος 1792 καὶ 1809 ὑπὸ Ammon): est interpretatio facultas docendi quae cuique orationi sententia subjecta sit, seu efficiendi ut alter scriptore cogitet eadem cum quoque — Interpretatio igitur omnis duabus rebus continetur: sententiarum idearum verborum subjectarum intellectu earumque idonea explicatione. Unde in bono interprete esse debet subtilitas intelligendi et subtilitas explicandi.

τοῦ αὐτοῦ μὲν Πνεύματος πηγάζεσθαι, πολλὰ δὲ τὰ κοινὰ ἔχουσιν καθ' ὕλην τε καὶ εἶδος, ἔχουσιν καὶ ἀδιάσπαστον ἐσωτερικὴν ἐνότητα, καὶ ἡ μὲν Παλαιὰ ἄγει εἰς τὴν Νέαν, αὕτη δὲ προὑποτίθηναι ἐκείνην, διὰ τοῦτο ἐν ταῖς πλείστοις οἱ αὐτοὶ ἐρμηνευτικοὶ κανόνες εἶναι ἐφαρμόσιμοι εἰς ἀμφοτέρας τὰς Διαθήκας· ὅπου δὲ ἐκατέρω παρυσιάζει τι ἴδιον, ἐκεῖ δύνανται νὰ δοθῶσιν ἰδιαίτεροι κανόνες, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἀπαραιτήτως τοῦ διχάσαι τὸ ἐν ὅλον εἰς τμήματα δύο.

§ 3. Χρησιμότης καὶ ἀξία τῆς 'Ιερᾶς 'Ερμηνευτικῆς

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀπαιτοῦντας δύο διαφόρους 'Ερμηνευτικὰς κατὰ τὰς δύο Διαθήκας, διαμφοισθητοῦσιν ἕτεροι ὁλοσχερῶς τὴν ἀνάγκην τῆς 'Ιερᾶς 'Ερμηνευτικῆς, οἱ μὲν περιττὴν λογίζόμενοι πᾶσαν ἐν γένει 'Ερμηνευτικὴν ὡς θεωρητικὴν χειρουργίαν τῆς ἐξηγήσεως, καὶ εἰς λόγον προβάλλοντες τοῦτο, ὅτι ἡ θεωρία ἀδυνατεῖ νὰ διαμορφώσῃ δεξιὸς ἐρμηνευτὰς, ἐν ᾧ ἡ πράξις εἶναι αὐταρκεστάτη πρὸς κατανόησιν τῶν συγγραφέων, ἄλλοι δὲ ἀναγνωρίζοντες μὲν τὴν ἀνάγκην τῆς 'Ερμηνευτικῆς καθόλου, ἀλλὰ κρίνοντες περιττὴν τὴν 'Ιερὰν 'Ερμηνευτικὴν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αἱ αὗται ἐρμηνευτικαὶ ἀρχαὶ καὶ οἱ αὐτοὶ κανόνες εἶναι ἐπαρκεῖς καὶ ἐφαρμόσιμοι ἀδιακρίτως εἰς τε τοὺς θύραθεν συγγραφεῖς καὶ τὰς 'Αγίας Γραφάς. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς διαμφοισθητοῦντας τὴν ἀνάγκην πάσης ἐν γένει 'Ερμηνευτικῆς, εἶναι βεβαίως ἀναντίρρητον ὅτι, ὅπως ἐν ἄλλοις κλάδοις τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ τεχνικοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων τῆς θεωρίας προηγῆται ἡ πράξις, καὶ οὐκ ὀλίγοι ἄνευ γνώσεως ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν καὶ ἡρμηνεύσαν καὶ ἐρμηνεύουσιν ἐπιτυχῶς τοὺς συγγραφεῖς. Ὁμοίως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ 'Ερμηνευτικὴ, ὡς ἀπλή θεωρία, δὲν δύναται αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν νὰ καταστήσῃ τινὰ ἱκανὸν ἐξηγητὴν, ὅπως οὐδὲ ἡ Λογικὴ ἢ ἡ Ρητορικὴ αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς καθιστῶσι τοὺς ἀνθρώπους δεινοὺς ρήτορας ἢ διαλεκτικούς. Ἀλλ' οὐδόλως ἔπεται ἐντεῦθεν ὅτι ὑπάρχουσιν τῶν ἄλλων συνθηκῶν, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς πράξεως, ἡ θεωρία εἶναι ὅλως περιττή. Τοῦναντίον δὲ προστιθεμένη αὕτη εἰς ἐκείνας διακρίνει καὶ ὑπερνοεῖ ὑπὲρ τὸν ἀπλῶς πρακτικὸν τὸν μετ' ἐπιστήμης, τὸν ἐν γνώσει τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν κανόνων τι ἐπιτηδεύοντα. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς διαμφοισθητοῦντας τὴν ἀνάγκην τῆς 'Ιερᾶς 'Ερμηνευτικῆς ὡς ἰδιαίτερου μαθήματος παρὰ τὴν καθόλου 'Ερμηνευτικὴν, ὑπάρχουσιν μὲν πολλοὶ ἐρμηνευτικοὶ κανόνες κοινοὶ καὶ ἐφαρμόσιμοι ἀδιακρίτως εἰς τε τὰ ἅλλα συγγράμματα καὶ τὰς 'Αγίας Γραφάς ὃν τρό-

πον ὁμῶς παρὰ τὴν θύραθεν ἢ καθόλου Ρητορικὴν εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ἰδιαίτερόν τι θεολογικὸν μάθημα, ἢ Ὀμιλητικὴ, διὰ τὴν ἐν πολλοῖς ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν ἐκκλησιαστικῶν λόγων καὶ τῶν πολιτικῶν διαφορὰν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ δι' ἀνάλογον αἰτίαν παρὰ τὴν καθόλου Ἑρμηνευτικὴν εἶναι ἀναγκαῖα ἢ Ἱερὰ Ἑρμηνευτικὴ τοσοῦτο μᾶλλον ὅσοι μείζων εἶναι ἤτε σπουδαιότης τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ὅ ἐκ τῆς παρερμηνείας αὐτῆς κίνδυνος. Ὡς μία τῶν πρωτίστων πηγῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, μόνον ὀρθῶς ἐννοουμένη δύναται ἡ ἁγία Γραφή νὰ χορηγήσῃ μεύση ὡς σιδήριον καὶ κανὼν ἀληθείας τῶν πιστευτέων καὶ τῶν πρακτέων. Τοῦναντίον δὲ κακῶς ἐννοουμένη καὶ μεταδιδόμενη, ἀντὶ ὠφελείας, γίνεται πρόξενος ζημίας ἀνεπανορθώτου. Παρερμηνείας εἶναι δεκτικὸν πᾶν σύγγραμμα, καὶ μάλιστα τὰ συγγράμματα τὰ γέμοντα ὑψηλῶν νοημάτων. Πλὴν ὁ κίνδυνος οὗτος εἶναι πολλῶ μείζων ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς, τὸ μὲν δι' ὃν ἔχουσιν αὐταὶ ἰδιαίτερον γλωσσικὸν καὶ λεκτικὸν χαρακτῆρα, τὸ δὲ διότι περιέχουσιν ἀληθείας οὐ μόνον ὑψηλάς, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνουσας πολλάκις τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ἐπιτελούνσας δὲ ἄλλοτε ἄλλην ἀντίληψιν καὶ ἐρμηνείαν κατὰ τὴν ἐκάστου εὐφυΐαν, ἀναπτύξιν καὶ διάθεσιν, καθὰ δείκνυσιν ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν αἱρέσεων(4), ἐκφράζει δὲ κάλλιστα τὸ δίστιχον τοῦ Καλβινιστοῦ θεολόγου Werenfels († 1740):

Hic liber est, in quo sua quaerit dogmata quisque,
Invenit et pariter dogmata quisque sua.

Τοιούτου ὄντος τοῦ ἀπὸ τῆς παρερμηνείας κινδύνου πολλὴν ὁμολογουμένως ἔχει ἀξίαν καὶ χρησιμότητα ἡ Ἱερὰ Ἑρμηνευτικὴ, δι' ὑποδείξεως ὀρθῶν ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων ἀμέσως μὲν χειραγωγούσα πρὸς κατανόησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν καὶ προφυλάττουσα ἀπὸ πάσης παραποιήσεως καὶ διαστρεφῆς τῶν γενησίων αὐτῶν νοημάτων, ἐμέσως δὲ ὑποβοηθοῦσα καὶ εἰς τὸ ἔργον τῶν δύο συστοίχων αὐτῇ θεολογικῶν μαθημάτων, τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς» καὶ τῆς «Ἱερᾶς Κριτικῆς».

4) Οὕτως Βυζάντιος ὁ Ἀθηναῖος (ἐν τῷ γενομένῳ αὐτοῦ συγγράμματι *Pro catholicae fidei etc. c. 2*): *Sacram Scripturam alieu aliter interpretatur; aliter namque illam Novatianus, aliter Sabellius, aliter Donatus exponit, aliter Arius, Eunomius, Macedonius etc., aliter postremo Nestorius.*

§ 4. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς

Ὡς δὲ ἡ Ἱερὰ Ἑρμηνευτικὴ ὑποβοηθεῖ τῷ ἔργῳ τῆς Ἱερᾶς Κριτικῆς καὶ τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς, οὕτω καὶ αὐταὶ ἀντιστρόφως ὑποβοηθοῦσι τῷ ἔργῳ ἐκείνης, προλαβαίνοισαι τὴν ὁδὸν διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ζητημάτων περὶ γενέσεως, κανονικότητος καὶ ἀκεραιότητος τῶν τῆς Γραφῆς βιβλίων καθόλου τε καὶ ἐν τοῖς μέρεσιν.

Τῶν ἐμμέσων ὁμῶς τούτων βοηθητικῶν ἐπιστημῶν διακριτέα τὰ κύρια βοηθήματα καὶ αἱ πηγαὶ τοῦ μαθήματος τούτου. Καὶ αὗται μὲν, καθ' ὃν ἔχουσιν αἱ Γραφαὶ διπλοῦν χαρακτῆρα, θεῖον ἅμα καὶ ἀνθρώπινον, ἀναφέρονται ἅλμα μὲν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν **Θλὴν**, εἰς τὰς ἐξ ἀποκαλύψεως πηγαζούσας καὶ ἐν αὐταῖς τεθησαυρισμένας ἀληθείας, ἅλμα δὲ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ **εἶδος**, εἰς τε τὸν καθόλου ἀνθρώπινον καὶ τὸν ἰδιαίτερον ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἱερῶν συγγραφέων τρόπον τοῦ ἐκφράζεσθαι καὶ ἀναπτύσσειν τὰ ἴδια νοήματα. Καὶ τὸς μὲν τοῦ πρώτου εἶδους πηγὰς ἀποτελοῦσιν ἡ ἐν οἰκουμένικαῖς τοπικαῖς ἢ συνόδοις ἐπισήμως διατυπωθεῖσα τυχὸν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καὶ τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ὅσοις δηλ. κατέλειπον ἡμῖν ἀρχὰς καὶ ὑποθήκας περὶ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν Ἀγίων Γραφῶν. Τὸς δὲ πηγὰς τοῦ δευτέρου εἶδους ἀποτελοῦσιν ἡ Γραμματικὴ καθόλου, ἡ Λογικὴ, ἡ Ρητορικὴ καὶ ἡ καθόλου Ἑρμηνευτικὴ(5). Τὰ δὲ κύρια τοῦ μαθήματος βοηθήματα, τὰ ἀμφοτέρων ὁμοῦ, τοῦ τε θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου τῶν Γραφῶν ἀπτόμενα, εἶναι πᾶσαι αἱ περὶ τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς ἢ περὶ τῶν διαφορῶν αὐτῆς κεφαλαίων ἢ ζητημάτων ἐκάστοτε δημοσιευθεῖσαι εἰδικαὶ συγγραφαὶ καὶ πραγματεῖαι, οἷαι ὑπάρχουσιν ἱκαναὶ καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων μὲν καὶ μέσων χρόνων, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν νεωτέρων, ὡς γενήσεται περὶ αὐτῶν λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μαθήματος.

5) Ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν Ἱερὰν Ἑρμηνευτικὴν, ὀλίγιστα εἶναι τὰ γραφέντα περὶ τῆς καθόλου Ἑρμηνευτικῆς. Ἐκ τῶν ἀρχαίων δύναται νὰ καταταχθῇ πρὸς ταῦτα τὸ τοῦ Πλουτάρχου «Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν». Ἀντίκειται εἰς ταῦτα καὶ τὰ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ἐν τῇ Λογικῇ αὐτοῦ λεγόμενα ἐν σελ. 294 κ. ἑξ. (ἔκδοσις Λειψίας, 1766). Ἀπὸ τῶν ξένων λατινιστῶν ἢ γερμανιστῶν γεγραμμένα ὑπάρχουσιν ἀπὸ τῆς 17^{ης} ἑκατοντ., τοῦ Pfeiffer (λατ.), τοῦ Rudolff (λατ.), τοῦ Meier (γερ.), τοῦ Scheller (γερ.), τοῦ Beck (λατ.), ἀπὸ δὲ τῆς 18^{ης} ἑκατοντ. τοῦ As (γερ.), τοῦ Schleiermacher (γερ.), τοῦ Wolf (γερ.), τοῦ Germs (γερ.), τοῦ Hermann (λατ.), τοῦ Cobet (λατ.) καὶ τοῦ Boeck (ὁμοίως λατ.).

§ 5. 'Ιστορία τῆς 'Ιερᾶς 'Ερμηνευτικῆς

'Ιστορία τῆς 'Ερμηνευτικῆς καὶ ἱστορία τῆς 'Εξηγήσεως τῶν 'Αγίων Γραφῶν δὲν εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ὄν τρόπον 'Ερμηνευτικὴ καὶ 'Εξηγήσις διαφέρουσιν ἀλλήλων ὡς θεωρία καὶ πράξις, οὕτω καὶ ἡ ἱστορία αὐτῶν. Τῆς ἱστορίας τῆς 'Εξηγήσεως ἐξεταζούσης πῶς ἐν γένει ἡ 'Αγία Γραφή κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐξηγήθη, ἡ ἱστορία τῆς 'Ιερᾶς 'Ερμηνευτικῆς ἐξετάζει μόνον πῶς κατὰ μικρὸν κατενοήθη ἡ ἀνάγκη ἰδιαιτέρων ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων πρὸς ὀρθὴν καὶ καρποφόρον ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν, τίνας ἐκάστοτε προϋβάλλοντο ὡς πρόσφοροι εἰς τοῦτο, καὶ πῶς ἔπειτα διεμορφώθη ἐξ αὐτῶν ἡ 'Ιερὰ 'Ερμηνευτικὴ ὡς ἴδιον καὶ αὐτοτελὲς θεολογικὸν μάθημα. Καὶ συμπίπτει μὲν ἐν τισιν ἡ ἱστορία τῆς 'Ερμηνευτικῆς μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς 'Εξηγήσεως, ἅτε τῆς πράξεως καὶ ἐνταῦθα προηγηθείσης τῆς θεωρίας καὶ συνοδευούσης αὐτήν, πλὴν καὶ ἐν τοιαύταις συμπτώσεσιν ἡ ἱστορία τῆς 'Ερμηνευτικῆς, ἐχομένη τῆς θεωρίας, μόνον ἐπὶ τοσοῦτον ἄπτεται τῆς πράξεως, ἔφ' ὅσον οἱ ἐξηγηταὶ μετὰ ἢ ἄνευ σαφοῦς συνειδήσεως ἠκολούθουν ἀρχαῖς τισι καὶ κανόσιν. Ὡς δὲ ἐν πολλοῖς ἡ 'Εκκλησία τῆς Π. Διαθήκης ἐγένετο πρόδρομος τῆς 'Εκκλησίας τῆς Κ. Διαθήκης, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν 'Αγίων Γραφῶν καὶ ἐν τῇ διατυπώσει ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων οἱ θεολόγοι καὶ σοφοὶ τῶν 'Ιουδαίων ὑπῆρξαν πρόδρομοι καὶ ὑφηγηταὶ τῶν Χριστιανῶν θεολόγων. Διὸ καὶ ἡ ἱστορία τῆς 'Ιερᾶς 'Ερμηνευτικῆς δὲν θὰ περιορισθῇ εἰς μόνους τοὺς Χριστιανοὺς ἐρμηνευτὰς καὶ τὰς παρ' αὐτοῖς κρατούσας ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ θὰ διαλάβῃ πρότερον καὶ περὶ τῶν παρ' 'Ιουδαίοις ἐν χρήσει ἀρχῶν καὶ κανόνων ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Π. Διαθήκης ἐντός τε καὶ ἐκτός τῆς Συνταγωγῆς.

§ 6. 'Ερμηνεία καὶ 'Ερμηνευτικὴ παρ' 'Εβραίοις

Ὡς πρώτη καὶ αὐθεντικὴ τῶν θείων λογίων ἐξήγησις παρ' 'Εβραίοις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐν αὐτῷ τῷ Δευτερονομίῳ ὑπὸ τοῦ Μωυσέως ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἢ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ πέραν τοῦ 'Ιορδάνου γενομένη ἀνάπτυξις τοῦ πρὶν ἐν Σινᾷ δοθέντος θείου νόμου, καὶ ἡ εἰς τὸν μέλλοντα βίον τοῦ περιουαίου λαοῦ προσαρμογὴ τῶν διατάξεων αὐτοῦ (4, 1—30, 20). Ἐκ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου εἶναι γνωστὴ ἡ ἐκ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου προφήτου δοθεῖσα ἐντολή, ὅπως κατὰ ἐπιτασίαν ἀναγινώσκῃται τὸ ἱερὸν βιβλίον ἐνώπιον παντὸς τοῦ ἐν τῇ ἐκκλῆσι τῆς σκη-

νοπηγίας ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχομένου λαοῦ (αὐτόθι 31, 9—13). Καὶ κατὰ πόσον μὲν ἡ ἐντολὴ αὕτη ἐφηρμοζέτο, ὑπάρχει ἄγνωστον. Δύναται ὁμως νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἐπίσημος μικροῦ ἢ μεγάλου μέρους τῶν θείων λογίων ἀνάγνωσις δὲν συνωδεύετο ὑπὸ ἐρμηνείας τινός. Τοῦναντίον δὲ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αἱ ἐν ταῖς λεγομέναις *σχολαῖς ἢ συλλόγοις τῶν Προφητῶν* γινόμεναι ἀναγνώσεις καὶ μελέται τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν προσήκουσαν παιδευσιν καὶ μόρφωσιν τῶν κατὰ ἄνθρωπον παρασκευαζομένων εἰς τὸ μέγα τοῦτο *ὑπουργημα*, συνωδεύετο ὑπὸ ἀναλόγων ἀναπτύξεων καὶ διασαφήσεων (1 Βασίλ. 10, 3 καὶ ἐξ. 19, 20. 4 Βασίλ. 2, 3 κ. ἐξ. 'Αμ. 4, 14).

Τῶν εἰδικῶν ὁμως τούτων περιπτώσεων ἐξαιρουμένων, ἐξήγησις τῶν θείων Γραφῶν δὲν ὑπῆρχε πρὶν παρ' 'Εβραίοις, πρῶται δὲ ἀπόπειραι αὐτῆς ἐγένοντο πάντως μετὰ τὴν Βαβυλώνιον αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν ἐπάνοδον ἐξ αὐτῆς. Αἱ ἀπόπειραι αὗται, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ καταστήσαι καταληπτὸν τὸ ἄλλοτε μὲν ὀπωσδήποτε εὐληπτον, ὑπὸ δὲ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστάσεων γλωσσικῶς τε καὶ ἄλλως δύσληπτον καταστὰν κείμενον τοῦ Νόμου, τῶν Προφητῶν καὶ ἄλλων τινῶν βιβλίων τῆς 'Ιερᾶς συλλογῆς, ἠκολούθουν αὐτομάτως τῇ ἀπλουστάτῃ ἐρμηνευτικῇ ἀρχῇ τῆς κατὰ γράμμα ἐξηγήσεως (Νεεμ. 8, 5—6), μετὰ πρακτικῆς τινος ἐφαρμογῆς τοῦ ἀναγινωσκόμενου εἰς τὰς ἐκάστοτε ὑπαρχούσας ἀνάγκας, μάλιστα μὲν πρὸς παραμυθίαν ἢ ἔλεγχον, πρὸς διδασκαλίαν καὶ οἰκοδομὴν αὐτῶν τῶν πιστῶν, ἔπειτα δὲ πρὸς προσέλκυσιν ἄλλων, πρὸς ἐπιστροφὴν καὶ κατήχησιν τῶν ἀπίστων. Εἰκάζονται ταῦτα κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν ἐφεξῆς σύμβαινόντων ἐν ταῖς ἀπανταχοῦ συναγωγαῖς τῶν 'Ιουδαίων ἐπὶ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν 'Αποστόλων (Λουκ. 4, 16 κ. ἐξ. Πραξ. 13, 14 κ. ἐξ.) 'Ἡ τοιαύτη πρακτικὴ καὶ οἰκοδομητικὴ ἐρμηνεία ἐλέγετο *haggada* (διήγησις, λόγος, ὁμιλία), συνίστατο δὲ εἴτε εἰς ἐξήγησιν καὶ ἀνάπτυξιν ὁλοκλήρων περικοπῶν, εἴτε εἰς ὁμιλίαν ἐπὶ ρήσεώς τινος γραφικῆς. Πρὸς τῇ *ὁμιλητικῇ* ταύτῃ ἐρμηνείᾳ εἶχεν εἰσαχθῆ παρ' 'Ιουδαίοις καὶ ἑτέρα τις μᾶλλον μεθοδικὴ καὶ συστηματικὴ ἐρμηνεία, λεγομένη *halaha* (= ὁδός, κανὼν), ἡ νομικωτέρα ἀνάπτυξις καὶ χρησιμοποίησις τῆς Μωσαϊκῆς νομοθεσίας πρὸς διακανόνισιν παντὸς τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, τοῦ τε θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ, ἐρμηνεία ἐπιτηδευομένη ὑπὸ ἰδίας τάξεως ἀνθρώπων ἐκ τῶν Φαρισαίων, (6) καὶ δὴ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ συ-

6) Περὶ τῆς 'Ιουδαίας 'Ιουδ. Πολεμ. 2, 8, 14 καὶ 'Αρχαιολ. 17, 2, 4. ἢν

χνὰ μνημονευομένων *γραμματέων* (πρβλ. καὶ 2. Μακ. 6, 18) ἢ *νομικῶν* καὶ *νομοδιδασκάλων* (Ματ. 22, 35. Λουκ. 5, 17. 7. 30. 10, 25. Πραξ. 5, 34), ἐπεχόντων παρ' Ἰουδαίοις τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν παρὰ Ῥωμαίοις οἱ *jurisconsulti* καὶ παρὰ Μωαμεθανοῖς οἱ *ούλεμάδες*. Ἀμφότεραι αἱ ἐρμηνεῖαι, ἥτε *ἀγγαδική* καὶ ἡ *ἀλαχική*, ἐκαλοῦντο δι' ἑνὸς ὀνόματος καὶ πληθ. *midrash midrashim* (7), ἡ δὲ διέλουσα αὐτὰς ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ ἦτο ἡ προδηλωθεῖσα τῆς *κατὰ γράμμα ἐξηγήσεως*, συνάδουσα κατ' ἀρχὴν πρὸς ἣν εἶχον ἰδέαν περὶ τῆς θεότητος καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς θεοπνευστίας τῶν ἐκάστοτε ἐρμηνευομένων βιβλίων. Ἐπιστεύοντο μὲν δηλ. πάντα τὰ ἐν τῷ Κανόνι τῆς Π. Διαθήκης εὐρισκόμενα βιβλία ὡς θεόπνευστα, πλὴν διεκρίνοντο διάφοροι βαθμοὶ τῆς θεοπνευστίας κατὰ τὰ διάφορα μέρη τοῦ Κανόνος, καὶ ἐν ᾧ ἡ θεοπνευστία τοῦ Νόμου ἢ τῆς Πεντατεύχου ἐξελαμβάνετο ὡς ἀπόλυτος, καὶ ἐνομιζέτο ὡς ἐκμηδενίζουσα πᾶσαν προσωπικὴν αὐτενέργειαν καὶ μεταβάλλουσα τὸν ἱερὸν συγγραφέα ὡς ἀπλοῦν ὄργανον καὶ μηχανικὸν ἀντιγράφεα τῶν θεόθεν ὑπαγορευομένων, ἢ θεοπνευστία τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ Κανόνος ἐξελαμβάνετο ἥτιον ἀπολύτως, καὶ ἐνομιζέτο ὡς ἀφίνουσα χώρον καὶ εἰς προσωπικὴν τοῦ συγγραφέως αὐτενέργειαν, καὶ ταύτην ἐλάσσονα μὲν ἐν τοῖς *Προφήταις*, προτέροις τε καὶ ὑστέροις, καὶ ἐν τοῖς *Ψαλμοῖς* μετὰ τινων ἐκ τῶν λεγομένων *Ἀγιογράφων*, μείζονα δὲ ἐν τοῖς λοιποῖς *Ἀγιογράφοις*.

Παρὰ πᾶσαν ὁμῶς τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν τῆς θεοπνευστίας καὶ τῆς παρομαρτούσης αὐτῇ *γραμματικῆς* κατ' ἀρχὴν *ἐξηγήσεως*, δὲν ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐρμηνευταὶ ἄκροι γραμματικοί, ἀλλὰ παρὰ τὴν κατὰ γράμμα ἔννοιαν, τὴν *mashmah*, ὑπέλειπον χώρον καὶ εἰς ἄλλας τινὰς ἐννοίας. Ἐπειδὴ ἐρμηνεύοντες κύριον σκοπὸν εἶχον οὐχὶ ἀπλῶς τὴν κατανόησιν τοῦ ἱεροῦ κειμένου, ἀλλὰ τὴν ἐφαρμογὴν καὶ χρησιμοποίησιν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῶν ἀκουόντων καὶ τῆς κοινότητος ὅλης, ἐνεφοροῦντο δὲ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι τὰ πρὸς διαπαιδαγώγησιν καὶ οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν διὰ πάντα τὸν χρόνον παραδοθέντα

μόριον Ἰουδαίων ἀνθρώπων, ἐπ' ἐξακριβώσει μέγα φρονεῖν τοῦ πατρῴου νόμου.... *Φαρισαῖοι* καλοῦνται.

7) Ἡ λέξις ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ καὶ παρ' ἡμῶν γινώριμα *agrammatica* *des*, *adressé*, καὶ δηλοῖ πᾶσαν περὶ τὰς Γραφὰς ἐνασχόλησιν καὶ ἔρευναν καὶ τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἐρμηνευτικὰ πονήματα, οἷα περιεσώθησαν ἱκανὰ διήκοντα ἀπὸ τῆς 2 μ. Χ. ἑκατοντ. μέχρι τῆς 16.

θεῖα λόγια δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ περιέχωσι τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν διδάγματος καὶ διατάγματος, διὰ τοῦτο δὲν ἤρχοντο εἰς μόνα τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ἀνέζητουν καὶ τὰ ὑπονοούμενα, καὶ πολλάκις εἰσηγοῦντο μᾶλλον καὶ ἀπέδιδον τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι τὸ ζητούμενον ἢ ἐξηγοῦντο καὶ ἠρμήνευον τὸ ἀληθὲς ἐκείνων νόημα. Ἐκ τοιαύτης πράξεως προΐμω φαίνεται μορφωθεῖσα καὶ τις θεωρία, ὅτι πλὴν τῆς συμφύτου τῷ γράμματι ἐννοίας, τῆς λεγομένης *pheshat*, διακρίτεται ἐν ταῖς Γραφαῖς καὶ δύο ἕτεραι, ἥτε ἀπόρητος ἢ μυστική ἢ πνευματική, (*סוד ה' ראש' ה' ראש'*, ἑλληνιστὶ δὲ *μυστήριον*) ἢ ἐπὶ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ τῷ καλύμματι τοῦ γράμματος περιβεβλημένη (Ἀποκ. 1, 20. 11, 8. 17, 5. Ἐφ. 5, 32. (8) καὶ ἡ *ἐπακτή*, (*remez* ἢ *derasha*), ἢ ἐπὶ τοῦ ἐρμηνευτοῦ αὐτοῦ διὰ πλατυτέρας ἀναπτύξεως κατ' ἀναλογίαν καὶ ἐπαγωγὴν συναγομένη.

§ 7. Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Ἑλληνισταῖς καὶ Ἰουδαίοις

Ἡ τοιαύτη ἀναζήτησις ὑψηλότερας καὶ πνευματικωτέρας ἐννοίας παρὰ τὴν ἀπλῶς γραμματικὴν καὶ ἐπὶ ὀλιγωρία ταύτης ἀπέβη θεωρία τε καὶ πράξις κοινοτάτη παρ' ἐκείνοις ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ὅσοι θεωροῦντες τὰς θείας Γραφὰς οὐ μόνον ὡς θεοπνεύστους, ἀλλὰ καὶ ὡς πηγὴν *πάσης σοφίας*, ἐχρησιμοποιοῦν αὐτὴν πρὸς διατύπωσιν καὶ ὑποστήριξιν μεταφυσικῶν ἐννοιῶν καὶ πρὸς διαμόρφωσιν συστημάτων καὶ θεωριῶν φιλοσοφικῶν ἢ θεοσοφικῶν περὶ ἀρχῆς καὶ τέλους τοῦ κόσμου, προδρόμους ἔχοντες εἰς τοῦτό τινας καὶ ἐκ τῶν θύραθεν συγγραφέων καὶ φιλοσόφων, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἰδίων δοξασιῶν καταφυγόντας εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐκδοχὴν καὶ ἐξήγησιν τῶν μυθικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων τῶν πρὶν καὶ τῶν παρὰ τοῖς ποιηταῖς θεολογούμενων. Ὡς τοιοῦτοι ἐγένοντο ὀνομαστοὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις οἱ λεγόμενοι *Ἑλληνισταί* τῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξανδρείας, ἴσως μὲν καὶ ἄλλοι, μάλιστα δὲ *Ἀριστόβουλος* ὁ Ἀριστοτελικὸς (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 2ου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος) καὶ ὁ Πλατωνικὸς *Φίλων* ὁ *Ἰουδαῖος* (ἀπὸ τῆς 1ης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος). Οὗτοι ἐφιλοσόφουν μὲν κατὰ τοὺς Ἑλλήνας φιλοσόφους, ἐχόμενοι ὁμῶς καὶ τῆς

8) Περὶ τοιαύτης χρήσεως τῆς λέξεως *μυστήριον* πρὸς δήλωσιν τῆς μυστικῆς σημασίας τῶν ὀνείρων πρβλ. Δανιὴλ 2, 18. 19. 27—30.

πατρώας πίστεως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ συμβιβάσωσι πρὸς τὰ πατρια δόγματα τὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ τοὺς μὲν ἱεροὺς συγγραφεῖς νὰ παραστήσωσιν ὡς τὰ αὐτὰ τῷ Πλάτῳ καὶ τῷ Ἀριστοτέλει καὶ τοῖς Στωϊκοῖς διδάσκοντας, τούτους δὲ πάλιν νὰ ἀποδείξωσιν ὡς τινὰς μαθητὰς καὶ ἀκολούθους ἐκείνων, καὶ πρόχειρον μέσον εἶχον τὴν ἀλληγορικὴν ἐκδοχὴν τῶν τῆς Γραφῆς, καὶ ἰδίᾳ τῆς Πεντατεύχου, τῆς κατὰ γράμμα ἐκδοχῆς ἥκιστα προσγελώσης ταῖς θεωρίαις ἐκείναις. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Ἀριστοβούλου ὀλίγα γνωρίζομεν, μὴ ἔχοντες ὅσας εἶχε γράψαι πρὸς Πτολεμαῖον τὸν Φιλομήτορα *ἐξηγήσεις ἢ Ἑρμηνείας τῶν ἱερῶν νόμων* (9). Γνωριμώτερα εἶναι ὅσα ὁ Φίλων ἐπὶ τὸ θεωρητικώτερον καὶ ἀκριβέστερον διετύπωσε περὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν Γραφῶν καὶ περὶ τῆς προσηκούσης αὐτῶν ἐρμηνείας. Καὶ τὴν μὲν θεοπνευστίαν ἐξελάμβανεν οὐ μόνον κατ' ἀπόλυτον ἔννοιαν, ἀλλὰ καὶ ἴσαν παρεμφερῶς ταῖς κοιναῖς δόξαις τῶν ἐθνικῶν περὶ τῆς μανίας καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν μάντεων καὶ τῶν ποιητῶν, διασχυριζόμενος ὅτι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀδύνατον νὰ συνοικῶσι καὶ νὰ συνεργασθῶσιν, καὶ ὅτι τὸ θεῖον ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εὐρισκομένῳ ἐν ἐκστάσει, τοῦτέστιν ἡρεμοῦντος μὲν καὶ ἡσυχάζοντος τοῦ νοῦ, ἐνθουσιῶντος δὲ καὶ οἷον μαινομένου τοῦ ἀνθρώπου· «τῷ προφητικῷ γένει φιλεῖ τοῦτο συμβαίνειν» ἐξοικίζεται μὲν γὰρ ἐν ἡμῖν ὁ νοῦς κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἀφίξιν, κατὰ δὲ τὴν μετάστασιν αὐτοῦ πάλιν εἰσοικίζεται· θέμις γὰρ οὐκ ἔστι θνητὸν ἀθανάτῳ συνοικῆσαι· διὰ τοῦτο ἡ δύσις τοῦ λογισμοῦ καὶ τὸ περὶ αὐτὸν σκότος *ἐκστασιν καὶ θεοφόρητον μανίαν ἐγέννησεν* (τὶς ὁ τῶν θ. πραγ. κληρ. 1, 10 — 11) (10). Ὁμοίᾳ δὲ φρονῶν περὶ τοῦ ἱεροῦ κειμένου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων, ἀναλόγως ἐπιλαμβάνεται καὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν, γνωματεύων, ὅτι *«σχεδὸν πάντα ἢ τὰ πλεῖστα τῆς νομοθεσίας ἀλληγορεῖται, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τοῖς νόμοις εἰσὶ σύμβολα φανερά ἀδήλων ἢ ἀφανῶν καὶ ρητὰ ἀρρήτων, ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν πρόκειται περὶ προσώπων καὶ γεγονότων*

9) Περὶ Ἀριστοβούλου πρβλ. Κλημ. Ἀλεξανδρ. Στρωματ. Α' 12. 25. καὶ Εὐσεβ. Προπαγ. Εὐαγ. Ζ' 13-14. Η' 6. 10. Θ' 6. ΙΒ' 12. ΙΓ' 12.

10) Πρβλ. καὶ Πλάτωνα ἐν Ἰωνί (534 β) «κοῦρον χρῆμα ποιητὴς ἐστὶ καὶ πτηνὸν καὶ ἱερὸν, καὶ οὐ πρότερον οἷός τε ποιεῖν, πρὶν ἂν ἐνθεὸς τε γένηται καὶ ἐκφρῶν καὶ ὁ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ἐνῇ. Ἔως δ' ἂν τοῦτο ἔχῃ τὸ πτῆμα (δηλ. τὸν νοῦν), ἀδύνατος πᾶς ποιεῖν ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ χρησιμεύειν».

ἱστορικῶν, ἀλλὰ περὶ ἐμψύχων καὶ λογικῶν νόμων, ἢ περὶ τρόπων ψυχῶν καὶ νόμων λογικῶν, ὅτι ἡ ῥητὴ ἀπόδοσις, ἡ ῥητὴ ἐρμηνεία, ἡ ῥητὴ πρόσταξις, ἡ ἐν φωναῖς ἀπόδειξις, τοῦτέστιν ἡ κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴ ἐκδοχὴ τῶν θεῶν λόγων καὶ ἀφηγήσεων, ὡς τι σωματικόν, πρόκειται χάριν τῶν ἀπαιδευτῶν καὶ χυδαίων, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἀνυψωθῶσιν εἰς τὴν θεῖαν κατάληψιν, ἐν ᾧ ἡ ἀληγορία, ἡ δὲ ὑπονοιῶν ἀπόδοσις, ἡ διὰ τύπων ἢ συμβόλων ἀπόδειξις, τοῦτέστιν ἡ ἀναζήτησις τῆς ὑπὸ τὸ γράμμα κεκρυμμένης ἐννοίας ἀπόκειται τοῖς σοφοῖς, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ κατὰ γράμμα ἐκδοχὴ καὶ ἀπόδοσις πλείστων ὅσων ἀνθρωπομόρφως καὶ ἀνθρωποπαθῶς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θεῶν πραγμάτων εἰρημένων οὐ μόνον εἶναι μωρὰ καὶ εὐήθης, ἀλλὰ καὶ αὐτόχρημα ἀσεβής. Καὶ δὲν δύναται μὲν νὰ ἀρνηθῇ τις ὅτι εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα στοχάζεται κατ' ἀρχὴν τοῦ ὁρθοῦ, ἀλλ' ἡ διὰ τῆς ἀλληγορίας ἐξάτμισις τῶν κυριωτάτων ἱστορικῶν προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ γεγονότων τοῦ ἱεροῦ κειμένου οἰκοθεν ἀποτελεῖ τὴν καταδίκην καὶ χρεωκοπίαν τῶν τοιούτων ἐρμηνευτικῶν θεωριῶν καὶ δακτυλονυργημάτων.

§ 8. Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Καββαλισταῖς Ἰουδαίοις

Ὁ αὐτὸς κατ' οὐσίαν λόγος καὶ περὶ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν καὶ θεωριῶν τῶν λεγομένων *καββαλιστῶν*. Τὸ ὄνομα *καββάλα* (qabalah) τὴν αὐτὴν ἔχει σηματικὴν παραγωγὴν, ἣν καὶ τὰ ἐν τῇ τουρκικῇ γλώσσῃ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ εἰλημμένα ὀνόματα cabil, macboul, σημαῖνον δὲ κυρίως *παραδέχεσθαι ἢ παραλαμβάνειν*, ἰσοδυναμεῖ πρὸς ὅ,τι ἑλληνιστὶ ὀνομάζομεν *παράδοσιν*, ὡς ἀπὸ τοῦ παραδιδόντος, ἐν ᾧ ἐκεῖνο ἐκφράζει τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὡς ἀπὸ τοῦ παραλαμβάνοντος (1 Κορ. 11, 2. 33. 15, 1. 3. 2 Θεσ. 3, 6). Ἰδίᾳ δὲ νοοῦνται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο διάφορα φιλοσοφικὰ ἢ θεοσοφικὰ περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου διδάγματα καὶ συστήματα, ἅτινα καίπερ ὡς τοιαῦτα βραδύτερον, κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, διατυπωθέντα καὶ διαμορφωθέντα, ὅμως καθ' ὕλην τε καὶ κατ' εἶδος φαίνονται ἀνάγοντα τὰς στοιχειώδεις αὐτῶν ἀρχὰς εἰς χρόνους πολὺ ἀρχαιότερους, καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ Χριστιανισμοῦ, μηδὲ τοῦ Φίλωνος ἴσως ἐξαίρουμένου, ἔχουσι δὲ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς αἱ *γνωστικαὶ* λεγόμεναι αἵρέσεις. Λόγῳ ἀντιποιουμένη ἀρχαίων καὶ αὐτῇ μόνῃ ἰδιαζουσῶν παραδόσεων, ἔργῳ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς Γραφῆς, καὶ συμμεριζομένη τὰς κρατούσας δόξας περὶ

ἀπολύτου θεοπνευστίας τοῦ Νόμου, ἐπειράτο καὶ αὐτὰς τὰς ἀπὸ ξένων πηγῶν παραλαμβανόμενας θεοσοφικὰς αὐτῆς θεωρίας νὰ δικαιολογῇ καὶ νὰ στηρίξῃ διὰ τῆς Γραφῆς, χρησιμοποιοῦσα πρὸς τοῦτο εἶδος ἐρμηνείας παραδόξου, ἥς τὰ μὲν στοιχεῖα, ὑπὸ διάφορους μορφὰς ἀναγόμενα εἰς χρόνους ἀρχαίους, ἀπαντῶσι καὶ παρ' ἄλλοις, καὶ παρὰ τοῖς θύραθεν(11), καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς, ἐν' οἷς κρυπτογραφοῦμεν ἡ προβλή-λομεν πρὸς ἀσκησιν τῆς μικρᾶς ἡλικίας παντοίοις γρίφοις καὶ προβλήμασιν εἰς λύσιν, ἡ μεθοδικὴ ὁμῶς διαμόρφωσις καὶ συστηματικὴ αὐτῆς ἐφαρμογὴ ἀναντιρρήτως ἀνήκει εἰς τὴν Καββάλαν, καὶ ἐξ αὐτῆς προσέλαβεν ἡς ἀπολαβεῖ νῦν ἡκιστα ζηλωτῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως.

Ὡς τοιαῦται μέθοδοι αὐτῆς εἶναι ὀνομασταὶ τρεῖς, ἡ **Γεμάτρα**, ἡ **Τεμοῦρα** καὶ τὸ **Νοταρικόν**. Καὶ ἡ μὲν **Γεμάτρα** (=γεωμετρία) δὲν ἦτό τι ἄλλο εἰμὴ ὁ προδιορισμὸς τῆς ζητουμένης μυστικῆς ἐννοίας λέξεώς τινος ἢ φράσεως δι' ὑπολογισμοῦ τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν γραμμάτων. Ἐπειδὴ λ. χ. τὰ γράμματα τῆς πρώτης λέξεως τῆς Γενέσεως Bere-shiṭh(=ἐν ἀρχῇ) ἀποδίδουσι τὸν ἀριθμὸν 913, ὁ αὐτὸς δὲ ἀριθμὸς προκύπτει ἐκ τῶν γραμμάτων τῆς φράσεως beṭwra yasar(=ἐν νόμῳ ἐπλασε), ἐδογματίζον οἱ Καββαλισταὶ ὅτι ὁ νόμος προϋπῆρχε τῆς δημιουργίας, ὅπερ ἔδει δεῖξαι. Ἡ δὲ **Τεμοῦρα** (=ἀλλαγὴ, ἀ. τίδοσις) εἶναι τις ἀναγραμματισμὸς, γνωστὸς καὶ ἐκ τῶν θύραθεν (Ρέα=ἔρα=γῆ. Ἡρα=ἡρ, ἀκρα=κάρα, ἀρετή=ἔρατή, χόλος=λόχος), καὶ δὴ ἡ ἀπλοῦς, ὅταν δι' ἀπλῆς μεταθέσεως τῶν γραμμάτων λέξεώς τινος γεννᾶται ἄλλη λέξις, ὡς ἐν τοῖς προτεθεισὶν ἑλληνικοῖς ὀνόμασιν, ἡ **μεθοδικώτερος**, ὅταν τὰ γράμματα τοῦ Ἀλφαβήτου καθ' ὅρισμένον τι σύστημα λαμβάνωνται τὰ μὲν ἀντὶ τῶν δέ, τὸ Α λ. χ. ἀντὶ τοῦ Ω, τὸ Β ἀντὶ τοῦ Ψ καὶ οὕτω καθεξῆς, ἡ τὸ Α ἀντὶ τοῦ Μ, τὸ Β ἀντὶ τοῦ Ν κ. ἐξ. Διὰ τοῦ ἀπλοῦς ἀναγραμματισμοῦ λ. χ. ἀπεδείκνυνον ὅτι ὁ ἐν Ἑξόδῳ 23, 23 ἀορίστως ἀναφερόμενος ἄγγελος, μαλ'αχί(=τὸν ἄγγελόν μου) ἦτο αὐτὸς ὁ Μιχαήλ (Michel). Τοῦ μεθοδικωτέρου ἀναγραμματισμοῦ, ὅχι μὲν ὡς ἐξηγητικοῦ, ἀλλ' ὡς παραστατικοῦ μέσου, παράδειγμα πρόκειται τὸ παρ' Ἱερειῖα 51,5 leb qamav=καρδία τῶν ἐναντίων μου=casdim=(Χαῖδαῖοι, ὡς εὑρίηται παρὰ τοῖς Ο', καὶ τὸ sheshay τοῦ αὐτοῦ προφήτου (25, 26 ἡ τοῦ ἑβρ. κειμ. 51,41) ἀντὶ Babel, κατ' ἐκδοχὴν τοῦ s=b καὶ τοῦ c=l.

11) Περί τινων ἐξ αὐτῶν ἐπιθι Ἰσπολύτου. Κατὰ παρ. αἰρέσ. Δ' 14 καὶ ΣΤ' 43—45.

Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ **Νοταρικόν**, συνιστάμενον εἰς σχηματισμὸν νέων λέξεων ἐκ τῶν καθ' ἑκαστα γραμμάτων ἐτέρων λέξεων, ἦν διπλοῦν, εἴτε ὅτι τὰ ἀρχικά γράμματα πλειόνων λέξεων παρελαμβάνοντο πρὸς σχηματισμὸν μιᾶς τινος λέξεως, εἴτε ὅτι τὰ καθ' ἑκαστα γράμματα μιᾶς τινος λέξεως ἐλαμβάνοντο ὡς ἀρχικά ἐτέρων λέξεων καὶ ἐχρησίμευον πρὸς ἀνεύρεσιν πλειόνων λέξεων δηλωτικῶν τοῦ ζητουμένου νοήματος. Κατὰ τὸ πρῶτον λ. χ. εἶδος τοῦ Νοταρικοῦ, ἐκ τῆς ἐν Δευτερονομίῳ 30, 12 mi yaaleh lanu hashshamaymah (=τίς ἀναβήσεται ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανόν;) ἐσχηματίζετο ἡ ἀπάντησις milah(=περιτομή), ἐν ᾧ κατὰ τὸ δεύτερον εἶδος τοῦ Νοταρικοῦ ἐκ τῆς πρώτης λέξεως τῆς Γενέσεως bereshiṭh ἐλαμβάνοντο αἱ λέξεις bara(=ἐπλασε), raqia(=στερέωμα), erez(=γῆ), shamaim(=οὐρανός), yam(=θάλασσα) καὶ thehom(=ἄβυσσος) (12).

§ 9. Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ Χριστιανοῖς πρὸ Ὁριγένους

Ὅτι αἱ μέθοδοι αὗται εἴτε ἀπλῆς παραστάσεως ἐννοίας τινός, εἴτε καὶ ἐρμηνείας τῶν ἤδη γεγραμμένων, ἦσαν ἤδη γνωσταὶ καὶ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ πρότερον καὶ ὑπὸ ἄλλων, περὶ τοῦτον μαρτυροῦσιν ἱκανὰ παραδείγματα, ἀπαντῶντα μάλιστα μὲν παρὰ τοῖς Αἰρετικοῖς, καὶ ἰδίᾳ τοῖς Γνωστικοῖς(13), ἔπειτα δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ, τοῦ μὲν **Νοταρικοῦ** λ. χ. ἐν τῇ ἑβραϊκῇ μεταγραφῇ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ yeshu (y=yeḥova, sh=shamaim=οὐρανός, verez=καὶ

12) Μιμητὰς εὑρεν ἡ μέθοδος αὕτη καὶ παρὰ τισι Χριστιανοῖς θεολόγοις καὶ ἐκ νεωτέρων χρόνων, οἵτινες ἐν αὐτῇ τῇ λέξει bara(=ἐποίησε) ἀνευρίσκουσι τὴν ἐν τῇ δημιουργίᾳ μετοχὴν τῆς Ἀγίας Τριάδος, τοῦ Πατρὸς(=ab), τοῦ Πνεύματος(=ruach), καὶ τοῦ Υἱοῦ(=ben), κα αὐτὴν εἶτι τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος διὰ τὴν ἐν τῷ μέσῳ ἀμφοτέρων θέσιν τοῦ γράμματος αὐτοῦ!!

13) Ἐκ τῶν Αἰρετικῶν πρβλ. τὴν ὑπὸ τοῦ Γνωστικοῦ Μάρκου (Εἰρην. Κατὰ αἰρ. I, 14,6. 15,1. Τερτυλ. De prescrip. c. 50) γεωμετρικὴν ἐξήγησιν τοῦ τῆς Ἀποκαλύψεως (1,8. 21,6. 22, 13) Α καὶ Ω = 801), ὡς δηλοῦντος τὸ αὐτὸ ὅπερ καὶ ἡ περιστρεφά(=801), δηλ. τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν ἐπιτηδεύον καὶ ὁ Πριμάσιος (+550) ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς Ἀποκαλύψεως κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ.

γῆ), καὶ ἐν τῇ γνωστῇ χρήσει τῆς λέξεως *λεχθὺς* πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου (Ἰησοῦς—Χριστός—Θεοῦ—υἱὸς—σωτήρ), τῆς δὲ *Γεμάτρης* ἐν τῷ γνωστῷ ἀριθμῷ τοῦ θηρίου τῆς Ἀποκαλύψεως χξϛ' (13, 18), ὡς καὶ ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ ἀριθμοῦ 318 (τ+ιη) τῶν οἰκογενῶν τοῦ Ἀβραάμ (Γεν. 17), τῇ ἀπαντίσει ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Βαρνάβα (κεφ. 9), ὅτι δηλ. τὸ μὲν Τ εἶναι σύμβολον τοῦ σταυροῦ, τὰ δὲ ιη τὰ ἀρχικά γράμματα τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν ᾧ δὲ τὰ πρῶτα παραδείγματα, ἀπλῶς χρησιμεύουσι πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ ὀνόματος ὁρισμένον τινὸς προσώπου, καὶ ὡς τοιαῦτα οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὴν καββαλιστικὴν ἐξηγήσιν τῆς Π. Διαθήκης, τὸ παράδειγμα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βαρνάβα μαρτυρεῖ ἐπίδρασιν τινα τῶν ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτηδευομένων καὶ ἐπὶ τῶν τροφίμων τῆς Ἐκκλησίας.

Πολλῷ σπουδαιότερα εἶναι ἡ μεταξὺ τῆς Συναγωγῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουσα κοινότης ὡς πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς θεϊότητος τῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης καὶ ὡς πρὸς τὴν παραδοχὴν καὶ ἑτέρας πνευματικωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας ἐνοίας παρὰ τὴν κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴν. Καὶ ἡ μὲν θεοπνευστία τῆς Π. Διαθήκης, πανταχοῦ προὑποτιθεμένη ὑπὸ τε τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, δηλοῦται πολλάκις καὶ ρητῶς (Ματ. 22, 43. Πρ. 1, 16, 28, 25. 2 Τιμ. 3, 16. Ἐβρ. 3, 7, 10, 15—16. 1 Πετ. 1, 10—12. 2 Πετ. 1, 21). Καίτοι δὲ οὔτε ὁ Κύριος οὔτε οἱ Ἀπόστολοι λαμβάνουσι ποτε ἀφορμὴν νὰ ἐξετάσωσι καὶ ὀρίσωσιν ἀκριβέστερον πῶς νοητέα ἡ θεοπνευστία τῶν συγγραφέων τῆς Π. Διαθήκης, ὅμως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι εἶναι ἄλλοτρία τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἢ κατὰ Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖον ἐκδοχὴ τῆς θεοπνευστίας, ὅχι διότι ἀποκαλύπτει ἐν ἐκστάσει εἶναι τι ξένον αὐτῇ (Πρ. 10, 10 κ. ἐξ. 2 Κορ. 12, 1 κ. ἐξ. Ἀποκ. 1, 10 κ. ἐξ.), ἀλλὰ διότι ὑπὸ ἐκστασιν νοεῖται οὐχὶ κατὰστασις παντελοῦς ἀσυναισθησίας καὶ ἀσυνειδησίας, ὁμοία τῇ τῶν ἐκφρόνων καὶ μαινομένων, ἀλλὰ μόνοι ἀργία καὶ παῖσις τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων, συντείνουσα εἰς μείζονα διέγερσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ ἐγρήγορσιν τῆς διανοίας πρὸς εὐχερεστέραν ὑποδοχὴν καὶ ἀνεμπόδιστον ἐντίληψιν τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἐνδεικνυμένων. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Π. Διαθήκης, καὶ μάλιστα κατ' ἐννοίαν τυπωσὴν, καὶ αὕτη δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ (Ἰω. 3, 14. Γαλ. 24, 4. 1 Κορ. 9, 9—10, 4 κ. ἐξ. συχνότερον ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ).

Ἐν ᾧ δὲ αἱ αὐταὶ ἰδέαι περὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης καὶ ὁ αὐτὸς τρόπος τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν παρατηροῦνται

παρὰ τοῖς Ἀποστολικαῖς Πατράσιν, ἀπὸ Ἰουστίνου τοῦ Μάρτυρος, ἔνεκα τῶν πρὸς τοὺς πολεμίους τῆς πίστεως ἀγώνων, ἠρξάντο ἀκριβέστερον νὰ ὀρίζονται ἀμφότερα, τὰ τε περὶ τῆς θεοπνευστίας καὶ τὰ περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν, καὶ δὴ πρῶτον μὲν τῆς Π. Διαθήκης, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς Καινῆς, μετὰ τὴν εἰς ἓν συναγωγὴν καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνώρισιν τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν βιβλίων. Καὶ ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν θεοπνευστίαν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, καὶ μάλιστα τῶν Προφητῶν, ἐξηγέθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπὸ τινῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων θεωρίαι παρεμφερεῖς ταῖς τοῦ Φίλωνος, ὡς εἶναι αἱ τοῦ Ἰουστίνου (1 Ἀπολ. 36. Διαλ. πρὸς Τρύφ. 7, 117 πρβλ. καὶ Προτρ. πρὸς Ἑλλ. 8) καὶ τοῦ Ἀθηναγόρου, (Πρεσβεῖα ὑπὲρ τῶν Χριστ. 9, 42), παριστῶσαι τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ὡς ἀπλᾶ ἑτεροκίνητα ὄργανα, ὡς αὐτὸν ἢ καθάραν ἢ λρύαν, καὶ ἐν καταστάσει ἐκστάσεως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, ὡς ὑπὸ τινος αὐλητοῦ ἢ καθαρμοῦ, κρουομένους καὶ ἐνηχομένους καὶ κατὰ τὴν ἐνήχησιν ἐκφωνοῦντας. Πλὴν αἱ τοιαῦται δοξασαί, ἐξενεχθεῖσαι μετ' οὐ πολὺ καὶ ὑπὸ τῶν *Μοντανιστῶν* (14), ἀπεκηρύχθησαν ἔκτοτε ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ὡς ἐθνικαὶ καὶ αἰρετικαί, ὡς ἀληθὴς δὲ καὶ τῷ Θεῷ Πνεύματι συνάδουσα ἔμπνευσις ἀνεγνωρίσθη ἡ μηδὲν πασαβλάπτουσα τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοσυνειδησίαν καὶ αὐτενέργειαν, ἀλλὰ μετὰ νηφαλίου διανοίας καὶ ἐν σωφρονούσῃ καταστάσει ἐγγινομένη, οὕτως ὥστε οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, καὶ μέχρι τῶν λέξεων, εἰ τύχοι, γράφοντες κατ' ἔμπνευσιν ἄνωθεν, οὐχ ἦττον ὅμως γράφουσιν ἐν πλήρει γνώσει καὶ κατὰ τὸν ἴδιον ἕκαστος τρόπον, ἀναλόγως τῆς ἰδίας ἰδιοφυίας καὶ τῶν ἰδιατέρων αὐτοῦ περιστάσεων. (15)

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐκδοχὴν τῶν γραφικῶν νοημάτων καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν, ποιοῦνται μὲν πάντες διάκρισιν μεταξὺ τῆς κατὰ γράμμα ἐννοίας καὶ τῆς κατὰ πνεῦμα, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Π. Δια-

14) Περὶ τούτων ἐπιθι Ἐπιφανίου Κυπρ. Λίρεσ. 48, 8. Κατὰ τὸν Μοντανὸν ἐφρόνει καὶ ὁ Τερτυλλιανός (contra Marcionem 4, 22). Τούναντίον δὲ κατὰ τῆς μοντανιστικῆς ἐκδοχῆς τῆς θεοπνευστίας εἶχε γράψει ὁ Ἀπολογητὴς Μιλτιάδης (περὶ τὰ 180) σύγγραμμα ἀπολεσθὲν, «περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἐν ἐκστάσει λαλεῖν» (Εὐσεβ. Ἐκ. Ἰσ. 5, 17). Ἐπιθι περὶ τῶν αὐτῶν καὶ Κλημεν. Ἀλεξ. Στρωμ. 1, 311. 511 καὶ 647.

15) Ἀμφότερα συνδυάζονται παρ' Εἰρηναίου, καὶ ἐν ᾧ συχνά ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ ἰδιοτρόπου ὄρους τοῦ Παύλου, ὁμιλεῖ ἄλλοθι (Αἰρ. 3, 16, 2) περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Θεοῦ Πνεύματος καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως.

θήκη καὶ παρὰ τοῖς Προφήταις ἰδιαιτέρως, πλὴν οὔτε πάντες οὔτε οἱ αὐτοὶ ἐκδέχονται τὰς ἐννοίας ταύτας κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον. Ὁ Ἱερὸς Ἰουστῖνος († 176), μὴ ἀρνούμενος ὁλοσχερῶς τὴν κατὰ γράμμα ἐννοίαν τῶν Προφητῶν (1 Ἀπολ. κεφ. 30—53), ἐν τῷ πρὸς Τρύφωνα διαλόγῳ αὐτοῦ (κεφ. 90) ὡς ἀρχὴν τίθησιν ὅτι «ὅσα εἶπον καὶ ἐποίησαν οἱ προφῆται . . . παραβολαῖς καὶ τύποις ἀπεκάλυψαν, ὡς μὴ ῥᾶστα τὰ πλεῖστα ὑπὸ πάντων νοηθῆναι, κρύπτοντες τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν, ὡς πονῆσαι τοὺς ζητοῦντας εὗρεῖν καὶ μαθεῖν», διδάσκει διηρητῶς ὅτι πρὸς εὐρεσιν καὶ κατανόησιν τῶν κεκρυμμένων τούτων ἐννοιών ἀξιοῦνται οἱ Χριστιανοὶ ἰδίᾳς ἀνωθεν χάριτος (αὐτόθι κεφ. 119). Ὁμοίᾳ ἐφρόνουν ὁ τε Πάνταϊνος καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Κλήμης, καὶ ἐκεῖνος μὲν ὁμῶς περὶ ἀπορριπτῶν τῶν προφητειῶν, ὅτι «ἀορίστος ἡ προφητεία ἐκφέρει τὰς λέξεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ τῷ ἐνεστῶτι ἀντὶ τοῦ μέλλοντος χοῖται χρόνον, καὶ πάλιν τῷ ἐνεστῶτι ἀντὶ τοῦ παρερχομένου», ὁ δὲ Κλήμης, ποικίλιν νοημάτων ἐν τῷ Νόμῳ καὶ τοῖς Προφήταις παραδεχόμενος, καὶ ὅτι πᾶσα γραφή ἐν παραβολαῖς εἴρηται, ἔγραφε καὶ ταῦτα, «διὰ πολλὰς αἰτίας ἐπικρύπτονται τὸν νοῦν αἱ Γραφαὶ» πρῶτον μὲν ἵνα ζητητικοὶ ἐπαίρωμεν καὶ προσαγρυπνῶμεν αἰετὶ τῇ τῶν σωτηρίων λογίῳν εὐρέσει· ἔπειτα μὴδὲ τοῖς ἅπασιν προσῆκον ἦν νοεῖν, ὡς μὴ βλαβεῖν, ἐτέρως ἐνδεξάμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σωτηρίως εἰρημένα. Διὸ δὴ καὶ τοῖς ἐκλεκτοῖς τῶν ἀνθρώπων τοῖς τε ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν ἐγκρίτως τηρούμενα τὰ ἅγια τῶν προφητῶν μυστήρια, ἐν παραβολαῖς ἐγκαλύπτεται (16).

Τούναντίον δὲ ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὁ Τερτυλλιανός, καίτεροι μὴ ἀπορρίπτοντες ὁλοσχερῶς τὰ ἀλληγορούμενα, ὅμως ἀποδοκιμάζουσι τὴν ἀδιάκριτον χρῆσιν καὶ κατάχρησιν αὐτῶν, ἀποδεικτικὴν δὲ δύναμιν ἀποδίδοντες μόνον τῇ κατὰ γράμμα ἐννοίᾳ (Κατὰ Αἰρ. 1, 3, 6, 2, 46. De resurrec. carnis 20, 33), ὡς ἐτέραν ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν ὑποδεικνύουσαι ταύτην, ὅτι τὸ ἀληθές τῶν Γραφῶν νόημα δὲν δύναται ἄλλως νὰ εὐρεθῇ καὶ καθορισθῇ εἰμὴ συνφθὰ τῷ κανόνι τῆς πίστεως καὶ τῇ ἀπ' ἀρχῆς ζώσῃ παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας (Αἰρεσ. 3, 2 κ. ἐξ. Pe prae-script c. 13 κ. ἐξ. 20—30).

Πλὴν τῶν σποράδην παρὰ διαφόροις ἀπαντησῶν τούτων ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν καὶ ὑποθηκῶν μνημονεύεται παρ' Εὐσεβίου (Εκ. Ἱσ.

16) Στρωματ. 1, 424—475, 657, 1001—2.

4, 26) ἤδη ἀπὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνος καὶ δοκίμιόν τι ἰδιαίτερον στοιχειώδους τινὸς Ἑρμηνευτικῆς, ἡ **Κλείς** τοῦ Μελίτωνος, ἐπισκόπου Σάρδεων, ἐν μὲν τῷ πρωτοτύπῳ ἀπολεσθεῖσα, φερομένη δὲ νῦν ἐν λατινικῇ μεταφράσει, ἀνευρεθείση περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος, καὶ ἐν 17 κεφαλαίοις ἐρμηνευούσῃ τὰ τῶν Γραφῶν δυσνόητα καὶ ἐρμηνείας χοιζόντα εἰς τε τὴν λέξιν καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Μόνον ὑπόκειται εἰς ἀμφιβολίαν, ἂν καὶ κατὰ πόσον τὸ λατινικὸν τοῦτο κείμενον, οὐκ ὀλίγας ἔχον ἐνδείξεις μεταγενεστέρων χρόνων, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διωσκευὴ καὶ ἐπιξεργασία τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου.

§ 10. Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ ἐν τῇ Ἀλεξανδρειανῇ Σχολῇ,

Ἄλλ' ὁ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς πρῶτος συνστηματικῶς ἐπιληφθεὶς τῆς τῶν Ἁγίων Γραφῶν ἐξηγήσεως κατὰ ἀκριβῶς προδιατετυπωμένης ἀρχῆς, καὶ τοιοῦτοτρόπως εἰσηγητὴς τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς γενόμενος, εἶναι ὁ Ὠριγένης († 253), ἀφ' οὗ καὶ δικαίως θεωρεῖται ἀρχομένη ἡ ἱστορία τοῦ μαθήματος τούτου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι καὶ μετὰ τὸν Ὠριγένην ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὀλίγοι ἐγράφησαν εἰδικαὶ πραγματεῖαι περὶ τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς, ἀλλ' ὅμως ἀρχαὶ καὶ κανόνες περὶ τοῦ ὁρθῶς καὶ καρποφόρος ἐρμηνεύειν τὰς Γραφὰς ἀπαντῶσιν ἐν τε θεωρίᾳ καὶ πράξει παρ' ἅπασιν σχεδὸν τοῖς διαπρεπέσιν ἐρμηνευταῖς, Ἀνατολικοῖς τε καὶ Δυτικοῖς.

Καὶ πρῶτον πάντων θεωρίας μὲν περὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἱερῶν Γραφῶν καὶ περὶ τῆς ὁρθῆς αὐτῶν ἐρμηνείας ἔχομεν παρ' Ὠριγένης ἐν τῷ 4ῳ βιβλίῳ τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» συγγράμματος αὐτοῦ, ἐφαρμογὴν δὲ τῶν θεωριῶν τούτων ἐν τοῖς ἐξηγητικαῖς αὐτοῦ πονήμασι, τοῖς περιλαμβάνουσιν πᾶσαν σχεδὸν τὴν Ἁγίαν Γραφή, ἐν ταῖς **παραεκβολαῖς ἢ σημειώσεσιν**, ἐκ βραχείων σχολίων συγκειμέναις, ἐν τοῖς **τόμοις**, ὑπομνήμασιν ἐκτενεστέροις, καὶ ἐν ταῖς **ὁμιλίαις**, πρακτικωτέροις καὶ ἠθικωτέροις ἐρμηνείαις, ὧν ἀπάντων περιεσώθημεν ἡμῖν οὐκ ὀλίγα εἴτε ἀδιάσκευα ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, εἴτε διεσκευασμένα ἐν λατινικαῖς μεταφράσεσι τοῦ Ρουφίνου, ὡς καὶ ἐν τῇ ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀπαρτισθείσῃ Ἀνθολογίᾳ, τῇ καλουμένῃ **Φιλοκαλίᾳ**.

Καὶ ἐκ μὲν τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἱερῶν συγγραφέων οὐ μόνον

ἀποκλείει πᾶσαν ἔννοιαν ἑκφρονος καταστάσεως καὶ ἀσυναισθήτου ὀργάνου, ἀλλὰ πᾶν τούναντίον τὴν ἐπὶ τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας ἐπενέργειαν τοῦ θείου Πνεύματος θεωρεῖ ὡς συντελεστικὴν εἰς τὴν αὖξιν καὶ ἐπίτασιν τῶν λογικῶν δυνάμεων ἐκείνων, ὅσοι ἐξελέγησαν ὡς ὄργανα τῶν θείων ἀποκαλύψεων. «Οἱ Προφῆται διὰ τῆς πρὸς τὴν αὐτῶν ψυχὴν ἀφῆς τοῦ καλουμένου Πνεύματος διορατικώτεροί τε τὸν νοῦν ἐγένοντο καὶ τὴν ψυχὴν λαμπρότεροι» (κατὰ Κέλ. 7, 3, 4). Διὸ καὶ πάντα τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς παραδοθέντα ἡμῖν, καίπερ πολλάκις ἀπλὴν καὶ ἄχομφον καὶ εὐτελῆ ἔχοντα τὴν περιβολὴν καὶ ὁστράκινον τὸ περιέχον, ὅμως καθ' ὅλου τε καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα εἶναι μεστὰ θείας σοφίας, καὶ οὐδὲν περιέχουσι τὸ ψευδὲς καὶ τῆς ἀληθείας ἀπᾶλλον, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἐρμηνεύωνται ὡς δεῖ. (17) Ὡς τοιαύτην δὲ ἐρμηνείαν ἐννοῶν τὴν ἤδη ἐκτὸς τε καὶ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐν χρήσει οὖσαν ἀλληγορίαν, ἀνέπτυξεν αὐτὴν ἀκριβέστερον καὶ ἐφήρμοσε συστηματικώτερον, γενόμενος οὕτω πατὴρ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς. Αἱ Ἱεραὶ δηλονότι Γραφαί, ὡς θεόπνευστοι καὶ πάσης γνώσεως καὶ σοφίας ταμεῖον, περιέχουσι κατὰ τὸν Ὁριγένην τὰ θεία μυστήρια καὶ τὰς ὑψίστας ἀληθείας ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ γράμματος καὶ τῆς ἱστορίας, καὶ δὴ οὕτως, ὥστε ὅσα χωρία κατὰ γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐκδοχὴν φαίνονται περιέχοντα ψευδῆ τινα καὶ ἀδύνατα καὶ τῆς θεότητος ἀνάξια, (ὡς λέγει αὐτός, «ὅσον ἐπὶ ῥητῷ οὐκ ἀληθῆ, ἀλλ' ἄλογα καὶ ἀδύνατα») ἢ συνηγοροῦνται ὑπὲρ τῶν Ἰουδαίων, ταῦτα δέον νὰ ἐκλαμβάνωνται πνευματικῶς, σκοπῖμος δὲ κατὰ θείαν οἰκονομίαν ἐνεσπάρησαν ἐν ταῖς Γραφαῖς ὡς τινα σκάνδαλα καὶ προσκόμματα, ἵνα οἱ νουνεχέστεροι καὶ δεξιώτεροι, προσκρούοντες εἰς ταῦτα, παροτρύνωνται εἰς ἀναζήτησιν τῆς ὑπὸ ταῦτα ὑποκρυπτομένης πνευματικωτέρας ἐννοίας (Περὶ ἀρχῶν 4, 15, 17—18) (18). Τοιαῦτα προσκόμματα ἐκ μὲν τῆς Π. Διαθήκης εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου ἐν 6 ἡμέραις, ὅτι ὁ Θεὸς ἐνεφύσησεν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχὴν, ὅτι ἐφύτευσεν παράδεισον καὶ δένδρα, ὅτι περιεπάτει ἐν τῷ παραδείσῳ, ὅτι ὁ Ἀβρα-

17) Πρβλ. Φιλοκαλίαν (σελ. 19): «πρέπει δὲ τὰ ἅγια γράμματα μηδεμίαν κεραίαν ἔχειν κενὴν σοφίας Θεοῦ· ὁ γὰρ ἐντεταλμένος ἐρμὴς τῷ ἀνθρώπῳ καὶ λέγων. οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός (Ἐξοδ. 34, 20), πολλὰ αἰεὶ οὐδὲν κενὸν ἐρεῖ». Ἐπιθι καὶ Ὁμιλίαν εἰς Ἐξοδον 1, 4. καὶ Ὁμιλίαν εἰς Ἱερεμίαν, 21, καὶ δὴ καὶ Περὶ ἀρχῶν 4, 23.

18) Πρβλ. καὶ εἰς Γεν. 2, 1. 46. εἰς Λευϊτ. 5, 1. 6, 4. 7, 5.

ὰμ εἶχε δύο γυναῖκας, ὅτι ὁ Ἰακώβ ἔγημε δύο ἀδελφάς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά, ἐκ δὲ τῆς Κ. Διαθήκης, πλὴν τινων νομοθεσιῶν καὶ ἐντολῶν (Ματ. 5, 39, Λουκ. 10, 4. 1 Κορ. 7, 18), ἡ ἱστορία τοῦ πειρασμοῦ τοῦ Κυρίου, ἡ ἐπὶ πώλου ὄνου εἰσοδος αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, ὁ καθαρισμὸς τοῦ ναοῦ διὰ φραγελλίου, καὶ ἄλλα τινά. Ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν τριχῇ διαίρεσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς **σῶμα**, **ψυχὴν**, καὶ **πνεῦμα**, διέκρινεν ὁ Ὁριγένης τριπλὴν γραφικὴν ἔννοιαν, τὴν **γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν** ὡς **σωματικὴν**, τὴν **ἠθικὴν** ὡς **ψυχικὴν**, καὶ τὴν **μυστικὴν** (δογματικὴν καὶ μεταφυσικὴν) ὡς πνευματικὴν (Περὶ ἀρχῶν 4, 11 καὶ Ὁμ. εἰς τὸ Λευϊτ. 5). Καὶ ἐκείνη μὲν χαρακτηρίζεται πολλαχῶς, ὡς τὸ **ρητόν**, ἡ **πρόχειρος ἐκδοχή**, ἡ **ψιλὴ ἱστορία** καὶ ἄλλως, ἡ δὲ **ἠθικὴ** ὡς **τροπολογία**, καὶ ἡ **μυστικὴ** ὡς τὸ **ἀπόρητον**, ἡ **ἀλληγορία**, ἡ **διάνοια**, ἡ **πνευματικὴ διήγησις**, τὸ **ρόημα**, ἡ **θεωρία**. Ἡ ψυχικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ἔννοια ἐξάγεται ἐκ τῆς σωματικῆς δι' ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, ἥτις, καίπερ εὐφρεστώτη ἐν πολλοῖς, ὅμως πολλάκις εἶναι τοιαύτη, ὥστε διαστρέφεται αὐθαιρέτως ἢ ἐξατμίζεται ὁλοσχερῶς ὁ ἀληθὴς νοῦς τοῦ ἱεροῦ κειμένου.

§ 11. Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς μετρίοις Ὁριγενισταῖς

Καίτοι τὸ μέγα ὄνομα τοῦ Ὁριγένους καὶ τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων ἐκείνων τὰ μάλιστα συνετέλεσαν, ὥστε ἐπὶ πολὺ καὶ παρὰ πολλοῖς νὰ εὐρωσιν ἡχῶ αἱ τοιαῦται ἐρμηνευτικαὶ ἀρχαὶ τῆς Ἀλεξανδρεϊνῆς σχολῆς, ὅμως οἱ κίνδυνοι καὶ αἱ ἀποπλανήσεις τῆς ἀγαλνώτου ταύτης ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας δὲν διέφυγον ἄλλους καὶ οὐ τυχόντας τῆς Ἐκκλησίας ἄνδρας, καὶ δὴ καὶ τῆς αὐτῆς σχολῆς τροφίμους, καὶ οὐ μόνον τὸν διώκτην τοῦ Ὁριγένους Δημήτριον, τὸν Ἡρακλᾶν, τὸν Διονύσιον, τὸν Πέτρον, τὸν Νέπωτα καὶ ἑτέρους, ἀλλὰ καὶ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, καὶ τοὺς τρεῖς Καππαδόκας, ἔτι δὲ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, Ἰσίδωρον τὸν Πηλουσιώτην καὶ ἄλλους. Ἠκολούθουν μὲν καὶ οὗτοι τῷ Ὁριγένει εἰς τὰ περὶ θεοπνευστίας τῶν Γραφῶν διδύγματα αὐτοῦ ἀπέκρουον μάλιστα μετ' αὐτοῦ τὰς περὶ ἐκστάσεως δόξας καὶ ἀντιλήψεως πολλῶν (19) καὶ ἀντεῖχοντο τοῦ ἐν πᾶσιν ἀληθινοῦ τῶν ἱερῶν συγ-

19) Πρβλ. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Ἑρμηνείας εἰς τὸν Ἠσαΐαν, Προοίμιον (§ 5). «Φασὶ τινες ἐξεστηκότας αὐτοὺς προφητεύειν, ἐπικαλυπτομένου τοῦ

γραφείων κατὰ τῶν ἄλλως φρονούντων (20). Ἐπίσης δὲ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων ἀποδεχόμενοι καὶ ἀρχὴν καὶ μυστικὴν καὶ πνευματικὴν ἔννοιαν ἐν ταῖς Γραφαῖς, πολλὴν ἐποιοῦντο χρῆσιν τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας ἐν ταῖς ὁμιλίαις αὐτῶν, ταῖς ἀφορῶσαις πρὸς σκοποὺς ἠθικοὺς καὶ οἰκοδομητικοὺς. Ἐν ταῖς δογματικαῖς ὁμῶς πραγματεῖαις αὐτῶν προσεῖχον μᾶλλον τῇ κατὰ γράμμα ἢ ἀλληγορικῇ ἐκδοχῇ, τίμνοντες οἶονεϊ, τοῦλάχιστον κατὰ θεωρίαν, μέσην τινὰ ὁδὸν μεταξὺ τῶν **παχυτέρων τὴν διάνοιαν**, ὡς ἀποκαλεῖ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τοὺς μόνον τῷ ψιλῷ γράμματι προσέχοντας, καὶ τῶν **ἀγαν θεωρητικῶν**, τῶν καταχρωμένων τῇ ἀλληγορικῇ ἐρμηνείᾳ. Εἶναι μάλιστα ἀξιανάγνωστα κατὰ τοῦτο ὅσα ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τῇ τρίτῃ (3,9) καὶ τῇ ἐνάτῃ (9,1) τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ εἰς Ἐξισήμερον γράφει, ἀποκαλῶν τὰς ἀλληγορικὰς τῆς μωσαϊκῆς κοσμογονίας ἐκδοχὰς ὡς **ὄνειράτων συγκρίσεις καὶ γραῶδεις μύθους** καὶ ἐξοίρων τὴν κατὰ γράμμα ἐκδοχὴν ὡς ἀπλὴν καὶ τῇ εὐαγγελικῇ ἀπλότητι συνάδουσαν (21). Μόνον ἐλησμόνουν πολλοὶ καὶ πολλάκις εὐχερῶς τὰς χρυσὰς ταύτας ὑποθήκας, καὶ κατὰ θεωρίαν ἀποδοκιμάζοντες τὰς ὑπερβολὰς τῶν περὶ Ὁριγένην, ἐν τῇ πράξει καὶ ἐφαρμογῇ, ἔστω καὶ ἐν ταῖς ἠθικαῖς πραγματεῖαις καὶ ὁμιλίαις, ἐγίνοντο πολλάκις ὠριγενικώτεροι καὶ τοῦ Ὁριγένους.

§ 12. Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ ἐν τῇ Ἀντιοχειανῇ σχολῇ

Μεῖζονα καὶ συστηματικώτεραν ἀντίδρασιν εὗρον αἱ τοῦ Ὁριγένους καὶ τῆς Ἀλεξανδρειανῆς σχολῆς ἀρχαὶ παρὰ τῇ Ἀντιοχειανῇ σχολῇ. Ὅπως ἐν ἄλλοις, οὕτω καὶ ἐν τῇ τῶν Γραφῶν ἐρμηνείᾳ διακρίνοντο

τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ παρὰ τοῦ Πνεύματος. Τοῦτο δὲ παρὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐστὶν ἐπιδημία, ἐκφρόνα ποιεῖν τὸν θεόληπτον, καὶ οἱ πληθεῖς γέγονε τῶν θείων διδασμάτων, τότε καὶ τῆς ἰδίας ἐξίστασθαι διανοίας, καὶ ἄλλους μὲν ὠφελεῖν δι' ἑαυτοῦ, αὐτὸν δὲ τῆς ἐκ τῶν ἰδίων λόγων ὠφελείας ἀπολείπεσθαι. Ὅλως δὲ κτλ. Ἐπιθὶ καὶ Ἀθανασίου Κατὰ Ἀρειανῶν 4.

20) Εὐσέβιος ὁ Παμφύλου (+340) θεωρεῖ ὡς θεοῦ καὶ προκεῖς καὶ τὴν ἀπλὴν ὑπόνοιαν περὶ αὐτοῦ τοῦτον, ὅτι ἱερὸς τις συγγραφεὶς ἱερὰ μεμνημένος ἔθετο λ. γ. Ἀβιμέλεχ ἀντὶ Ἀγγούς (εἰς τὸν Ψαλμὸν 33).

21) Περὶ καὶ Γρηγορίου Θεολ. Λογ. 42. Γρηγορίου Νέσσης Προοίμιον εἰς τὸ Αἶσμα τῶν Αἰσμάτων, Κυρίλλου Ἀλεξάνδρου. Περὶ τῆς ἐν πνεύματι λατρείας 1, 13. Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου Ἐπιστολὴν βιβλ. 4, 103.

αἱ δύο αὗται σχολαὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκείνη ἠρέσκειτο εἰς τὴν συνθετικὴν μέθοδον, εἰς τὸ ὁρμᾶσθαι μὲν ἀπὸ τῶν καθόλου ὡς ἀπὸ φύσει προτέρων, ὡς ἀπὸ ἀρχῶν καὶ ἀξιοματίων, ρυθμίζειν δὲ κατὰ ταῦτα καὶ τὰ ἐπὶ μέρους, καὶ τὰ πρὸς ἡμᾶς πρότερα, ἐν ᾧ ἡ Ἀντιοχειανὴ σχολὴ ἠρέσκειτο εἰς τὴν ἐναντίαν μέθοδον, τὴν ἀναλυτικὴν, εἰς τὸ ὁρμᾶσθαι ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους, ὡς πρὸς ἡμᾶς προτέρων, καὶ ἀπὸ τούτων ἀνέρχεσθαι εἰς τὰ καθόλου καὶ φύσει πρότερα. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ παρ' αὐτῇ προτίμησις τῆς κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας παρὰ τὴν παρατηρουμένην παρ' ἐκείνῃ ἐπικράτησιν τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Οὐ μόνον δὲ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐρμηνείας, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ἐκδοχὴν τῆς θεοπνευστίας τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἐπηρεχέ τις διαφορὰ ἀντιλήψεως μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν. Ὑπ' ἀμφοτέρων ἀπεκρούετο ἡ κατὰ Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖον ἐκδοχὴ τῆς ἐκστάσεως καὶ τῆς θεοπνευστίας ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ Ἀλεξανδρεῖς ὀλιγώτερον χώρον κατέλειπον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτενέργειαν καὶ τὴν ἐκάστου ἰδιοφυίαν, παρὰ τοῖς Ἀντιοχεῦσι μεῖζον χώρος ἀφίνετο εἰς ἀμφότερα. παρὰ τισι δὲ αὐτῶν ἐγίνοντο καὶ βαθμολογικαὶ διακρίσεις ἐν τῇ θεοπνευστίᾳ καὶ μετέχων τις τοῦ χαρίσματος τῆς σωφίας (Σολομῶν) ἡδύνατο νὰ μὴ μετέχη τοῦ τῆς προφητείας. Εἰσηγητῆς τῆς νηφαλιωτέρας ἐκδοχῆς καὶ ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν παρὰ τοῖς Ἀντιοχεῦσι θεωρεῖται δικαίως ὁ πολὺς πρεσβύτερος τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἱερομάρτυς Λουκιανὸς (+311), ὁ ὁμοίως τῷ Ὁριγένει ἐνασχοληθεὶς περὶ τὴν χριτικὴν ἀνακάθαρσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῶν Θείων Γραφῶν, καὶ ἴσως γενόμενος πρωτουργὸς τῆς **κοινῆς** λεγομένης ἐκδόσεως αὐτῶν (22). Ἐκ τῶν μετ' αὐτὸν διαπρεφάντων ὁπαδῶν τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς εἶναι Εὐσέβιος ὁ Ἐμέσης καὶ Εὐσαάθιος ὁ Ἀντιοχεύς (+360), Διόδωρος, ὁ πρῶτον πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἔπειτα ἐπίσκοπος Ταρσοῦ (+394), καὶ ὁ Θεόδωρος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ πόλεως **Μόψου Ἑστίας** ἢ Μουψουεστίας (+429). Οὗτοι πάντες προσεῖχον ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῷ γράμματι, ἐκτρέπομενοι τὰς ἀλληγορίας ὡς γραῶδεις μύθους, ἐνὸς μόνου εἶδους ἐξαιρουμένου, τῆς εἰδικώτερον λεγομένης **θεωρίας ἢ τιπικῆς ἀλληγορίας**, τῆς εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀναγωγῆς ἱστορικῶν καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἱστορικῶς ἐκλαμβάνομένων προσώπων τε καὶ πραγμάτων.

22) Ἱερωνυμ. De viris illustr. c. 47. Lucianus, vir disertissimus, Antiochenae Ecclesiae presbyter, tantum in Scripturarum studio laboravit, ut usque nunc quaedam exemplaria Scripturarum Lucianea (Λουκιανεία) nuncupentur.

των καὶ γεγονότων τῆς Παλ. Διαθήκης. Ἐν τοιούτῳ δὲ πνεύματι ἔγραψαν καὶ ἰδίας πραγματείας, ὁ μὲν Διόδωρος *περὶ διαφορᾶς θεωρίας καὶ ἀλληγορίας*, ὡς μνημονεύει ὁ Σουΐδας, ὁ δὲ Θεόδωρος *περὶ ἀλληγορίας καὶ ἱστορίας κατὰ Ὠριγένους*, ὡς ἀναφέρει ὁ κατὰ τὴν ἑκτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Φακοῦνδος Ἑρμιανῆς (πόλεως Λυβικῆς) ἐν τῇ δεδεκαβίβλῳ αὐτοῦ συγγραφῇ (3,6) ὑπὲρ τῶν τριῶν κεφαλαίων (pro defensione trium capitulorum). Ἡ ἱστορία, ἰουτέστιν ἡ κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴ ἔννοια, ἔχει κατὰ Θεόδωρον τὰ πρωτεῖα, καὶ εἶναι ἡ μόνη ἀνθρωπίνως γνωστὴ, ἐν ᾗ ἡ θεωρία ἡ τυπικὴ ἔννοια ἀνθρωπίνως ὑπάρχει ἄγνωστος καὶ ἀδιάγνωστος, καὶ αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσιν, ὑφίσταται δὲ μόνον κατὰ θεϊαν οἰκονομίαν, ἡ ὡς λέγει, *κηδεμονίαν*, κατὰ τὴν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων βουλήν καὶ διάταξιν τοῦ Θεοῦ, ὡς μύνησις πραγμάτων ὑστερον δειχθησομένων. Ὀλίγον τι νεωτέρα τῶν προειρημένων καὶ τῆς αὐτῆς σχολῆς προϊὼν εἶναι ἡ καὶ εἰς ἡμᾶς περιελθοῦσα *Εἰσαγωγή εἰς τὰς θείας Γραφὰς* τοῦ Ἀδριανοῦ (ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Μοψουεστίας), παρὰ πᾶσαν τὴν ἐπιγραφὴν αὐτῆς οὖσα ἐρμηνευτικὸν μᾶλλον ἢ κυρίως εἰσαγωγικὸν ἔργον, εἰδὸς τι δοκιμίου ἐξηγήσεως ἢ συλλογῆς ἐξηγήσεων *τῶν τοῦ ἑβραϊκοῦ χαρακτηῆρος ἰδιωμάτων ἢ σχημάτων*, τῶν τῆς *διανοίας*, τῶν τῆς *λέξεως* καὶ τῶν τῆς *συνθέσεως*.

Καὶ εἶναι μὲν πολλοῦ λόγου ἄξια καὶ τὰ τοῦ Ἀδριανοῦ, καὶ ἄλλως καὶ ὡς ἀποφεύγοντα τὰ ἄκρα τοῦ Μοψουεστίας, τὰ ἐγκαλλωπίσματα ὅμως τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς ἀποτελοῦσιν ἐκ μὲν τῶν Ἑλλήνων ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος († 407) καὶ Θεοδώρητος Κύρρου († 497), ἐκ δὲ τῶν Σύρων Ἐφραίμ ὁ Σύρος († 378), οἱ διασημότετοι ἐξηγηταὶ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἔχοντες μὲν τὰς ἀρετὰς τῆς σχολῆς, ἀποφεύγοντες δὲ τὰς ὑπερβολὰς αὐτῆς. Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, καίπερ ἀποκαλῶν τοὺς προφήτας στόμα Θεοῦ καὶ τὰ ῥήματα τῶν Ἀποστόλων ῥήματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (πρβλ. Ὁμιλ. 19 εἰς τὰς Πράξ. καὶ Ὁμιλ. 1 εἰς τὸν Ἰωάν.), ὅμως διαρρηδὴν ἀποκηρύττει ὡς ἴδιον τῶν μάντεων καὶ ἀλλότριον τῶν προφητῶν τὸ ἐν ἐκστάσει καὶ ἄλλοφροσύνῃ λαλεῖν (Ὁμιλ. 29. εἰς τὴν 1 Κορινθ.), ἀποδίδων δὲ πλήρη αὐτενέργειαν εἰς τοὺς ἱεροὺς ἀνδρας καὶ ἀνομολογῶν τὰς πρὸς ἀλλήλους περὶ τὰ ἐπουσιώδη διαφορὰς τῶν Εὐαγγελιστῶν ὡς ἀβλαβεῖς εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν οὐσιωδῶν (Πρόλογ. τοῦ κατὰ Ματθ. Εὐαγ.), φαίνεται ἀναφύων

τὴν ἄνωθεν ἔμπνευσιν μᾶλλον εἰς τὰς ἐννοίας ἢ εἰς τὰς λέξεις. (23) Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ, πρὸ παντὸς ἄλλου στηριζόμενος εἰς τὸ σημαίνον τῶν λέξεων καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ λόγου, ἀποδοκιμάζει ὡς ἐπιζημιον τὸ πανταχοῦ αὐθαιρέτως καὶ βεβιασμένως ἀνιχνεύειν μυστικὰς καὶ κεκρυμμένας ἐννοίας (Ὁμιλ. 8 εἰς τὴν Γεν. καὶ εἰς τὸν Ἠσαϊ 5, 3)· πλὴν ἀναγνωρίζει καὶ αὐτὸς τὴν ὑπαρξίν καὶ τὸ κύρος τῶν ἀλληγοριῶν, καὶ δὴ τῶν τύπων καὶ τῶν συμβόλων ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ὡς συνάγεται ἐξ ὧν λέγει ἐν τῇ Ὁμιλίᾳ αὐτοῦ εἰς τὸν 46 Ψαλμόν· «τὰ μὲν ὡς εἴρηται ἐκληπτέον, τὰ δὲ ἅπ' ἐναντίας τοῖς κειμένοις, οἷον ὡς ἔχει ἐπ' ἐκείνου «λύκοι καὶ ἄρνες ἅμα βοσκηθήσονται.» Οὐ γὰρ δὴ λύκους καὶ ἄρνας ἐκληψόμεθα, οὐδὲ ἄχυρα καὶ βοῦν καὶ ταῦρον, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἦθη διὰ τῆς τῶν ἀλόγων εἰκόνης χαρακτηρίζομεν. Τὰ δὲ κατὰ διπλὴν ἐκδοχήν, τὰ τε αἰσθητὰ νοοῦντες καὶ τὰ νοητὰ ἐκδεχόμενοι ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ. Οὐ γὰρ ὁ υἱὸς ἀνηνέχθη, ἴσμεν, καὶ ἕτερον τι ἐγκεκρυμμένον τῷ νοήματι ἐκλέγομεν διὰ τοῦ υἱοῦ, τὸν σταυρόν. Καὶ ἐπὶ τοῦ προβαίου δὲ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ πάλιν ὁμοίως τοῦ πάθους τὴν εἰκόνα χαρακτηρίζομεν» (πρβλ. καὶ ἐρμ. τοῦ 108 καὶ 118 Ψαλ.) Ὁμοίαις ἀρχαῖς καὶ ὁμοίᾳ μεθόδῳ ἠκολούθηον ὁ τε Θεοδώρητος Κύρρου (24) καὶ ὁ ἱερὸς Ἐφραίμ, ὁ Χρυσόστομος· οὗτος τῶν Σύρων ἐρμηνευτῶν καὶ κατὰ τὰ ἅλλα καὶ κατὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐν ᾗ οἱ μετέπειτα Σύροι Ἐρμηνευταί, οἱ μετὰ τὸν Νεστόριον διακριθέντες, συνεμερίζοντο οὐ μόνον τὰς ὁρθὰς ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὰς ἀποπλανήσεις τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς, ἐν δὲ τῇ ἐν Νισίβει σχολῇ τῶν Νεστοριανῶν ἀπὸ τοῦ 489 μέχρι τοῦ 13 αἰῶνος τὸ κύρος τοῦ Μοψουεστίας Θεοδώρου ἦτο τοσοῦτον, ὥστε ἀφορισμῷ ὑπεβάλλοντο οἱ ἀποκλίνοντες τῶν ἐκείνου ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν. Ἐκ τῆς αὐτῆς σχολῆς ἦτο ὁ Πέρσης Παῦλος Νισίβεος, ὁ κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας συγγράμματα τὸ ἐρμηνευτικὸν ἐκείνο πόνημα, ἐξ οὗ καὶ συναπτήρτισεν ὁ ἐκ Λιβύης νομομαθὴς καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ σύγχρονος *Ἰουνίλιος* τὸ ἑαυτοῦ πόνημα De partibus legis divinae libri duo ad Primassium episcopum.

23) Πρῶτος λέγει τοῦτο ἕτερος τῆς αὐτῆς σχολῆς τρόφιμος (ἴδε § 37.)

24) Εἰς Μιχαῖαν 4, 1—3. Εἰς τὸν Ψαλ. 21 καὶ Προθεωρ. εἰς τοὺς Ψαλ.

25) Περὶ τοῦ Ἐφραίμ ἐπιθ. Ἱστορικῆς διδασκαλίας περὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐκ Φιλαρετου τομ. Β' § 131.

§ 13. 'Ερμηνεία καὶ 'Ερμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Λυτικοῖς

Ὡς ἐν ἄλλοις κλάδοις τῆς 'Εκκλησιαστικῆς φιλολογίας, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν ἐστοιχοῦν οἱ Λυτικοὶ ὡς τὰ πολλὰ τοῖς Ἰχνεσι τῶν 'Ανατολικῶν, καὶ ὀλίγοι μὲν, ὡς οἱ περὶ τὸν Πελάγιον (†420), προετίμων τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν νηφάλιον ἐξηγήσιν τῶν 'Αντιοχείων, οἱ δὲ πλείονες τὴν τῶν 'Αλεξανδρέων. Οὕτω περὶ **'Ιλαρίον Πικταύων** (†360) λέγει ὁ 'Ιερώνυμος «Hilarius in Psalmos scripsit tres commentarios, in quo opere imitatur Origenem, nonnulla etiam de suo addit (De viris illustribus c. 3) (26). 'Ομοίως δὲ καὶ περὶ τοῦ ἱεροῦ 'Αμβροσίου (†397) λέγει ὁ αὐτὸς 'Ιερώνυμος (ἐν ἐπιστολῇ 127 πρὸς Αὐγουστίνον): Quorum priorem (Origenem) et noster Ambrosius secutus est (27).

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, παρὰ πᾶσαν τὴν ἄλλως ἐγνωσμένην αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν καὶ πρωτοτυπίαν, ἀνήκει καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος (†430). Εὐρεῖα διάνοια, ἐνασχοληθεὶς πολλαχῶς περὶ τὰς Γραφὰς καὶ συντάξας ὁλόκληρα ὑπομνήματα ἐρμηνευτικά, ἐν δὲ τοῖς καθ' ἕκαστα, καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Doctrina Christiana, μετὰ ἢ ἄνευ συναφείας πρὸς τοὺς ἑπτὰ κανόνας **Τυχωνίου τοῦ Δονατιστοῦ** (κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖν τοῦ 4 αἰῶνος) πλείστα καὶ ἄξια λόγον παραγγέλματα δοὺς περὶ τῆς ὀρθῆς καὶ καρποφόρου ἐρμηνείας τῶν θείων Γραφῶν, πρεσβεῖται ὁ Αὐγουστίνος ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς παρεμφερεῖς ταῖς τῶν 'Αλεξανδρέων. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐκδοχῇ τῆς θεοπνευστίας σπουδάζει νὰ συνδυάσῃ τὴν ἀνωθεν ἐπίπνου καὶ ἐπενέργειαν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ αὐτενεργείας, καὶ οὐ μόνον ἐν οἷς λέγεται τι, ἀλλὰ καὶ ἐν οἷς παραλείπεται (28). 'Εν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ ἀποφαίνεται quidquid in sermone divino neque ad morum honestatem neque ad fidei veritatem referri possit, figuratum esse cognoscas (De doctrina Christ. III, 5. 9—10). ἢ ἄλλως quae

26) Πρβλ. καὶ αὐτὰ τὰ ὑπομνήματα τοῦ 'Ιλαρίου εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, καὶ δὴ 60, 1 καὶ 124, 13.

27) 'Επιθι καὶ Γρηγόριον τὸν Μέγαν ἢ Διάλογον (†604) ἐν κεφ. 3 τῶν προλεγόμενων αὐτοῦ εἰς 'Ιωβ.

28) Confess. XII, 21 De civit. Des XVIII, 41. De consen. Evang. I. 2, 35. 44. II, 12. De Genes. ad litt. II, 10. Περὶ τοῦ ἀληθινοῦ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἐπιστέλλον τῷ 'Ιερωνύμῳ ('Επιστ. 82) γράφει. Ego enim fateor caritativae, solis eis Scripturarum libris, qui jam canonici appellantur, didici hunc timorem honorisque

quasi flagitiosa imperitis videntur, sive tantum dicta sive etiam facta sunt vel ex Dei persona vel ex hominum, quorum sanctitas nobis commendatur, tota figurata sunt, quorum ad caritatis pastum enucleanda secreta sunt (αὐτ. 18) καὶ ἔτι σαφέστερον si autem exitus nullus datur, ut pie et digne Deo quae scripta sunt intelligantur, nisi figurate atque in aenignatis proposita ista credamus, modum quem intendimus teneamus, ...ut omnes istas figuras rerum explicemus (De Genesi contr. Manich. II, 3) (29). Καθόλου δ' εἰπεῖν ὡς **κανόνα** τῆς ἐρμηνείας ἔχων τὴν **ἀγάπην**, τὴν τε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον, κατὰ ταύτην ρυθμίζει καὶ τὴν πράξιν (De doct. Chris. I, 30, 40. II, 10, 14), καὶ τὰ μὲν μὴ συνάδοντα πρὸς ταύτην ἐρμηνεύει ἀλληγορικῶς, τὰ δὲ συνάδοντα κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῶς, ἢ καὶ ἀμφοτέρως, ἱστορικῶς τε καὶ πνευματικῶς ἢ τυπικῶς (αὐτόθ. III, 12, 18-20 22, 32) (30).

Θιαζώτης ἐν ἀρχῇ τοῦ 'Ωριγένους, καὶ ὕστερον μεταστὰς εἰς τοὺς πολεμίους αὐτοῦ, ὁ ἐκ Στριδῶνος τῆς Δαλματίας πολὺς μοναχὸς τῆς Βηθλέεμ (†420), ὁ **'Ιερώνυμος**, ἠκολούθει καὶ τοῖς 'Αλεξανδρεῦσι καὶ τοῖς 'Αντιοχείσι, θέλων νὰ βαδίσῃ μέσσην τινὰ ὁδὸν μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν. Καὶ ἐν μὲν τῷ ζητήματι τῆς θεοπνευστίας ἐκ τῶν πρώτων ὑπερμαχῶν τῆς ἀνθρωπίνης αὐτενεργείας καὶ αὐτοσυνειδησίας κατὰ τῶν μοντανιστικῶν δοξασιῶν περὶ ἐκστάσεως (Præm. Jesaj), ὁμολόγει μὲν διαρρήδην ὅτι οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς καὶ ὡς συγγραφεῖς καὶ ὡς ἄνθρωποι δύνανται νὰ ἔχωσι τὰς ἐλλείψεις αὐτῶν καὶ ἀτελείας (31), ἀφ' ἑτέρου

deferre ut nullum eorum auctorem scribendo aliquid errasse firmissime credam. Ac si aliquid in eis offendero litteris, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud quam vel mendosum esse codicem, vel interpretem (δηλ. τὸν λατ. μεταφ.) non assecutum esse quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam. Τῆς ἀπολύτου ταύτης ἐκδοχῆς ἀναγκάζεται νὰ ἀπομακρυνθῇ ἐν τῇ διαφορᾷ τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Πέτρον, προκρίνων τὰ τοῦ Παύλου παρὰ τὰ τοῦ Πέτρον (αὐτόθι § 24).

29) 'Επιθι αὐτόθι VIII, 1, 4, 2, 5. Confess. V, 14. VI, 4, 6. Retract. I, 18. De morib. Eccl. 1, 1. De Catech. rud. 25, 50.

30) Πρβλ. καὶ De Civit. D. XI, 7. XIII, 12. XV, 26—27. De mend. 15, 26. Contr. Mend. 10, 24. 14, 29. Retractat. II, 24. Genes. ad litt. I, 1. VII, 1—4. IX, 12, 20—20. XI, 39, 32 κ. ἄλλ.

31) In Epist. ad Galatas c. 5, 12: Nec mirum, si Apostolus, ut homo, et adhuc vasculo clausus infirmo, vidensque aliam legem in corpore suo, semel fuerit hoc

ὁμως διεβεβαίουν, ὅτι ἐκ τοιούτων τυχόν ἐλλείψεων εἰσίστα παραβλάπεται τὸ θεῖον κῦρος καὶ περιεχόμενον τῶν ἱερῶν βιβλίων (32). Ἐν δὲ ἐρμηνείᾳ καίπερ μὴ ὦν πολέμιος τῶν ἀλληγοριῶν, ὁμως ὡς μόνην ἀπλὴν, ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν, ὡς πρώτην καὶ αὐτὸ τοῦτο βασιλικήν (*sensus primus, regius*) τιμᾷ τὴν κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴν, καὶ μάλιστα προκειμένου περὶ ζητημάτων δογματικῶν: *caeterum nos simplicem et veram sequamur historiam, ne quibusdam nubibus atque praestigiis involuamur* (In Jerem. c. 27) (33).

Τῆς κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῆς ἐννοίας τὰ πρωτὰ δὲν ἀρνοῦνται βεβαίως οὐδὲ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἄλλως φαίνονται προσκείμενοι τοῖς Ἀλεξανδρεῦσι μᾶλλον ἢ τῆς Ἀντιοχεῦσι. (34) Πλὴν ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς ὅ,τι καὶ παρὰ πολλοῖς τῶν Ἀνατολικῶν (§ 11) δὲν εὐρίσκονται δηλαδὴ αὐτοὶ πρὸς ἑαυτοὺς σύμφωνοι πάντοτε, ἀναχωροῦντες μὲν ἀπὸ τῆς κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῆς ἐννοίας, προκρίνοντες δὲ ἄλλοτε ἄλλον τρόπον ἐρμηνείας, κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῆς δογματικῆς ἢ ἠθικῆς ἐποικοδομήσεως τῶν πιστῶν. Καὶ πρωτοτυπίας δὲ στεροῦνται κατὰ κανόνα οἱ Δυτικοὶ ἐν τῇ ἐπινοήσει ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν. Καὶ φέρονται μὲν ὁ Αὐγουστίνος καὶ ὁ Ἱερώνυμος ὡς εἰσηγηταὶ νέας τινὸς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς, ἣτις ἀναπτύχθη βραδύτερον, κατὰ τὴν 17ην ἑκατονταετηρίδα ἐν Γερμανίᾳ παρὰ τοῖς ἐπὶ τὸ σκωπτικώτερον ἐπικληθεῖσι *Πειτισταῖς* (*εὐσεβίζοντες*), καὶ καθ' ἣν ἐκάστη γραφικὴ ὁῆσις οὐ μόνον εἶναι δεκτικὴ, ἀλλὰ καὶ περιεκτικὴ πληθὺς ὅλης νοημάτων. (35). Πλὴν καὶ ταύτης τὰ σπέρματα ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς (πρβλ. Χρυσόστ. εἰς τὴν Γένεσιν Ὁμλ. 37).

locutus, in quod frequenter sanctos viros cadere perspicimus etc. πρβλ. ἰδίᾳ τὴν 102 αὐτοῦ ἐπιστολὴν πρὸς Αὐγουστίνον.

32) In Epist. ad Ephes. 3, 1: Nos, quotienscumque sollicitudines aut tale quid annotamus, non Apostolum pulsamus, ut malevoli criminantur, sed magis Apostoli assertores sumus etc.

33) Ἐπιθι καὶ in Amos cap. 2 καὶ εἰς Ματθαῖον 13, 33.

34) Ἐπιθι Αὐγουστ. De tentatione Abrahæ, καὶ Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου Homil. 40 in Evang. (c. 1): in verbis sacri eloquii prius servanda est veritas historica et postmodum requirenda spiritualis intelligentia allegoriae. Tunc namque allegoriae fructus suaviter capitur, cum prius per historiam in veritatis radice solidatur.

35) Πρβλ. Αὐγουστ. Confess. I, 12, 30—21. De doctrina Christ. I, 30 III, 23

Δὲν εἶναι ἀπληγμένα τῆς τῶν Ἀνατολικῶν ἐπιδράσεως οὐδὲ τὰ ἐρμηνευτικὰ πρῶτα τῶν Δυτικῶν, ὅσα ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων περιεσώθησαν ἡμῖν. Ἐξείρεσιν φαίνονται ἀποτελοῦσαι καθ' ὅλην τε καὶ καθ' εἶδος αἱ Τυχωνίου τοῦ Λονατιστοῦ *regulae septem ad investigandam et inveniendam intelligentiam Scripturarum*, αἱ συμπεριληφθεῖσαι μὲν, ὡς προὑπεδείχθη, ἐν τῇ *Doctrina Christiana* τοῦ Αὐγουστίνου, ἀποτελέσασαι δὲ τὴν βάσιν τῆς τριβίβλου συγγραφῆς Ἰσιδώρου τοῦ Ἰσπάλεως († 633) *Περὶ γνωμῶν*, *Sententiarum libri tres*. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀξιοσημεῖωτα εἶναι:

1) *Ἱερωνύμου*, πλὴν τῶν ὑπομνημάτων αὐτοῦ καὶ ἡ *Epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi*.

2) *Αὐγουστίνου*, ἡ τε πολλάκις προνομασθεῖσα τριτάβιβλος *De doctrina christiana*, ἐν τῇ τρίτῃ βιβλίῳ δίδουσα *praecepta tractandam Scripturarum*, καὶ τινες τῶν ἄλλων αὐτοῦ συγγραμμάτων, τῶν μὲν ὑπομνημάτων αἱ *Expositiones Psalmorum* καὶ οἱ *Libri de Genesi*, τῶν δὲ ἄλλων ἡ *Περὶ πολιτείας Θεοῦ*, *De civitate Dei*, σποράδην περιέχουσαι κανόνας ἐρμηνευτικούς.

3) *Εὐχερίου*, ἐπισκόπου Λουγδούνων († 450), *Liber formularum spiritualis intelligentiae ad (Ver) Uranium filium* καὶ *Institutionum divinarum litterarum libri duo*.

4) *Ἰουνιλλίου Ἀφρικανοῦ* τὸ ἥδη (§ 12) μνημονευθέν σύγγραμμα, ἐπιγραφόμενον καὶ *Instituta regularia divinae legis*, libri duo.

5) *Κασσιόδωρου τοῦ Συγκλητικοῦ* *Institutionum divinarum et saecularium litterarum libri duo*, πρὸς τοῖς ἐκπαιδευτικοῖς ζητήμασι διαλαμβάνοντα καὶ περὶ ζητημάτων καὶ κανόνων ἐρμηνευτικῶν.

§ 14. Ἐρμηνεία καὶ Ἐρμηνευτικὴ κατὰ τοὺς Μέσους χρόνους.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καθ' ἅπαντα τὸν Μεσαίωνα οὐδὲν ἀναφαίνεται ἐρμηνευτικὸν πρῶτον οὔτε ἐν Ἀνατολῇ οὔτε ἐν τῇ Δύσει, ὅπωςδὴποτε συντελοῦν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ μαθήματος τούτου εἴτε καθ' ὅλην εἴτε καθ' εἶδος. Βεβαίως οὐδὲ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἐξελίπεν ὁλοσχερῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Θεολόγων περὶ τὴν ἐξήγησιν

καὶ Ἱερων. Epist. ad Paulinum, 53. Ἐπιθι καὶ Θεομ. Ἀκονάτου *Samma Theologiae*, I, quest. I, art. 10.

τῶν Θείων Γραφῶν καὶ περὶ τὰ συναφῇ πρὸς αὐτὰς ζητήματα, οὕτε εἰς τὰ ἄλλα οὕτε εἰς τὸ περὶ **θεοπνευστίας**. Ἐν τῇ Δύσει μάλιστα συνεζητήθη τὸ ζήτημα τοῦτο μετὰ πολλῆς ζωηρότητος μεταξὺ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Λουγδούνων Ἀγοβάρδου († 840) καὶ τοῦ Ἀββᾶ Φριδεγισίου, τούτου μὲν ἐπεκτείνοντος τὴν ἄνωθεν ἔμπνευσιν καὶ θεοπνευστίαν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς λέξεις, ἐκείνου δὲ περιορίζοντος εἰς μόνον τὰ νοήματα, μετὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ἐναντία ἐκδοχὴ θὰ συνεληγείτο πλείστα ἄτοπα καὶ ἀπικράδετα. (36) Καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲ πρὸς τῇ ἐξέτασει καὶ τούτου τοῦ ζητήματος, καὶ δὴ ὑπὸ ἀνδρῶν, οἵοι Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς (Περὶ τῶν διαφόρων ἀπόρων τῆς Θ. Γραφῆς τομ. 1 σελ. 200—201) καὶ ὁ Ἱερὸς Φώτιος (ἐν τοῖς Ἀμφιλοχίαις καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς), (37) συνετάχθησαν καὶ ἐξεδόθησαν καὶ ἱκανὰ καὶ ἄξια λόγου ἐξηγητικὰ πονήματα εἴτε ἐν εἴδει **σχολίων, γλωσσημάτων, σειρῶν καὶ λύσεων διαφόρων**, εἴτε ὡς **συνεχῆ ὑπομνήματα** (38), καὶ ὅπερ οὐχ ἥττον σπουδαῖον, ὑπὴρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἰδία ἔδραι ἢ ἐπὶ τούτῳ διδάσκαλοι τῆς τῶν Γραφῶν ἐρμηνείας (39). παρὰ πάντα ὅμως ταῦτα μένει ἀναντίρρητον ὅτι παρ' ἡμῶν τε καὶ ἐν τῇ Δύσει ἀντὶ πρωτοτυπίας ὑποδείγματα προὔκειντο τὰ ἔργα τῶν δοκίμων ἐρμηνευτῶν τῆς 4ης καὶ τῆς 5ης ἐκατονταετηρίδος, καὶ δὴ ἐν ἀνατολῇ μὲν Χρυσόστομος καὶ Θεοδωρήτου, ἐν τῇ Δύσει δὲ Αὐγουστίνου καὶ Ἱερωνύμου. Ἡ ἐν Ἀνατολῇ ἐπικράτησις τῶν ὑποδειγμάτων τῆς Ἀντιοχείανης σχολῆς συνεπήγετο καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ιηφαλιωτέρας τῶν Ἀντιοχείων ἐρμηνείας, καίτοι καὶ ἡ τῶν Ἀλεξανδρέων, ἀρχαιοτέρα τε καὶ νεωτέρα σχολῆς, οὐκ ὀλίγους εἶχε ζηλωτὰς καὶ μιμητὰς. Τούναντίον δὲ ἐν τῇ Δύσει ἐπικρατεστέρα ἀπέβη ἡ τῶν Ἀλεξανδρέων, καίτοι δὲν ἔλειψαν οὐδὲ ἐκεῖ οἱ κατιδόντες τὸ παράλογον τῆς ἀχαλινώτου ἀλληγορικῆς ἐρμη-

36) Quodsi, ἀπαντᾷ πρὸς τὸν Φριδεγισμόν ita sentitis, quanta absurditas sequetur, quis dinumerare poterit?... Restat ergo ut sicut ministerio angelico vox articulata est in ore asinae (Bileam), ita dicatis formari in ore prophetarum, et tunc talis etiam absurditas sequetur, ut, si tali modo verba et voces verborum acceperint, sensum ignorarent. Sed absit talia deliramenta cogitare... Laus divinae sapientiae in sacris mysticis et in doctrina Spiritus invenitur, non in inventionibus verborum κτλ.

37) Περὶ αὐτῶν ἐπιθι Γ' Τόμον τῆς Ἱστορικῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας σελ. 315—442.

38) Πλείονα εἰς τὸ Βον μέρος τοῦ μαθήματος § 48—49.

39) Νικήτα Ἀχομινάτου Θεσαυρὸς Ὁρθοδοξίας βιβλ. 24.

νείας, καὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἀντρέεται καὶ ἐκεῖ ἐρμηνευτῆς θεωρία τε καὶ πράξει θιασώτης τῆς κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας, ὁ Δίτμαρος, ὁ ὑπὸ τῶν συγχρόνων ὄχι ἐπὶ ἐπαίνῳ ἐπικληθεὶς Γραμματικὸς (40). Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τοῦ χρόνου τούτου φορὰ εἰς τὸ ἀλληγορεῖν ἐν τῇ Δύσει, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ **Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης** († 1275), οὕτε ἐν τῇ **χρυσῇ** αὐτοῦ **σειρᾷ** (Catena aurea) εἰς τὰ Εὐαγγέλια, οὕτε ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου συμμορφοῦται πρὸς ὅσα κατὰ θεωρίαν λέγει περὶ τῆς μιᾶς ἱστορικῆς ἐννοίας, ὅτι αὕτη μόνη κέκτηται ἀποδεικτικὴν δύναμιν omnes sensus Scripturae fundantur super unum sensum litteralem, ex quo solo potest trahi argumentum, non autem ex iis, quae secundum allegoriam dicuntur (Summa Theol. I. quaest. 1. art. 10).

Μετατροπὴ τις ἐπῆλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν διαφόρων εὐνοϊκῶν περιστάσεων, καὶ τοῦτο μὲν ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς Ἰουδαϊκῆς αἵρεσέως τῶν Καραίων ἢ Καραϊτῶν (= ἀναγνωστῶν ἢ γραμματικῶν), πρὸς ταῖς ταλμουδικαῖς παραδόσεις ἀπορριπτόντων καὶ πᾶσαν χαλαρχὴν (§ 6) ἐξήγησιν τοῦ Νόμου, διατριβόντων δὲ περὶ τὴν κατὰ γράμμα τῆς Γραφῆς ἐρμηνείαν, μετὰ μιτρίας χρήσεως τῆς ἀλληγορίας, τοῦτο δὲ διὰ τὴν ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἄλλοι τῆς Εὐρώπης καλλιέργειαν τῆς τε Ἀραβικῆς γλώσσης καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ διὰ τὴν ἐντεῦθεν βαθμιαίως ἐπελθοῦσαν καὶ παρὰ τοῖς Ραββίνοις ἐπικράτησιν τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης καὶ ἐξηγήσεως τῆς Π. Διαθήκης (41), οὐχ ἥττον δὲ καὶ διὰ τὴν ὑποφώσκουσαν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Δύσει, ἡρξάτο καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἡ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία νὰ ὑποχωρῇ τῇ κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῇ.

40) Ὑπερνημάτισεν ὁ Δίτμαρος τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, ἐν δὲ τοῖς προλεγομένοις αὐτοῦ λέγει πρὸς τοὺς ἄλλους: irrationabile mihi videtur, spiritalem intelligentiam in libro aliquo quaerere et historiam penitus ignorare, cum historia fundamentum omnis intelligentia sit, et ipsa primitus quaerenda et explicenda, et sine ipsa perfecte ad aliam non possit transire.

41) Οἱ γνωριμώτεροι τῶν τοιούτων Ἑρμηνευτῶν, τινὲς γνωστοὶ καὶ ὡς γραμματικοὶ καὶ λεξικογράφοι, εἶναι ὁ R(abbi) Saadja Gaon, ἀπὸ τοῦ 10 αἰῶνος, ὁ R. Salomo Isaac, ὁ ἄλλως Rashi ἢ Yarchi λεγόμενος, ἀπὸ τοῦ 11, ὁ Ibn Ezra ἢ Ἀβενέζρας καὶ ὁ David Kimchi ἀπὸ τοῦ 12, ὁ Μαΐμονίδης (ben Maimon) καὶ ὁ R. Tarchum ἀπὸ τοῦ 13, ὁ Leti ben Getson ἀπὸ τοῦ 14, ὁ Aliahbanel ἀπὸ τοῦ 15, καὶ ὁ Salomon ben Melech ἀπὸ τοῦ 16.

Μαρτύρια προφανή τῆς ἐπελθούσης μετατροπῆς ἔχομεν προῖτον μὲν τὰ εἰς πᾶσαν τὴν Γραφὴν συνεχῆ καὶ σύντομα ὑπομνήματα ἢ σχόλια τοῦ ἐκ Λύρας τῆς Νορμανδίας καὶ ἐβραΐστοῦ Φραγκισκανοῦ μοναχοῦ **Νικολάου Λυρινοῦ** († 1340), καὶ τοῦ ἐξ Ἑβραίων προσηλύτου **Παύλου** τοῦ ἀπὸ Bourgos τῆς Ἰσπανίας († 1435), τοῦ συμπληρώσαντος τὰ ἐκείνου, ἔπειτα δὲ τὰ Λαυρεντίου Βάλλα († 1459) σχόλια εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, εἰς λατινικὴν μὲν μετάφρασιν αὐτῆς, ἀλλ' ex collatione graecorum exemplarium, καὶ τὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα (propositiones de sensu litterali Sacrae Scripturae) τοῦ περιφήμου ἀρχιγραμματέως τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων Ἰωάννου Γέρσωνος († 1429). Καὶ οὗτος ἀνομολογῶν τὰ πρωτεῖα τῆς κατὰ γράμμα ἐννοίας, τὸν καθορισμὸν αὐτῆς ἐξαρτᾷ ἀπὸ τῆς γνώμης τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῷ τρίτῳ τῶν προβλημάτων γράφων ταῦτα: *sensus litteralis judicandus est prout Ecclesia a Spiritu Sancto inspirata determinavit, et non ad cuiuslibet arbitrium.*

Ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή, ἐν τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν κατὰ Θεοῦ πολιτείαν, ἐρμηνευτέα συνφδὰ τῷ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως ἀνεγνωρισμένῳ κανόνι τῆς πίστεως (*regula fidei*) καὶ τῇ ὁμοφώνῳ γνώμῃ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων καὶ διδασκάλων, τοῦτο ἀπετέλει ἑκτελεστικὴν ἀρχὴν ἐρμηνευτικὴν, θεωρία τε καὶ πράξις κρατούσαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς γνώρισμα διακριτικὸν τῆς ὀρθοδόξου ἐρμηνείας ἀπὸ τῶν αἰρετικῶν, ὑποδειχθεῖσα δὲ ἤδη ὑπὸ Εἰρηναίου καὶ Τερτυλλιανοῦ (§ 9) καὶ ἐκφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγίουστίνου (*De Doctrina Christiana* IV 2 *quomodo distingendum aut pronuntiandum, consulatur regula fidei*) καὶ ἐν τῷ 19ῳ κανόνι τῆς Πενθέκτης Συνόδου (691), εἶχεν εὖρεϊ τὴν κλασικὴν αὐτῆς διατύπωσιν παρὰ Βιγκεντίῳ τῷ Ληριναίῳ († 450) (42) ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὑπομνηστικῶν αὐτοῦ (*Pro catholicae fidei antiquitate etc. Commonitoria duo*). *Scripturam Sacram pro sua altitudine non uno eodemque sensu universi accipiunt scriptores, sed ejus eloquia aliter alius interpretatur ... Idcirco necesse est, propter tantos tam varios erroris anfractus (περιγυγὰς), ut propheticae et apostolicae interpretationis linea secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur.*

42) Οὕτως ἐκαλεῖτο (Leriniensis) ὡς ἀδελφὸς μονῆς τινὸς τῆς Λερίνης (Lerina ἢ Livinum) ἐκ τῶν λεγομένων *Illes Lerini* παρὰ τὴν Gallia Narbonensis.

§ 15. Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ Διαμαρτυρομένοις μέχρι τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος.

Ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἀρχεῖται νέα ἐποχὴ τῆς Ἑρμηνευτικῆς συνεπειὰ τῆς ἐπελθούσης ἐν τῇ Λύσει μεγάλης ταύτης κινήσεως καὶ μεταβολῆς, καὶ τοῦντεῦθεν οὐ μόνον πλείονες ἐν σχετικῶς μικρῷ χρόνῳ συγγραφαὶ περὶ Ἑρμηνευτικῆς ἀναφαίνονται, ἀλλὰ καὶ μεθοδικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ἐξεταζόμεναι εὐρίσκονται ὑπέρτεροι τῶν τῆς προηγουμένης περιόδου. Μόνον δὲν ἀκολουθοῦσι πᾶσαι μὲν καὶ τῇ αὐτῇ ἀρχῇ, ἀλλὰ παρ' ἣν ἔχουσι θεμελιώδη καὶ κοινὴν διαφορὰν πρὸς τοὺς Καθολικοὺς, τὴν ἀπόρριψιν τῆς **ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως** παρὰ τὰς Γραφάς, καὶ ταύτας εἰς μόνὰ τὰ **κανονικὰ** λεγόμενα περιοριζόμενας, παρουσιάζουσι διαφορὰς καὶ πρὸς ἀλλήλας, μᾶλλον ἢ ἥτιον ἀναλόγους πρὸς αὐτὰς ἔχουσιν ἰδιότητας καὶ διαφορὰς αἱ ἐκκλησιαὶ αὐτῶν καὶ κοινότητες, ἀφ' ὧν προέρχονται. Αἱ κεντρικώτεραι ἐξ αὐτῶν, ἡ Λαυθηρικὴ, ἡ Καλβινικὴ καὶ ἡ Ἀγγλικανή, κοινὸν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας τοῦτο, ὅτι περιορίζονται εἰς μόνην τὴν Γραφὴν, περιοριζόμεναι δὲ ἐξαίρουσιν ἐν ἀρχῇ τὴν θεοπνευστίαν αὐτῶν ἐξ ἴσου τοῖς Καθολικοῖς, ἐὰν μὴ καὶ περισσότερον αὐτῶν. (43) Κοινὸν ἐπίσης αὐταῖς εἶναι ὅτι ἀναγνωρίζουσι μὲν κατ' ἀρχὴν πρὸς τὴν κατὰ γράμμα ἐννοίαν καὶ τινα μυστικὴν, ἀλλὰ τιμῶσιν ἐκείνην ὡς φύσει τε καὶ τάξει προτέραν. Ἐτερον κοινὸν αὐταῖς εἶναι ὅτι, ἀντὶ τῆς ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κρατούσης ἀρχῆς τοῦ ἐρμηνεύειν τὰς γραφάς κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν Πατέρων, ἀνιψοῦται παρ' αὐταῖς εἰς ἰδιαίτεραν ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν ἡ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ὁποσδήποτε ἐξενεχθεῖσα γνώμη περὶ τῆς **σαφηνείας τῶν Γραφῶν**, (44) καὶ προβάλλεται ὡς κανὼν

43) Ἐπιθετὶ Calvin, Instit. I. c. 7, 4, 8, 1. — Limborch, Theolog. Christ. I. 4, 10. De inspiratione Scrip. Sacrae concludimus hinc, libros hosce a viris divinis scriptos, qui non tantum non errarunt, sed et, quia Spiritu Dei regerantur, in tradenda voluntate divina errare non potuerunt, qui, sicut non propria voluntate, sed instinctu Spiritus S. ad scribendum se accinxerunt, 2 Pet. 1, 21, ita etiam in scribendo a Sp. S. directi fuerunt (2 Tim. 3, 6), adeo ut errorem nullum committere potuerint etc. Προβλ. καὶ Consensus repetitus fidei verae Lutheranae, punct. 6.

44) Ἐπιθετὶ Χριστοστόμ. Ὁμιλ. 36 εἰς τὴν 1 Κορ. — Ὁμιλ. εἰς τὸ «Εἰ τις

ὅτι ἡ Ἀγία Γραφή, οὕσα ἐν συνόλῳ σαφής, ὀφείλει νὰ ἐρμηνεύῃ αὐτὴ ἑαυτήν· Scriptura Sacra sui ipsius legitimus interpres. Καὶ ἡ μὲν **σαφήνεια** νοεῖται οὕτως, ὅτι ὑπάρχουσι μὲν ἐν ταῖς Γραφαῖς καὶ τινα μυστηριώδη, ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν, πανταχοῦ δὲ δὲν παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ σαφήνεια περὶ τὴν ἐκθεσιν καὶ παραστάσιν τῶν πραγμάτων, ὅμως τὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων ἀναγκαιοῦντα, ἐν συνόλῳ λαμβανόμενα, εἶναι οὕτως ἐκτεθειμένα, ὥστε νὰ κατανοῶνται εὐχερῶς ὑπὸ παντός, γινώσκοντος μὲν τὴν ἐν ἡ ἀναγινώσκει γλῶσσαν, προσερχομένου δὲ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν μεθ' ἧς ἀπαιτεῖται εὐμαθείας, προσοχῆς καὶ ἀπροκαταληψίας (45).

Ἡ δὲ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς **κατ' αὐτὴν τὴν Γραφὴν** σημαίνει οὐ μόνον ἐξηγήσιν καὶ διασαφήσιν τῶν ἀσαφῶν καὶ συνεπτυγμένων ἐκ τῶν σφαιροτέρων καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένων, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἐρμηνείαν **κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως**, ἀναλόγως βεβαίως νοουμένου τοῦ κριτηρίου τούτου τῆς ὀρθότητος τῆς ἐρμηνείας, καὶ τοῦ **κανόνος τῆς πίστεως** δηλοῦντος παρ' αὐτοῖς εἴτε **καθόλου** ἁρμονίαν τινὰ καὶ συμφωνίαν τῶν γραφικῶν νοημάτων πρὸς ἄλληλα, εἴτε εἰδικώτερον κεφαλαιώδη τινὰ περίληψιν τῶν κυριωτάτων τῆς πίστεως ἁθρῶν, οἷα ἦσαν ὡς εἰκὸς τὰ ἐν τοῖς συμβολικοῖς αὐτῶν βιβλίοις ὑπάρχοντα, ἀπορρέοντα δὲ κατ' αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς τῆς Γραφῆς. (46)

Οὐδὲ ἀρκοῦνται πάντες εἰς τὸ **ἐξωτερικόν** τοῦτο κριτήριον τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῆς ἐξηγήσεως, ἀλλὰ παρὰ τὴν Γραφὴν καὶ ὑπὲρ τὴν Γραφὴν ἀποδεχόμενοι καὶ ἕτερον ἀμειώτερον κριτήριον τῆς θεησκευτικῆς ἀληθείας, ἀπαιτοῦσι τὴν συμφωνίαν τῆς ἐρμηνείας πρὸς τοῦτο τὸ κριτήριον. Εἶναι δὲ τοῦτο κατὰ μὲν τοὺς ὀρθολογιστικώτερον θεολογοῦντας, τοὺς **Σωκινιανούς**, ὁ **ὀρθὸς λόγος**, κατὰ δὲ τοὺς ἄλλους,

ἐν Χριστῷ, καὶ νῆς κτίσις», καὶ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου Ἐπιστολῶν βιβλ. Β', 5 καὶ βιβλ. Δ', 91.

45) Hollaz (ἐκ τῶν ὀρθοδόξων Λουθηρανῶν †1713), Examen theologicum accromaticum, S. S. dogmata fidei morumque praecepta, cognitu factuque hominibus aeternam salutem adeptaris necessaria, modo luculento verbisque adeo perspicuis proponit, ut ab homine docili, attento, praeconceptis opinionibus vacuo, et idiomatis, quo Scripturam legit, gnaro, facile intelligi queat.

46) Confess. Helv. art. 2, Apol. Confess. August. (1530—31), art. 13. Ἐπιθι καὶ Joh. Gerhard Loci Theol. I, 53. II 424, καὶ Glossae Philologia Sacra pag. 408 (ἔκδ. Λειψ. 1706).

τοὺς ἐπὶ τὸ μυστικώτερον καὶ ὑπερφυσικώτερον θεοσοφουῦντας, εἶναι ὁ **ἐν ἐκάστῳ πιστῷ ζῶν λόγος τοῦ θεοῦ**, ἢ ἡ **ἐνὶ ἐκάστῳ ἀμέσως ἐγγινομένη ἀποκάλυψις**, ἢ ἄλλως, ἡ **ἐσωτερικὴ μαρτυρία τοῦ Ἀγίου Πνεύματος** (testimonium Spiritus Sancti internum), ἢ ἡ **μαρτυρία τῆς συνεδήσεως τῆς ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος φωτιζομένης** (47).

Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ μόνη τῇ Γραφῇ προσκείμενοι καὶ οὐδὲν ἄλλο κριτήριον παρ' αὐτὴν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἀνεχόμενοι, καὶ οὗτοι δὲν εἶναι σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους ἐν πᾶσιν, καὶ ὅπως ὑπῆρχον οἱ ποιοῦμενοι διακρίσιν μεταξὺ θείου καὶ ἀνθρωπίνου ἐν ταῖς Θεαῖς Γραφαῖς, καὶ τὴν θεοπνευστίαν αὐτῶν εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ καίρια ἀναφέροντες, καὶ τοῦτο κατὰ τὸν νοῦν μᾶλλον ἢ κατὰ τὰς λέξεις, οὕτως ὑπῆρχον καὶ τοιοῦτοι, οἵτινες ὡς θεοπνευστα ἀποδεχόμενοι ἀδιακρίτως πάντα τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς, οὐ μόνον τὰς λέξεις, ἀλλ' οὐδὲ τὰς στίξεις καὶ τοὺς τονισμοὺς ἢ καὶ τοὺς φωνηεντισμοὺς (τοῦ νῦν ἐβραϊκοῦ κειμένου) ἐξηρον τῆς θεοπνευστίας, τινὲς δὲ καὶ περαιτέρω προβαίνοντες παρεδέχοντο ἀκρίβειαν ἢ καὶ τελειότητα κλασικὴν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ λεκτικὸν τῆς Κ. Λιωθήκης (48), πάντες δὲ ἀπῆλθον ἀνάλογον ἐρμηνείαν, δουλεύουσιν τῷ γράμματι, κατὰ τὸ πλεῖστον ξηράν, λεπτολόγον καὶ σχολαστικὴν, ἀφορῶσαν ἐλάχιστα μὲν εἰς τὴν ἐν εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ ἐποικοδόμησιν τῶν πιστῶν, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ἐκ περιουσίας καταδρομὴν καὶ καταγώνισιν τῶν ἀντιφρονούντων. Τῶν τοιούτων ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν τῶν κρατουσῶν παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις λεγομένοις θεολόγοις τῶν ἐν λόγῳ ἐκκλησιῶν, διακρίτεται αἱ ἀρχαὶ παρὰ μὲν τοῖς

47) Πρβλ. ἐκ τῶν Κουαζέρων Barclay, Apolog. X, 19. Quidquid homo sua industria in linguis et eruditione in Scripturis invenire potest, totum nihil est sine Spiritu, absque quo nihil certum, semper fallibile iudicatum est etc.

48) Consensus repetitus fidei verae Lutheranae, Punct. 6. καὶ Formula Consensus (Helv.) art. 1—3. In specie autem hebraicus V. T. codex tum quoad consonas, tum quoad vocalia, sive puncta ipsa, sive punctorum saltem potentiam, et tum quoad res, tum quoad verba θεόπνευστος, ut fidei et vitae nostrae una cum codice N.T. sit canon unicus et illibatus, ad cuius normam seu Lydium lapidem universae quae extant versiones revocandae sunt. Πρβλ. καὶ Joh. Gerhard Loci theol. I, 14—15. Hollaz Proel. III, quaest. 43 καὶ Quenstedt, Systrema theol. I, 55, 64.

Περὶ ὅσον ὅτι καὶ κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα διετύπωσαν τοιαύτας θεωρίας. Οὕτως L. Gaussen, La théopneustie plénière des Ecritures Saintes, 1842 καὶ W. Kolling, Die Lehre von der Theopneustie, καὶ Prolegomena (1890—91).

Καλβινισταῖς τῶν οὕτω καλουμένων Κοκκηϊανῶν ἐν Ὀλλανδίᾳ, παρὰ δὲ τοῖς Λουθηρανοῖς τῶν Πιετιστῶν ἐν Γερμανίᾳ, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι κατὰ τινὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ἐκδηλωθεῖσαν τάσιν, (49) ἐθεώρουσαν τὴν πᾶσαν Π. Διαθήκην καθόλου τε καὶ ἐν τοῖς καθ' ἑκάστα ὡς τύπον καὶ προεξεκόνεισιν τῆς Κ. Διαθήκης (50), οἱ δὲ Πιετισταί, ἀποστρεφόμενοι τὴν ξηρὰν καὶ σχολαστικὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν κατὰ τὰ συμβολικὰ βιβλία, ἐζήτουν ἀντιστρόφως τὴν τούτων κατάληψιν ἐκ τῆς κατανοήσεως τῶν Ἀγίων Γραφῶν, καὶ συνίστων τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἱερῶν βιβλίων εἰς σκοποὺς πρακτικῶν καὶ οἰκοδομητικῶν, (51) ἀμφότεροι δὲ ἦσαν σύμφωνοι εἰς τοῦτο, ὅτι ἐκάστη γραφικὴ ῥῆσις ἔχει ὄχι μίαν τινὰ καὶ στενῶς ὁρισμένην ἔννοιαν, ἀλλὰ τὸ πᾶν πλήρωμα, τὴν πᾶσαν ἔμφασιν ἄλλαις λέξεσιν ἐκάστη γραφικὴ ῥῆσις κατὰ τὴν ἑκτασιν καὶ τὴν ἔντασιν σημαίνει πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ σημαίῃ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἐκάστοτε προκειμένου ζητήματος: *vocibus S.S. tanta significationis amplitudo tantumque pondus assignatur, quantum per rei substratae naturam sustinere possunt* (Rambach), ἢ ἀπλούστερον ἐν *Verba S. S. significant id omne, quod possunt* (52).

Αἱ τελευταῖαι αὗται ἀρχαί, καίπερ ἐκ τῶν προτέρων καταστρέφουσαι πᾶσαν βεβαιότητα ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἀληθοῦς σημασίας ἐκάστης γραφικῆς ῥήσεως, ὅμως ἔχουσι τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δι' ἣν ἀποδίδουσιν ἐκάστη λέξει πλησμονὴν ἐν-

49) Περὶ τῆς ἀποδοκίμασις αὐτῆς ἐπιθι Ἰσίδωρον Πηλουσιώτην ἐν Ἐπιστολῶν Βιβλ. Β' 195.

50) Ἐπιθι Κοκκηίου πρὸς τὴν Praef. in Epist. ad Philip. καὶ τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον *Summa doctrinae de foedere et testamentis Dei*, ὡς καὶ τὰς *Observationes sacrae* τοῦ διασημοτάτου τῶν Κοκκηϊανῶν Campejus Vitringa (†1722).

51) Οὕτως ὁ ἡγέτης τῶν Πιετιστῶν Spener (†1705) ἐν *Consil. I*, 331: *Indignus mihi videtur si quis eo ipso symbolicis libris nostris contradixisse et perfidiae reus esse arguatur, quod in explicatione dicti alicujus nonnihil ab eo sensu deflecteret, qui in aliquo illorum deprehenditur*. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ *Bedenken III*, 478.

52) Πρβλ. καὶ Κοκκήιον ἐν τῇ *Praefet. in Epistol. ad Philip.* *Sextum est, ut interpretatio procedat ex vocibus Spiritus Sancti et ex eorum valore, potestate et usu. Hoc autem censendum . . . Spiritum voluisse cogitari auditis verbis suis, quod ad ea attendens cogitare potes.*

νοιῶν, οὐκ ὀλίγον συντελοῦσιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν, πρὸ παντὸς ἄλλου ἐξεταζομένης πάσης δυνατῆς σημασίας ἐκάστης λέξεως καὶ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐκ τῶν συμφραζομένων. Πλὴν δὲ τούτων ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, παραλλήλως καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς προεκτεθείσας ἀρχάς, ὑπῆρχεν ἐνιαχοῦ καὶ ἑτέρα τις τάσις, ἐξίσου μὲν ἀπέχουσα τῆς ξηρᾶς δογματικῆς ἐξηγήσεως τῶν ὀρθοδόξων λεγομένων θεολόγων καὶ τῶν ὑπερβολῶν τῶν Κοκκηϊανῶν καὶ τῶν Πιετιστῶν, ἀντεχομένη δὲ τῆς κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας. Τῆς τάσεως ταύτης ὁπαδοὶ ἦσαν πλὴν ἄλλων ὀνομαστῶν θεολόγων ἐκ τῶν ἀνεξαρτητοτέρων καὶ ἐλευθεροφρονεστέρων Καλβινιστῶν ἢ Ἀρμενιανῶν, (53) ὁ Turretini († 1737), γράψας ἴδιον ἐρμηνευτικὸν σύγγραμμα (*de Scripturae S. interpretandae methodo*, 1728), (54) ἐν ᾧ ἡ ἱστορικὴ καὶ ἀπὸ τῆς κρατούσης Δογματικῆς ἐλευθέρᾳ ἐρμηνείᾳ ὁρίζεται διὰ τῶν ἐξῆς: *est animus in ea, quibus scribebant, tempora et loca transferendus, et videndum quatenam in eorum, qui tum vivebant, animo oriri potuerint ideae. . . Animus vacuus ad Scripturam legendam afferendus est instar tabulae rasae.*

§ 16. Ἐρμηνεία καὶ Ἐρμηνευτικὴ παρὰ Διαμαρτυρομένοις μέχρις ἡμῶν.

Ἡ τοιαύτη ἀπὸ τῶν παραδεδεγμένων δογματικῶν διδασκαλιῶν ἐλευθέρᾳ καὶ ἀνεξάρτητος ἐρμηνεία τῶν Θείων Γραφῶν

53) Τοιοῦτοι ὁ Grotius, †1645, οὗτινος ἡ πρὸς τὸν Κοκκήιον ἀντίθεσις ἐξακρατηροῦτο διὰ τῆς ῥήτρας, *Grotium nusquam in sacris litteris V. Testamenti invenire Christum, Coccejum ubique*, ὁ Clericus, †1730, γράψας *De optimo genere interpretum S. S.* (πρὸ τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὴν Γένεσιν) καὶ ὁ Werenfels, †1740, γράψας *de scopo interpretis, καὶ lectiones hermenenticae.*

54) Περὶ τούτου τε καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῆς περιόδου ταύτης συγγραμμάτων Ἐρμηνευτικῆς παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις ἴδε F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, τομ. Γ' Μερ. Α' σελ. 621—32 (τῆς 2ας ἐκδόσεως). Ἀξιομνησίας εἶναι καὶ ὁ J. Olearius, *Elementa Hermenenticae Sacrae*, (1699), ὁ Dornmeier, *Philologia sacra*, (1713), ὁ Ant. Driesen, *De principiis et legibus theologiae emblematicae, allegoricae, typicae et propheticae*, (1717), ὁ Deilling, *Dissertatio de S. S. recte interpretandae ratione et fatis* (1721), καὶ ὁ J. Breithaupt, *Institutio hermenentico-homiletica*, (1783).

δὲν εὔρε μὲν ἀμέσως καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς Διαμαρτυρομένοις πρόθυμον ἀποδοχὴν, ἀλλὰ παρὰ ταύτην ἢ ἐκείνη τῇ μερίδι τῶν Διαμαρτυρομένων ἐκκλησιῶν καὶ κοινοτήτων θεωρία ἢ πράξις ἐξηκολούθουν ἐπὶ χρόνον τινὰ καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν προδηλωθεισῶν ἰδιαιτέρων τάσεων, πλὴν κατώρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ, καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν ἐννοίαν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτελοῦσα τὸν ἰδιαίτον τοῦ μαθήματος τούτου χαρακτῆρα παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ καὶ καλλιτεργίας. Μόνον ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἀπὸ τῆς κρατούσης Δογματικῆς διδασκαλίας δὲν ἐνοεῖτο οὐδὲ ἐφηρμόζετο παρὰ πᾶσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ἐτέρως μὲν παρὰ τοῖς ἀντεχομένοις τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐπὶ τὸ συντηρητικώτερον θεολογοῦσιν, ἐτέρως δὲ παρὰ τοῖς ἄγαν ὀρθολογίζουμένοις καὶ ἐλευθερόφροσιν, καὶ εἴτε σκεπτικῶς ἔχουσι πρὸς τὰ θεμελιώδη τοῦ Χριστιανισμοῦ δόγματα καὶ διδάγματα, εἴτε καὶ ὅλως ξένως ἢ καὶ πολεμῶς πρὸς αὐτὰ διακειμένοις. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνάγονται, ὡς εἰκός, καὶ οἱ λόγοι μὲν Καθολικοί, πράγματι δὲ καὶ τῶν μάλιστα ἐλευθεροφρόνων καὶ ὀρθολογιστῶν Διαμαρτυρομένων ὀξυκώτεροι.

Οἱ οὕτως ἔχοντες, οἱ ὑπὸ οἵανδήποτε ἐπιστημονικὴν ἢ φιλοσοφικὴν σημαίαν (τοῦ ἀπλοῦ θείσμου ἢ πανθεισμοῦ, ὕλισμοῦ ἢ θετικισμοῦ, μονισμοῦ ἢ ἐξελικτισμοῦ) σκεπτικῶς ἢ πολεμῶς διακείμενοι πρὸς τὰ διδάγματα πάσης ἐξ ἀποκαλύψεως προερχομένης θρησκείας, ἐκ τῶν πρώτων δὲ πρὸς αὐτὴν τὴν ἐννοίαν τῆς θεοπνευστίας, δὲν θεωροῦσι μὲν πάντες ὡς ἀπόβλητον πᾶν τὸ περιεχόμενον τῶν Θείων Γραφῶν, ἀλλ' ἀναγνωρίζουσιν ἐν αὐταῖς καὶ τινα προσοχῆς ἄξια· πλὴν συνιστῶσι τὴν ἐρμηνείαν καὶ χρησιμοποιοῦσιν αὐτῶν καθ' ὥς αὐτοὶ ἔχουσιν ἰδέας καὶ θεωρίας περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου, περὶ ὕλης καὶ πνεύματος, περὶ θρησκείας καὶ ἠθικῆς, συνιστῶσι δὲ ἢ ἐπιτηδεύουσι τὴν τοιαύτην ἐρμηνείαν οἱ μὲν ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι μόνη ἢ τοιαύτη ἐρμηνεία ἀποδίδωσι καὶ τὸν ἀληθινὸν νοῦν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, οἱ δὲ καὶ ἐν ἐπιγνώσει καὶ ὁμολογίᾳ τοῦ ἐναντίου· ὅτι δηλ. τὰ τῶν Γραφῶν πρέπει νὰ ἐρμηνεύωνται καὶ νὰ χρησιμοποιῶνται **καὶ ἐναντίον** τοῦ νοῦ καὶ σκοποῦ τῶν ἱερῶν συγγραφέων. Καὶ εὔρε μὲν ἢ τοιαύτη ἐρμηνεία συνήγορον καὶ παρ' αὐτῷ τῷ φιλοσόφῳ **Καντίῳ** († 1804), καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Fichte († 1814), (55)

55) Ἀπὸ Καντίου ἐπιθ. Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen

πλὴν οὐσα ἐφαρμόσιμος εἰς τὰ ἠθικά καὶ εἰς τινα ἄλλα **δογματικοῦ** ἢ **θεωρητικοῦ χαρακτῆρος** διδάγματα, ἐποδείκνυνται δυσεφάρμοστος εἰς τὰ ἄλλα, καὶ μάλιστα εἰς ὅσα ἐν ταῖς **ἱστορικαῖς ἀφηγήσεσιν** ἔχουσι **θαυμάσιον** καὶ **ὑπερφυσικὸν χαρακτῆρα**, ὡς τοιαῦτα δὲ εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς ὥς ἐκεῖνοι ἔχουσιν ἀλλοίας δόξας καὶ πεποιθήσεις φιλοσοφικὰς. Ὑπάρχον οἱ ἐκποδὼν ποιοῦμενοι τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τῇ ἀπλῇ ὑπονοίᾳ καὶ διαβεβαιώσει, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ γεγονότων πράγματι ἱστορικῶν, ἀλλὰ περὶ **πλασμάτων**, καὶ τούτων εἴτε ἐν **ἐπιγνώσει πεπλασμένων** ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, εἴτε ἐκ **συγκαταβάσεως προσηρμοσμένων εἰς τὰς τοῦ ὄχλου δοξασίας καὶ πεποιθήσεις**. (56) Καὶ ἀποδοκιμαζοῦσι μὲν ἄλλοι τοὺς τοιούτους δίσχυρισμούς· ὡς λίαν τολμηροὺς καὶ πρὸς τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀσυμβίβαστους, ἀλλ' οὐδὲν ἤτιον ἀπογυμνοῦσι καὶ αὐτοὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἵς ἔχουσι θαυμασίας καὶ ὑπερφυσικῆς ἰδιότητος. Ὑπάρχουσιν οἱ ἐπιχειροῦντες νὰ ἐξηγήσῃσι τὰ τοιαῦτα ὅλως **φυσικῶς**, (57) εἴτε καὶ **ἀστρονομικῶς**, ὡς τινες

Vernunft (= ἡ θρησκεία ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀπλοῦ λόγου) καὶ ἀπὸ τοῦ Fichte Anweisung zum seligen Leben (= ὑφήγησις εἰς τὸν μακάριον βίον).

56) Τοιαῦτα πλὴν ἄλλων ἔγραψαν ὁ Th. Woolston († 1733), Discourse on the miracles of our Saviour, ὁ Βολταῖρος († 1778), La Bible enfin expliquée par plusieurs aumôniers de Sa M. le roi de Prusse, ὁ Holbach († 1789), Histoire critique de Jésus Christ, καὶ μάλιστα ὁ Reimarus († 1768) τὰ λεγόμενα Wolfenbüttel Fragmente (τὸ πρῶτον ἀτελὲς ὑπὸ Lessing τῷ 1774 καὶ ἔπειτα πληρέστερον τῷ 1777 καὶ 78).

57) Ἐκ τῶν εἰσηγητῶν τῆς **φυσικῆς** ἐξηγήσεως τῶν θαυμάτων καὶ θαυμασιῶν γεγονότων εἶναι ὀνομαστοὶ διὰ μὲν τὴν Π. Δ. ὁ Semler († 1791) καὶ ὁ Eichhorn († 1827), διὰ δὲ τὴν Κ. Διαθήκην ὁ ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς Ἑιδελβέργης Παῦλος († 1851). Κατὰ τὸν τελευταῖον οἱ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐκ νεκρῶν ἐγείρομενοι δὲν ἦσαν πράγματι νεκροί, ἀλλὰ μόνον νομιζόμενοι, καὶ οἱ ἄπ' αὐτοῦ θεραπευόμενοι ἀσθενοῦντες, παραλυτικοί, τυφλοί, λεπροί, κτλ. ἢ ἦσαν ἀσθενεῖς κατὰ φαντασίαν ἢ προσποιήσιν, ἢ προσήρχοντο ὄντες ἤδη τεθαρπευμένοι, ἢ ἐθεραπεύοντο διὰ γνωστῶν ἢ ἀγνωστῶν τέως φαρμάκων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς ὁ ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατῶν, δὲν περιπατεῖ ἐπάνω εἰς τὰ ὕδατα, ἀλλὰ παρὰ τὴν θάλασσαν, οὐδὲ καταπαύει διὰ τοῦ λόγου τὸν σάλον τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ προλέγει τὴν ταχείαν αὐτοῦ κατάπανσιν, οὐδὲ τρέφει δι' ὀλίγων ἄρτων λαὸν πολυάριθμον ἐν ἐρήμῳ τόπῳ, ἀλλὰ διανέμων οὓς εἶχεν ὀλίγους ἄρτους πρὸς ἰδίαν χρῆσιν δίδει ἀφορμὴν καὶ παράδειγμα εἰς τοὺς ἄλλους νὰ διανείμωσι καὶ ἐκεῖνοι τὰ ἑαυτῶν καὶ οὕτω καθέξης.

προσωποποιήσεις τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ, καὶ ἰδίᾳ τῶν κινήσεων καὶ παθῶν τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος, ἢ καὶ ὡς ἐρασίματα, ὡς ἀφομοιώματα ἢ ἀπομιμήματα τῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς, καὶ παρ' αὐτοῖς ἐπὶ τοῖς Ἰνδοῖς μυθολογουμένων. Ἄλλοι δέ, μᾶλλον ἢ ἦττον ἀποκλίνοντες ἐκείνων, παριστῶσι τὰ αὐτὰ ταῦτα ὡς τόσα προϊόντα **αὐτομάτως πως μυθοπλαστούσης** φαντασίας τῶν πρώτων γενεῶν, ἐννοοῦντες ὑπὸ τὸν **μῦθον** νῦν μὲν ὅτι πυχρὴν τις ἱστορικοῦ γεγονότος, ἀνεπαισθήτως ἐξωραϊσθεὶς ἢ ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον μεγαλοποιθεὶς, ἔλαβε τὰς διαστάσεις τοῦ **θαύματος** καὶ ἐπὶ καλῇ τῇ πίστει ἐξελήφθη ὡς τοιοῦτον, νῦν δὲ ὅτι ἰδέαι θρησκευτικαῖ, ἠθικαῖ, κοσμολογικαὶ καὶ μεταφυσικαῖ, παρασταθεῖσαι τὸ πρῶτον ἐν εἰκόσι καὶ παραβολαῖς, ὑπὸ τὸ κάλυμμα πλαστῆς ἱστορίας, ἐνομίσθησαν ἔπειτα ὑπὸ τῶν ἀγνοούντων ὡς πραγματικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, καὶ ἄλλοτε ὅτι **εὐχαὶ καὶ πόθοι τῆς καρδίας**, εἴτε ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε παρουσῶν ἀνιγκῶν προκαλούμενοι, εἴτε ὑπὸ ἀρχαίων παραδόσεων καὶ προφητειῶν ὑποτρεφόμενοι, διὰ τινος τυχαίας συμπτώσεως καὶ ὁμοιότητος ἐξελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἀνυπομόνως προσδοκῶντων οὕτως, ὥσπερ εἶχον εὖρει τὴν πλήρωσιν αὐτῶν ἐν ὁρισμένοις χρόνοις καὶ προσώποις. (58)

Ἀντιθέτως πρὸς τούτους οἱ συντηρητικώτεροι τῶν θεολογούντων, οἱ ἀκραδάντως μὲν πιστεύοντες εἰς τὴν ὑπαρξίν Θεοῦ προσωπικοῦ καὶ εἰς τὴν αὐτοῦ γενικὴν τε καὶ εἰδικὴν πρόνοιαν ὑπὲρ τῆς ἐπὶ τὸ χρεῖττον διαπαιδαγωγήσεως τῶν ἀνθρώπων, ἐχόμενοι δὲ τῶν τε ἄλλων ἰδιαιτέρων καὶ θεμελιωδῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ διδασμάτων καὶ τοῦ περὶ **ἀποκαλύψεως** καὶ **θεοπνευστίας**, (59) οἱ τοιοῦτοι ζητοῦσι μὲν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐξακριβώσωσι τὰ ἀληθῆ νοήματα τῶν ἱερῶν συγγραφέων καθ' ὃν τρόπον καὶ παντὸς ἄλλου συγγραφέως, πλὴν δὲν παρορῶσιν ὁλοσχερῶς καὶ τὸν ἰδιαίτον θεῖον χαρακτήρα τῶν Γραφῶν, τινὲς μάλιστα καὶ συμμορφοῦνται εὐλαβῶς πρὸς τὰς ἀπορρεούσας ἐντεῦθεν ἀπαιτήσεις, πάντες δὲ συμφωνοῦσιν εἰς τοῦτο,

58) Τὰ περὶ **μυθικῆς** λεγομένης ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν ἀναγράφονται διὰ πλείονος παρὰ Vigouroux ἐν Βιβλικῷ Λεξικῷ Τομ. Δ', Μερ. Β' σελ. 1376 κ. ἐξ.

59) Ἀξιοσημεῖαι ἢ καθορισθεῖσαι διάκρισις τῆς **θεοπνευστίας** εἰς **πραγματικὴν** (inspiratio realis), τὴν εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ ἀναφερομένην, καὶ εἰς **προσωπικὴν** (personalis), τὴν εἰς τοὺς συγγραφεὺς αὐτοὺς ἀναφερόσαν.

ὅτι ἡ κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴ ἐρμηνεία εἶναι ἡ εὐθεῖα καὶ ἀσφαλεστάτη ὁδὸς πρὸς κατανόησιν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, καθὰ εἶχε διατυπωθῇ τοῦτο πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων, ἦτο δὲ ἀνέκαθεν ἡ ἀπλὴ καὶ αὐτόδηλος ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ ἐκείνων, ὅσοι ἐπελαμβάνοντο τῆς μελέτης τῶν Θεῶν Γραφῶν ὡς **ἐξηγῆται** αὐτῶν, ὡς θέλοντες νὰ διδασκῶσιν ἀπὸ τῶν Γραφῶν, οὐχὶ δὲ ὡς **εἰσηγῆται** καὶ **ὑφηγῆται** αὐτῶν, ὡς θέλοντες νὰ διδάξωσι τὰς Γραφάς, ὡς ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐρμηνείας παρεισάγοντες καὶ ὑποβάλλοντες εἰς αὐτὰς τὰς ἰδίας ἐαυτῶν ἐπινοίας καὶ δοξασίας. (60)

§ 17 Ἑρμηνεία καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Καθολικοῖς

Καὶ ἐν τῇ Καθολικῇ δὲ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Μεταρρυθμίσεως ἀναφαίνονται διάφοροι τίσεις ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν. Ὑπάρχει μὲν συμφωνία εἰς τὸ ἀποκρούειν τὴν μόνην τῇ Γραφῇ προσοχὴν τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ τὴν ἐκ μόνων τῶν Γραφῶν καὶ κατὰ τὰς Γραφάς ἐρμηνείαν αὐτῶν, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως παρουσιάζονται πολλαὶ ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίαι πρὸς τὰς καὶ παρ' ἐκείνοις ἐκδηλωθείσας τάσεις, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ἀποκλειστικὴν προσήλωσιν εἰς τὴν κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν, εἴτε τοῦναντίον ὡς πρὸς τὴν ἀναζητήσιν καὶ ἐπείρας ἐννοίας πνευματικῆς παρὰ τὴν γραμματικὴν, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσιν μυστικῆς, ἡγουν τυπικῆς καὶ συμβολικῆς σημασίας εἰς πᾶσαν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἢ τοῦναντίον τὸν περιορισμὸν τῶν τύπων καὶ συμβόλων εἰς ὀλίγα τινά, εἴτε ὡς πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐκδοχὴν τῆς θεοπνευστίας καὶ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς εἰς πάντα τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀδιακρίτως καὶ τὴν ἀνάλογον ἐξηγήσιν αὐτῶν, εἴτε τοῦναντίον εἰς ἦττον ἀπόλυτον ἐκδοχὴν τῆς ἁνωθεν ροπῆς καὶ τὴν ἀναφορὰν αὐτῆς εἰς μόνον τὰ πρὸς σωτηρίαν συντείνοντα, ἀμέσως μὲν τὰ πρακτέα καὶ τὰ πιστευτέα, ἐμμέσως δὲ τὰ στενὴν καὶ ἄμεσον πρὸς ταῦτα σχέσιν ἔχοντα ἐκ τῶν ἱστορικῶν. Εἶναι εὐεξήγητον ὅτι ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς μόνην τῇ Γραφῇ προσκειμένους ἀντιπάλους ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγοι, καὶ ὅχι οἱ τυχόντες, οἵτινες ἐξελάμβανον

60) Περὶ τῆς βιβλιογραφίας τῶν πολυαριθμῶν παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐκδοθέντων ἐρμηνευτικῶν πονημάτων ἐπιθι πλὴν ἄλλων θεολογικῶν ἢ βιβλικῶν Λεξικῶν V. Vigouroux Tom Γ' Μερ. Α' σελ. 632 (ἀπὸ Lange κ. ἐξ.), καὶ W. Volck, Die biblische Hermeneutik ἐν Handbuch der theologischen Wissenschaften ὑπὸ O. Zöckler.

νον τὴν τε θεοπνευστίαν καὶ τὸ κῦρος τῶν Γραφῶν ἦττον ἀπολύτως, ἐξηρὼν μάλιστα τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι οἱ Ἀπόστολοι ἔργον εἶχον οὐχὶ τὸ συγγράφειν, ἀλλὰ τὸ κηρύττειν, ὅτι ὅσα κατέλιπον ἡμῖν εἴτε ἐν εἵδει Εὐαγγελίων εἴτε ἐν εἵδει Ἐπιστολῶν, ἔγραψαν ἐξ ἀφορμῆς τινος, ὅτι ἐν παρόδῳ μόνον διέλαβον ἐν αὐτοῖς περὶ δογμάτων, καὶ ὅτι αἱ τῶν Γραφῶν μαρτυρίαι περὶ τῆς ἰδίας θεοπνευστίας τοσαύτην ἔχουσι δύναμιν, ὥσπιν αἱ τοῦ Κορινθίου ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ θεοπνευστίας. (61) Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀντιπάλους ἀνεκηρύχθη καὶ ἐπισήμως ὡς ἀδιαφιλονίκητος ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ ἡ συμφωνία τῆς ἐρμηνείας πρὸς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν Πατέρων καὶ πρὸς τὸν κανόνα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ διδασκαλίας ἐν τοῖς πιστευτέοις καὶ τοῖς πρακτέοις, αὕτη ἐκείνη ἡ θεωρία καὶ πράξις, ἥτις ἐκπαλαι ἐλογίζετο ὡς γνώρισμα διακριτικὸν τῆς ὀρθοδόξου ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν ἀπὸ τῆς τῶν ἑτεροδοξούντων. *Ad coercenda petulantia ingenia decrèvit Synodus ut nemo, suae prudentiae innixus, in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae pertinentium, S. S. ad suos sensus contorquens contra eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione S. S., aut etiam contra unanimem consensum Patrum ipsam S. S. interpretari audeat, etiamsi hujusmodi interpretationes nullo unquam tempore in lucem edendae forent.* (62)

Δι' αὐτὸ ὁμῶς τοῦτο, διότι ἐν αὐτῷ τῷ Συνοδικῷ ὄρῳ ἡ ἀπαιτούμενη πρὸς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν καὶ πρὸς τὴν ὁμόφωνον τῶν Πατέρων γνώμην ἐξήγησις τῶν Γραφῶν ῥητῶς περιωρίζετο εἰς τὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου (*in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae pertinentium*), εἶχον δὲ ἀναφανῆ παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις οἱ ἐπεκτείνοντες τὴν θεοπνευστίαν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς λέξεις, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ φωνηεντικά σημεῖα καὶ τοὺς τονισμοὺς καὶ τὰς στίξεις (§ 15), δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀναφανῶσι καὶ παρὰ τοῖς Καθολικοῖς, προεξαρχόντων τῶν Ἰησουϊτῶν, οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἐλευθερωτέραν καὶ ἦττον αὐστηρὰν

61) Ἐπιθι Βελλαορίνου (†1621) *De verbo Dei* IV, 4, — καὶ Simon (†1712) *Traité de l'inspiration des livres saints*.

62) Τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου, πεντάτη Συνεδρία 8ης Ἀπριλίου 1546.

ἐκδοχὴν τῆς θεοπνευστίας· ὅτι δηλ. αὕτη, εἰς μόνον τὰ νοήματα, οὐχὶ δὲ καὶ τὰς λέξεις ἀναφερομένη, περιορίζεται εἰς μόνον τὰ τῆς πίστεως δόγματα καὶ τοὺς κανόνας τῆς κατὰ Χριστὸν θεοσεβοῦς βιοτῆς, καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἐν τοῖς ἄλλοις, τοῖς ἱστορικῶν ἢ ἐπονσιώδη μόνον χαρακτηρὰ ἔχουσι, δὲν ἀποκλείει ἀνακριβείας, ἄλλως ἀβλαβεῖς εἰς τὴν οὐσίαν τῶν οὐσιωδῶν καὶ καιρίων. Εὐεξήγητον ὅτι αἱ τοιαῦται θεωρίαι προεκάλεσαν ἀντιρρήσεις παρ' ἄλλων τε καὶ τῶν λεγομένων *Ἰανσενιστῶν* καὶ *Ἡουχαστῶν* (*quietistes*), οἵτινες ἐφαίνοντο τότε ἐλέχοντες παρὰ τοῖς Καθολικοῖς ὁμοίαν θέσιν, οἷαν παρὰ τοῖς Λουθηρανοῖς οἱ *Πιεισταί* (§ 15), καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς χαλαρωτέρας τῶν Ἰησουϊτῶν δόξας ἐπρέσβευον ἀρχὰς αὐστηροτέρας· δύο μάλιστα θεολογικαὶ αὐτῶν σχολαί, ἡ τοῦ Douai καὶ ἡ τοῦ Louvain, προέβησαν καὶ εἰς τὴν κατάκρισιν αὐτῶν (τῷ 1588). (63) Πλὴν ἀπεδείχθησαν ἀνίσχυροι οὐ μόνον αἱ ἀντιδράσεις αὗται, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπισήμοι ἢ ἡμιεπίσημοι ἐκάστοτε ἐπεμβάσεις καὶ διαγνώμαι καὶ ἐνέργειαι τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐπισήμων αὐτῆς ἀρχῶν καὶ ὀργάνων πρὸς ἀποτροπὴν ἀπὸ τῶν ἀντιθέτων ἄκρων. Δὲν ἐτελεσφόρησαν οὐδὲ οἱ διαλεκτικοὶ συλλογισμοὶ καὶ διορισμοὶ τῶν θεωρητικῶν, τῶν ποιημένων διαφόρους διακρίσεις, καὶ διαστελλόντων μὲν τὴν ἰδίως ἀποκάλυψιν καὶ θεοπνευστίαν ἀπὸ ἄλλων εἰδῶν τῆς ἐμνεύσεως ἢ ἐπιστασίας καὶ χειραγωγίας ἄνωθεν (*assistencia, directio*), ἀναφερόντων δὲ ἐκείνας μὲν εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ καιρία τῆς πίστεως καὶ τῆς κατὰ θεὸν πολιτείας δόγματα καὶ διδάγματα, ταῦτα δὲ εἰς τὰ λοιπὰ καὶ ἄλλης φύσεως καὶ ἱστορικωτέρου χαρακτηρὸς περιεχόμενα τῶν Γραφῶν. Καὶ αὗται δὲ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς εἰς τὴν φωνὴν τῆς ἀλανθάστως περὶ τῶν τοιούτων ἀποφαινομένης ἀνωτάτης αὐθεντίας αὐτῆς, τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτῆς τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς ἐν Ρώμῃ κορυφῆς, τῆς ἐκπροσωπούσης τὸ *Ministerium Petro apostolicum*, καὶ αὐτὰ τὰ ἡμιώτερα ἢ αὐστηρότερα μέτρα τῆς πειθαρχίας ἐφάνησαν ἀνίσχυρα νὰ ἐκρίζωσωσιν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τὰς ἐλευθερωτέρας ἐκείνας ἐκδοχὰς καὶ τάσεις, ἀλλὰ νῦν μὲν ἐν Αὐστρίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις γερμανοφώνοις χώραις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παρὰ τοῖς Διαμαρτυρομένοις τῆς Γερμανίας θεολόγοι κρατή-

63) Reuchlin, *Geschichte von Port Royal* ἐν δυοῖ τόμοις. 1839—44) I. 613.

σαντος ὀρθολογισμοῦ(64) νῦν δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς καθολικαῖς χώραις ὁσημέραι ἐπικρατήσαντος νεωτέρου καὶ φιλελευθέρου πνεύματος τῆς ἐρεῦνης ἐν ταῖς θετικαῖς καὶ ἱστορικαῖς ἐπιστήμαις, καὶ τελευταῖον ὑπὸ τὸ ἐκφραστικὸν ὄνομα τοῦ **μοδερνισμοῦ**(65) μᾶλλον ὠρισμένως καὶ συγκεκριμένως ὑπεστηρίχθησαν καὶ ἐφηρμοσθησαν εἰς τὴν τῶν Γραφῶν ἐρμηνείαν αἱ ἡττον αὐστηραὶ ἐκδοχαὶ τῆς θεοπνευστίας κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην αὐτῶν σύστασιν καὶ τὰ ἱστορικώτερα αὐτῶν στοιχεῖα.(66)

Ἐκ τῶν διαφορῶν, τῶν ἐκδηλωθεισῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην παρὰ τοῖς Καθολικοῖς περὶ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα, ἰδίως μνείας ἀξία εἶναι καὶ ἡ τάσις τῶν ἐν Γαλλίᾳ οὕτω κληθέντων Φιγουριστῶν (Figuristes) ἢ Τοπολόγων, καθ' ὁμοιότητα τῶν Κοκηϊανῶν τῆς Ὁλλανδίας (§ 15) ἀνευρισκόντων πανταχοῦ τῆς Π. Διαθήκης τύπους καὶ προεξεικονίσματα προσώπων τε καὶ πραγμάτων τῆς Κ. Διαθήκης, ὡς καὶ ἡ τάσις τῶν ἀποφευγόντων μὲν τὸ ἄκρον τοῦτο, ἀλλὰ μὴ ἀρκουμένων καὶ εἰς μόνους τοὺς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ῥητῶς ἀναφερομένους τύπους τῆς Παλαιᾶς, ἀλλὰ παρ' ἐκείνους ἀποδεχομένων ἐν αὐτῇ καὶ ἄλλους, ἐὰν μόνον ἔχωσιν εὐχερῇ καὶ πρόχειρον τὴν προσαρμογήν.(67)

64) Ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα εἶναι συνισταγμένα ἄλλα τε ἐρμηνευτικὰ πονήματα καὶ τὰ τοῦ G. Meyer (1789), τοῦ J. J. Jahn (1812) καὶ τοῦ Alt. Arigler (1813). Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἐν τῷ Index. Πλείονα παρὰ Vigouroux Τομ. I' Μερ. Α' σελ. 620 κ. ἐξ. καὶ 898 κ. ἐξ.

65) Περί τοῦ μοδερνισμοῦ καὶ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀρχῶν πρβλ. Lebert Houtin La question biblique chez les Catholiques de France au XIX siècle. Prezolini, Wesen, Geschichte und Ziele des Modernismus (Jena, 1909). Käbel, Geschichte des Katholischen Modernismus. Ἐπιθι καὶ τὰ ἔργα τοῦ Père Loisi, Autour d' un petit livre, la religion d' Israël, l' Evangile et l' Eglise κ. ἄλλα.

66) Ἐπιθι Vigouroux ἐνθα ἀνωτέρω σελ. 905 κ. ἐξῆς.

67) Ὡς φιγουριστῆς ἐκ τῶν πρώτων μνημονεύεται ὁ Duguet (†1733), γράψας règles pour l' intelligence de l' Ecriture Sainte (μετὰ προλεγομένων τοῦ Abbé d' Asfeld), 1716. Κατὰ τοῦ Duguet ἔγραψαν ἄλλοι τε καὶ ὁ Abbé Léonard, Réfutation des règles καὶ Traité du sens littéral et du sens mystique des S. Ecritures. Περί τῶν πολυαριθμῶν ἐρμηνευτικῶν πονημάτων τῆς περιόδου ταύτης παρὰ τοῖς Καθολικοῖς πρβλ. Vigouroux ἐνθα ἀνωτέρω σελ. 628—633.

§ 18. Ἑρμηνεῖα καὶ Ἑρμηνευτικὴ παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις.

Τοιαῦτα ἐρμηνευτικὰ ζητήματα, ἄλλοτε καὶ ἐπὶ αἰῶνας ἀπασχολήσαντα καὶ τοὺς Ἀνατολικούς, βεβαίως δὲν ἀπασχόλησαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν οὔτε παρ' ἡμῖν οὔτε ἐν ταῖς Σλαβικαῖς χώραις οὔτως, ὥστε νὰ προέλθῃ ἐντεῦθεν ἰδίαις καὶ δαφνίῃς φιλολογίαι καὶ βιβλιογραφία. Ἐτυχον ὁμως προσοχῆς καὶ ἐξετάσεως τὰ θεμελιώδη ζητήματα τῆς ὀρθοδόξου ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν, τὰ πρὸς τῇ Ἑρμηνευτικῇ σχετιζόμενα καὶ μετὰ τῆς Ἀπολογητικῆς καὶ Δογματικῆς Θεολογίας, τὰ ζητήματα τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἀγίων Γραφῶν καὶ τῆς ἁρμονικῆς αὐτῶν ἐρμηνείας συνφθὰ τῷ ἔκπαλαι παραδεδομένῳ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κανόνι τῆς πίστεως καὶ εὐσεβείας καὶ κατὰ τὴν ὁμόφωνον τῶν Πατέρων γνώμην ἐν τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὰ τῆς πίστεως δόγματα καὶ τῆς θεαρέστου πολιτείας διδάγματα, τὰ θεωρούμενα ὡς ἀπαραίτητα εἰς τὴν τῶν ψυχῶν σωτηρίαν. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ σημεῖον, οὕτω τιθέμενον καὶ οὕτω νοούμενον, ἔκπαλαι οἰκεῖον ὄν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, δὲν εὗρεν οὐδὲ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀντίρρησιν τινα παρ' αὐτῇ, ἀλλ' ὑπεστηρίχθη ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν μόνῃ τῇ Γραφῇ προσκειμένων ἐκ τῶν ἑτεροδόξων (§ 9. 14). Ὁμοίως δὲ δὲν ὑπῆρξε παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις θεολόγοις ἀντίρρησις τις ἢ διαφωνία οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ θεοπνεύστου τῶν Θείων Γραφῶν καθόλου, οὔτε ὡς πρὸς τὸ ἀνεπηρέαστον τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοσυνειδησίας, νηφαλιότητος καὶ αὐτενεργείας ἀπὸ τῆς ἄλλως μυστηριώδους καὶ ἀκαταλήπτου τοῦ θείου Πνεύματος ἐπενεργείας ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως, συναισθήσεως, βουλήσεως καὶ δράσεως, καθὰ ἀνέκαθεν καὶ τοῦτο τὸ σημεῖον ἐξήρθη ἐν αὐτῇ κατὰ τῶν ἄλλως ἐκδεχομένων αὐτήν (§ 9. 12). Συναφῆς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων θεολόγων καθόλου ἀναφορὰ τῆς ἀνωθεν ἐμπνεύσεως **εἰς τὸ νόημα μᾶλλον ἢ καὶ εἰς τὰς λέξεις**, ὡς καὶ τοῦτο τὸ σημεῖον ἐξήρθη ἐπαρκῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (§ 12—14). Ἀμφισβήτησιν ἔχει νῦν παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις, ἂν ἡ θεοπνευστία, ὡς τε **ἀποκάλυψις καὶ ἐμπνευσις**, καὶ ὡς **ἁπλῇ ἐπιστάσει καὶ χειραγωγίᾳ ἀνωθεν** νοούμενη, ἢ **κατ' ἀρχὴν** ἐπεκτεινομένη εἰς σύμπασαν τὴν Ἀγίαν Γραφήν, μὴ ἐξαιρουμένων μηδ' αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν αὐτῆς βιβλίων καὶ μερῶν, ἂν ἢ κατ' ἀρχὴν οὕτω γενικῶς ἐκλαμβανομένη ἀναφέρεται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους καὶ καθαρῶς ἱστορι-

κῆς φύσεως γεγονότα, τὰ δυνάμενα νὰ γνωσθῶσι καὶ ἐξακριβωθῶσι καὶ δι' ἀνθρωπίνων μόνον δυνάμεων καὶ μέσων, ἀναφερομένη δὲ ἂν ἀποκλείει πᾶσαν ἐκ λήθης ἢ ἐξ οἰασθήποτε ἄλλης τοιαύτης ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας προερχομένην τυχὸν ἀνακρίβειαν περὶ αὐτά, ἢ τοῦναντίον, καὶ ὡς δυνατὴ ὑποτιθεμένη, ἀφίνει ἀνεπηρέαστον τὸ καθόλου θεῖον κῦρος τῶν ἱερῶν Γραφῶν. Ἡ πρώτη ἐκδοχή, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῶν συνθετικῶς μόνον, γενικῶς δηλ. καὶ ὡς ἐκ τῶν προτέρων ἐξεταζόντων καὶ λύνοντων τὸ πρόβλημα, φαίνεται μὲν λογικὴ συνέπεια τῆς γενικῶς καὶ ἀπολύτως τιθεμένης ἀρχῆς, ἀλλὰ τότε μόνον ἔρρωται, ὅταν καὶ ἡ ἀναλυτικῶς, καὶ ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων γινομένη ἐξέτασις τῶν καθ' ἑκάστα, εὐρίσκηται κατὰ πάντα σύμφωνος πρὸς τὴν τιθεμένην ἀρχήν. Ἄλλως, ἡ παρουσία καὶ ὀλίγων τινῶν ἀνακριβειῶν, ἔστω καὶ εἰς λεπτομερείας ἱστορικῶν ἢ χρονολογικῶν ἢ γεωγραφικῶν ἢ ἄλλων τοιούτων ζητημάτων ἀναφερομένων, ἀπαιτεῖ ἀνάλογον θέσιν καὶ διατύπωσιν τῆς ἀρχῆς, οὕτως ὥστε νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἐκεῖναι ἀβιάστως καὶ ἄνευ τινὸς ζημίας τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς θεοπνευστίας.⁶⁸⁾ Ἡ τοιαύτη ἐκδοχή, ἔκπαιται ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ ὁπαδῶν τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς (§ 12—13), εὗρεν ἀκολούθους καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις, θεωρία τε καὶ πράξις.

Παρὰ τὸ σπουδαῖον τοῦτο τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς πρόβλημα ὀλίγης ἡξιώθησαν προσοχῆς παρ' ἡμῖν τε καὶ παρὰ τοῖς Ρώσοις τὰ λοιπὰ ζητήματα αὐτῆς, ἐλάχιστα δὲ εἶναι τὰ παρ' ἀμφοτέροις ἐκπονηθέντα

68) Ἐπιθι τὸ τοῦ Π. Λεπόρσκη περὶ *θεοπνευστίας* ἄρθρον ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ἐξῆς ὑπὸ τοῦ Λαπούχην συνεργασίᾳ καὶ ἄλλων ὀρθοδόξων θεολόγων ἐκδοθέντι ὀρθοδόξῳ Ἑγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ τῆς Θεολογίας, ἐν σελίδι 735 καὶ ἐξῆς τοῦ Β' τόμου γράφον κατὰ τῆς ἀπαλύντου ἐκδοχῆς τῆς θεοπνευστίας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ταῦτα· «Ἡ παρουσία διαφορῶν ἀνακριβειῶν—ἱστορικῶν, χρονολογικῶν, τοπογραφικῶν—ὡς καὶ διαφωνιῶν παρὰ τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσι, φαίνεται γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Ἐπὶ παραδείγματι, ἐν Ματ. 27, 9, ἀντὶ Ζαχαρίου, εἰς ὃν ἀνήκει ἡ προσαγομένη προφητεία, ἀναγινώσκεται ὁ Ἱερεμίας». Καὶ μετὰ τὴν παράθεσιν διαφωνιῶν τινῶν τῶν Εὐαγγελιστῶν ἐκ μόνης τῆς ἱστορίας τῆς σταυρώσεως, ταφῆς καὶ ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἐπιφέρει· «Πῶς, ἐρωτᾶται, εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶσιν αὗται καὶ παρόμοιαι ἀμορτάδες καὶ διαφωνίαι, ὅταν ἀποδέχεται τις ὅτι ἐκάστη λέξις ὑπηγορευθῇ τῷ συγγραφεῖ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος; κτλ.»

εἰδικὰ δοκίμια τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς. Ἐν Ρωσίᾳ, μέχρι μεσοῦντος τοῦ 19ου αἰῶνος, ἦτο ἐν χρήσει πρὸς διδασκαλίαν ἢ λατινιστὶ γεγραμμένη καὶ τῷ 1832 τὸ δεύτερον ἐκδομένη ἐν Πετροπόλει *Delineatio Hermeneuticae Sacrae*. Ἐφεξῆς δὲν ἔλειψαν βεβαίως ἀπόπειραι πληρώσεως τῆς ὑπαρχούσης ἀνάγκης δι' ἄλλων ρωσιστὶ συντεταγμένων πονημάτων, μία δὲ ἢ καὶ δευτέρα τοιαύτη περιήλθεν ἄλλοτε εἰς χεῖράς μου. Ἀπὸ μνήμης μόνον ἀναφέρω νῦν τὸν Σαββιατένα ὡς ἐκδότην Ἑρμηνευτικῆς ρωσιστί. Ἐγράφησαν ἐπίσης, καὶ ὡς τὰ πολλὰ ἱστορικῶς, εἴτε ἐν θεολογικοῖς Περιοδικοῖς, εἴτε καὶ αὐτοτελῶς, πραγματεῖαι σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὰ ἄλλα ἐπὶ μέρους προβλήματα καὶ κεφάλαια τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ὀλίγα νῦν πρόκεινται εἰς τὴν ἐμὴν διάθεσιν, αἱ ἐν τῷ **Θεολογικῷ Ἀγγελιοφόρῳ** δημοσιευθεῖσαι μελέται τοῦ **Μ. Μουρετιώβ** περὶ τῶν *Ἑρμηνευτικῶν θεωριῶν τοῦ Καντίου* καὶ *περὶ τῶν Ἐξηγητῶν—φιλολόγων* καὶ τοῦ Schleiermacher (1902), τοῦ *Γλουβοκόβσκη* *Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἰδίᾳ κατὰ τὴν παροῦσαν τῆς Ἐπιστήμης κατάστασιν* (1902), καὶ τοῦ *Κορσούνσκη*, «Ἡ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐξήγησις τῆς Παλαιᾶς» (1885), καὶ «Ἡ μετάφρασις τῶν Ὁ καὶ ἦν ἔχει σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας» (1898).

Παρ' ἡμῖν ὡς πρώτη ἀπόπειρα Ἑρμηνευτικῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου Κλεώπα ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς εἰς τοὺς Ψαλμοὺς ἑρμηνείας τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου συμπερίληφθεῖσα τοῦ Ἀδριανοῦ «Εἰσαγωγή εἰς τὰς θείας Γραφάς (§ 12) μετὰ συντόμου τινὸς ἐκθέσεως τῶν γραφικῶν ἰδιωμάτων τοῦ Νικ. Βλεμμύδου (1855). «Στοιχεῖα Ἑρμηνευτικῆς» (κατὰ Glaire) ὑποσυνήψε καὶ ὁ Κων. Κοντογόνης τῇ χάριν τῶν ἱεροσπουδαστῶν κατὰ τὸν αὐτὸν Glaire ἀπαρτισθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν» (1659), ἴδιον δὲ καὶ τῷ ὀνόματι τοῦ μαθήματος ἀνταποκρινόμενον πόνημα ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου χάριν τῶν μαθητῶν τῆς Θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Σταυροῦ φιλοπονηθεῖσα *Στοιχειώδης Ἱερὰ Ἑρμηνευτικὴ* (Φεβρουάριος 1902).

Καὶ μελέται δὲ ἡ συγγραφὰ περὶ ἑρμηνευτικῶν ζητημάτων ἐξεδόθησαν παρ' ἡμῖν ὀλίγα. Πλὴν τῶν κατὰ καιροὺς ἐν διαφόροις φύλλοις δημοσιευθέντων ἄρθρων περὶ τοῦ εἴδους καὶ τῆς ὀνομασίας τῆς τότε ἐπὶ τοῦ Κυρίου λαλουμένης γλώσσης ἐν Ἰουδαίᾳ, πλὴν τοῦ ὑπὸ Σωφροτίου Λεοντοπόλεως φιλοπονηθέντος Λεξικοῦ τῆς

Καινής Διαθήκης (1912), ἐξεδόθη τῷ 1902 *Γραμματικὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης*, κατ' ἐπιτομὴν τοῦ Τυπικοῦ τῆς τοῦ Blass, ὑπὸ I. N. Δελῆ, πλήρης δὲ μεταφράσεις καὶ ἐπεξεργασία τοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ Blass λέγεται ὅτι ἐγένετο ὑπὸ τοῦ μακαρίτου συναδέλφου Μιχ. Κεφάλαια, καὶ μένει ἀνέκδοτος. Δύνανται νὰ προστεθῶσιν εἰς ταῦτα τὰ ἐμὰ «Φιλολογικά ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης», δημοσιευθέντα τῷ 1894 ἐν Ἀθηνῶν Τόμ. στ' σελ. 104—137. Ἄλλα τινὰ σχετικὰ δημοσιεύονται νῦν ἐν τῷ «Νέφ Ποιμένι». Εἰς ταῦτα προσθετέα καὶ ἡ ἐν τῷ «Γρηγορίου Παλαμᾶ» ἐκδιδομένη «Γραμματικὴ τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ ἐν Βιέννῃ καθηγητοῦ Ludvig Radermacher, κατὰ μεταφράσειν τοῦ κ. Ν. Λούβαρι. Ἀναντιρρήτως ἔχουσι καὶ ἐρμηνευτικῶς πολλὴν χρησιμότητα αἱ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ Κόντου καὶ ἐπὶ μᾶλλον τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι γενομένης ἐργασίαι ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔστω καὶ μὴ ἀπ' αὐθείας ἀφορῶσαι εἰς τὴν Ἱερὰν φιλολογίαν, οὐχ ἥτιον δὲ καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Νικολάου Δαμιᾶ παρασκευασθεῖσαι καὶ κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐκδοθεῖσαι ἐργασίαι εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, αἱ τε Ἑρμηνεῖαι αὐταὶ τῶν τριῶν πρώτων Εὐαγγελίων καὶ ἡ προτασσομένη *Εἰσαγωγή* εἰς ὅλην τὴν Καινὴν Διαθήκην (1876).

Ἡ ἐν τῇ *Σαββαταίᾳ Ἐπιθεωρήσει* Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1894 (Μαῖος—Δεκέμβριος) ὑπὸ τὸ κρυπτόνυμον Vetus Homo δημοσιευθεῖσα καὶ δυστυχῶς διακοπείσα πραγματεία περὶ τῆς *Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ὀρθολογιστικῆς Κριτικῆς*, ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ἢ εἰς τὴν Ἑρμηνευτικὴν τῶν Γραφῶν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

§ 19 Ποικιλία τῆς ἐννοίας καθ' ὕλην καὶ κατ' εἶδος

Ὑπὸ *ἐννοίαν*, λεγομένην καὶ *νόημα* καὶ *διάνοιαν* (sensus), σημαίνομεν ἐνταῦθα ὅχι ὅ,τι εἰδικῶς σημαίνεται ἐν τῇ Λογικῇ διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως (notio, conceptus), ἀλλὰ γενικώτερον, πᾶν ὅ,τι ἔχοντες ἐν νῷ ἢ αἰσθανόμενοι ἢ θέλοντες ἀνακοινοῦμεν καὶ μεταδίδομεν τοῖς ἄλλοις διὰ τινῶν ἐξωτερικῶν καὶ αἰσθητῶν σημείων, φύσει ἢ κατὰ συνθήκην ἐκφραστικῶν τῶν ἀδιοράτων διαθέσεων καὶ νοημάτων τῆς ψυχῆς. Καὶ τὸ μὲν ἐσωτερικὸν ἢ ἐνδιάθετον (verbum cordis), τὸ ἐκφράσεως καὶ μεταδόσεως χρῆζον, ἀποτελεῖ τὴν *ὕλην* ἢ *οὐσίαν* ἢ τὸ *τί* τῆς ἐννοίας, ὁ δὲ τρόπος καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκφράσεως καὶ μεταδόσεως αὐτοῦ, τὸ *εἶδος* τῆς ἐννοίας. Ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἐπόψεως ἐξεταζομένη παρουσιάζεται ἡ ἐννοία ποικίλη. Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ καθ' ὕλην ποικιλία αὐτῆς εἶναι δυσπροσδιόριστος, διὰ τὴν πληθύν καὶ ποικιλίαν τῶν ἀντικειμένων τῆς νοήσεως, αἰσθήσεως καὶ βουλήσεως ἡμῶν, ἡ κατ' εἶδος ποικιλία αὐτῆς εἶναι εὐπροσδιόριστος, διὰ τὸ εὐαρίθμον τῶν τρόπων καὶ τῶν μέσων, τῶν χρησιμοποιουμένων πρὸς ἐκφράσιν καὶ παράστασιν τῶν τῆς ψυχῆς νοημάτων. Καὶ ὥς μέσα μὲν ἡ σημεῖα ἐκφράσεως καὶ παραστάσεως χρησιμεύουσι δύο τινά, πρώτιστα μὲν καὶ μάλιστα ὁ λόγος, εἴτε προφορικῶς εἴτε γραπτῶς, ἔπειτα δὲ καὶ πράγματά τινα ἢ πράξεις ἢ κινήσεις καὶ σχήματα. Κατὰ δὲ τὸν τρόπον τῆς παραστάσεως ἢ ἐκφέρονται τὰ νοήματα σαφῶς καὶ ἐκπεφρασμένως, ἢ ὑποδηλοῦνται ἀσαφῶς καὶ συγκεκαλυμμένως. Ἐσπίτερος τῶν τρόπων τούτων δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ εἰς τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ εἰς τὴν διὰ τῶν πραγμάτων παράστασιν τῶν νοημάτων. Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ διὰ τῶν πραγμάτων παράστασις εἶναι ὥς τὰ πολλὰ ἀσαφής καὶ συγκεκαλυμμένη, ἢ διὰ τοῦ λόγου παράστασις χρησιμοποιεῖται συνήθως μὲν καὶ κατὰ κανόνα πρὸς σαφῆ καὶ ἐκπεφρασμένην δῆλωσιν τῶν νοημάτων, σπανίως δὲ καὶ κατ' ἐξαιρέσιν πρὸς ἀσαφῆ καὶ συγκεκαλυμμένην ὑπόδειξιν αὐτῶν.

§ 20 Ἡ φανερά διὰ τοῦ λόγου παράστασις τῶν νοημάτων

Τῆς φανεράς διὰ τοῦ λόγου παραστάσεως τῶν νοημάτων διακρίνονται εἶδη τινά, καὶ δὴ πρῶτον ἡ **κυριολεκτική** καὶ ἡ **μὴ κυριολεκτική**. Ἡ τελευταία αὕτη, λεγομένη μὲν καὶ **καταχρηστική**, ὅμως διάφορος τῆς ἰδίως οὕτω καλουμένης **καταχρήσεως**, διακρίνεται πάλιν εἰς δύο ἕτερα εἶδη, τὴν **τροπικὴν** μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς διακρίσεων, καὶ τὴν **μεταφορικὴν** μετὰ τῆς συγγενεύσεως αὐτῇ καὶ ἰδίως οὕτω καλουμένης **καταχρήσεως**.

Τῶν ποικίλων τούτων εἰδῶν ἀπλούστατον, κοινότατον καὶ σαφέστατον εἶναι τὸ πρῶτον, ἡ **κυρία λέξις** ἢ **κυριολεξία**, συνισταμένη ἐν τούτῳ, ὅτι τὰ τῆς ψυχῆς νοήματα καὶ αἰσθήματα ἐκφράζονται διὰ τῶν οἰκείων αὐτῶν ὀνομάτων, δι' ἐκείνων δηλ. τῶν λέξεων, αἵτινες, ἀνεξαρτήτως τῆς οἰασθήποτε πρώτης αὐτῶν ἀρχῆς καὶ σημασίας, καθιερωθεῖσαι ὑπὸ τῆς συνηθείας καὶ πράξεως ἐκάστης γλώσσης καὶ ἐκάστου γλωσσικοῦ ἰδιώματος, χρησιμεύουσι πρὸς ἅμεσον καὶ ἀπερίστροφον δήλωσιν τῶν δηλωτέων νοημάτων. Ἡ λέξις λ. γ. **ψωμίον** (ψωμός), ἀρχικῶς σημαίνουσα ἄλλο τι (τεμάχιον, βοῦκκα κρέατος ἢ ἄρτου, Ἰωαν. 13, 26—27. 30. Ρουθ. 2, 14. Ἰώβ 31, 17. Ὅμηρ. Ὀδυσ. 9, 374), καθιερώθη σὺν τῷ χρόνῳ ὥς κυρία λέξις πρὸς δήλωσιν τοῦ **ἄρτου**, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα τοῦτο καθιερώθη παρ' ἡμῖν πρὸς δήλωσιν ὀρισμένου τινὸς εἶδους ἄρτου.

Πολλῷ σπουδαιότερα εἶναι τὰ εἶδη τῆς μὴ κυριολεκτικῆς χρήσεως τῶν ὀνομάτων, καί πρῶτον πάντων ὁ **τρόπος**. Ὁ **τρόπος** ἢ **τροπικὴ** παράστασις τῶν τῆς ψυχῆς νοημάτων συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι πρὸς ἐκφράσιν τοῦ δηλωτέου, **χάριν ἐμφάσεως ἢ κόσμου**, λαμβάνεται ἀντὶ τῆς κυρίας λέξεως ἄλλη τις συγγενὴς καὶ ὥς ἔγγιστα ἰσοδύναμος, ὥς ὀρίζεται καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς (Institut. Orat. 8, 6, 1) tropus est verbi vel sermonis a propria cum virtute mutatio. Ἐχει δὲ ὁ τρόπος εἶδη, καὶ ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς εὐχρηστα, τρία, τὴν **συνεκδοχὴν**, τὴν **μετωνυμίαν** καὶ τὴν **ἀντονομασίαν**.

1) Ἡ **συνεκδοχὴ** (comprehensio) ἐγκτεται ἐν τούτῳ, ὅτι λέξεις, δηλωτικαὶ ἐννοιῶν εὐρισκομένων πρὸς ἀλλήλας ἐν σχέσει **ὅλου** καὶ **μέρους**, **γένους** καὶ **εἶδους**, **εἶδους** καὶ **αἰτιῶν**, ἀντικαθίστανται δι' ἀλλήλων, γίνεται δὲ ἡ ἀντικατάστασις αὕτη καὶ καλεῖται **συνεκδοχὴ** διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἐν τῇ ῥητῇ ἐκπεφομένη ἐννοία ὑποτίθεται συμπεριλαμβανομένη καὶ συνεννοουμένη καὶ ἡ συγγενεύουσα αὐτῇ

ἐννοία. Οὕτως ἡ λέξις **νόμος** (thorah), καθιερωμένη ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ πρὸς δήλωσιν τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου, κεῖται ἐνίστε ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ πρὸς δήλωσιν τῆς ὅλης συλλογῆς τῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης (Ἰωαν. 10, 34. Ρωμ. 3, 19. 1 Κορ. 14, 21 κ. ἄλλ.), ὃν τρόπον καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τὸ ὄνομα **Εὐαγγέλιον** δὲν ἐννοοῦμεν πάντοτε τὰ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου κυρίως δηλούμενα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ πολλάκις καὶ σύμπασαν τὴν Κ. Διαθήκην. Οὕτω κεῖται καὶ **Ἑλλήν** ἀντὶ **Ἑθνικὸς** (Γαλ. 3, 28. Κολ. 3, 11. Ρωμ. 1, 16 κ. ἄλλ.), **Σκύθης** ἀντὶ **Ἑθνη** ὡς καὶ **ἄγρια** (Κολ. 3, 11), **θηρίον** ἀντὶ **ἐχιδνα** (Πρ. 28, 4), καὶ πλείστα τοιαῦτα.

2) Ἡ **μετωνυμία** (denominatio) ἐγκτεται ἐν τούτῳ, ὅτι λέξεις δηλωτικαὶ ἐννοιῶν, εὐρισκομένων πρὸς ἀλλήλας ἐν σχέσει **αἰτίου** καὶ **αιτιατοῦ**, **συγκεκριμένου** καὶ **ἀφηρημένου**, **ἡγουμένου** καὶ **ἐπομένου**, **ὕλης** καὶ **εἶδους**, **περιέχοντος** καὶ **περιεχομένου**, **σημείου** καὶ **σημαινομένου**, ἐναλλάσσονται πρὸς ἀλλήλας. Οὕτως «ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ» = **αἴτιος** καὶ **χορηγὸς τῆς ἀναστάσεως** καὶ τῆς ζωῆς (Ἰωαν. 11, 25), «αὐτὸς ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῖν» = ὁ **εἰρηνοποιήσας ἡμᾶς** (Ἐφ. 2, 14), ἡ τοῦναντίον «θάνατος» ἢ καὶ πληθυν. «θάνατοι» = **κίνδυνοι χαλεποὶ** (2 Κορ. 1, 10. 4, 11. 11, 25). Τὰ αὐτὸ ἐκφράζει καὶ ὁ «ἔιδης» (sheol), ἐν Ψαλ. 85, ἢ τοῦ ἔβρ. 86, 13 «ἐξ ἔδου κατωτάτου» = ἐκ κινδύνων θανάτου. Οὕτω καὶ Ἰεζεκ. 4, 17. 24, 23. «ἀδικίαι» (αὐωνώθ **τιμωρίαι**, **ἀντίποινα**), «αἷμα» ἢ «αἵματα» = **ἐνοχὴ αἵματος** (Ψαλ. 50, 16. Ἰεζεκ. 35, 6. πρβλ. καὶ Ἐξοδ. 22, 1. 3. κατὰ τὸ ἔβρ. damim = **φόνος** ἢ **ἐνοχος** κατὰ τοὺς Ὑ', τὸ αὐτὸ δὲ καὶ Ἐκκλησι. 5, 5 «ἐξαμαρτάνειν» = **ὑπομένειν τὰ ἐπίχειρα τῆς ἁμαρτίας**). Κατὰ μετωνυμίαν «περιτομή καὶ ἀκροβυστία» = **περιτετμημένος** καὶ **ἀπερίτμητος** (Γαλ. 2, 7 κ. ἄλλ.), «ἐξύλον» = **σταυρός** (Πρ. 5, 30. 10. 39 κ. ἄλλ.), «θρόνος» = **βασίλειά** (Ψαλ. 44, 7. Λουκ. 1, 32 κ. ἄλλ.), «κλέις» = **ἐξουσία, δύναμις** (Ἀποκ. 1, 18, 9, 1 κ. ἄλλ.), «ἐξουσία» = **ἐνδείξεις ἐξουσίας** (οἷα ἡ κόμη τῆς γυναικὸς ὥς ἐνδείξεις τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνδρός, (1 Κορ. 10, 10), «ἐπαρσις τῶν χειρῶν» = **προσευχὴ** (Ψαλ. 140, 2 κ. ἄλλ.), «μάχαιρα» = **πόλεμος** ἢ **διαμερισμός** (Ματ. 10, 33. Λουκ. 12, 52), «ποτήριον» = **πόμα**, (Λουκ. 22, 20. 1 Κορ. 10, 21. 11, 25. 27), καὶ ἄλλα πλείστα τοιαῦτα, μάλιστα ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Συνεκδοχῆς ἅμα καὶ μετωνυμίας παράδειγμα εἶναι τὸ τῆς Γενέσεως 3, 19 «ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου σου φαγεῖ τὸν ἄρτον σου».

3) Ἡ **ἀντονομασία** (pronominatio), ἡ σήμερον ὡς εἰδός τι τοῦ τρόπου χρησιμοποιοιμένη, ἵσως εἶναι «μήτηρ καὶ γενέτειρα καὶ αὐτῆς τῆς κυριολεκτικῆς σημασίας πλείστον ὄσων κυρίων τε καὶ προσηγορικῶν ὀνομάτων, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἐφεξῆς κρατήσαντες χρῆσιν αὐτῆς συνίσταται εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς καθιερωμένης καὶ κοινῶς χρησιμοποιοιμένης κυρίας ὀνομασίας προσώπου τινὸς δι' ἐτέρας ὀνομασίας, ἐπεχούσης θέσιν ἐπιθέτου ἢ κατηγορουμένου καὶ ἐκφραζούσης προέχουσιν τινα ἰδιότητα ἢ διακριτικὸν τι γνώρισμα αὐτοῦ. Τοιαῦται ἀντονομασίαι εἶναι βλ. αἱ προσαγορεύσεις τοῦ μὲν Θεοῦ ὡς **Υψίστου**, ὡς **Κυρίου**, ὡς **Παντοδυνάμου**, ὡς **Οὐρανίου Πατρὸς**, καὶ τῶν ὁμοίων (Λουκ. 1, 32. Πραξ. 7, 40. Ματ. 6, 14. 26. κ. ἄλλ.), τοῦ δὲ **Χριστοῦ** ὁμοίως ὡς **Κυρίου** ἢ **Σωτῆρος**, τῶν **Χριστιανῶν** ὡς **ἀγλῶν** ἢ **ἀδελφῶν** ἢ καὶ **μαθητῶν** (συχνότατα), τοῦ Ἰουδα ὡς **υἱοῦ τῆς ἀπωλείας** (Ἰωαν. 17, 12), τοῦ διαβόλου ἢ Σατανᾶ ὡς τοῦ **πονηροῦ** (Ματ. 5, 37. 6, 13 κ. ἄλλ.), καίτοι καὶ αὐτὰ τὰ κρατήσαντα ὡς κύρια ὀνόματα τῶν αὐτῶν (**Χριστὸς ἢ Χριστιανός, διάβολος ἢ Σατανᾶς**) εἶναι ἐκφραστικὰ ἰδιοτήτων τινῶν ἢ προσόντων. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγεται καὶ ἡ ὀνομασία τῶν δύο ἀδελφῶν, Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου, ὡς **υἱῶν Ζεβεδαίου** (Ματ. 20, 20.).

Τῶν διαφορῶν τούτων εἰδῶν τῆς τροπικῆς παραστάσεως τῶν νοημάτων διαφέρουσιν ἡ **μεταφορά** (translatio) καὶ ἡ **κατάχρησις**, συγγενεύουσαι μὲν ἀλλήλαις, ἀλλὰ καὶ διαστελλόμεναι κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν τῇ καταχρήσει ἡ ἀντὶ κυρίας τινὸς λέξεως ἢ ὀνομασίας χρῆσις ἄλλης λέξεως γίνεται ὡς τὰ πολλὰ ἐξ ἐνδείας, δι' ἑλλειψιν ἰδίας λέξεως (69) ἢ ἐκ προσωποποιίας τινὸς (Ψαλ. 23, 7. 9. 84, 11—12. 97, 7—8. Ἠσ. 1, 1. 5, 14. 14, 1. 23, 1. 34, 5—7. 47, 1. Θερν. Ιερ. 1, 1—2. 3, 13, «υἱοὺς φαρέτρας», 1 Κορ. 15, 37. 40. ἐν ᾧ ἐν τῇ **μεταφορᾷ** ἡ λέξις ἢ τὸ κύριον ὄνομα ἀντικαθιστῶσα εἶναι **εἰκονική**, καὶ ὅπως ἡ **ἀντονομασία** ἐπέχει θέσιν συνεπτυγμένης προτάσεως κατηγορηματικῆς, οὕτω καὶ ἡ μεταφορά εἶναι συνεπτυγμένη τις παρομοίωσις, ὡς ὁρίζεται αὐτὴν ἀριστα ὁ αὐτὸς Κοϊντιλιανὸς (αὐτόθι 8, 6, 8) in totum metaphora est brevior similitudo. Οὕτω Γενεσ.

69) Περὶ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως **κόρη** ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ μέρους τοῦ ὀφθαλμοῦ, τῆς λέξεως **φύλλον** ἐπὶ χάριτος, τοῦ **ὀφθαλμοῦ** (μάτια) ἐπὶ ἀνθρώπων σημείων ἐπὶ τῶν φυτῶν.

40, 9, «σκῆνος λέοντος Ἰούδα», Ματ. 5, 13—14. «ὕμεις ἐστε τὸ ἄλας τῆς γῆς», «ὕμεις ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου» (ἐν ᾧ Φίλιπ. 2, 15 «ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ»). Ὁμοίως Γαλ. 2, 9 «οἱ δοκοῦντες στυλοὶ εἶναι», Ματ. 3, 7. 12, 34. 23. 33 «ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν» (ἐν ᾧ αὐτόθι 10, 16. «ὡς ὄφεις... ὥσει περιστεραί»), καὶ 1 Κορ. 3, 9. «Θεοῦ γεωργίον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε». Ὡσαύτως δὲ «ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι» Ἰω. 15, 1 κ. ἐξ. «θέατρον ἐγεννήθημεν τῷ κόσμῳ» 1 Κορ. 4, 9, «γάλα ὑμᾶς ἐπότισα καὶ οὐ βρώμα» αὐτόθι 3, 2, «ἐρρύσθη ἐκ στόματος λέοντος» 2 Τιμ. 4, 17. «οἱ πολλοὶ ἐν σώμα ἔσμεν ἐν Χριστῷ» Ρωμ. 12, 5, «ὕμεις ἐστε σῶμα Χριστοῦ» Κορ. 12, 27, «καὶ αὐτός ἐστι κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας» Κολ. 1, 18, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλὰ ἐν τε τῇ Καινῇ καὶ ἐν μᾶλλον ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ.

§ 21 Ἡ συγκεκαλυμμένη διὰ τοῦ λόγου παράστασις τῶν νοημάτων.

Ἡ συγκεκαλυμμένη διὰ τοῦ λόγου παράστασις τῶν νοημάτων εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ οὕτω καλουμένη **ἀλληγορία** (inversio) (70) κατὰ τὴν εὐρυτέραν τοῦ ὀνόματος τούτου ἐκδοχὴν, συνισταμένη εἰς τὴν δι' εἰκόνης ἐκφρασιν τῶν νοημάτων, καὶ τούτου ἕνεκα ἔχουσα τὸ μέσον μεταξὺ τῆς διὰ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς διὰ τρόπων καὶ μεταφορῶν γινομένης παραστάσεως αὐτῶν. Καὶ τῆς μὲν μεταφορᾶς διαφέρει κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι μὲν ἀμφότεραι εἰκονικαὶ παραστάσεις τῶν νοημάτων, καὶ τούτου ἕνεκα φαίνονται συνανήκουσαι ἐν ᾧ ὅμως ἡ μεταφορά, ὡς συνεπτυγμένη παρομοίωσις, ἀναφέρεται εἰς μεμονωμένας λέξεις, ἡ ἀλληγορία εἶναι συνεχὴς παρομοίωσις, μὴ περιοριζομένη εἰς λέξεις τινάς, ἀλλὰ τὸ ὅλον τοῦ νοήματος παριστῶσα δι' εἰκόνης καὶ παρομοιώσεως. Τῆς δὲ τροπικῆς παραστάσεως διαφέρει ἡ ἀλληγορικὴ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ᾧ ἐκεῖ τὰ νοήματα ἐκφράζονται διὰ τῶν λέξεων ἀμέσως, ἐν τῇ ἀλληγορίᾳ ἐκφράζονται οὐχὶ διὰ τῶν λέξεων αὐτῶν, ἀλλὰ δι' ὧν αἱ λέξεις δηλοῦσι πραγμάτων, ἐ-

70) Ὁ ὁρισμὸς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ (allegoria, quam inversionem intermetantur, aliud verbit, aliud sensum ostendit, etiam interdum contrarium, ἐνθα ἀντιστ. 8, 10, 6) φαίνεται συνυπονοῶν καὶ τὴν **εἰρωνείαν**. Ἀλλὰ τὸ ἄλλο τοῦτο τῆς εἰρωνείας (simulatio) εἶναι διάφορον τοῦ τῆς ἀλληγορίας.

χόντων ἀναλογίαν τινὰ καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὰ δηλωτὰ νοήματα. Οὕτω τὸ τοῦ Βαπτιστοῦ «ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη ὑπὸ τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλόν, ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται» Ματ. 3, 10. (Πρβλ. καὶ 7, 17—20. Λουκ. 14, 34—35. Ἰωαν. 4, 13—14. 1 Κορ. 3, 6—17. Ἐφεσ. 6, 13—17. Σοφ. Σειρ. 24, 28—31 καὶ ἄλλ.). Καὶ φαίνεται μὲν συγγενεύουσα κατὰ τοῦτο ἡ ἀλληγορία πρὸς τὴν διὰ τῶν πραγμάτων παραστάσιν· ἀλλ' ἐν ᾧ ἐνταῦθα τὰ πρὸς ἐξεικόνισιν τοῦ νοήματος χρησιμεύοντα καὶ χρησιμοποιούμενα πράγματα εἶναι πραγματικά, ὅπως δήποτε γινόμενα ἔργα ἢ γινόμενα, ἐν τῇ ἀλληγορίᾳ εἶναι πλαστά, λόγῳ καὶ ἐπινοίᾳ ὑπάρχοντα. Ἡ τοιαύτη **ἀλληγορία**, ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτῆς ἐκδοχῇ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ παρ' Ἑβραίοις οὕτω καλούμενον *mashal*, ὡς εἶδη δὲ εὐχρηστα ἐν τῇ Θεῇ Γραφῇ ἔχει μάλιστα μὲν τὴν ἰδίως οὕτω καλουμένην **ἀλληγορίαν** καὶ τὴν μόλις ἀπ' αὐτῆς διαστελλομένην **παραβολήν**, ἔπειτα δὲ τὸν **ἀπόλογον** (κοινῶς *μῦθον*, *fabula*), τὰς **γνώμας** καὶ **παροιμίας**, τὸ **αἰνίγμα** καὶ τὸν **γεῖφον**.

Ἡ ἰδίως **ἀλληγορία** καὶ ἡ κατ' οὐσίαν συμπίπτουσα αὐτῇ **παραβολή** οὐδὲν ἄλλο εἶναι **εἰμὴ παρομοιώσις** τις μᾶλλον ἢ ἦτιον διεξοδική, λαμβανομένη ἐκ τῶν συμβεβηκότων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ ἐκ τῶν ἱερῶν καὶ ἐκ τῆς φύσεως, διαφέρει δὲ τῆς ἀπλῆς παρομοιώσεως (*comparatio*) πρῶτον μὲν ὡς ἐκτενεστέρα ταύτης, ἔπειτα δὲ ὡς ὁλοσχερῶς ἢ πρὸς καιρὸν ἀποσιωπῶσα τὸ σημαινόμενον. Τοιαῦται ἀλληγορίαι, ἅλποτε ἄλλως ἐκφερόμεναι καὶ ἐκάστοτε ἄλλο τι ὑπεμφαίνουσαι, ἀπαντῶσι μὲν καὶ ἄλλοθι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (2 Βασιλ. 12, 1—4. Ἐκκλ. 12, 2—6), καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς (79, 9—18), μάλιστα δὲ παρὰ τοῖς Προφήταις, παρὰ τῷ **Ἰσηέ**, ἐν ὅλοις κεφαλαίοις (1—3), παρὰ τῷ **Ἡσαΐα** (5, 1—17. 28, 23—29), καὶ συχνότερον παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ (κεφ. 15. 16. 17. 19. 23. 24. 31). Προέχουσιν ἐξ αὐτῶν ἡ ὑπὸ τὴν εἰκόνα τῆς λεαίνης καὶ τῶν δύο αὐτῆς σκύμωνων ἢ λεοντιδέων παριστώσα τὰς τύχας δύο ἐκ τῶν τελευταίων βασιλέων τοῦ Ἰουδα, τοῦ εἰς Αἴγυπτον ἀπαχθέντος Ἰωάχαζ καὶ τοῦ εἰς Βαβυλῶνα ἀπαχθέντος Ἰεχονίου (19. 29), ἡ τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν δύο ἀετῶν (71), παριστώσα τὴν μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν, Αἰγύπτου

71) Πρβλ. Χρυσόστομ. Ὁμιλ. 46 (ἢ 47) εἰς Ματθαῖον καὶ Ὁμιλ. 16 εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν.

καὶ Βαβυλῶνος, θέσιν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰουδα καὶ τὴν πρὸς τοὺς Βαβυλωνίους ἀπιστίαν καὶ ἀχαριστίαν τοῦ Σεδεκίου μεθ' ὅλων τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῆς. Συχνότεραι εἶναι αἱ ὑπὸ τὴν εἰκόνα **μο-χαλίδος γυναικὸς ἢ ἐκθέτου βρέφους** παριστώσαι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀχαριστίαν τοῦ Ἰσραηλικοῦ λαοῦ (16. 23. πρβλ. καὶ Ὡσ. 1—3), ὡς καὶ αἱ ὑπὸ τὴν εἰκόνα ἀμπέλου καὶ ἀμπελῶνος παριστώσαι ἀναλόγους σχέσεις μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ (Ἰεζ. 15. 19. Ἡσ. 5, 1—7. Ψαλ. 79). Ὡς ἀλληγορία ἐκληπτέα καὶ ὁ 44ος Ψαλμός, ὡς τις παραστάσις τῆς ἀμοιβαίας τοῦ προσδοκωμένου Μεσσίου καὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἀγάπης ὑπὸ τὴν εἰκόνα βασιλέως καὶ τῆς ἐκλεκτῆς αὐτοῦ βασιλείσεως (πρβλ. Ἐφ. 5, 15 κ. ἐξ. Ἐβρ. 1, 8—9). Ὡς ἀλληγορία ἐκληπτέον καὶ ὁλόκληρον τὸ **Ἄισμα τῶν Αἰσμάτων**, ὡς τις ὑπὸ τὴν εἰκόνα ἐρῶντος καὶ ἐρωμένης παραστάσις τῆς ἀναλόγου ἀγάπης εἴτε τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Μεσσίου πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, εἴτε, ὅπερ πιθανώτερον, τοῦ ἐραστοῦ τῆς σοφίας πρὸς τὴν σοφίαν αὐτήν (πρβλ. Σοφ. Σολ. 8, 1 κ. ἐξ.).

Ἀλληγορία τις εἶναι καὶ ἡ παρ' Ἰωάννη (10, 1—5) ἀπαντῶσα εἰκὼν τοῦ **ἀληθινοῦ ποιμένος**, καίπερ χαρακτηριζομένη ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ὡς **παροιμία** (στχ. 6) κατὰ τὴν εὐρυτέραν ἐκδοχὴν τοῦ ἀντιστοιχοῦ ἐβραϊκοῦ ὀνόματος *mashal*. Κατ' ἀντιστοιχίαν καὶ ἀπόδοσιν τοῦ αὐτοῦ ἐβραϊκοῦ ὀνόματος χρησιμοποιοιούμενη καὶ ἡ **παραβολή** (*similitudo*) ἐν Παλαιᾷ τε καὶ Καινῇ Διαθήκῃ, διηλοῖ μὲν καθόλου πᾶσαν σύγκρισιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν προκύπτουσαν εἰκονικὴν ἔκφρασιν εἴτε ὡς **ἀπλοῦν παράδειγμα** καὶ **παρομοίωσιν** (Ματ. 24, 31. Μαρ. 3, 23. 13, 18. Λουκ. 21, 29 κ. ἄλλ.), εἴτε ὡς **ἀπόφθεγμα** καὶ **γνωμικόν** (Λουκ. 5, 36. 6, 39. 14, 7), εἴτε ὡς **λόγον σκοτεινὸν καὶ αἰνιγματώδη** (Ματ. 15, 15. πρβλ. καὶ Παροιμ. 1, 6. Ἐκκλ. 1, 17. Σοφ. Σειρ. 3, 29 κ. ἄλλ.), εἴτε ὡς **παροιμίαν** (Λουκ. 4, 23. πρβλ. καὶ Παροιμ. 7, 20. Ἰεζ. 12, 22—23. 18, 2—3. 1 Βασιλ. 10, 12. 24, 14), ἰδίως ὁμως εὐχρηστεῖ πρὸς δήλωσιν **πλαστῆς** τινος καὶ ἐκ τῶν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις συμβαινόντων λαμβανομένης **ἀφηγήσεως** πρὸς ὑποτύπωσιν ἐννοιῶν ἀφηρημένων ὑπὸ μορφὴν συγκεκριμένην, κατ' οὐσίαν παρεμφερῶς καὶ ἰσοδυνάμως πρὸς τὴν **ἀλληγορίαν** ἐν τῇ προδηλωθείσῃ στενωτέρᾳ ἐκδοχῇ.

Τὴν διὰ **παραβολῶν** διδασκαλίαν, συνήθη οὖσαν καὶ παρ' ἄλλοις πρὶν, οἶονεῖ ἐτελειποίησεν ὁ Κύριος, περὶ πολλοῦ δὲ ἐποιεῖτο αὐτὴν ὡς μάλιστα πρόσφορον πρὸς παραστάσιν διαφόρων ἠθικῶν

τε καὶ θρησκευτικῶν καὶ ἱστορικῶν ἀληθειῶν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Μετεχειρίζετο δὲ αὐτὰς ἄλλοτε ἄλλως. Καὶ ἀποτεινόμενος μὲν πρὸς τοὺς ἀνεπιδέκτους εἴτε ἐκ τοῦ ὄχλου εἴτε καὶ μάλιστα ἐκ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, ὁμῖλει πολλάκις παραβολικῶς, ἀποκρύπτων τὸν νοῦν τῶν λεγομένων, ἵνα ἀκούσῃ μὲν ἐν ἀρχῇ ἀνυλόπτως καὶ περιέργως τὴν ἐξωτερικὴν ἀφήγησιν καὶ μὴ ἐκ προσιμίων ἀποδυσπότησιν πρὸς τὴν ἀκρόασιν, διὰ τὸ ἀνεπίδεικτον ὅμως τῆς καρδίας αὐτῶν καὶ ἀνεύθετον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μήτε κατανοοῦντες τὸ σημαινόμενον, μήτε ἐνδιαφερόμενοι νὰ μάθωσι, μήτε ἐν γένει ὠφελούμενοί τι ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καταδειχθῶσιν ὡς ἀνεπίδεκτοι πάσης μετανοίας καὶ μεταβολῆς καὶ διορθώσεως (Ματ. 4, 11—12. Λουκ. 8, 10. Ματ. 13, 11—15). Ἀποτεινόμενος δὲ πρὸς τοὺς ἔχοντας δεκτικὴν τὴν καρδίαν, μετεχειρίζετο τὰς παραβολὰς ὡς μάλιστα προσφόρους εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν, οὐ μόνον ὡς ζωηρῶς καὶ ἐμφαντικῶς ἐκφραζούσας τὰ λεγόμενα καὶ ἐγχαρattuόσας αὐτὰ εἰς τὴν μνήμην τῶν εὐγνωμόνων ἀκροατῶν, ἀλλὰ καὶ διεγειρούσας ἐπὶ μᾶλλον τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ παρορμώσας αὐτοὺς ἢ νὰ σκεφθῶσιν αὐτοὶ περὶ τοῦ σημαινομένου τῶν ἀκουσθέντων, ἢ ἐρωτῶντες νὰ λάβωσι τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν (Ματ. 13, 16—18. 36—37. 51—52. Μαρ. 4, 34).

Ὑπάρχει δὲ μεταξὺ τῶν Εὐαγγελικῶν παραβολῶν οὐ μικρὰ διαφορὰ καθ' ὕλην τε καὶ κατ' εἶδος. Καὶ κατ' εἶδος μὲν ἐξεταζόμεναι φαίνονται ἄλλαι μὲν διεξοδικαί, ὑπὸ ποικίλης ὀψείας οἶονεὶ δραματικῶς παριστῶσαι τὸ πρᾶγμα, οἷαι ἢ τοῦ σπορέως (Ματ. 13, 1 κ. ἑξ.), ἢ τῶν κακῶν ἀμπελουργῶν (αὐτόθι 21, 33—46), ἢ τῶν γάμων τοῦ βασιλόπαιδος (αὐτόθι 22, 1—14), ἢ τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστὰς (Λουκ. 10, 25—37), ἢ τοῦ ἀσπλάγχνου πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου (αὐτόθι 16, 19—31) καὶ μάλιστα ἢ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ (αὐτόθι 15, 11—32). Ἄλλαι δὲ πάλιν εἶναι λίαν σύντομοι, ὡς ἀπλᾶί τινες ὁμοιώσεις, παριστῶσαι τὸ πρᾶγμα ὑπὸ μίαν μόνον ὅψιν, ὡς αἱ τοῦ κόκκου σινάπεως καὶ τῆς ζύμης (Ματ. 13, 31—33), τοῦ θησαυροῦ τοῦ κεκρυμμένου ἐν τῷ ἄγρῳ (αὐτόθι 13, 44), τοῦ ἐμπορίου τοῦ ζητοῦντος καλοὺς μαργαρίτας (αὐτόθι 13, 45), τῆς σαγήνης τῆς βληθείσης εἰς τὴν θάλασσαν (αὐτόθι 13, 47—50), τῶν δύο υἱῶν (αὐτόθι 21, 28—32), τοῦ σπόρου τοῦ εἰς τὴν γῆν καταβληθέντος (Μαρ. 4, 26—29), τῆς ἀκαίρου συκῆς (Λουκ. 13, 1—9), τοῦ ἀπολεσθέντος προβάτου καὶ τῆς ἀπολεσθείσης δραχμῆς (αὐτόθι 15, 1—9), τοῦ ἀδίκου οἰκονόμου (αὐτόθι 16, 1—9), τοῦ δούλου τοῦ ἐρχομένου ἐκ τοῦ ἀγροῦ (αὐτόθι 17,

7—10), τοῦ ἀδίκου κριτοῦ καὶ τῆς χήρας γυναικός (αὐτόθι 18, 1—7). Καθ' ὕλην δὲ ἐξεταζόμεναι αἱ μὲν εἶναι **ἱστορικαὶ** καὶ **προφητικαί**, προεξεκονίζουσαι ἢ τὴν σύστασιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς αἱ ἐν τῷ 13ῳ κεφαλαίῳ τοῦ Ματθαίου συνηνωμέναι (ἴδε καὶ Μάρκου 4, 1—34, καὶ Λουκ. 8, 4—15), ἢ τὴν πρὸς αὐτὴν σχέσιν τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν, ὡς αἱ ἐν τοῖς κεφαλαίοις 20, 21 καὶ 22 τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ εὐρισκόμεναι (πρβλ. καὶ Λουκ. 14, 15—24) αἱ δὲ εἶναι **ἠθικαί**, ἀναπτύσσουσαι τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, οἷαι παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ αἱ ἐν τοῖς κεφαλαίοις 18 καὶ 25 εὐρισκόμεναι, παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ αἱ ἐν τοῖς κεφαλαίοις 10. 12. 13. 15. 16. 18 καὶ 19 ἀναπτυσσόμεναι.

Παραβολή τις εἶναι καὶ ὁ **ἀπόλογος**, ὁ ἄλλως ὑπὸ τῶν πρὶν καὶ ὡς **αἶνος** ἢ **μῦθος** (fabula) χαρακτηριζόμενος, ἐκφράζων δὲ τὸ νόημα διὰ πλαστοῦ τινος διηγήσεως, ἐχούσης ὁμοιότητα πρὸς τὸ δηλωθησόμενον, ὡς καὶ ἐν τῇ παραβολῇ, μετὰ ταύτης ὅμως τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν τῷ ἀπολόγῳ τὰ πρὸς παράστασιν ἐννοίας τινὸς παραλαμβάνόμενα δὲν εἶναι πρόσωπα, ἀλλὰ ζῶα καὶ ἄψυχα ὄντα, περιβαλλόμενα ιδιότητος καὶ ἐνεργείας ἀνθρωπίνους. Ἀπολόγους ἔχομεν ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ ἐν μόνῃ τῇ Π. Διαθήκῃ, οἷοι ὁ τοῦ Ἰωάθαμ, υἱοῦ τοῦ Γεδεὼν (Κριτ. 9, 8—15), περὶ τῶν ξύλων ἢ δένδρων, τῶν βουλευομένων περὶ ἐκλογῆς βασιλέως μεταξὺ αὐτῶν, σκοπὸν ἔχων νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἐννοιαν ταύτην, ὅτι, τῶν ἀξίων ἀποποιουμένων τὴν προσφορὰν, οἱ ἥκιστα κατάλληλοι δείκνυνται προθυμότεοι νὰ ἀναλάβωσι τὰ μέγιστα τῶν ἀξιοματίων, καὶ ὁ τοῦ Ἰωάσ, βασιλέως τοῦ Ἰσραὴλ, περὶ τοῦ ἀκάνος (=ἀκανθίου), πέμποντος πρεσβείαν πρὸς τὴν κέδρον καὶ ζητοῦντος τὴν θυγατέρα αὐτῆς εἰς γάμον τῷ υἱῷ αὐτοῦ, λεχθεὶς πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ Ἰούδα Ἀμασίαν, προτείναντα αὐτῷ συμμαχίαν, καὶ ἐξελέγχων τὸ θράσος αὐτοῦ νὰ ζητῇ συμμαχίαν πρὸς τοὺς κραταιοὺς, αὐτὸς μικρὸς καὶ ἀνίσχυρος ὢν (4 Βασιλ. 14, 9).

Διάφορος τοῦ ἀπολόγου καὶ τῆς ἰδίως παραβολῆς εἶναι ἡ **γνώμη** ἢ τὸ **γνωμικόν** (sententia), οὔσα ὀψίς σύντομος καὶ ὅμα βαρυσήμαντος, ἐκφράζουσα ὡς τὰ πολλὰ εἰκονικῶς ἀληθείας τοῦ βίου ὥς τινα γενικά ἀξιώματα ὑπὸ τῆς καθ' ἡμέραν πείρας ἐπιβεβαιούμενα. Γνώμη, ἀποβάσα δημώδης καὶ πετριμμένη, ἀποτελεῖ τὴν **παροιμίαν** (proverbium). Γινώμαι καὶ

παροιμίας υπάρχουν οὐκ ὀλίγαι ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ, Παλαιᾷ τε Καινῇ Διαθήκῃ, καὶ δὴ σπανιώτατα μὲν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο (ὡς εἶναι τὸ τῆς 2 Πετ. 2, 22) ἢ ἀνωνόμως (Ματ. 24, 28), συνήθως δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς **παραβολῆς** κατ' ἀντιστοιχίαν τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος *mashal*, ὡς ἐλέγχθη ἀνωτέρω (1 Βασίλ. 24, 14, Ίεζ. 12, 22—23, 18, 2—3. Λου. 4, 23).

Διάφορον τῆς γνώμης καὶ τῆς παροιμίας εἶναι τὸ **αἰνίγμα** (χειδᾶ), τὸ αὐτὸ λεγόμενον παρὰ τοῖς Ο' καὶ **πρόβλημα** καὶ **παραβολή** καὶ **διήγημα** (Παροιμ. 1, 6. Ψαλ. 48, 5. 77, 2. Ίεζεκ. 17, 2), ὡς λόγος σύντομος μὲν, ἀλλ' ἐξ ἐπιτηδεύσεως σκοτεινός, πολλῆς χρήζων ὁξυνοίας πρὸς εὗρεσιν ἧς ἐγκρίπτει ὑπονοίας. Τοιοῦτον αἰνίγμα εἶναι τὸ τοῦ Ἡσαΐου 21, 11—12, ἔνθα **κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν** κείμενον ἐρωτώμενος ὁ φύλας τί ἔχει νὰ ἀπαγγείλῃ ἐκ τῆς νυκτός, ἅπαντ' ἔρχεται συγχρόνως καὶ **ἡμέρα** (ἡ πρωΐα) καὶ **νύξ**, δηλῶν δι' αὐτῶν, ὅτι φῶς μὲν ἐπίκειται τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, σκότος δὲ τοῖς Ἑδωμίταις. Ἀλλοίου μὲν τόνου, ἀλλ' αἰνίγματα κατ' οὐσίαν εἶναι καὶ τὰ Παροιμ. 30, 15—31 μετὰ καὶ τῶν ἐξηγήσεων αὐτῶν φερόμενα, ὡς καὶ τὰ Ἐκκλησ. 12, 2 κ. ἐξῆς περὶ τῶν ἐν τῷ γήρει ἐκλειπονσῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου εἰκονικῶς λεγόμενα.

Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμοιος τῷ αἰνίγματι, διαφέρει αὐτοῦ ὁ **γρίφος**, ὡς χάριν παιδιᾶς προτεινόμενος ἐν τοῖς συμποσίοις, ἢ ὡς λέγει ὁ Ἀθήναιος (Δειπνοσοφ. 10, σελ. 221) «γρίφος πρόβλημά ἐστι παισιν, προστακτικὸν τοῦ διὰ ζητήσεως εὗρεϊν τῇ διανοίᾳ τὸ προβληθέν, τιμῆς ἢ ἐπιζημίου χάριν εἰρημένον». Τοιοῦτον γρίφον, ἐπίσης **πρόβλημα** ἢ **διήγημα** (= χειδᾶ) λεγόμενον παρὰ τοῖς Ο', ἔχομεν ἓνα ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, τὸν τοῦ Σαμψών, ἐν Κριταῖς 14, 12 κ. ἐξ.

§ 22. Δημώδης παράσιαις τῶν νοημάτων

Ὡς εἶδη ἀλληγορικῆς ἢ συγκεκριμένης διὰ τοῦ λόγου παραστάσεως τῶν νοημάτων δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις μάλιστα χρόνοις ὑπὸ πολλῶν (§ 16) εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν θείων Γραφῶν προταθέντα τε καὶ ἐφαρμοσθέντα δύο εἶδη ἐννοιῶν, ἡ **δημώδης** λεγομένη καὶ ἡ **μυθικὴ**, καθόσον καὶ ἐνταῦθα ὡς τὸ ἀληθὲς νόημα τῶν ἱερῶν συγγραφέων θεωρεῖται ὅχι τὸ ἀμέσως ὑπὸ τοῦ γραμματος καὶ τῆς λέξεως δηλοῦμενον, ἀλλ' ἕτερον παρὰ τοῦτο, εἴτε ὅτι οἱ λαλοῦντες καὶ οἱ γράφοντες, ἐκ συγκαταβάσεως πρὸς τὴν ἀσθενείαν τῶν ἀκροατῶν καὶ ἀναγνώστων, προσ-

ήρμωσαν τὰ ἐαυτῶν νοήματα πρὸς τὰ τῶν πολλῶν, καὶ ἄλλο τι ἔχοντες ἐν νῷ καὶ φρονοῦντες, ἄλλο τι εἶπον καὶ ἐξέφρασαν ἐπὶ τὸ δημωδέστερον, εἴτε ὅτι ἰδέαι καὶ δοξασαί θρησκευτικαὶ ἢ ἠθικαί, ἐξενεχθεῖσαι πρὶν ἐπὶ τὸ ἱστορικώτερον, ἐξελήφθησαν ὕστερον ὡς πραγματικαὶ ἱστορίαι ὑπὸ τῶν ἀγνοούντων.

Ἡ παραδοχὴ δημώδους ἐννοίας ἐν ταῖς Γραφαῖς, οὐδὲν θὰ εἴχε τὸ ἄτοπον, ἐὰν μόνον ὑπὸ τὴν δημώδι ἐννοίαν εἶχομεν νὰ νοήσωμεν ὅσα περὶ Θεοῦ, περὶ τῶν θείων ἰδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν, περὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ἀοράτων ἐν γένει πραγμάτων, λέγονται ἀνθρωπομόρφως καὶ ἀνθρωποπαθῶς διὰ τὴν ἀσθενείαν καὶ ἀδυναμίαν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τοῦ ἄλλως ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πνευματικῶν πραγμάτων, ἢ καθ' ὥς ἐξ ἰδίας πείρας ἔχομεν ἐννοίας καὶ παραστάσεις περὶ τῶν περὶ ἡμᾶς συμβαινόντων (72). Βεβαίως τοιαῦτα **κατὰ ἀνθρώπον** εἰρημένα δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται κατὰ γράμμα, καὶ οἱ τὰ ἐναντία πράττοντες ἀπεδοκιμάσθησαν ἀνέκαθεν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς εἶχον ἀναφανῆ τοιοῦτοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, περὶ τὰς ἀρχὰς μὲν τοῦ πέμπτου αἰῶνος οἱ **ἀνθρωπομορφῖται** τῆς Αἰγύπτου, οἱ ἀποδεχόμενοι τὸν Θεὸν ἐν μορφῇ καὶ σήματι ἀνθρώπου, καὶ ἐξελεχθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου (Σωκ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 6, 7. Σωζομ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 8, 11. καὶ Gennadii de vir. illustr. cap. 33), κατὰ δὲ τοὺς πρώτους αἰῶνας οἱ **Χιλιασταί** οἱ ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τὰς τῆς Ἀποκαλύψεως ῥήσεις περὶ τῆς χιλιετοῦς ἐπὶ γῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ (Ἀπ. 20, 4, 6), ἔχοντες μάλιστα ὁμογνώμονας οὐ τοὺς τυχόντας, τὸν συγγραφέα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βαρνάβα (κεφ. 15), τὸν ἐπίσκοπον Ἱεραπόλεως Παλίαν (παρ' Εὐσεβ. Ἐκκ. Ἱστορ. 3, 39), Ἰουστίνον τὸν φιλόσοφον καὶ μάρτυρα (Διαλογ. πρὸς Τρύφ. κεφ. 80), τὸν Εἰρηναῖον Λουγδούνων (κατὰ Αἰρεσ. 5, 33), τὸν Λακτιάντιον (Institut. div. 7, 14) καὶ ἄλλους. Ἐπίσης εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι πολλάκις τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης καὶ λόγοι παιδαγωγικοὶ καθιστῶσιν ἐπ' ἀνάγκης τὸ συγκαταβαίνειν εἰς τὰς ἀσθενείας τῶν ἄλλων, καὶ ὅλως ἢ ἐν μέρει

72) Ἐπιθι Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. 11, 16, Ἱερ. Χρυσόστομον, Ὁμιλ. 3 εἰς τὴν πρὸς Τιτ. ἐπιστολήν, καὶ Ὁμιλ. 13 εἰς Γένεσιν. Πλείονα καὶ λεπτομερέστερα περὶ τούτου παρ' Ἀδριανῶν ἐν Εἰσαγωγῇ σελ. κθ' κ. ἐξῆς. (ἐκδόσ. Κλεώπα).

ἀποκρύπτειν τὰς ἀληθείας ἐκεῖνας, ὅσων ἡ ἄκαιρος γνῶσις, ὅχι μὲν καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ διὰ τὴν νηπιάζουσαν καὶ ἀκατάρτιστον διάνοιαν τῶν ἀχροατῶν, ἀντὶ ὧφελείας δύναται νὰ ἀποβῇ ζημίας προξενος. Οὕτω βλέπομεν πολλάκις ἐνεργοῦντα τὸν τε Κύριον (Ματ. 10, 5. 17, 27. Πρ. 1, 6—8) καὶ τοὺς Ἀποστόλους (Πρ. 16, 3. 21, 17 κ. ἐξ. 1 Κορ. 2, 1—2. Ἑβρ. 5, 12—14), ὁ δὲ Παῦλος οὐ μόνον ῥητῶς συνίστησι τὴν πρὸς τοὺς ἀσθενοῦντας συγκατάβασιν, καὶ τὴν παραλείψιν αὐτῇ· θεωρεῖ ὡς ἁμάρτημα βαρὺ (Ρωμ. 14, 13 κ. ἐξ. 1 Κορ. 8, 8 κ. ἐξ.), ἀλλὰ καὶ περὶ ἑαυτοῦ καυχᾶται ὅτι τοῖς πᾶσι γέγονε τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσῃ. (1 Κορ. 9, 19 κ. ἐξ. πρβλ. καὶ 15, 29—30.). Πλὴν ἐπεδείκνυντο τοιαύτην συγκατάβασιν μόνον εἰς πράγματα συγκεχωρημένα, ἐπουσιώδη καὶ καθ' ἑαυτὰ ἀδιάφορα· περὶ δὲ τῶν κυριωτάτων καὶ τῆς οὐσίας τῆς ἀληθείας προκειμένου, ἀπροκαλύπτως ἐκήρυττον αὐτὴν πᾶσιν ἀδιακρίτως, παντάπασιν ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν οἰωνδήποτε εἰς ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἀκούοντας ἐπακολουθημάτων τῆς παρηγορίας (Ματ. 10, 26—28. 15, 12—14. 26, 62—66. Πρ. 4, 19—20. 22, 22—29. Ἰω. 6, 53. 60—66. Γαλ. 1, 9. 2, 5. 14. 5, 11 κ. ἄλλ.). Ὁμοίᾳ παρηγορίᾳ περὶ τὴν διδασκαλίαν καὶ ὑπεράσπισιν τῶν κυριωτάτων ἠθικῶν τε καὶ θρησκευτικῶν ἀληθειῶν παρατηρεῖται παρὰ τοῖς ἱεροῖς ἀνδράσι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ ἐκάστη σελὶς τῶν Προφητῶν εἶναι μνημεῖον αἰώνιον τοῦ ζήλου καὶ ἀγῶνος αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας πρὸς πάντας ἀδιακρίτως, μικροὺς τε καὶ μεγάλους (πρβλ. Χρυσόστ. Ὁμιλ. 46 εἰς τὰς Πράξ.). Ἐὰν ἡ πρὸς τὰς προλήψεις καὶ δοξασίας τῶν πολλῶν συγκατάβασις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν προέβαινε μέχρι τῆς θυσίας καὶ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας, τότε ἔπρεπε νὰ ἐλλείπωσι μὲν ἐκ τῶν Γραφῶν πλείστα διδάγματα, ὅπως ἀντικείμενα πρὸς τὰς προλήψεις καὶ δοξασίας τῶν πολλῶν, νὰ ὑπάρχωσι δὲ τούναντίον ἕτερα μᾶλλον συνάδοντα πρὸς τὰς ἐκείνων ιδέας καὶ πεποιθήσεις. Ἐπρεπε λ.χ. ἐν μὲν τῇ Π. Διαθήκῃ νὰ εἶχομεν ἀντὶ μονοθεΐας πολυθεΐαν καὶ εἰδωλολατρείαν, ὥς μᾶλλον συνάδουσιν πρὸς τὰς παλαιὰς ῥοπὰς καὶ κλίσεις τοῦ πολλοῦ καὶ παχυλοῦ ὄχλου τῶν Ἰουδαίων, ἐν δὲ τῇ Κ. Διαθήκῃ ἔπρεπε νὰ διδάσκηται ἀντὶ μὲν τῆς καθολικότητος τῆς χάριτος καὶ τῆς κλήσεως τῶν Ἑθνικῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀπόκλεισις αὐτῶν ἀπὸ τῆς χάριτος, ἀντὶ δὲ τῆς καταργήσεως τῆς σαρκικῆς περιτομῆς καὶ τῶν ἄλλων σαρκικῶν διατάξεων τοῦ παλαιοῦ νόμου καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως δι' ἄλλων πνευματικωτέρων, τὸ αἰώνιον κῦρος ἐκείνων, καὶ ἀντὶ τῆς πνευματικῆς βασιλείας τοῦ Χρι-

στοῦ, βασιλεία αὐτοῦ κοσμικὴ καὶ ἐπίγειος, ἐπειδὴ τοιαῦται ἦσαν αἱ περὶ αὐτῶν επικρατοῦσαι δόξαι καὶ πεποιθήσεις τῶν Ἰουδαίων.

Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ θεμελιώδεις διδασκαλὶαι τῆς θείας ἀποκαλύψεως περὶ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, περὶ τῆς αἰωνίου κολάσεως, περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων, περὶ τῆς θείας φύσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀπολυτρώσεως καὶ σωτηρίας, αἱ κατὰ τοὺς ἐν λόγῳ κριτὰς μὴ ἐκφράζουσιν τὴν ἰδίαν γνώμην τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ἀλλ' οὐκ ἀδυνατοῦντες δοξασίαι, προελθοῦσαι δῆθεν ἐκ συγκαταβάσεως καὶ προσαρμογῆς εἰς τὰς πεποιθήσεις τῶν πολλῶν, οὕτως ἀπῆλθον πρὸς τὰς ιδέας καὶ κλίσεις τοῦ παχυλοῦ ὄχλου, ὥστε οἱ καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις εἰς τὰς ἀσθενείας καὶ προλήψεις τῶν πολλῶν συγκαταβαίνοντες θὰ ἐδίδασκον διδάγματα ἥττον πνευματικὰ καὶ μᾶλλον ὕλικά καὶ παχυλά, σύμφωνα πρὸς τὰς διαθέσεις καὶ ἐπιθυμίας τῶν πολλῶν. Βεβαίως ἡ παραβολὴ τῆς αἰωνίου κολάσεως πρὸς πῦρ ἀσβεστον καὶ σκόληκα ἀτελεύτητον (Μαρ. 9. 44. 46. 48. Ἰσ. 66, 24. Ἰουδ. 16, 17. Σοφ. Σειρ. 7, 18), ἡ πρὸς **γέννηαν πυρὸς** (Ματ. 5, 22. 29—30. 10, 28 κ. ἄλλ.) εἶναι δημώδης, ὅπως καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ ἀνθρωπομορφότερον καὶ ἀνθρωποπαθέστερον ἔκφρασις καὶ παραστάσις πολλῶν περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων πραγμάτων ιδεῶν καὶ διδασκαλιῶν. (73) Πλὴν ἕτερον ἡ παράστασις τῆς ιδέας καὶ διδασκαλίας, καὶ ἕτερον ἡ ιδέα αὕτη καὶ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς αἰωνιότητος τῆς κολάσεως, τῆς ἀναμενουσῆς τοὺς κακοὺς καὶ ἀμετανοήτους ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ.

Διὰ ταῦτα πάντα θεωρεῖται ὡς ἀνένδεκτοι εἰς τὴν ἐξήγησιν αἱ περὶ δημωδῶν ἐννοιῶν καὶ διδαγμάτων γινόμεναι εἰσηγήσεις καὶ ὑποθέσεις, ὅτι δῆθεν οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς καὶ διδάσκαλοι, ἐκ συγκαταβάσεως πρὸς τὰς τοῦ ὄχλου πεπλανημένας πεποιθήσεις ἀποκρύπτοντες τὰ ἀληθῆ ἐκείνων φρονήματα καὶ νοήματα, ἔγραφον καὶ ἐλάλουν πολλὰ κατὰ τὰς τοῦ ὄχλου ιδέας καὶ δοξασίας, χωρὶς νὰ πιστεύωσιν αὐτοὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν.

73) Ἐπιθὶ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Ἑρμηνείας εἰς τὸν Ἑσαΐαν Προοίμιον 5—6) «Ἐάν οὖν ὀργιζόμενον ἢ λυπούμενον ἢ μεταμελόμενον ἢ μὴ κατ' ἀξίαν τινὶ χροόμενον (τὸν Θεόν) ἡ Γραφή λέγει, ζητεῖν προσήκει τὸ τῆς λέξεως βούλημα καὶ μεριμνᾶν τίνα τρόπον ἀποκαταστήσῃ δυνηθῶμεν, οὐχὶ δὲ ἀνατρέπειν τὰς ἀξιολόγους περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις· καὶ οὕτως ἀπροσκόπως ἐντενέζεσθαι ταῖς Γραφαῖς, ἀπὸ μὲν τῶν εὐλήπτων ὠφελούμενοι, ἐκ δὲ τῶν ἀσαφεστέρων οὐ παραβλαπτόμενοι».

§ 23. Μυθική παράστασις τῶν νοημάτων.

Τὸ αὐτὸ ζητὸν καὶ περὶ τῆς *μυθικῆς* λεγομένης *ἐννοίας*, ὅτι αὕτη, παρὰ πᾶν τὸ κακόηχον τοῦ ὀνόματος, οὐδὲν θὰ εἶχε τὸ ἄτοπον καθ' ἑαυτήν, ἐὰν ἐσήμαινε τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ *ἀλληγορία* καὶ *παραβολή*, πλαστὴν δηλ. ἱστορίαν καὶ ἀφήγησιν πρὸς ὑποτύπωσιν ἀφηρημένων ἰδεῶν καὶ ἠθικῶν διδασμάτων. "Οἱ τοιαύτη πλαστὴ ἱστορία εἶναι δυνατόν νὰ ἐκληφθῇ ἐξ ἀγνοίας ὡς πραγματικὴ ἱστορία, τοῦτο εἶναι ἀναντίρρητον, ἀφ' οὗ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχουσιν ἐρμηνευταὶ διαφωνοῦντες πρὸς ἀλλήλους, ἂν πρέπει νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς πλασταὶ ἢ πραγματικαὶ ἱστορίαι οὐ μόνον ἀλληγορίαι τινὲς τῶν Ψαλμῶν ἢ τῶν Προφητῶν, οἵαι αἱ προσημειωθείσαι τοῦ Ὡσηέ (κεφ. 1—3) καὶ τοῦ 44ου Ψαλμοῦ, ἀλλὰ καὶ παραβολαὶ τινεὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ δὴ ἡ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου (Λουκ. 16 20 κ.ἐξ.), γνωστὸν δὲ ὅτι ὑπάρχουσιν οὐκ ὀλίγοι ἐκλαμβάνοντες ὡς πλαστὰς τὰς ὑποθέσεις ὁλοκλήρων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, τῆς Ρούθ, τοῦ Ἰώβ, τῆς Ἰουδίᾳ καὶ ἄλλων. Ἐπίσης δὲ οὐδὲν ἔχει τὸ ἀπίθανον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀνένδεκτον, γεγονός τι ἱστορικὸν ἐξ οἷας διήποτε αἰτίας νὰ ὑποστῇ σὺν τῷ χρόνῳ μικρὰν ἢ μεγάλην ἀλλοίωσιν, καὶ νὰ προσλάβῃ χαρακτῆρα θαυμασίου καὶ ὑπερφυσικοῦ. Πλὴν τὸ ζητούμενον δὲν εἶναι τοῦτο, ἂν καὶ κατὰ πόσον τοιαῦται παραινέσεις καὶ ἀλλοιώσεις εἶναι πιθαναὶ καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' ἂν πράγματι συνέβησαν ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ, ὡς ἀποδέχονται οἱ συνήγοροι τῆς μυθικῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν, ἐκλαμβάνοντες ὡς *ἱστορικοὺς* ἢ *φιλοσοφικοὺς μύθους*, ὡς ὅλως δηλ. ἢ ἐν μέρει πεπλασμένα καὶ ἰδεώδη πάντα τὰ τὸ κοινὸν μέτρον καὶ τὴν κοινὴν πείραν ὑπερβαίνοντα θαυμάσια ἔργα καὶ γεγονότα τῆς τε Π. Διαθήκης καὶ τῆς Καινῆς, οἷα ἡ διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, τὸ ἐν τῇ ἐρήμῳ μάννα, ἡ ἐκ παρθένου γέννησις τοῦ Κυρίου, ἡ προσέλευσις καὶ προσκύνησις τῶν μάγων, ἡ βάπτισις τοῦ Κυρίου, ὁ ἐν τῇ ἐρήμῳ πειρασμὸς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ, ἡ μεταμόρφωσις, ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις, ἡ ἐπιφοίτησις τοῦ Ἀγίου Πνεύματος εἰς τοὺς μαθητάς, ἡ ἐπιστροφή τοῦ Παύλου καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Ἀλλ' αἱ περὶ αὐτῶν μαρτυρίαι τῶν Θείων Γραφῶν καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως εἶναι οὕτω σαφεῖς, ἐκπεφρασμέναι καὶ ὁμόφωνοι, οἱ δὲ λόγῳ ἢ γραφῇ παραδόντες αὐτὰ τοῖς πιστοῖς ἦσαν τοιοῦτοι αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι μάρτυρες τῶν γεγονότων, ἢ οὕτως ἐγγεῖς καὶ σύγχρονοι τοῖς αὐτόπταις (Ἰωαν. 19, 35. 21, 24—25. 1 Ἰω. 1, 1—3. 2 Πέτ. 1, 16—18.

Λουκ. 1, 1—4. Πρ. 1, 1. 14. 16, 16 κ.ἐξ. 1 Κορ. 15, 8. 2 Κορ. 12, 2. Γαλ. 1, 11 κ. ἐξ.), ὥστε μόνον οἱ προκατειλημμένοι καὶ τὸ δυνατόν τῶν θαυμάτων ἐκ τῶν προτέρων ἰσχυόμενοι δύνανται νὰ διαμφισβητήσωσι τὴν ἱστορικότητα τῶν ἐν λόγῳ ἀφηγήσεων καὶ γεγονότων καὶ νὰ ἐκλάβωσιν αὐτὰ ὡς ἐν γνώσει ἢ ἀνεπαισθήτως πλασθέντα ὑπὸ τῶν πρώτων Χριστιανῶν πρὸς παράστασιν ἰδεῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν, ἢ πρὸς ἐξύμνησιν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πίστεως αὐτῶν, χωρὶς ποτε νὰ συμβῇ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον θαῦμα πραγματικόν, κατανικῆσαν τὴν ἀπιστίαν ἢ δυσπιστίαν αὐτῶν καὶ προσελκύσαν αὐτοὺς εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν πολύμοχθον καὶ κινδυνώδη ἀκολουθίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοιοῦτο φαινόμενον θὰ ἦτο πολλῶν θαυμασιώτερον τῶν θαυμάτων ἐκείνων, πρὸς ὧν τὴν ἐξήγησιν ἐπινοεῖται καὶ προβάλλεται.

§ 24. Ἡ διὰ τῶν πραγμάτων παράστασις τῶν νοημάτων

Ἡ διὰ τῶν πραγμάτων παράστασις τῶν νοημάτων, καίπερ ἀήθης νῦν καὶ ἔκτακτος φαινομένη, ὅμως ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις ἦτο συνηθεστέρα καὶ εὐχρηστοτέρα, ἴσως δὲ προηγίθη τῆς διὰ τοῦ λόγου παραστάσεως τῶν νοημάτων καὶ διαθέσεων τῆς ψυχῆς, ὅπως καὶ σήμερον βλέπομεν τοὺς κοφαλάλους ἢ τοὺς ἀγνοοῦντας γλῶσσάν τινα νὰ ἐκφράζωσι τὰ νοήματα αὐτῶν διὰ κινήσεων καὶ σχημάτων, φέσει ἢ ἔθει λογιζομένων ἐκφραστικῶν τῶν τῆς ψυχῆς διαθέσεων (Λουκ. 1. 62). Οὐ μόνον δὲ παρὰ τούτοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἔχουσι πᾶσαν δύναμιν καὶ εὐχέρειαν πρὸς τὸ λαλεῖν, οὐχὶ σπανίως συνοδεύονται οἱ λόγοι ὑπὸ ἀναλόγων κινήσεων καὶ χειρονομιῶν, καὶ ὅπερ μέγιστον, αἱ τοιαῦται κινήσεις καὶ χειρονομίαι γίνονται οὐ μόνον σκοπίμως (Παροιμ. 6, 13. 10, 10), ἀλλὰ πολλάκις καὶ αὐτομάτως καὶ ἀνεξαρτήτως ἡμῶν, ἐκφράζουσι δὲ τὰ νοήματα πολλῶν ἐκφραστικώτερον τῶν ἁπλῶν λέξεων καὶ λόγων. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἱερογλυφικὰ γράμματα τῶν Αἰγυπτίων μετὰ τῆς ἀπ' αὐτῶν προελθούσης ἱερατικῆς τε καὶ δημώδους γραφῆς, βάσιν ἔχουσι τὴν διὰ τῶν πραγμάτων, ἐμφύχων τε καὶ ἀψύχων, παράστασιν τῶν νοημάτων. Ὅπως δὲ ἐν τῇ διὰ τῶν λέξεων παραστάσει, οὕτω καὶ ἐνταῦθα δύνανται νὰ διακριθῶσι τρία εἶδη παραστάσεως, *κυρίας*, *τροπικῆς* καὶ *ἀλληγορικῆς*. *κυρίας* μὲν, ὡσάκις τὸ δηλωθησόμενον νόημα ἐκφράζεται ἀμέσως διὰ τοῦ ἀντιστοίχου συγκεκριμένου πράγματος ἢ διὰ τῆς ἐπὶ τούτῳ φύσει ἢ θέσει καθιερωθείσης κινήσεως καὶ χει-

ρονομίας (ἡ ἔννοια τῆς μαχαίρας διὰ τῆς ἐν ἀντιτύπῳ ἢ ἐν εἰκόνι δειξέως τῆς μαχαίρας, ἡ ἄρνησις δι' ἀνανεύσεως, ἡ συγκατάθεσις διὰ κατανεύσεως ἢ χειροτονίας, ἡ περιφρόνησις δι' ἐμπυσμοῦ, τὸ σέβας καὶ ἡ τιμὴ διὰ χειροφιλήματος κ.ὅμ.)· **τροπικῆς** δέ, ὅταν ἐκφράζεται τὸ νόημα διὰ πράγματος ἢ κινήματος ἔχοντος λογικὴν τινα ἢ αἰτιώδη συνάφειαν πρὸς τὸ δηλωτέον νόημα (ἡ κόπωση δι' ἀποσμήξεως τοῦ ἰδρωτός τοῦ προσώπου, ἡ φιλομάθεια διὰ βιβλίων, ἡ ἐξουσία διὰ τοῦ σκήπτρου ἢ τοῦ διαδήματος κ.ὅμ.)· καὶ **ἀλληγορικῆς**, ὅταν ἐκφράζεται διὰ πράγματος ὁπωσδήποτε χρησιμεύοντος καὶ ἐκλαμβανομένου ὡς συμβόλου τῆς δηλωτέας ἐννοίας (ἡ δειλία διὰ λαγωῦ, ἡ ἀνδρεία διὰ τοῦ λέοντος, ἡ πανουργία διὰ τῆς ἀλώπεκος, ἡ ἀθρότης διὰ τοῦ ἀρνίου, ἡ φρόνησις διὰ τοῦ ὄφεως, ἡ νίκη διὰ τῆς δάφνης, τὰ παθήματα διὰ τοῦ σιαυροῦ κ.ὅμ.).

Πλὴν πᾶσαι αὗται αἱ διακρίσεις δὲν φυλάσσονται αὐστηρῶς, καὶ πᾶσα διὰ συγκεκριμένου, τινὸς πράγματος ἢ κινήματος ἢ σχήματος ἐκφράσις τῶν νοημάτων ὀνομάζεται **συμβολικῇ**. Εἶναι δὲ ἡ συμβολικὴ παράστασις τῶν νοημάτων συνηθεστάτη ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, καὶ δὴ εἴτε ὡς **πράξεις συμβολικῆς**, εἴτε ὡς **δράμα** ἢ **ὀπτασία**, εἴτε ὡς **τύπος**. Αἱ **συμβολικαὶ πράξεις** διαφέρουσι κατὰ τοῦτο τῶν **συμβολικῶν** ὁράσεων ἢ ὀπτασιῶν, ὅτι ἐκείνας μεταχειρίζονται οἱ προφῆται, εἴτε καὶ ἄλλοι, αὐτοὶ ἅπ' ἐαυτῶν ἢ ἐντολῇ καὶ κινήσει ἄνωθεν, ὡς μέσα παραστάσεως καὶ τοῖς ἄλλοις μεταδόσεως τῶν ἀνακοινωτέων νοημάτων (3 Βασιλ. 11, 29 κ.ἐξ. 19, 19 κ.ἐξ. 22, 11. Ἡσ. 8, 1—4. Ἱερ. 39 ἢ τ. ἐβρ. 32, 1—35. 33 ἢ 25, 15. Ἱεζεκ. 4, 1 κ.ἐξ. 5, 1 κ.ἐξ. 12, 1 κ.ἐξ. Ματ. 21, 19 Μαρ. 11, 13—14. Ἰωαν. 19, 34. Πραξ. 21, 11. πρβλ. καὶ Ἰωαν. 21, 18).

Τούναντίον δὲ αἱ **συμβολικαὶ ὁράσεις** ἢ **ὀπτασίαι** λαμβάνονται καθ' ὕπνον ἢ ἐν καταστάσει ἐκστάσεως κατὰ ἀποκάλυψιν ἄνωθεν, τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἀποκαλύπτοντος ὡς ἐν συμβόλοις τὰ ἐσόμενα ἢ ἀληθείας ἄλλας, ὡς εἶναι τὸ ὄραμα τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσιν (10, 11—17), τὰ πολυάριθμα ὄραματα τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου, τὰ τῶν προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης, μειζόνων τε καὶ ἐλασσόνων, (Ἡσ. 6, 2 κ.ἐξ. Ἱερ. 24, 2 κ.ἐξ. Ἱεζ. 1, 3 κ.ἐξ. 3, 1 κ.ἐξ. 8, 2 κ.ἐξ. 24, 6 κ.ἐξ. Δαν. 7, 1 κ.ἐξ. 8, 1 κ.ἐξ. 10, 4 κ.ἐξ. Ἀμωσ. 7, 1 κ.ἐξ. 8, 1 κ.ἐξ. Ζαχ. 1, 8 κ.ἐξ.), καὶ αὐτὸ ἐστὶ τὸ ὄνειρον τοῦ Ἰωσήφ ἐν τῇ Γενέσει 37, 7—9 (πρβλ. αὐτόθι 40, 5 κ. ἐξ. καὶ Δαν. 2, 1 κ.ἐξ.).

§ 25. Ἡ τυπικὴ ἔννοια

Συμβολικὴ μὲν ἢ ἀλληγορικὴ διὰ τῶν πραγμάτων παράστασις τῶν νοημάτων, ἀλλ' οὐσιωδῶς διάφορος τῶν τε συμβολικῶν πράξεων καὶ τῶν συμβολικῶν ὁραμάτων εἶναι ὁ **τύπος** (Ρωμ. 5, 14. 1 Κορ. 10, 6. 11), λεγόμενος καὶ **ἀλληγορία** (Γαλ. 4, 24), καὶ **σκιά**, καὶ **παραβολή** (Ἐβρ. 8, 5. 9, 9. Κολ. 2, 17), καὶ **ὑπόδειγμα** (Ἐβρ. 9, 23), καὶ δὴ καὶ **ἀντίτυπον** (αὐτόθι στχ. 24), ὡς **προτύπων** θεωρουμένων τῶν ἐν οὐρανοῖς τελειοτήτων. Διαφέρει δὲ ὁ τύπος τῆς συμβολικῆς πράξεως καὶ τῆς συμβολικῆς ὁράσεως κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ ἅπ' εὐθείας σημαινόμενον τούτων, καίπερ πραγματικόν, εἴτε ἐν ἐργηγόρσει γενόμενον εἴτε καθ' ὕπνου ἢ ἐν ἐκστάσει ὁφθέν, ὅμως δὲν ἔχει αὐθύπαρκτον σημασίαν. Ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα τῶν πλαστῶν παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν χρησιμεύει ὡς περιβολῇ ὑψηλοτέρας τινὸς ἐννοίας. Τούναντίον δὲ ἐν τῷ τύπῳ τὰ μὲν ἅπ' εὐθείας δηλούμενα, εἴτε πρόσωπα, εἴτε πράγματα, εἴτε διατάξεις καὶ θεσμοὶ τῆς Π. Διαθήκης, εἶναι ἱστορικὰ καὶ καθ' ἑαυτὰ ἔγκυρα, αὐτὰ δὲ ταῦτα τὰ ἔγκυρα καὶ ἱστορικὰ ἔχουσι πάλιν καὶ ἄλλην τινὰ σημασίαν, χρησιμεύοντα ὡς σύμβολα καὶ ἀτελεῖς προεξεικονίσεις ἀληθειῶν πνευματικωτέρων καὶ γεγονότων ὑψηλοτέρων, ἀναφερομένων καὶ εἰς ἄλλα μὲν ἐσόμενα ἐν προσεχῇ ἢ ἀπωτέρω μέλλοντι (Ἱεζ. 24, 27. 33, 22), μάλιστα δὲ εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τῆς τελειότερας ἐν Χριστῷ ἀληθείας καὶ σωτηρίας κατὰ θεῖαν οἰκονομίαν οὐ μόνον λόγοις προφητικοῖς, ἀλλὰ καὶ ἔργοις προτυπωτικοῖς προαγγελλθείσης ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ὡς ἄριστα ἀναπτύσσει τοῦτο διὰ τῶν ἐξῆς Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης· Auctor Scripturae Sacrae est Deus, in cuius potestate est ut non solum voces ad significandum accomodet, quod etiam homo facere potest, sed etiam res ipsas. Et ideo, cum in omnibus scientiis voces significant, hoc habet proprium haec scientia, quod ipsae res, significatae par voces, etiam significant aliquid. Illa vero prima significatio, qua voces significant res, pertinent ad primum sensum, qui est sensus historicus vel litteralis; illa vero significatio, qua res, significatae per voces, etiam res alias significant, dicitur sensus spiritualis, qui super litteram fundatur et eum supponit (Summa Theologiae I. Quaest. 1. Art. 10). Οὕτως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἐκλαμβάνων ἀλληγορικῶς ἢ πνευματικῶς τὸ τοῦ Δευτερονομίου (25,

4) «οὐ φιμώσεις βουὴν ἀλοῶντα» (1 Κορ. 9, 9. πρβλ. καὶ 1 Τιμ. 5 18), λέγει ὅτι ἡ ἐντολὴ αὕτη ἐκφράζει τι πολλῶ ὑψηλότερον ἢ τὴν περὶ τῶν βοῶν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ («μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ»), ὅχι ὅτι κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ Μωϋσῆς νομοθετῶν καὶ διατάσσων ταῦτα περὶ τῶν βοῶν, ἀπέβλεπε πρὸς πᾶν ἄλλο ἢ τοὺς βόας, ἀλλὰ διότι ἡ περὶ τῶν βοῶν ἐντολὴ, καίπερ ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς βόας ἀφορῶσα, ὁμῶς κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ κυρίου νομοθέτου, τοῦ Θεοῦ, ἐδόθη πρὸς ὑποτύπωσιν καὶ ἐξεικόνισιν τῆς μελλούσης πνευματικωτέρας σχέσεως τῶν ἐργατῶν τ. ὁ ἀγροῦ ἢ ἀμπελῶνος τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς πιστοὺς. Ὁμοίως δὲ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ Ἀβραάμ, τὸν ἐκ τῆς ἐλευθέρου Ἰσαὰκ καὶ τὸν ἐκ τῆς δούλης Ἰσμαήλ, ἀναφέρον ἀλληγορικῶς εἰς τὰς δύο Διαθήκας τοῦ Θεοῦ, τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν διὰ Μωϋσέως ἐπὶ τοῦ Σινᾶ (Γαλ. 4, 21 κ.ἐξ.), τὰς περὶ Σάρρας καὶ Ἀγαρ ἀφηγήσεις τῆς Γενέσεως (16, 1 κ.ἐξ.) δὲν θεωρεῖ ὡς πλάσματα τοῦ ἱεροῦ ἱστορικοῦ, σκοπὸν ἔχοντα τὴν εἰκονικὴν παράστασιν τῆς διαφορᾶς τῶν δύο Διαθηκῶν, ἀλλ' ἐννοεῖ τοῦτο, ὅτι τὰ καθ' ἑαυτὰ ἱστορικά ταῦτα γεγονότα ὅχι μὲν κατὰ σαφὴ γνῶσιν καὶ πρόθεσιν τοῦ ἐξιστοροῦντος αὐτά, ἀλλὰ κατὰ θεῖαν βουλήν καὶ οἰκονομίαν **καὶ ἐγένοντο καὶ ἐγράφησαν** ὡς προεικονίσματα τῶν δύο Διαθηκῶν. Συμβαίνει δὲ τοῦτο εἰς πάσας τὰς ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαντώσας **τυπικὰς** ἐκδοχὰς καὶ ἐρμηνείας διαφόρων προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ διατάξεων τῆς Π. Διαθήκης (Ρωμ. 5, 14. 1 Κορ. 10, 1 κ.ἐξ. Ἑβρ. 3, 7 κ.ἐξ. κ. ἄλλ. συχνά)· ὅτι δηλ. τὰ οὕτως ἐκλαμβάνόμενα χωρὶς τῆς Π. Διαθήκης κατὰ μὲν τὴν ἄμεσον γνώμην καὶ πρόθεσιν τῶν διαταξάντων αὐτὰ καὶ καταγραφάντων νοοῦνται καὶ γράφονται **ἱστορικῶς**, ὡς πράγματα καὶ πρόσωπα τῆς Διαθήκης τῆς Παλαιᾶς, συμπεριλαμβανομένων κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ αὐτῶν τῶν περὶ τοῦ προσδοκωμένου Μεσσίας καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀναγραφόμενων, κατὰ δὲ τὴν βουλήν καὶ οἰκονομίαν τοῦ Ὑψίστου, καὶ διετάχθησαν καὶ ἐγένοντο καὶ ἐγράφησαν ὡς διετάχθησαν καὶ ἐγένοντο καὶ ἐγράφησαν, ὅπως χρησιμεύωσιν ὡς τόσοι τύποι, ὡς σκιαγραφήματα καὶ προεξεικονίσεις τῶν ἐν τῇ νέᾳ οἰκονομίᾳ καὶ χάριτι, τῶν ἐν τῷ Χριστῷ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ ἐσομένων.

Τοιαύτη δὲ οὕσα ἡ τυπικὴ ἐννοία ἰδιαίξει μόνῃ τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ, θὰ ἦτο δὲ φαινόμενον ὅλως μοναδικὸν τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ ἀπαρδειγμάτιστον, ἐὰν μὴ ἀνάλογόν τι παρατηρεῖτο καὶ ἐν τῇ Φυσικῇ Ἱστορίᾳ, ὡς τι μαρτύριον τῆς ἐνότητος τῆς διανοίας, τῆς διε-

πούσης τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τε φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Καθὼς δηλαδή ἐν τῇ φυσικῇ κλίμακα τῶν ὄντων τὰ κατώτερα εἶδη, ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀμυδρά τινα ἰχνη καὶ οἶονεϊ σπέρματα τῶν ἐν ταῖς ἀνωτέροις εἶδεσι παρατηρουμένων τελειοτέρων προσόντων καὶ ἰδιοτήτων, φαίνονται ὡς ἐπὶ τούτῳ πεπλασμένα, ἵνα βαθμηδὸν παρασκευάσωσι καὶ προεξαγγείλωσι τὰ ἀνώτερα καὶ τελειότερα εἶδη, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἡ ἀτελεστέρα Π. Διαθήκη, ἔχουσα ἀμυδρά τινα ἰχνη καὶ ὁμοιώματα τῶν τελειοτέρων προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ διατάξεων τῆς Κ. Διαθήκης, φαίνεται ὡς ἐπὶ τοῦτο οἰκονομηθεῖσα ἀνωθεν, ἵνα κατὰ μικρὸν προπαρασκευάσῃ καὶ προεξαγγείλῃ τὴν τελειοτέραν τοῦ Θεοῦ Διαθήκην καὶ διάταξιν πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Καὶ καθὼς ἐν τῇ Φυσικῇ Ἱστορίᾳ τὴν προπαρασκευαστικὴν καὶ προεξαγγελτικὴν σημασίαν τῶν κατωτέρων εἰδῶν, πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν τελειοτέρων εἰδῶν ὑπάρχουσιν ἢ ὅλως ἀδιάνγνωστον ἢ δυοδιάνγνωστον, δύνανται νὰ διδῶσι μόνον οἱ ἔχοντες τὰ τελειότερα πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ παραβάλλοντες ταῦτα πρὸς ἐκεῖνα, οὕτω καὶ ἡ προπαρασκευαστικὴ καὶ προεξαγγελτικὴ σημασία τῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης προσώπων ἢ πραγμάτων καὶ διατάξεων ἐπακριβῶς ἐγνώσθη μετὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἐπιφάνειαν τῆς τελειοτέρας Διαθήκης καὶ τὴν ἀντιπαράθεσιν ταύτης πρὸς ἐκείτην, τὸ πρὶν ἢ ὅλως ἀγνώστος διαμείνασα ἢ, κατὰ τὸν τρόπον τῆς προφητείας, γενικῶς ὅλως καὶ ἀμυδρῶς καὶ ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἀορίστος καὶ εἰς ὀλίγους τινὰς ἱεροὺς ἀνδρας κατ' ἰδίαν βουλήν τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ὡς ἐν σκιαγραφίᾳ προὑποδειχθεῖσα· (πρβλ. πλὴν πινων **ἀμέσως Μεσσιακῶν** Ψαλμῶν, 2. 44. 71. 88. 117. 131, καὶ Ὠσέ 3, 6. Ἱερει. 37 (30), 9. 38 (31), 31 κ.ἐξ. Ἰεζ. 34, 24. 36, 26—27. 37, 24—26. Ψαλ. 39, 7—8. 50, 12.

§ 26. Ἐνότης καὶ ποικιλία τῆς κατὰ γράμμα ἢ ἀμέσου ἐννοίας.

Τῆς τυπικῆς ἐννοίας ἐξαιρουμένης, πᾶσα ἄλλη ἐννοία, καθ' οἷον δὴποτε τροπὸν ἀμέσως καὶ πρῶτος ὑπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἐξετεχθεῖσα, ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην **κατὰ λέξιν, καὶ γράμμα, ἱστορικὴν**, ἢ ἐκριβέστερον **ἄμεσον ἐννοιαν** (sensus verbalis, litteralis, historicus, immediatus). Καὶ δύνανται μὲν αἱ πρὸς ἐκφρασιν ἐννοίας τινὸς χρησιμοποιούμεναι λέξεις καὶ πράξεις, αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς λαμβανόμεναι, νὰ εἶναι δεκτικαὶ ποικίλων ἐκδοχῶν, ἐν τῇ ἐγγυτέρᾳ ὁμῶς ἢ

ἀπωτέρω τοῦ λόγου ἀκολουθία δὲν δύνανται νὰ σημαίνωσι τι ἄλλο εἰμὴ ἐκεῖνο τὸ νόημα, ὅπερ ὁ λέγων ἢ γράφων ζητεῖ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀναγνώστου ἢ ἀκροατοῦ. Αὕτη δὲ ἡ ἁμέσος καὶ ἐν ἐκάστῳ γραφικῷ χωρίῳ ἀφεύκτως ὑπάρχουσα ἔννοια ἐξ ἀνάγκης εἶναι καὶ **μία**, ὃν τρόπον συμβαίνει καὶ ἐν παντὶ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἀμφιβόλως καὶ διαφορουμένως ὁμιλούντων, οἵτινες φαίνονται μὲν ἐκφράζοντες δύο συγχρόνως νοήματα, πράγματι ὅμως ἔχουσιν ἐν νῷ πρωτόν τι καὶ κύριον νόημα, καὶ τὸ ἕτερον νόημα μεταχειρίζονται ὡς μέσον συγκεκαλυμμένης ἐκφράσεως τοῦ κυρίου αὐτῶν νοήματος· οὕτως ὥστε ὁ μὴ διαβλέπων ὅτι κυρίως ἐννοεῖ καὶ λέγει ὁ ὁμιλῶν ἢ γράφων, ἀλλὰ μόνον ἀφορῶν εἰς τὸ ἀπ' εὐθείας λεγόμενον, παρανοεῖ καὶ παρερμηνεύει τὸν λέγοντα (Ἰωαν. 2, 19—22. 11, 12—14 πρβλ. καὶ Εὐριπίδ. Ἀλκυστιν, 545 ἢ 530 κ.ἐξ.). (74) Τοῦτου δὲ ἔνεκα οἱ πρὸς ἀνύψωσιν δῆθεν τῶν θείων λόγων ὑπὲρ τοῖς ἀνθρωπίνους πολλαπλότητα τῆς κατὰ γράμμα ἢ ἁμέσου ἐννοίας ἐν ἐκάστῳ γραφικῷ χωρίῳ καὶ ῥήματι παραδεχόμενοι, ὡς ἐποιοῦν τινες ἐν τε τοῖς ἀρχαιοτέροις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις (§§ 12. 15. 17), οὐ μόνον δὲν ἀνιψοῦσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τὸν ἀνθρώπινον, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τρέπουσιν αὐτὸν εἰς παιδιάν, ὡς πολλὰ μὲν λέγοντα καὶ ὑπαινισσόμενον, οὐδὲν δὲ ὠρισμένως διδάσκοντα, καὶ καθ' ὅλου κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἡ Ἀγία Γραφή δὲν θὰ εἶναι πλέον ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἐλεγχόν, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ (2 Τιμ. 3, 16 καὶ Ρωμ. 15, 4), ἀλλὰ γόνιμος πρὸς ματαιίας καὶ ἀπεράντους συζητήσεις, ἐκάστου ἑκαστον χωρίον καὶ ῥήμα λαμβάνοντος κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ χρήσιμον αὐτῷ, καὶ οὐδενὸς δυναμένου ἢ δικαιουμένου ἐλέγχειν καὶ ἀποδοκιμάζειν τὴν τοῦ ἑτέρου ἐκδοχὴν, ἐπειδὴ αἱ πολλαὶ ἔννοιαι, ὡς ἔννοιαι ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶναι ἐπίσης ὀρθαὶ καὶ ἔγκυροι,

74) Μόνον κατὰ τοῦτο εἶχε δίκαιον ὁ ἐκ τῶν Μεγαρικῶν Διόδωρος ὁ Κρόνος, ἀρνούμενος τὸ διαφορούμενον τῶν λέξεων (παρὰ Γάλλῳ Noct. Atticae XI, 12). Diodorus autem... nullum, inquit, verbum est ambiguum, nec quisquam ambiguum dicit aut sentit neque aliud dici videri debet quam quod se dicere sentit qui dicit. At quum ego, inquit, aliter sensi, tu aliud accepisti, obscure magis dictum quam ambigue videri potest; ambigui enim verbi natura illa esse debuit, ut qui id diceret, duo vel plura diceret; nemo autem duo vel plura dicit, qui se sentit ambigue dicere.

οὐδὲ θὰ ἐπηρεχέ τις λόγος προτιμήσεως τῆς μιᾶς παρὰ τὴν ἑτέραν. Καὶ συμβαίνει μὲν ἐνίοτε, ὥστε χωρίον τι ἢ λόγιον οἶονδῆποτε, εἴτε γραφικὸν εἴτε τῶν θύραθεν, ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸν λεγόμενον **σταυρὸν τῶν ἐρμηνευτῶν** (crux interpretum), νὰ εἶναι δεκτικὸν διπλῆς ἢ πολλαπλῆς ἐκδοχῆς (πρβλ. λ.χ. Ρωμ. 7, 21. Γαλ. 3, 20)· πλὴν τοῦτο δὲν προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ γράφων ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ πάσας τὰς δυνατὰς ἐκδοχάς, ἀλλὰ διότι ἡ μία ἀληθὴς ἔννοια, εἴτε ἀτελῶς καὶ ἀσαφῶς ἐκφρασθεῖσα, εἴτε δι' ἄλλην τινὰ αἰτίαν ἀφεύγει τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐξηγητοῦ.

Ἡ ἐνότης αὕτη τῆς κατὰ γράμμα ἢ ἁμέσου ἐννοίας ἀποτελεῖ μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν Ἀγίων Γραφῶν, οὐδαμῶς δὲ παραβλάπτουσιν αὐτὴν οὔτε τὰ προεκτεθέντα περὶ τῆς πολλαπλότητος τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐν χρήσει ὄντων τρόπων τῆς ἐκφράσεως καὶ παραστάσεως τῶν νοημάτων, οὔτε ἡ ποικιλία αὐτῶν ἢ προσερχομένη ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀντικειμένων πρὸς ἃ ἀναφέρονται. Διὰ τοῦτο ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις φερομένη τατραχῇ διαίρεσις τῆς γραφικῆς ἐννοίας εἰς **ἱστορικὴν, δογματικὴν, ἠθικὴν καὶ ἀναγωγικὴν**, ἢ καὶ ἐν τῷ Λατινικῷ διστίχῳ ὀριζομένη

littera gesta docet; quid credas, allegoria;

moralis, quid agas; quo tendas, anagogia;

ἡ τοιαύτη διαίρεσις οὐδὲν θὰ εἶχε τὸ ἄτοπον, ἐὰν ἡδύνατο νὰ βοηθῇ ὡς διακρίσις γινομένη κατὰ τὰ διίφορα ἀντικείμενα τῆς Γραφῆς, τὰ μὲν ἱστορικά, τὰ δὲ δογματικά, ἄλλα ἠθικά καὶ ἄλλα εἰς τὴν μέλλουσιν ἐλπίδα ἀναγόμενα. Ἐπίσης δὲν παραβλάπτεται ἡ ἐνότης τῆς ἐννοίας καὶ ὅταν χωρίον τι, καθ' ἑαυτὸ ἱστορικὴν ἔννοιαν ἔχον, ἐκλαμβάνηται ὑπὸ τινος ἀλληγορικῶς, εἴτε ἠθικῶς εἴτε δογματικῶς, ὡς ἐπετήδευσεν ἄλλοτε καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Ὠριγένης. Τὸ τοιοῦτον δύναται μὲν νὰ εἶναι ἐσφαλμένον, ἀλλ' οὐδόλως παραβλάπτει τὴν ἐνότητα τῆς ἐννοίας, ἐφ' ὅσον ἐννοεῖται οὕτως, ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἔννοια εἶναι ἀπ' αὐτῆς περιβολῇ τοῦ ὑποκρυπτομένου ὑψηλοτέρου νοήματος. Ὁμοίως διασφύζεται ἡ ἐνότης τῆς ἐννοίας καὶ ὅταν λέγωμεν ὅτι ῥῆσις τις ἔχει μὲν κυρίως τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ νόημα, ἐπιδέχεται ὅμως καὶ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν **ἐφαρμογὴν**. Ἡ τοιαύτη κατ' ἐφαρμογὴν ἔννοια δὲν ἐκλαμβάνεται ὡς ἁμέσως ἀπὸ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ἀπορρέουσα, ἀλλ' ἐξάγεται παρ' ἄλλων ἐκ τῶν ἐκείνων λόγων· καίτοι δὲ εἶναι χρήσιμος εἰς τὰς ἠθικὰς ὁμιλίαις καὶ συνήθεις παρὰ τοῖς Πατέραςιν, ὅμως δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀποδεικτικὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν, οἷαν ἡ ἁμέσος ἔννοια ἐν τῷ καθορι-

σμφωνῶν τῶν δογμάτων τῆς πίστεως ἢ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος. Μόνον ἡ τυπικὴ ἐννοία ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς ἐνότητος τῆς ἐννοίας, ἐπειδὴ, ὡς προεῖρηται (§26), τῆς ἀμέσου καὶ ἱστορικῆς ἐννοίας ἐγκύριον καὶ πραγματικῆς ἀναγνωριζομένης, εἰς αὐτὴν ταύτην ἀποδίδεται ἐμμέσως καὶ ἑτέρα ἐννοία καὶ σημασία ὑψηλοτέρα καὶ πνευματικωτέρα· ἐπίσης βεβαία καὶ ἐγκυρος, ὅπως καὶ ἡ ἀμεσὸς καὶ ἱστορικὴ.

§ 27. Ἑνότης καὶ ποικιλία τῆς τυπικῆς ἐνότητος.

Πλὴν καὶ ἡ τυπικὴ ἐννοία, καίπερ ἀντιβαίνουσα εἰς τὴν θεμελιώδη ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῆς ἀμέσου ἐννοίας, ὅμως αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη εἶναι ἐπίσης **ἐνιαία**, ὅπως καὶ ἡ ἀμεσὸς ἐννοία. Ὁν τρόπον δηλ. αὐτὴ δύναται μὲν νὰ ἐκφρασθῇ παντοιοτρόπως (κυριολεκτικῶς, τροπικῶς, μεταφορικῶς, ἀλληγορικῶς, συμβολικῶς), παρὰ πᾶσαν ὅμως τὴν ποικιλίαν τῆς ἐκφράσεως μένει μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐννοία, οὕτω καὶ ἔν τι πρόσωπον ἢ πρᾶγμα τῆς Κ. Διαθήκης δύναται νὰ προεξεκονισθῇ καὶ διατυπωθῇ διὰ διαφόρων προσώπων ἢ πραγμάτων τῆς Π. Διαθήκης, χωρὶς νὰ παραβλαθῇ ἡ ἐνότης καὶ ταυτότης τοῦ προτυπωθέντος προσώπου ἢ πράγματος ἐκ τῆς πληθύος καὶ ποικιλίας τῶν προτυπωσάντων αὐτὸ προσώπων ἢ πραγμάτων τῆς Π. Διαθήκης. Καθὼς ὅμως ἐκ τοῦναντίου μία καὶ ἡ αὐτὴ ρῆσις δὲν δύναται νὰ ἔχη πλείονας ἐννοίας τῆς μιᾶς, οὕτω καὶ ἔν τι πρόσωπον ἢ πρᾶγμα τῆς Π. Διαθήκης δὲν δύναται κατὰ τὸ αὐτὸ νὰ εἶναι τύπος καὶ προεξεκόνισις πλειόνων ὁμοῦ προσώπων ἢ πραγμάτων τῆς Κ. Διαθήκης, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι οὕτως ὁμογενὴ καὶ ὁμοειδὴ πρὸς ἄλληλα, ὥστε τὸ περὶ γένους καὶ εἶδους λεγόμενον κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν νὰ εἶναι ἐφορμόσιμον καὶ εἰς πάντα τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὸ αὐτὸ γένος καὶ εἶδος. Οὕτως ἐπὶ παραδείγμασι τύπος τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ τε Ἀδάμ ἢ ὁ ἄνθρωπος καθόλου, καὶ ὁ Μελχισεδέκ, καὶ ὁ Δαυὶδ, καὶ ἄλλοι· οἱ αὐτοὶ ὅμως οὗτοι δὲν εἶναι τύποι καὶ ἄλλων προσώπων τῆς Κ. Διαθήκης. Ἐπίσης τύπος τοῦ χριστιανικοῦ βαπτίσματος εἶναι καὶ ἡ σαρκικὴ περιτομὴ τοῦ παλαιοῦ νόμου καὶ ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα· ἀλλ' οὔτε ἡ περιτομὴ οὔτε ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα εἶναι τύπος καὶ ἄλλου τινὸς γεγονότος ἢ θεσμοῦ τῆς Κ. Διαθήκης, μὴ σχετιζομένου πρὸς τὸ βάπτισμα. Τοῦναντίον δὲ ὁ προφητικὸς λόγος περὶ τοῦ **παιδὸς τοῦ Θεοῦ** ὡς προωρισμένον εἰς φωτισμὸν καὶ σωτηρίαν καὶ τῶν Ἑθνικῶν, «τέθεικά σε εἰς φῶς Ἑθνῶν» (Ἠσ. 49, 6. πρβλ. κ. 11, 10. 42, 6. 60,

1 κ.ἐξ.), ἀναφερόμενος εἰς τὸν Χριστὸν (Ματ. 4, 16. Λου. 4, 32) ἀναφέρεται καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ὡς συνεχίζοντας τὸ ὑπ' ἐκείνου ἀρξάμενον ἔργον τοῦ κηρύγματος (Πρ. 13, 47).

Καθὼς ὅμως ἡ ἀμεσὸς ἐννοία, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐνότητά αὐτῆς, παρίσταται καὶ ποικίλη, ἐξεταζομένη κατὰ τὰ ἀντικείμενα πρὸς ἃ ἀναφέρεται, οὕτω καὶ ἡ τυπικὴ ἐννοία παρὰ πᾶσαν τὴν δηλωθεῖσαν ἐνότητα, ἔχει καὶ τὴν ποικιλίαν αὐτῆς κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ἀντικειμένων πρὸς ἃ ἀναφέρεται. Οὕτω δὲ διακρίνουσιν ἀνέκαθεν τρία εἶδη τυπικῆς ἐννοίας κατὰ τὴν εἰς τρία, τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον διαίρεσιν πάντων τῶν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀναγομένων τύπων τῆς Π. Διαθήκης. Καὶ τῆς μὲν πρώτης κατηγορίας τύποι εἰσὶν οἱ ἀναφερόμενοι ἀμέσως μὲν εἰς αὐτὸν τὸν Χριστὸν, εἰς τε τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς βίον, καὶ τὰ πάθη, καὶ τὸν θάνατον, καὶ τὴν τριήμερον ταφήν καὶ ἀνάστασιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδραν, ἐμμέσως δὲ εἰς τὸν πρόδρομον αὐτοῦ. Τοιοῦτος δὲ λ.χ. εἶναι Ἡλίας ὁ Θεοβίτης, προεικονίζων Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν (Ματ. 11, 14. 17, 11—13. Μαρ. 9, 13 πρὸς Ματ. 4, 5), ὁ ἄνθρωπος καθόλου τὸν κατ' ἐξοχὴν υἱὸν ἀνθρώπου (1 Κορ. 15, 27. Ἐβρ. 2, 6—10), ὁ πρῶτος Ἀδάμ προεικονίζων καθόλου τὸν Χριστὸν ὡς δεύτερον Ἀδάμ (Ρωμ. 5, 14. 1 Κορ. 15, 45), ὁ κατ' υἱοθεσίαν Ἰσραὴλ τὸν Χριστὸν ὡς κατ' ἐξοχὴν υἱὸν τοῦ Θεοῦ (Ματ. 2, 15), ὁ ἱερεὺς καὶ βασιλεὺς Μελχισεδέκ τὴν ἱερωσύνην καὶ βασιλείαν αὐτοῦ (Ἐβρ. 6, 20—7, 22), ὁ πασχάλιος ἀμνὸς προδιατυπῶν τὴν σφαγὴν αὐτοῦ καὶ θυσίαν (1 Κορ. 5, 7 1 Περ. 1, 19), ὁ Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τὴν ἐν τῷ τάφῳ τριήμερον διαμονὴν αὐτοῦ (Ματ. 12, 39—40 κ. τὰ παρὰλλ.), ὁ ὄφις, ὃν ὕψωσε Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὴν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ὕψωσιν αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν εἰς αὐτὸν μετὰ πίστεως προσερχομένων. (75) Ἐνταῦθα ἀνάγεται καὶ ὁ θρῆνος τῆς Ραχὴλ, ἱστορικῶς μὲν παριστωμένης παρὰ τῷ προφήτῃ (Ἰερειμ. 47 ἢ καθ' Ἐβρ. 40, 1) ὡς κλαιούσης ἐπὶ τοῖς εἰς αἰχμαλωσίαν ἀγομένοις ἀπογόνους αὐτῆς, τυπικῶς δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ (Ματ. 2, 18) ἐπὶ τοῖς ὕστερον ἀναιρεθεῖσιν ἐκ τῶν ἀπογόνων αὐ-

75) .Πρβλ. Ἱερὸν Θεοδώρητον (εἰς τὰ Ἀπορὰ τῆς Θείας Γραφῆς, ἐρῳτ. 38 εἰς τοὺς Ἀριθμοὺς)· «ὥστε γὰρ ὁ χαλκοῦς ὄφις Ἰνδαλμα μὲν τῶν ὄφρων ἦν, οὐκ εἶχε δὲ τῶν ὄφρων τὸν ἰόν, οὕτω καὶ ὁ μονογενὴς υἱὸς θῶμα μὲν εἶχεν

τῆς κατὰ τὴν διαταχθεῖσαν ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Μεγάλου βρεφοκτονίαν ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῇ. Ἡ τοιαύτη τυπικὴ ἔννοια χαρακτηρίζεται συνήθως ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων ὡς *ἀλληγορία*, ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν *ἀλληγορικὴ τυπικὴ ἔννοια*. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὰ παρόντα, τὰ γινόμενα ἐν τῷ παρόντι σταδίῳ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀνήκουσιν οἱ τύποι οἱ προεξικονίζοντες τὴν ἐλπίδος ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτυξιν τῆς Ἐκκλησίας, οἷος ὁ ἐκ πίστεως δικαιούμενος Ἀβραάμ, προδιατυπῶν τὴν ἐκ πίστεως δικαιοσύνην τῶν γνησίων ἀπογόνων τοῦ Ἀβραάμ, τῶν Χριστιανῶν (Ρωμ. 4, 1 κ.ἐξ. Γαλ. 3, 6, 16), ἡ σαρκικὴ περιτομὴ τῶν Ἰουδαίων προτυποῦσα τὴν ἀχειροποίητον περιτομὴν τῶν Χριστιανῶν, τὴν ἀπέκδυσιν τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς ἐν τῷ βαπτίσματι (Κολ. 2, 11—12), ἡ ἐξ Αἰγύπτου ἐξ οἴκου δουλείας ἐξοδος τῶν Ἑβραίων τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ νέου Ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου, ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, τὸ μάννα τὸ ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ἐκ τῆς πέτρας τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας ὑπὸ τὰ δύο εἶδη (1 Κορ. 10, 2 κ.ἐξ. Ἰωαν. 6, 31—33), ὁ ἀνὴρ, ὡς κεφαλὴ τῆς γυναικὸς, τὸν Χριστόν, ὡς κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας (Ἐφ. 5, 32) καὶ ἄλλα. Αἱ τοιαῦται τυπικαὶ ἔννοιαι χαρακτηρίζονται συνήθως ὡς *τροπολογικαὶ* ἢ *ἠθικαὶ*, καὶ διακρίνονται τῶν τύπων τῆς τρίτης κατηγορίας, τῶν ἰδίως οὕτω καλουμένων *ἀναγωγικῶν*, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ μέλλον, εἰς τὴν μέλλουσαν ἐν οὐρανοῖς τύχην τῆς Ἐκκλησίας. Τοιοῦτος τύπος εἶναι τὸ νομικὸν σάββατον, προεικονίζον τὸ αἰώνιον σάββατον, τὴν αἰώνιαν ἀνάπαυσιν, εἰς ἣν μέλλει νὰ εἰσέλθῃ ὁ ἀληθινὸς λαὸς τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν μετὰ τὰς δοκιμασίας καὶ θλίψεις τοῦ παρόντος βίου (Ἑβρ. 4, 1 κ.ἐξ.).

§ 28. Κῦρος καὶ ὄρια τῆς τυπικῆς ἔννοιας.

Γὴν τοιαύτην προτυπωτικὴν σημασίαν πολλῶν προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ διατάξεων τῆς Π. Διαθήκης διημεροσκήτησαν οὐκ

ἀνθρώπινον, κηλὶδα δὲ ἁμαρτημάτων οὐκ εἶχε· καὶ καθάπερ οἱ ὑπὸ τῶν ὀφρῶν δακνόμενοι, τὸν χαλκοῦν ἀποβλέποντες ὄφιν, σωτηρίας ἀπῆλθον, οὕτως οἱ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας πληττόμενοι, τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀντεδοῦσθαι πιστεύοντες, κρείττονας ἀποφαίνονται τοῦ θανάτου καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπολαύουσιν».

ὀλίγοι ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι, ἐξ ἐκείνων μὲν οἱ τοῦ παλαιοῦ νόμου πολέμοι, καὶ μάλιστα οἱ Μαρκιωνῖται καὶ οἱ Μανιχαῖοι, ἐκ τούτων δὲ οἱ ὀρθολογισταὶ καὶ οἱ ἄγαν ἐλευθεροφρόνως τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως πραγματευόμενοι. Ἄλλ' ἐν πρώτοις συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς προτυπωτικῆς σημασίας τῆς Π. Διαθήκης αὐτὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἐρμηνεύσαντων τυπικῶς οὐκ ὀλίγα τῶν τῆς Π. Διαθήκης (Ματ. 12, 38. Μαρ. 9, 13. Ἰωαν. 3, 14, 19, 36. 1 Κορ. 10, 1 κ.ἐξ. καὶ ἄλλ. καὶ δὴ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ). Ἐπειτα δὲ ἀνεγνώρισεν αὐτὴν ἀνέκαθεν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία σύμπασα, ἥ τε ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν διασημοτάτων αὐτῆς Πατέρων καὶ διδασκάλων, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Μοψουεστίας Θεοδώρου ἐξαίρουμένου, ὅστις, καίπερ ἄλλως δυσμενῶς ἔχων πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν Θεολόγων τῆς Ἀλεξανδρειανῆς σχολῆς, ὅμως τὴν τυπικὴν ἐκδοχὴν δὲν ἠρνεῖτο ὀλοσχερῶς. Ἡ τυπικὴ ἐκδοχὴ τῶν τῆς Π. Διαθήκης προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ διατάξεων εἶναι συνέπεια τῆς στενῆς σχέσεως, ἐν ἣ ἐύρίσκονται ἀμφότεραι αἱ Διαθήκαι τοῦ Θεοῦ, ἡ μὲν Παλαιὰ ὡς ἀτελεστέρα, προπαρασκευάζουσα τὴν Καινὴν, αὕτη δὲ ὡς τελεία, πληροῦσα ἐκείνην ἐν πᾶσιν (Ματ. 5, 17).

Ἡ ἄρνησις λοιπὸν πάσης προτυπωτικῆς σημασίας τῆς Π. Διαθήκης εἶναι ἄρνησις τῆς στενῆς ταύτης συναφείας τῶν δύο Διαθηκῶν, ὁρμωμένη εἴτε ἐκ τῆς παντελοῦς ἀρνήσεως παντὸς θείου χαρακτῆρος αὐτῶν, εἴτε ἐκ τοῦ παρὰ τοῖς Γνωστικοῖς ἐπικρατοῦντος χωρισμοῦ τῆς Π. Διαθήκης ἀπὸ τῆς Καινῆς, ὡς ἔργων δύο διαφόρων Θεῶν, εἴτε ἐκ φρονήματος Ἰουδαϊκοῦ, ἀποδιδόντος ταῖς προσκαίροις καὶ σαρκικαῖς διατάξεσι τοῦ παλαιοῦ νόμου αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον κύρος.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ τύπος δὲν εἶναι τι ἄλλο εἰμὴ προφητεία ἐν πράγμασιν, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ τυπικὴ ἔννοια κέκτηται κύρος ἀποδεικτικὸν ὅπως καὶ πᾶσα ἐν λόγοις προφητεία, ὅπως καὶ αὕτη ἡ ἄμεσος ἢ ἱστορικὴ ἔννοια, δύναται δὲ νὰ γρησιμεύσῃ πρὸς ἔκφρασιν, ὑποστήριξιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν ἀληθειῶν τῆς πίστεως εἴτε δογματικῶν, εἴτε ἠθικῶν, ὡς δείκνυσιν τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων (Ἰωαν. 6, 31 κ.ἐξ. Ρωμ. 4, 1 κ. ἐξ. 5, 14. 1 Κορ. 9, 10. 10, 1 κ. ἐξ. Γαλ. 4, 28 κ. ἄλλ.). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀποδεικνύουσα πρότασις ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι σαφὴς καὶ ὁμολογούμενη, ταύτας δὲ τὰς ιδιότητας ἔχει μᾶλλον ἡ ἄμεσος ἔννοια, ἢ ἐκ τοῦ γράμματος καὶ τῆς ἱστορίας ἀσφαλῶς ἐξαγομένη, ἔπεται ὅτι ἐν ταῖς ἀποδείξεσι τὰ πρωτεῖα ἔχει ἡ ἄμεσος ἔννοια, ἢ δὲ τυπικὴ δύναται νὰ προσάγῃται ὡς συμπληρωματικὴ ἐκείνης. Πλήν δὲ

τούτου ἡ τυπικὴ ἔννοια ὑπολείπεται τῆς ἀμέσου ἐννοίας καὶ κατὰ τοῦτο ὅτι, ἐνῶ ἕκαστον χωρίον συμπάσης τῆς 'Αγίας Γραφῆς ἔχει ἐξ ἀνάγκης καὶ μίαν ἀμεσον ἐννοίαν, ὡς συμβαίνει τοῦτο καὶ ἐν πάσῃ συγγραφῇ, τὰ ὅρια τῆς τυπικῆς ἐννοίας εἶναι λίαν στενά. Ἐν πρώτοις τύποι εὐρίσκονται ἐν μόνῃ τῇ Π. Διαθήκῃ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ Καινῇ. Αὕτη περιέχει μόνον τὰ ἀντίτυπα τῶν τύπων τῆς Π. Διαθήκης. Καὶ ἀπέδιδον μὲν οἱ Γνωστικοὶ τυπικὴν σημασίαν εἰς τὰς πράξεις, τοῖς λόγους καὶ τὰ πάθη τοῦ Κυρίου, ἐκλαμβάνοντες ταῦτα πάλιν ὡς τύπους ὑψηλοτέρων δῆθεν ἀληθειῶν καὶ μυστηρίων, τῶν ἰδίων δηλ. φαντασμαγοριῶν (Εἰρην. Κ. π. αἰρ. 3, 12 Τερτυλλ. Praescript. 38. Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 4, 22. Ἐπιφ. Αἰρ. 1, 369), ἀλλ' ἡ τοιαύτη, δοξασία, εὐεξήγητος παρὰ τοῖς μὴ εὐρίσκουσι τὴν πλήρη καὶ τελείαν ἀποκάλυψιν ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἀλλ' ἀναμένουσι τὸ τέλειον ἀλλαχόθεν, εἶναι ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν γνησίαν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἐκδοχὴν περὶ τῆς ἐν Χριστῷ γενομένης ἀποκαλύψεως ὡς τοῦ πληρώματος πάσης θείας ἀποκαλύψεως ('Εβρ. 1, 1 κ. ἐξ.), ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ ἀληθοῦς καὶ τελείου δὲν ἐπιτρέπει ὥστε αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀληθὲς καὶ τέλειον νὰ χρησιμεύῃ πάλιν ὡς τύπος καὶ εἰκὼν ἑτέρου τιῶς ἀληθεστεροῦ καὶ τελειοτέρου, χωρὶς νὰ μεταπέσῃ εἰς σχετικὴν τινα καὶ σκιώδη ἀλήθειαν καὶ τελειότητα. Ἐπειτα δὲ καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ δὲν εὐρίσκονται τύποι ἐν πᾶσιν αὐτῇς τοῖς μέρεσιν, ὡς ἀπεδέχοντο οἱ προμνημονευθέντες Κοκηῖανοὶ ἐν Ὀλλανδίᾳ καὶ Φιγουρισταὶ ἐν Γαλλίᾳ (πρβλ. §§ 15-17), ἀλλὰ μόνον ἐν τισὶ μέρεσιν αὐτῆς, μάλιστα μὲν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις, καὶ δὴ μόνον τοῖς κανονικοῖς, οὐχὶ δὲ καὶ τοῖς ἀναγινωσκομένοις, (76) ἔπειτα δὲ ἐν τοῖς προφητικοῖς, καὶ ἐκ τῶν διδακτικῶν ἐν τοῖς Ψαλμοῖς καὶ τῷ Ἰώβ.

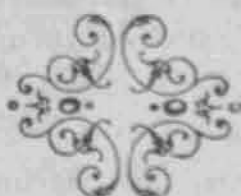
Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ στενῷ τούτῳ κύκλῳ τῶν ἱστορικῶν, προφητικῶν καὶ διδακτικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης ἕκαστον πρόσωπον ἢ πρᾶγμα ἢ θεσμός καὶ διάταξις δὲν ἔχει πρωτυπωτικὴν σημασίαν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα, ὅσα ἡ ἀμέσως ἔχουσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν ρητὴν ἐκδοχὴν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ τὴν ἐπίσημον γνώμην τῆς Ἐκκλησίας,

76) Κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἔχουσι κύρος αἱ παρὰ τισὶ τῶν Λατίνων (Κυπριανῷ, Epist. ad Pomp. 74, 9. ἱερῷ Αὐγουστίνῳ. De civit. D. XVIII 36 καὶ ἄλλοις) ἀπαντῶσαι τυπικαὶ ἐκδοχαὶ τῶν ἐν τῷ Ἰερει ἢ γ' βιβλίων τοῦ Ἑσδρα ἀποδιδόμενον τῷ Ζοροβάβελ γνώμων καὶ λόγων περὶ τῆς ἰσχύος τῆς γυναικὸς καὶ τῆς ἀληθείας (κεφ. 3-4).

ἡ ἐμμέσως ἐκ τῆς ἐκείνων ἐκδοδῆς κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἐπιδέχονται τυπικὴν ἐρμηνείαν. Ὅταν δηλ. γένος τι ὁλόκληρον προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ διατάξεων ἐκλαμβάνηται τυπικῶς, συνάγομεν λογικῶς ὅτι καὶ τὰ εἶδη τοῦ γένους ἐκείνου, καὶ τὰ ἄτομα τὰ ὑπὸ τὰ εἶδη ὑπαγόμενα ἔχουσι πρωτυπωτικὴν σημασίαν. Οὕτω τοῦ τελετουργικοῦ μέρους τῆς μωσαϊκῆς νομοθεσίας χαρακτηριζομένου ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ὡς σκιᾶς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ('Εβρ. 10, 1, Κολ. 2, 17), δυνάμεθα καὶ ἐν ἐκάστῳ τῶν μερῶν τοῦ τελετουργικοῦ νόμου, ἐν τε ταῖς θυσίαις καὶ τοῖς καθαρμοῖς καὶ ταῖς ἐορταῖς νὰ ζητήσωμεν τυπικὴν ἔννοίαν, καὶ οὐ μόνον ἐν ὅλοις μέρεσι τοῦ νόμου, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἐκάστου μέρους, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος: «αἱ θυσίαι οὐκ ἦσαν ἀρεσταὶ τῷ Θεῷ, οὐδὲ κατὰ γνώμην γενόμεναι, ἀλλὰ κατὰ συνχώρησιν. Καὶ γινομέναις ἐπέθηκε τύπον καὶ εἰκόνα τῆς μελλούσης οικονομίας τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κἂν μὴ δι' αὐτὰς εἰσὶ δεκταί, ἀλλὰ γοῦν διὰ τὴν εἰκόνα ὧν εὐπρόσδεκτοι. Καὶ τίθησι διὰ πάντων εἰκόνα Χριστοῦ καὶ σκιαγραφεῖ τὰ μέλλοντα: κἂν πρόβατον ἦν θυόμενον, εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος, κἂν βοῦς, εἰκὼν τοῦ Κυρίου, κἂν μόσχοι, κἂν δαμάλεις, κἂν ἄλλο τι τῶν προσφερομένων, κἂν περιστερὰ, κἂν τρυγῶν, πάντα εἰς τὸν Σωτῆρα τὴν ἀναφορὰν εἶχον» ('Ομιλ. 166). (77) Πᾶσα τοῦναντίον τυπικὴ ἐκδοχὴ, μὴ ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς μήτε ἀμέσως μήτε ἐμμέσως τὴν χρῆσιν καὶ ὑπόδειξιν τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τὴν ἐπίσημον γνώμην τῆς Ἐκκλησίας, μόνον δὲ ἀπαντῶσα παρὰ τινι ἐκκλησιαστικῷ Πατρὶ ἢ συγγραφῇ, ἢ ὑμνογράφῳ, δύναται μὲν νὰ θαυμάζηται ὡς προσφυῆς καὶ νὰ εἶναι ἄμα χρήσιμος πρὸς οἰκοδομὴν καὶ διδασκαλίαν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸν ἀκριβῆ ὅμως λόγον δὲν ἔχει κύρος ἀποδεικτικόν, ὅταν μάλιστα ἀντιβαίνει πρὸς τὴν προδηλωθεῖσαν ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῆς τυπικῆς ἐννοίας. Οὕτως ὁ ποιήσας τὸ γνωστὸν ἐκκλησιαστικὸν ᾠσμα «Ἐν τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσῃ τῆς ἀπειρογάγου νύμφης κτλ.» (πρβλ. καὶ τὸ «Σπλάγχχνων Ἰωνᾶν ἔμβιον») ἐκλαμβάνει τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν καὶ τὴν δι' αὐτῆς διάβασιν τοῦ Ἰσραὴλ ὡς προεξεικόνισιν τῆς διὰ τῆς Παρθένου ἀφθόρου γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, ἐν ᾧ ἐν αὐτῇ τῇ Κ. Διαθήκῃ (1 Κορ. 10, 2) ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα ἐκλαμβάνεται ὡς τύπος τοῦ βαπτίσματος, μεταξὺ δὲ τῶν δύο ἐννοιῶν, τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς ἐκ Παρθένου ἀφθόρου γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ οὐδεμία ὑπάρχει συνάφεια λογικὴ ὡς γένους καὶ εἶδους, ἢ εἶδους καὶ ἀτόμου. Τὸ αὐτὸ

77) Ἐπιθεὶ τὸν αὐτὸν καὶ εἰς τὴν 1 Κορ. ἐπιστολὴν κεφ. 5. σιχ. 6-7.

συμβαίνει καὶ ὅταν ἄλλοι τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐξόδον τοῦ Ἰσραὴλ ἐκλαμβάνωσιν ὡς τύπον τῆς ἐκ τοῦ σώματος ἐξόδου τῆς ψυχῆς, (Αἴγυπτος = σῶμα, Ἰσραὴλ = ψυχή, ἡ γῆ τῆς ἐπαγγελίας = οὐρανός, ἡ ἔρημος = ἡ μεταβατικὴ κατάστασις τῶν ψυχῶν). ἐνῶ κατὰ τὴν γραφικὴν ἐκδοχὴν ἡ ἐν Αἰγύπτῳ δουλεία εἶναι τύπος τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ Σατανᾶ. Συμβιβαστὰ μὲν καθ' ὅλου πρὸς τὴν γραφικὴν ἐκδοχὴν (Ἐφ. 5, 32. 2 Κορ. 11, 2), ἀλλ' οὐχ ἥτιον ἁσύστατα ἐν τοῖς καθ' ἑκάστα εἶναι ὅσα ὁ ἱερός Ἰππόλυτος τυπολογεῖ περὶ τῆς ἀθώας Σωσάννης, ὅτι αὕτη «προετυποῦτο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, Ἰωακείμ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς εἰς τὸν Χριστὸν ὁ δὲ παράδεισος ἡ κλῆσις τῶν ἁγίων, ὡς δένδρων καρποφόρων ἐν Ἐκκλησίᾳ πεφυτευμένων, Βαβυλὼν δὲ ὁ κόσμος, οἱ δὲ δύο πρεσβύτεροι εἰς τύπον δείκνυνται τῶν δύο λαῶν, τῶν ἐπιβουλευόντων τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς μὲν ὁ ἐκ περιτομῆς, καὶ εἰς ὁ ἐξ ἐθνῶν».

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΕΥΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

§ 29. Ὁρθὴ ἐρμηνευτικὴ ἀρχή.

Διεξελθόντες ἐν τῷ προλαβόντι μέρει τὰ περὶ τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν ἐννοιῶν τῶν ἐν ταῖς Θεαῖς Γραφαῖς ἀπαντωσῶν **κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως καὶ παρασιτάσεως αὐτῶν**, ἔχομεν ἐν τῷ μέρει τούτῳ νὰ ἐξετάσωμεν πῶς εὐρίσκονται καὶ καθορίζονται αἱ γραφικαὶ ἐννοιαί **κατὰ τὴν ὕλην ἢ οὐσίαν αὐτῶν**, πῶς δηλ. εὐρίσκεται καὶ καθορίζεται τὸ ἐκάστῳ γραφικῷ χωρίῳ ἰδιάζον νόημα. Καὶ ἐνταῦθα ἡ πρὸς τὰ συνήθη ἀνθρώπινα συγγράμματα διαφορά τῆς Ἀγίας Γραφῆς καθίστησιν ἀναγκαίως ἰδίαις τινὰς ἀρχὰς καὶ μεθόδους πρὸς εὑρεσιν καὶ καθορισμὸν τῶν ὅπωςδήποτε ἐν αὐτῇ ἐκπεφρασμένων νοημάτων, καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἀνεγνώρισαν οἱ πλείστοι τῶν ἀνέκαθεν περὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐνασχοληθέντων, καίτοι δὲν ἐστοχάσθησαν πάντες τοῦ ὀρθοῦ ὡς ἐδηλώθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἱερᾶς Ἐρμηνευτικῆς. Ἐπειδὴ αἱ Θεαὶ Γραφαί, ὡς μετέχουσιν τοῦ θεοῦ ἅμα καὶ ἀνθρωπίνου χαρακτῆρος, ἔχουσιν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν παρὰ τῷ θεανθρώπῳ Σωτῆρι ἔνωσιν τῶν δύο φύσεων, διὰ τοῦτο ἡ ἀναλογία αὕτη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία καὶ βάσις πρὸς εὑρεσιν καὶ διατύπωσιν τῆς ζητουμένης ὀρθῆς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς. Ὁν τρόπον δηλ. ἐν τῇ ἐνώσει τῶν δύο φύσεων παρὰ τῷ Κυρίῳ μετέχει μὲν τὸ ἐν θεανδρικὸν πρόσωπον τῶν ἐκατέρᾳ τῇ φύσει προσόντων ἰδιωμάτων, ἀλλ' οὔτε τὰ θεῖα ἰδιώματα ἀποβάλλουσι τὸν ἰδιάζοντα αὐτοῖς θεῖον χαρακτῆρα διὰ τὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου, οὔτε τὰ ἀνθρώπινα ἰδιώματα ἀποβάλλουσι τὸν ἰδιάζοντα αὐτοῖς ἀνθρώπινον χαρακτῆρα διὰ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν μετὰ τοῦ θεοῦ, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ἐν τῇ τῶν Γραφῶν ἐρμηνείᾳ ὀφείλει νὰ διατηρῆται ἀλώβητος ὁ θεῖος ἅμα καὶ ἀνθρώπινος αὐτῶν χαρακτήρ, καὶ μήτε διὰ τὸ θεῖον περιεχόμενον αὐτῶν, διὰ τὰς κατ' ἐμπνευσιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀ-

ποκαλυφθείσας ἐν αὐταῖς ἀληθείας τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος νὰ νομίζονται ὡς ἐξαφανισθέντα καὶ νὰ παραβλέπονται τὰ περὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν παράστασιν τῶν νοημάτων ἀνθρώπινα ἰδιώματα τῶν ἱερῶν συγγραφέων καθόλου τε καὶ ἐν τοῖς καθ' ἑκάστα μετὰ τῶν ἐνὶ ἑκάστῳ προσούσῳ λεκτικῶν ἀρειῶν ἢ ἐλλείψεων, μήτε διὰ τὰς τυχὸν ἐλλείψεις τῆς ἀνθρωπίνης παραστάσεως καὶ περιβολῆς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ νὰ νομίζεται ὡς παραβλαπτομένη ἢ οὐσία τοῦ θείου αὐτοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ τῆς ἑκατέρου οὐσίας καὶ ιδιότητος ἀλωβήτου λογιζομένης, νὰ ἐρευνᾶται μὲν τὸ ἀνθρώπινον ἀνθρωπίνως κατὰ τὰς συνήθεις τῆς Γραμματικῆς, τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Ρητορικῆς κανόνας, πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἐν ὁσπρακίνοις σκεύεσι κεκρυμμένου θείου θησαυροῦ, νὰ καθορίζεται δὲ τὸ θεῖον τοῦτο περιεχόμενον οὐχὶ μονομερῶς καὶ κατὰ τὸ ἑκάστοτε καὶ ἑκάστῳ ἐρμηνευτῇ δοκοῦν, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ μέρους συνωδὰ τῷ ὅλῳ τῆς Θείας Γραφῆς, τὸ δὲ ὅλον αὐτῆς συνωδὰ τῇ ἀπ' ἀρχῆς παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας, **ὡς μιᾶς οὔσης τῆς πηγῆς ἀμφοτέρων, τοῦ τε ἀγράφου θείου λόγου καὶ τοῦ γραπτοῦ.** Κατὰ ταύτην δὲ τὴν διαφορὰν, καὶ ἐκ λόγων μεθοδολογικῶν, ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τῆς ἀπλῆς διακρίσεως, οὐχὶ δὲ τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῆς διασπάσεως τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου τῶν Ἀγίων Γραφῶν, διαστέλλεται καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς εἰς δύο τμήματα, τὸ μὲν διαλαμβάνον περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων τῆς εὐρέσεως καὶ ἐξακριβώσεως τοῦ ἀληθοῦς νοήματος ἑκάστου χωρίου καὶ βιβλίου ὡς **φιλολογικοῦ** ἢ γραμματολογικοῦ προλόντος, **κατὰ τοὺς συνήθεις κανόνας τῆς κατὰ γράμμα καὶ ιστορικῆς ἐρμηνείας,** τὸ δὲ διαλαμβάνον περὶ τῆς ἐξακριβώσεως καὶ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ θείου περιεχομένου τῶν ἐπὶ μέρους χωρίων καὶ βιβλίων ὡς μνημείων καὶ πηγῶν τῆς Θείας ἀποκαλύψεως περὶ τῶν πιστευτέων κατὰ τῶν πρακτέων, **κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος,** τὸν διήκοντα διὰ συμπάσης τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ διὰ τῆς ἀπ' ἀρχῆς σταθερᾶς καὶ ὁμοφώνου παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ τὴν φιλολογικὴν ἢ γραμματολογικὴν, τὸ δεύτερον τὴν θεολογικὴν ἢ ἀρμονικὴν ἐρμηνείαν τῶν Θείων Γραφῶν.

ΤΜΗΜΑ Α'

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

§ 30. Τρόποι καὶ μέσα τῆς εὐρέσεως τῆς ἀμέσου ἐννοίας.

Ὅπως ἐν παντὶ φιλολογικῷ πονήματι, οὕτω καὶ ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀμέσου καὶ ἱστορικῆς ἐννοίας ἑκάστου χωρίου πρὸ παντὸς ἄλλου ἀπαιτεῖται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς ἡ σημασία τῶν λέξεων, τῶν πρὸς δήλωσιν τῆς προκειμένης ἐννοίας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοπονηθεισῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ λέξεις, πολλάκις ἐπιδεχόμεναι διαφόρους ἐκδοχάς, αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς δὲν ἀρκοῦσι πρὸς καθορισμὸν τῆς εἰς τὸ προκείμενον ἀρμοζούσης σημασίας, ἀλλὰ προσαιτοῦσι καὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας, αὕτη δέ, μὴ οὐσα πάντοτε σαφής, χρήζει πρὸς διευκρίνησιν ἄλλων γνώσεων, διὰ τοῦτο πρὸς εὐρεσιν καὶ καθορισμὸν τῆς ἀμέσου ἐννοίας ἀπαιτοῦνται ἀναγκαιῶς τρία τινά: 1) ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων· 2) ἡ παρεξέτασις τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας ἢ τῶν συμφραζομένων καὶ 3) ἡ πρόσληψις τῶν οἰωνδήποτε εἰσαγωγικῶν γνώσεων, εἴτε **γενικῶν**, ἱστορίας, γεωγραφίας, ἀρχαιολογίας, χρονολογίας, εἴτε **εἰδικῶν**, ἀμέσως ἀναγομένων εἰς τὸν τόπον, τὸν χρόνον, τὰς ἀφορμὰς, τὸν σκοπὸν καὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις τῆς συγγραφῆς τοῦ πρὸς ἐρμηνείαν προκειμένου βιβλίου.

§ 31. Ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων

Ὁρος ἀπαραίτητος πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σημαινομένου τῶν γραφικῶν λέξεων πρῶτιστα καὶ μάλιστα εἶναι ἡ γνώσις ἐκείνων τῶν γλωσσῶν καὶ ἰδιωμάτων, ἐν οἷς πρωτοτύπως ἐγράφησαν τὰ ἱερὰ βιβλία, τοῦτέστι τῆς **Ἑβραϊκῆς**, τῆς **Χαλδαϊκῆς** ἢ ἄλλως **Ἀραμαϊκῆς** ἢ **Συριακῆς**, καὶ τῆς **Ἑλληνικῆς**, καὶ δὴ ἐκείνων τῶν φάσεων τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, εἰς αἷς ἀναφέρονται τὰ ἱερὰ βιβλία. Χρησιμότητα ἔχει πολλὴν ἡ γνώσις καὶ ἄλλων τινῶν γλωσσῶν ἢ

ιδιωμάτων, ὅσα, εἴτε διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς συγγένειαν, εἴτε ἐκ περιστάσεων καὶ ἀφορμῶν ἱστορικῶν, ἔσχον οἵανδήποτε ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πρωτοτύπων ἐκείνων γλωσσῶν ἢ ιδιωμάτων εἴτε περὶ τὴν λέξιν εἴτε περὶ τὴν σύνταξιν. Οὕτω πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ Λεξικου καὶ τοῦ Γραμματικοῦ μέρους τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ τῆς Ἀραμαϊκῆς οὐκ ὀλίγον συντελεῖ ἡ ἐκ παραλλήλου ἐξέτασις τῶν συγγενῶν αὐταῖς σημιτικῶν γλωσσῶν, καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἀραβικῆς. Βεβαίως δὲν ἀπαιτεῖται τελεία ταύτης ἐκμάθησις, κατὰ τοὺς εἰδικῶς περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένους. Στοιχειώδης τις ὁμως γνῶσις αὐτῆς εἶναι ἀξιοσύντατος τῷ διατρέβοντι περὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, δι' ἣν παρέχει συνδρομὴν πρὸς ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ σημαινομένου λέξεων ἢ φράσεων, αἵτινες σπανιώτατα ἢ καὶ ἀπαξ μόνον ἀπαντῶσαι ἐν τῇ ἑβραϊκῇ (*τὰ ἀπαξ λεγόμενα*), εὐρίσκονται πολλάκις καθ' ἑαυτὰς τε καὶ ἐκ τῶν συμφραζομένων ἀκατάληπτοι, δύνανται δὲ νὰ καθορισθῶσιν ἀκριβῶς διὰ παραλληλισμοῦ πρὸς τὰ τυχόν ἐν ταῖς συγγενέσι γλώσσαις ὑπάρχοντα ἀντίστοιχα.

Ἀναλόγου ἐπικουρίας χρήζει καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἰδίωμα μάλιστα μὲν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν *Ἀναγινωσκομένων* τῆς Π. Διαθήκης βιβλίων, εἴτε ὅτι ἑλληνιστὶ ἀπ' ἀρχῆς ἐγγράφησαν, εἴτε ὅτι περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει. Τὸ *ἑλληνικὸν* τοῦτο ἰδίωμα τῶν Θείων Γραφῶν βεβαίως δὲν ἀνάγεται εἰς μίαν τινὰ τῶν γνωστῶν ἡμῖν *διαλέκτων* τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ὅχι μόνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν λεγομένην *Ἀττικὴν* ἢ *Ἀττικὴν διάλεκτον*, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ οὐδὲ ὑπ' ἐκείνην τὴν μορφήν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣτις ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς *Κοινῆς* ἐν τοῖς μετὰ Ἀλέξανδρον τὸν Μέγαν χρόνοις ἦτο ἐν κοινῇ χρήσει παρὰ τοῖς *λογοῖς*, τοῖς συγγράφουσιν ἐκ μελέτης τῶν πρὶν Ἀττικῶν. Μᾶλλον κλίνει πρὸς τὴν κοινὴν τὴν *δημώδη*, καὶ ἀκριβέστερον πρὸς τὴν λεγομένην Ἀλεξανδρινήν ἢ Ἑλληνιστικὴν, οἷα ἐλαλεῖτο ἢ καὶ ἐγράφετο ἐν ταῖς ἐξελληνισθείσαις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς χώραις ὑπὸ λαῶν μιγάνων, ἐπηρεαζομένη, ὡς εἰκός, ἐκάστοτε καὶ ἐκασταχοῦ ἀναλόγως, καὶ παρὰ μὲν τοῖς ὁποσδήποτε πεπαιδευμένοις μᾶλλον κλίνουσα πρὸς τὸ καθαρεῦον ἀπὸ ξένων καὶ ἑτερογενῶν στοιχείων, παρὰ δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ ἀνεπαισθήτως ὑφισταμένη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ τε στενωτέρου οἰκιστοῦ καὶ τοῦ εὐρυτέρου κοινωνικοῦ. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο πάντως ὀφείλεται ἢ ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς Καινῆς Διαθήκης παρουσία ἔστω καὶ ὀλίγων τινῶν

λέξεων λατινικῶν (78) ἢ *λατινισμῶν*, τ.ἔ. χρήσεως ἑλληνικῶν λέξεων ἢ φράσεων μετὰ σημασίας ἀντιστοίχων λατινικῶν λέξεων καὶ φράσεων. Οὕτω σπεῖρα = κοόρτις, cohors ἢ manipulus (Ματ. 27, 27. Ἰωαν. 18, 3. 12. Πρ. 10, 1 κ. ἄλλ.) *σεβαστός* = Augustus, δηλ. Αὐτοκράτωρ (Πρ. 25, 21. 25. 27, 1), *στρατηγοὶ* = praetores (duumviri αὐτ. 16, 20), *ραβδοῦχοι* = lictores (αὐτ. 16, 35. 38), *ἔχε με παρητημένον* = habeas me excusatum (Λοκ. 14, 18), *ἐργασίαν δίδοναι* = operam dare (αὐτόθι 12, 58), *τὸ ἱκανὸν ποιεῖν* = satis facere alicui (Μαρ. 15, 15), *τὸ ἱκανὸν λαμβάνειν* = satis accipere (Πραξ. 17, 9) καὶ τινὰ ἄλλα τοιαῦτα. Κιῖτοι δὲν ἀποκλείεται ἡ ὑπόνοια ὅτι ἐνταῦθα τῶν ρήσεων τούτων ἠδύναντο νὰ σχηματισθῶσι καὶ νὰ ἦσαν ἐν χρήσει καὶ πρότερον ἐν αὐτῇ τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἀνεξαρτήτως τινὸς ἐπιδράσεως τῆς Λατινικῆς. Τούναντίον δὲ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀραμαϊκῆς ἐπὶ τοῦ ἐν ἐν λόγῳ ἑλληνικοῦ ιδιώματος τῆς Ἀγίας Γραφῆς μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ παρουσία πλείστων ἑβραϊκῶν λέξεων καὶ ἑβραϊσμῶν ἢ ἀραμαϊσμῶν, ἐὰν μὴ καὶ ῥαββινισμῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ καθόλου ἑβραϊκὸς ἢ ἀραμαϊκὸς χρωματισμὸς τοῦ λόγου, ὁ παρατηρούμενος ἐν πολλοῖς τῶν ἑλληνιστῶν γεγραμμένων βιβλίων, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐπὶ τοῖς ἑλληνοπρεπέστερον γεγραμμένοις, οἷα ἔλως ἢ ἐν μέρει φαίνονται προέχοντα κατὰ τοῦτο μάλιστα μὲν ἡ *πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή*, ἔπειτα δὲ ἡ *Σοφία Σολομώντος*, καὶ ἰδίᾳ τὸ δεύτερον μέρος τῶν Πράξεων, ὑπὸ τινὰ δὲ ἔποψιν καὶ τὰ τοῦ Ἰωάννου. Συνέβη δὲ τοῦτο πρότις καὶ μάλιστα διότι οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, ὡς Ἑβραῖοι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἀνατροφὴν, καὶ οἱ πλείστοι μαθόντες τὸ ἑλληνιστὶ διαλέγεσθαι καὶ γράφειν ὅχι ἐκ παιδῶν καὶ ἐκ συστηματικῆς παιδεύσεως καὶ σπουδῆς τῶν δοκίμων ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς ὁμιλίας καὶ τῆς ἀναγνώσεως καὶ μελέτης τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁρμηνευτῶν, ἑβραϊζούσης καὶ ταύτης καὶ ἀνάγκης, παρὰ πᾶσαν τὴν θέλησιν τῶν μεταφραστῶν νὰ ἀποδώσωσι τὰ ἑβραϊκὰ ἑλληνοπρεπέστερον, δὲν ἠδύναντο, ὡς εἰκός, νὰ ἀπαλλαγῶσιν εὐχερῶς τῆς ἐπιδράσεως τῆς τε μητρικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἄλλης αὐτῶν ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως, ἀλλ' ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ διανοῶνται κατὰ τὸ πλείστον ὡς Ἑβραῖοι, κατὰ τὸν ἰδιαίτον ἐκείνοις τρόπον τῆς νοήσεως, τρόπον

78) Ἀσάριον, δηνάριον, κοδραντής, κήνσος, κεντυρίων, κουστωδία, κολωνία, λεγιών, λέντιον, λιβερτίνος, σικάριος, σιμικίνδιον, σπεκουνλάτωρ, σουδάριον, φαυλώνης (paupula) φραγγέλιον καὶ εἴτινα ἄλλα τοιαῦτα.

νῦν μὲν ὅλως ἀπλοῦν καὶ ἀφελῆ, νῦν δὲ ζωηρόν καὶ εἰκονικόν, καὶ ποτε δὲ καὶ ἥτιον λογικῶς διηρθρωμένων (Λουκ. 13, 9. 22, 42). Οὕτω διανοούμενοι ἐξέφραζον, ὡς εἰκός, τὰ ἴδια νοήματα οἶονεὶ μεταφράζοντες αὐτὰ ἀπὸ τῆς πατρίου γλώσσης εἰς τὴν ἑλληνικὴν, καὶ ὅπερ οὐχ ἥτιον σπουδαῖον, εἰς λέξεις ἢ φράσεις ἑλληνικὰς ἀπέδιδον πολλάκις σημασίας εἴτε ὅλως νέας, κατὰ τὴν φύσιν τῶν νέων νοημάτων, εἴτε ὅπωςδήποτε ἤδη καθιερωθείσας διὰ τῆς χρήσεως τῶν Ο'. (79) Ἐκ τούτου δὲ ἡ ἀνάγκη καὶ χρησιμότης τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς συγγενοῦς ἀραμαϊκῆς γλώσσης εἴτε πρὸς ἐξουκείωσιν μετὰ τοῦ καθόλου ἑβραϊζόντος τρόπου τε τοῦ διανοεῖσθαι καὶ ὕφους καὶ χρωματισμοῦ τοῦ λόγου τῶν ἱερῶν βιβλίων, εἴτε πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν καὶ σύμμετρον ἀπόδοσιν τῶν πολλῶν ἑβραϊσμῶν τε καὶ ἑβραϊκῶν λέξεων. (80)

Τὸ δ' αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περισωθέντων ἡμῖν λόγων τοῦ Κυρίου, οἵτινες ἐν τῇ τότε λαλουμένῃ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ ἐξενεχθέντες ὑπ' αὐτοῦ, περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἐν μεταφράσει. Βεβαίως δύνανται καλὰ μεταφράσεις κατὰ πολὺν νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἀγνοίαν τῶν πρωτοτύπων γλωσσῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς. Ἀλλὰ πρὸς αὐτοτελή καὶ ἐπιστημονικὴν ἐνασχόλησιν περὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν εἶναι ἀνεπαρκεῖς καὶ αἱ κάλλιστα τῶν μεταφράσεων. Ὁ τῶν πρωτοτύπων γλωσσῶν ἀδαὴς ἐξ ἀνάγκης ἀκολουθεῖ τῷ μεταφραστῇ, ἀκολουθῶν δὲ αὐτῷ ἐννοεῖ τὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατὰ τὴν προκειμένην αὐτῷ μετάφρασιν, μὴ ὦν εἰς θέσιν νὰ κρίνῃ καὶ ἐξ οἰκείων, ἂν ὀρθῶς κατέλαβεν ὁ μεταφραστὴς τὸν νοῦν τοῦ συγγραφέως, καὶ ἂν δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ἄλλη τις ἐκδοχὴ καὶ ἀπόδοσις τοῦ χωρίου, μᾶλλον ἂν

79) Περί τοῦ ἑλληνικοῦ λεκτικοῦ ἰδιώματος τῶν Θείων Γραφῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ ἐκδοθεισῶν πολυαριθμῶν μελετῶν καὶ συγγραφῶν ἐπιθ. F. Vigouroux — Dictionnaire de la Bible. Τομ. Γ' Μερ. Α' σελ. 312—331. προβλ. τοῦ συγγραφέως «τὰ Φιλολογικὰ ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης» δημοσιευθέντα ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τοῦ ἔτους 1894 (τομ. ζ'), τὴν τοῦ Ν. Ι. Λούβαρι μετάφρασιν τῆς Lud. Radermacher Γραμματικῆς τῆς Κ. Διαθήκης (ἐν τῷ Γρηγορίῳ Παλαμᾷ Τευχ. 59 κ. ἐξ.), καὶ τοῦ Α. Robertson A Grammar of the Greek New Testament in the light of historical Research (3 ἔκδοσ. 1919).

80) Περί τῶν διαφορῶν τοῦτων ἑβραϊκῶν λέξεων καὶ ἑβραϊσμῶν ἐπιθ. τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω, καὶ δὴ ἐν κεφ. Β'.

ταποκρινομένη πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως, ἐκτὸς ἐὰν ὑποτεθῇ τὸ ἥκιστα εὐπαράδεκτον, ὅτι καὶ ἡ προκειμένη μετάφρασις ἐγένετο καθ' ὁμοίαν χειραγωγίαν τοῦ θείου πνεύματος, καθ' ἣν καὶ ἡ πρώτη συγγραφή καὶ σύνταξις. Τὰ μειονεκτήματα τῆς ἀγνοίας τῶν πρωτοτύπων γλωσσῶν καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς γνώσεως αὐτῶν μαρτυρεῖ μὲν ἡ ἱστορία τῆς ἐξηγήσεως τῶν Θείων Γραφῶν, ἀνωμολόγησαν δὲ ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς καὶ οἱ διασημότετοι τῶν ὀρχαίων ἐρμηνευτῶν, Ἕλληνες τε καὶ Λατῖνοι, ὀλίγοι μὲν τινες ὄντες εἰδήμονες πρὸς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τῆς ἑβραϊκῆς, καὶ διακριθέντες ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Π. Διαθήκης ὑπὲρ τοὺς ἐρμηνεύοντας τὸ ἱερὸν κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν προχείρων αὐτοῖς ἢ καθιερωμένων μεταφράσεων, οἱ δὲ συνιστῶντες ἢ χρησιμοποιοῦντες αὐτοὶ τὰς ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου γενομένας μελέτας τῶν ἄλλων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ ἀνάγκη αὕτη ἀπέβη τοῖς ὕστερον καὶ ἐπὶ πολὺ ἥτιον ἐπαισθητὴ· πλὴν δὲν ἐλειψαν οἱ συναισθανθέντες αὐτὴν οὐδὲ κατ' αὐτοὺς τοὺς μέσους χρόνους, καὶ πρὸ αὐτῆς ἔτι τῆς ἐν τῇ Δύσει ἀναγεννήσεως τῶν Γραμματικῶν, ἐπ' αὐτῆς δὲ καὶ ὕστερον ἀνεγνωρίσθη καὶ ἀναγνωρίζεται ἤδη κοινῶς, ὅτι ἡ γνώσις τῶν πρωτοτύπων γλωσσῶν τῶν Θείων Γραφῶν εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ἐφόδιον τῆς ὀρθῆς αὐτῶν ἐρμηνείας. Καίτοι εἶναι βέβαιον καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ ἀπλὴ γνώσις τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς δὲν ἀρκεῖ νὰ καταστήσῃ τινὰ δόκιμον ἐρμηνευτὴν, ἐὰν μὴ συνοδεύηται τοῦτο μὲν ὑπὸ τινος φυσικῆς ἢ ἐπικτήτου δεξιότητος περὶ τὴν ἀντίληψιν καὶ τινος ἐγκυκλίου τε καὶ θεολογικῆς παιδείσεως, τοῦτο δὲ καὶ ὑπὸ εὐσεβόφρονος διαθέσεως, δι' ἧς ὡς διὰ τινος πνευματικῆς ἐνοπιρίσεως, ὥσπερ διὰ συγγενοῦς τὸ συγγενές, αἱ εὐσεβεῖς διαθέσεις καὶ τὰ εὐσεβῆ φρονήματα τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατανοοῦνται πολλάκις εὐχερέστερον καὶ ἀσφαλέστερον ἢ διὰ πάσης τῆς λεπτολόγου, πολυμαθοῦς καὶ ὀξείας κριτικῆς, φιλολογικῆς καὶ λογικῆς ἐρεῦνης καὶ ἀναλύσεως τῶν τε λέξεων καὶ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας. (81)

81) Ἐπιθ. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Ἑρμηνείας εἰς τὸν Ἡσαΐαν προοίμιον (§ 6) «Ἡ τῶν ὀνείρων φύσις ἀσαφής καὶ πλαγία καὶ οὐ μικρὰς δεσχένη τῆς ἐκ τοῦ νοῦ ἐντρεχείας» καὶ πολλὴ συγγένεια πρὸς τὰ ἐκ τῶν ὀνείρων αἰνίγματα τοῖς κατὰ ἐπίκρουφιν ἐν τῇ Γραφῇ δηλουμένοις. Ὅθεν καὶ Ἰωσήφ καὶ Δανιὴλ τῷ προφητικῷ χαρίσματι τὰ ὀνείρατα διεγίνωσκον, ἐπειδὴ οὐκ

§ 32, Ἐξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν
ἐβραϊκῶν λέξεων.

Ἡ ἔξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν γραφικῶν λέξεων καθόλου κατορθοῦται ἁμέσως ἢ ἑμμέσως, ἁμέσως μὲν, ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων πηγῶν, ἐξ αὐτῶν τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἑμμέσως δὲ ἐκ τῶν ἀπ' ἐκείνων ἀπηρτισμένων βοηθημάτων. Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα τῶν μέσων εἶναι διπλᾶ κατὰ τὸ διπλοῦν τῶν πρωτοτύπων γλωσσῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τὰ μὲν ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἑβραϊστὶ ἢ καὶ ἀραμαϊστὶ, τὰ δὲ εἰς τὰ ἑλληνιστὶ γεγραμμένα ἢ ἑλληνιστὶ μόνον περιωθέντα βιβλία τῆς ἱερᾶς συλλογῆς. Εἰς τὰ πρῶτα, τὰ ἑβραϊστὶ ἢ ἀραμαϊστὶ γεγραμμένα, ὡς ἅμεσοι πηγαί χρησιμεύουσι πρὸ παντὸς ἄλλου αὐτὰ ταῦτα τὰ βιβλία, καὶ δὴ πρῶτον μὲν τὰ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἀπορρέοντα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλλων συγγραφέων. Βοηθήματα χρησιμώτατα πρὸς εὗρεσιν τῶν ζητουμένων λέξεων καὶ παραλληλισμὸν αὐτῶν εἶναι αἱ οὕτω καλούμεναι **Συμφωνίαι** ἢ Concordantiae τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης, αἱ κατ' ἀλφαβητικὴν ἀκολουθίαν ἀναγράφουσαι τὰς λέξεις τοῦ ἱεροῦ κειμένου ὅλου μετὰ παραπομπῶν εἰς τὰ περιέχοντα αὐτὰς βιβλία, καθ' ἣν ἔχουσι ταῦτα ἀκολουθίαν ἐν τῇ ἱερᾷ Συλλογῇ. Τοιαῦται συμφωνίαι λεγόμεναι **λεξιλογικαὶ** (Concordantiae verbales), πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τῶν **πραγματικῶν** Συμφωνιῶν (Concordantiae reales), κατηρτίσθησαν ἱκαναὶ ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος ὑπὸ τε Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν ἐβραϊστῶν.⁽⁸²⁾

αὐτάρκη τὰ τῶν ἐννοιῶν πρὸς τὴν θήραν τῆς ἀληθείας. Πρὸς δὲ τοῦτο χρειαί τῆς ἐν τῷ βίῳ καθαρότητος, ὥστε καὶ πρὸς τὴν τῆς ἡθικῆς ἀρετῆς ἐκτιθέμεν τὸ ἐν ταῖς Γραφαῖς κεκαλυμμένον διαγνωσθῆναι. Χρειαί δὲ πρὸς τὴν καθαρότητα τοῦ βίου καὶ τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς διατριβῆς, ἵνα τὸ σινοπρεπὲς καὶ μυστικὸν τῶν θείων λόγιων ἐκ τῆς συνεχοῦς μελέτης ἐντυπωθῇ ἐν ψυχῇ.»

82) Ὡς πρώτη ἐβραϊκὴ **Συμφωνία** ἀναφέρεται ἡ περὶ τὰ 1438 συντοχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ραββὶ Ἰσαάκ Νάθαν καὶ τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα ἐν Ἑντιῇ τῷ 1523. Πληρεστέρα ἦτο ἢ ὑπὸ Ἰωαν. Βουξτορφίου ἀπαρτισθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ συμπληρωθεῖσα καὶ ἐν Βασιλείᾳ ἐκδοθεῖσα τῷ 1632. Ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ ἀκριβεστέρων εἶναι αἱ τοῦ Ἰουλ. Φέρστ τῷ 1840 τὸ πρῶτον, ἀπὸ δὲ τοῦ 1884 καὶ ἐν ἐπεξεργασίᾳ τοῦ Mandelkern Concordantiae Ibraicum V. T.

Μετὰ τὰ ἱερὰ βιβλία οὐ μικροῦ λόγου ἄξιαί πηγαί εἶναι καὶ πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι μεταφράσεις τε καὶ παραφράσεις τῆς Π. Διαθήκης, αἱ ἁμέσως ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου γενόμεναι. Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ αὐτῶν ἔχει ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν, ἀρχαιοτάτη καὶ σπουδαιοτάτη πασῶν. Οὐχ' ἥτιον χρήσιμα καὶ ἄλλως καὶ πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν εἶναι καὶ ὅσα περιεσώθησαν ἡμῖν ἀποσπάσματα τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἑλληνικῶν μεταφράσεων, τῶν γενομένων κατὰ τὸν δευτέρον αἰῶνα μετὰ Χριστόν ὑπὸ τοῦ Ἀκύλα, τοῦ Συμμάχου καὶ τοῦ Θεοδοτίωνος, ὡς καὶ τριῶν ἄλλων ἥτιτος λόγου ἄξιων, γνωστῶν ἀπὸ τοῦ Ὡριγένους ὑπὸ τὰ ὀνόματα **πέμπτης, ἑκτῆς καὶ ἑβδόμης**. Εἰς ταύτας δύναται νὰ προστεθῇ ἡ **ἀρχαιοτέρα μετάφρασις τοῦ Ἰερμερίου**, καὶ ἡ νεωτέρα **ἐνετικὴ** λεγομένη, ἡ ποῦ μὲν ἀπικρίζουσα, ποῦ δὲ δωρίζουσα μετάφρασις ἱκανῶν βιβλίων τῆς ἱερᾶς Συλλογῆς.

Ἐκ τῶν ἄλλων μεταφράσεων ὡς ἀρχαῖαι καὶ ἁμέσως ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ γενόμεναι πολλὴν ἔχουσι σπουδαιότητα ἡ **Σαμαρειτικὴ μετάφρασις τῆς Πεντατεύχου** (πιθανῶς γενομένη περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ) καὶ μάλιστα ἡ **Συριακὴ**, ἡ οὕτω καλουμένη **Πεσχίτα** ἢ **Peshito** ἢ **Peshitto** (ἐκ τοῦ δευτέρου αἰῶνος μετὰ Χριστόν). Χρήσιμοι ἐπίσης πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν εἶναι καὶ αἱ **ἀρχαῖαι Χαλδαῖκαὶ ἢ ἀραμαῖκαὶ παραφράσεις** τῆς Π. Διαθήκης, αἱ οὕτω καλούμεναι **Ταργουμίμ** ἢ **Ταργούμια**, χαρακτηριζόμενα μὲν ὡς παραφράσεις, οὐσαὶ δὲ μᾶλλον μεταφράσεις, αἱ τοῦ Ὁγκέλου εἰς τὴν Πεντάτευχον, καὶ τοῦ Ἰωνάθαν (Ben-Uziel) εἰς τοὺς **προφήτας**, τοὺς τε **προτέρους** λεγομένους καὶ τοὺς **ὕστερους**, ἀμφότερα σύγχρονα, γενόμενα περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου ἢ διαρκούντος τοῦ δευτέρου αἰῶνος μετὰ Χριστόν.⁽⁸³⁾ Ἡτιτος λόγον καὶ χρησιμότητος εἶναι τὰ μεταγενέστερα Ταργούμια, αἱ πράγματι παραφράσεις, ὡς καὶ τὸ Ταλμουδ καὶ τὰ ἐξηγητικὰ ὑπομνήματα τῶν Ραββίνων

isaeorum, hebraicae autem chaldaicae etc. Πλείονα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ βιβλιογραφίας τῶν Ἑβραϊκῶν Συμφωνιῶν ἐπιθεῖ ἐν τῷ Ἀγιογραφικῷ Λεξικῷ τοῦ F. Vigouroux ἐν ἀρθρῷ Concordances (τομ. Δ., μέρος Α', σελ. 899—931 ἐκδ. 1912).

83) Περὶ τῶν διαφόρων ἀρχαίων μεταφράσεων τε καὶ παραφράσεων ἐπιθεῖ Vigouroux τὰ σχετικὰ περὶ τῶν μεταφράσεων τῆς Γραφῆς ἀρθρα αὐτοῦ, καὶ δὴ Septante, Versions Syriaques, Targumes, Vulgate, Graecus Venetus, Origenes.

τοῦ Μεσαίωνα, τὰ λεγόμενα Midrashim (πρβλ. § 6).

Καί ἡ μετάφρασις δὲ τοῦ Ἱερωνίμου, ἡ **Βουλγάτα** λεγομένη, εἰς ὅσα ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου, ἔχει οὐκ ὀλίγη χρησιμότητα εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων, καί περ οὐσα πολὺ νεώτερα τῆς Περσίτας καὶ τῶν πρώτων Ταργουμίων.(84)

Ὅχι μὲν ὥς ἄμεσοι κηγαί, ἀλλ' οὐχ' ἥτιον σπουδαῖα βοηθήματα εἶναι αἱ Γραμματικαὶ καὶ τὰ Λεξικά τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς χαλδαϊκῆς γλώσσης, ὅσα ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος ἤρξαντο συντάσσόμενα πρῶτον μὲν ἀτελέστερον καὶ στοιχειωδέστερον ὑπὸ Ἰουδαίων, ἔπειτα δὲ ὁλονὲν πληρέστερον καὶ τελειότερον ὑπὸ τε Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν, τὰ μὲν ἀρχαιότερα ἑβραϊστὶ καὶ λατινιστί, τὰ δὲ νεώτερα ὥς τὰ πολλὰ ἐν ταῖς νεωτέραις γλώσσαις(85), καὶ ἐν αὐτῇ ἐν τῇ ρωσικῇ(86) καὶ ἑλληνικῇ(87) πρωτοτύπως ἢ κατὰ μεταφράσιν.

§ 33. Ἐξακρίβωσις τοῦ σημαινομένου τῶν ἑλληνικῶν λέξεων.

Εἰς τὰ ἑλληνιστὶ γεγραμμένα ἢ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει περισσώδεντα βιβλία τῆς Γραφῆς πηγὰς ἔχομεν ὡσαύτως αὐτὰ ταῦτα τὰ ἱερὰ βιβλία, καὶ δὴ πρῶτον τὰ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, καὶ ἔπειτα τὰ ἀπὸ τῶν ἄλλων συγγραφέων. Οὐχ' ἥτιον χρήσιμος εἶναι καὶ ἡ μετάφρασις τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν, δι' ἣν ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς ἔσχεν ἐπί-

84) Cum grano salis πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται αἱ προβαλλόμεναι ἐκ' οὗτοῦ interpretationes hebraeorum nominum.

85) Περὶ τῆς ἱστορίας καὶ βιβλιογραφίας τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ Χαλδαϊκῆς Γραμματικῆς ἐπιθι Vigouroux Τομ. Γ' Μέρ. Α' σελ. 507—512, τῆς δὲ Λεξικογραφίας τοῦ αὐτοῦ Τομ. Β' Μέρ. Β' σελ. 1411—1419. Εἰς ταῦτα δύναται νὰ προστεθῇ L. H. Karff Hebraisches Vocabularium in alphabetischer Ordnung (1881) καὶ Jas. Prill Einführung in die hebraische Sprache (ἐκδ. 1912).

86) Γραμματικαὶ πλὴν τοῦ K. Kossovitz, τοῦ R. Klatzko, τοῦ O. Steinberg καὶ ἡ τοῦ J. Troitzki (Πετρούπολ. 1910), Λεξικά δὲ τοῦ αὐτοῦ Steinberg καὶ τοῦ P. K. Kokovtsov.

87) Λεξικὸν ἔχομεν τὸ I. Λόουνδς Ἑβραιο-νεοελληνικόν (Μελίτη 1842), καὶ Γραμματικὰς πλὴν τῶν τοῦ Θεοκλ. Βίμπου καὶ τοῦ Παυλίδου, τοῦ N. Παπαγιαννοπούλου (Ἑβραϊκὴ Γραμματικὴ 1912).

δρασιν ἐπὶ τῆς γλώσσης τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης(§31). Καὶ ἐνταῦθα πρὸς τε εὗρεσιν τῶν ζητούμενων λέξεων καὶ πρὸς παραλληλισμὸν αὐτῶν πολλὴν ἔχουσι χρησιμότητα αἱ **λεξιλογικαὶ Συμφωνίαι** ἡ Ταμεῖα πρώτιστα μὲν τῆς K. Διαθήκης(88), ἔπειτα δὲ καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἑλληνιστὶ γεγραμμένων ἢ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει περισσώδεντων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, τῶν **Ἀναγινωσκομένων**.(89)

Μετὰ τὰ ἱερὰ βιβλία χρησιμότητα πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν ἔχουσιν καὶ αὐτοὶ μὲν οἱ ἐπ' ἐσχάτων ἀνευρεθέντες καὶ δημοσιευθέντες ἀρχαῖοι πάπυροι παντοίας ὕλης, ἐπιγραμμάτων, συμβολαίων καὶ ὁμοίων, μάλιστα δὲ αἱ συγγραφαὶ τῶν τε θύραθεν καὶ τῶν Ἐκκλησια-

88) Ὡς πρῶτος μὲν συντάξας Ἑλληνικὰς Συμφωνίας εἰς ὅλην τὴν Γραφὴν φέρεται ὁ μοναχὸς Εὐθάλιος ὁ Ρόδιος (περὶ τὰ 1300), πρῶται δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς K. Διαθήκης Συμφωνίαι εἶναι αἱ τοῦ Βετυλήϊου (Betulejus—Siste Birken), ἐκδοθεῖσαι ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1540. Ταύτην τὴν ἐκδοσιν διέδεχθη μετὰ πενηκοναετίαν ἡ τοῦ Ἑρῶκου Στεφάνου (τὸ πρῶτον ἐν Παρίσι. 1594, ἔπειτα ἐν Γενεύῃ τῷ 1609 καὶ πάλιν ἐν Παρισίοις τῷ 1624), τῷ δὲ 1638 ἡ τοῦ Ἑρᾶσμου Schmid ὡς Ταμεῖον N. J. Graeci). Συνέχεια μὲν ταύτης ἀλλὰ πολλαχῶς ἐπηξημένη εἶναι ἡ τοῦ C. R. Bruder δίτομος, τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα τῷ 1842 καὶ ἔπειτα πολλάκις. Ἐπιτομὴ τῆς τοῦ Bruder εἶναι ἡ τοῦ Schmoller, ἀριθμοῦσα καὶ αὐτὴ ἱκανὰς ἐκδόσεις. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἀγγλιστὶ συντεταγμέναι Συμφωνίαι ὑπὸ G. V. Wigram (ἐν Λονδίνῳ τῷ 1839 καὶ ἔπειτα 1844), ὑπὸ Ἀμερικανῶν τῷ 1870, καὶ τῷ 1897 ὑπὸ W. F. Moulton καὶ A. S. Geden, Concordance to the Greek (New) Testament according to the texts of Westcott and Hort, Tischendorf etc. (Edinb.).

89) Αἱ πρῶται Συμφωνίαι τῆς Μεταφράσεως τῶν Ο' ἐξεδόθησαν ἐν Φραγκόφῳ τῷ 1607 ὑπὸ τοῦ Kircher. Πλὴν καὶ τούτων πρῶτος συντάκτης ὑπῆρξεν ὁ Εὐθάλιος, ὡς προσημειώθη. Τῆς ἐκδόσεως τοῦ Kirchner πολλῶν πληρεστέρα εἶναι ἡ δίτομος τοῦ Τρομίου, γενομένη τῷ 1718 ἐν Ἀμστελδάμῳ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Trommii Concordantiae graecae versionis, vulgo dictae LXX interpretum etc. Παρὰ ταύτην ὑπάρχει καὶ ἑτέρα ἐκδοθεῖσα ἐν Παρισίοις τῷ 1838 ὑπὸ F. P. Ducipon. Νεώτερα τις συμφωνία τῶν Ο' ἀγγλιστὶ γενομένη εἶναι ἡ Concordance to the Septuaginta and the other Greek Versions of the O. T. (including the apocryphal books) by the late Edwin Hatch and Henry A. Redpath etc. ἐν δυαί τόμ. 1897. Πλείονα περὶ τούτων τε καὶ ἄλλων πρβλ. Vigouroux αὐτόθι τόμ. Γ' Μέρ. Α', σελ. 901—903.

αικῶν, συγχρόνων τε καὶ ὀλίγων προγενεστέρων ἢ μεταγενεστέρων. Εἶναι δὲ τοιοῦτοι ἐκ μὲν τῶν θύραθεν ὁ ἱστορικός Πολύβιος (†127 π.Χ.), Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός, σύγχρονοι τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὔγουστου, Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, Ἰώσηπος ὁ ἱστορικός, Δίων ὁ Χρυσόστομος (ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰῶνος ἀπὸ Χριστοῦ), Πλούταρχος (†130 μ.Χ.), Ἀρριανός, Πausanίας ὁ Περιηγητής, Ἀππιανός, Ἡρῳδιανός καὶ ἄλλοι (ἀπὸ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου αἰῶνος μ.Χ.)· ἐκ δὲ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ο λεγόμενοι **Ἀποστολικοὶ Πατέρες**, οἱ ἑλληνιστὶ συγγράψαντες **Ἀπολογηταί** καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου αἰῶνος. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ **Ἀπόκρυφα** τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καὶ μάλιστα τὰ τῆς Κ. Διαθήκης, κάλλιστα δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσι γλωσσικῶς πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων.(90) Πολὺν χροῖσμοι πρὸς τοῦτο εἶναι καὶ ἀρχαῖαι ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου γενόμεναι μεταφράσεις τῆς τε Κ. Διαθήκης καὶ τῶν Ἀναγινωσκομένων τῆς Παλαιᾶς, καὶ μάλιστα ἡ Συριακὴ ἢ Πeshitta, ἡ Κοπτική, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ λεγομένη Σαΐδική, ἡ ἀρχαία Λατινική, ἡ οὕτω καλουμένη **Ἰτάλα** (Itala) καὶ ἡ **Βουλγάτα** τοῦ Ἱερωνύμου.

Ὡς βοηθήματα δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ ἰδιώματος τῶν Γραφῶν δύνανται μὲν νὰ χρησιμεύσωσι αἱ ὁποσδήποτε ἐπενεῖς Γραμματικαὶ καὶ τὰ Λεξικά τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης **καθόλου**,(91) ἢ μᾶς τινος περιοδου τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, καὶ μάλιστα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης τῶν Πατέρων(92)· τὰ πρωτεῖα ὅμως ἔχουσιν ἐκεῖνα τὰ πονήματα, ὅσα εἴτε ὡς **Γραμματικαί** εἴτε ὡς **Λεξικά** (ὀνομαστικά), ἔργον ἔχουσιν αὐτὸ τοῦτο, τὴν γραμματικὴν καὶ λεξικολογικὴν ἔρευναν καὶ

90) Περὶ τῶν Ἀποκρύφων **Εὐαγγελίων** τε καὶ **Πράξεων** ἐπιθι **Νικολάου Λαμαλά** Ἑρμηνείας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Τόμ. Α' §§ 18 καὶ 22. Περὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν περὶ τὰ τοιαῦτα πρβλ. Ὡριγένους εἰς Ματ. 28.

91) Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν Λεξικῶν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης καὶ μάλιστα ὡς βάσις τῶν ἄλλων, ἔχει ὁ **Θησαυρὸς τοῦ Ἑρρίκου Σταφάνου**, πρὸ μὲν πρώτον ἐκδοθεὶς τῷ 1572, τελευταῖον δὲ ἐπεξεργασμένος καὶ διασκευασμένος ὑπὸ C. B. Hase καὶ W. Dindorf καὶ ἐν τόμοις ἐννέα ἐκδοθεὶς ἐν Παρισίοις ἀπὸ τοῦ 1821—65. Henrii Stephani Thesaurus linguae Graecae etc.

92) Τοιοῦτον εἶναι τὸ τοῦ Σουκήρου Thesaurus Ecclesiasticus s. Patrum Graecis (Amstel. 1682 Tom. 2).

διασάφῃσιν τῶν ἑλληνιστὶ γεγραμμένων ἢ ἑλληνιστὶ μόνον περισωθέντων βιβλίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς, αἱ **εἰδικαὶ Γραμματικαί**(93) καὶ τὰ **εἰδικὰ Λεξικά** τῶν τε Ἀναγινωσκομένων τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης. Τοιαῦτα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συνετάχθησαν πολυάριθμα ἐν διαφόροις χώραις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἢ καὶ ἐν Ἀμερικῇ αὐτῇ, εἴτε λατινιστὶ εἴτε καὶ ἐν ἄλλαις νεωτέραις γλώσσαις, τὰ μὲν ἀπ' ἀρχῆς καὶ πρωτοτύπως, τὰ δὲ ἐν ἐπεξεργασίαις ἢ ἀπλᾶς μεταφράσεσιν.(94)

§ 34. Ἡ τοῦ λόγου ἀκολουθία.

Μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων μέσον ἀναγκαιότατον καὶ ὁρὸς ἀπαραίτητος πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀμέσου ἐννοίας, συμπεριλαμβανομένου πολλάκις καὶ αὐτοῦ τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων κατὰ τὸ ἀκριβές, προσέρχεται ἡ ἐξέτασις **τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας** (nexus, cohaerentia, contextus), διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι τὰ ἐν συγγραφῇ τινι ἐκτιθέμενα ἐνδέχεται μὲν νὰ εἶναι **γινώμαι μεμονωμένα**, ὡς συμβαίνει ἐν συλλογαῖς παροιμιῶν, οἷαι ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, συνήθως ὁμως συνιστῶσι σειράς ἢ εἰρημοὺς νοημάτων, ἐχόντων τινὰ ἐσωτερικὴν συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν, ὡς ὀφειλομένων εἰς τὸν κάλαμον ἀνθρώπων, ἐν νηφαλίῳ διανοητικῇ καταστάσει καὶ ἐνεργείᾳ διατελούντων, καὶ ἐὰν ἔτι ὑποτεθῇ, ὅτι

93) Αἱ πρώται εἰδικαὶ Γραμματικαὶ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῶν Ἀγίων Γραφῶν, καὶ μάλιστα τῆς Κ. Διαθήκης, συνετάχθησαν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα (ὑπὸ Sal. Glass τῷ 1623. Casp. Wyss τῷ 1660. G. Passer 1655). Περὶ τῶν ἐφεξῆς ἐπιθι F. Vigoutoux Βιβλικὸν Λεξικὸν Τόμ. Γ' Μερὸς Α' σελ. 330—381. Ἐκ τῶν μᾶλλον προσφάτων ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τοῦ Lud. Rademacher, καὶ τοῦ A. T. Robertson (πρβλ. ἀνωτέρω § 31, σημ. 1).

94) Καὶ τὰ πρῶτα φιλολογικὰ Λεξικά τῆς Κ. Διαθήκης ἀνεφάνησαν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Περὶ τούτων τε καὶ τῶν ἐφεξῆς δημοσιευθέντων πολυαρίθμων πρβλ. Vigoutoux αὐτόθι Τόμ. Β', Μερ. Β' σελ. 1419—1422. Πλὴν δὲ τούτων ἐγράφησαν καὶ ἰδιαίτερα Λεξικά ἢ ἄλλα πονήματα πραγματευόμενα περὶ τῶν **συνωνύμων** τῆς Κ. Διαθήκης, οἷα τοῦ J. A. H. Tittmann de Synonymis N. T. (3η ἐκδ. τῷ 1829, ἐν δυοὶ τόμοις), G. Heine Synonymik des neutestam. Griechischen, 1898, καὶ τοῦ M. R. Vincent, Word studies in the N. T. (ἐν δυο-τομ. 1889). Λεξικὸν Κ. Διαθήκης, ὡς προειηλώθη § 18, ἐξεπονήθη καὶ παρ' ἡμῶν ὑπὸ τοῦ πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου 1912.

ὅσα γραφῇ παραδίδουσι δὲ εἶναι πάντα προϊόντα τῆς ἰδίας αὐτῶν διανοίας, ἀλλ' ὁφείλεται καὶ εἰς τὴν ἄνωθεν ἐπενέργειαν, εἰς ἐμπνευσιν ἢ ἀποκαλυψιν θεῖαν (§8—9). Διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἐξέτασις τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας θεωρεῖται ὡς ἕτερον τῶν οὐκοῦθεν νοουμένων καὶ ἀπαραιτήτων μέσων πρὸς εὗρεσιν τῆς ἀμέσου ἐννοίας, ὡς παντὸς λόγου, οὕτω καὶ τῶν θείων λογίων, καθὰ καὶ τοῦτο κατενοήθη ἑκαταὶ ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, ἐσημειώθη δὲ ἐκ τῶν πρώτων ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου· «οὐ δεῖ τὰς τῶν Γραφῶν ῥήσεις παραφέρειν, οὐδὲ ἐνκόπτοντας τῆς ἀκολουθίας, οὐδὲ τῆς συγγενείας ἀποσπῶντας, οὐδὲ ἔρημα καὶ γυμνὰ τὰ ῥήματα τῆς τῶν ἐπομένων ἢ προλαβόντων βοηθείας λαμβάνοντας συκοφαντεῖν ἀπλῶς καὶ ἐπιρραῖζειν. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον ἐν δικαστηρίῳ μὲν περὶ βιοτικῶν δικαζομένους πραγμάτων ἅπαντα εἰς μέσον προθεῖναι τὰ δικαιώματα, καὶ τόπους καὶ καιροὺς καὶ αἰτίας καὶ πρόσωπα καὶ μυρία παράγειν ἕτερα, περὶ δὲ ζωῆς αἰωνίου προκειμένων ἡμῖν ἁγώνων, ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τὰ ἀπὸ τῶν Γραφῶν παραφέρειν; (95)

Διακρίνονται δὲ τρία κύρια εἶδη τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας· α') ἡ **γραμματικὴ** ἢ **συντακτικὴ ἀκολουθία** (nexus grammaticus s. syntacticus), ἡ κατὰ τοὺς καθιερωμένους τῆς σχετικῆς γλώσσης κανόνας σύνδεσις καὶ συναρμογὴ τῶν λέξεων ἢ προτάσεων τοῦ ἑρμηνευτέου λόγου· β') ἡ **λογικὴ ἀκολουθία** (nexus logicus), ἡ κατὰ τοὺς ἐγκύρους κανόνας τῆς καθόλου λογικῆς νοήσεως τῶν ἀνθρώπων ἐσωτερικῇ συνοχῇ καὶ συνάφεια τῶν νοημάτων πρὸς ἀλλήλα· γ') ἡ **ψυχολογικὴ ἀκολουθία** (nexus psychologicus), ἡ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ ψυχολογικοῦ **συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων** (assosiatio idearum) γινομένη ἐπὶ τοῦ λόγου ἐπίδρασις τοῦ συνόλου τῶν ἐκαστοτε ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ λαλοῦντος ἢ γράφοντος ἐπικρατουσῶν ἐννοιῶν, σκέψεων, διαθέσεων καὶ προθέσεων, καὶ ἐὰν ἔτι δὲ ἔχωσιν αὐταὶ στενὴν λογικὴν συνάφειαν πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος, τοῦ ἐκαστοτε ἀπασχολοῦντος τὴν διάνοιαν τοῦ λέγοντος ἢ γράφοντος. Πάντα τὰ εἶδη ταῦτα τῆς ἀκολουθίας, συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς τῆς ψυχολογικῆς, ἐνίοτε μάλιστα καὶ προεξαρχούσης, ἐπικρατοῦσι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ποιήσει τῶν Ἑβραίων, **λυρικῇ** τε καὶ **διδασκικῇ**, καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ ὑψηλῷ καὶ ἐξηρμένῳ λόγῳ τῶν Προφητῶν καὶ ἑνὶ ὑπὸ ἰδίαν

τινὰ μορφήν, ὡς τοιαύτη τις συστοιχία τῶν νοημάτων, ἥτις κοινῶς χαρακτηρίζεται ὡς **παράλληλισμός τῶν μελῶν** (parallelismus membrorum), ἀναλόγως δὲ τῆς φύσεως τῶν συσχετιζομένων νοημάτων νῦν μὲν εἶναι **ἀντιθετικὴ**, νῦν δὲ **συνωνυμικὴ** ἢ **παραθετικὴ**, καὶ ἄλλοτε **συνθετικὴ**, ὅταν τὰ ἐπιπερόμενα νοήματα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἰσοδύναμα, ἀλλ' ἵποτελῶσι περαιτέρω ἀνάπτυξιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς κυρίας ἐννοίας δι' ἐπιφορὰς νέων καὶ συγγενῶν νοημάτων.

Παρά τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς ἀκολουθίας, τὰ ἔχοντα ἐκαστοτε τὴν ἀνάλογον αὐτῶν ἐφαρμογὴν, διακρίνουσί τινες καὶ ἄλλα εἶδη ἀκολουθίας λόγου, τὴν τῶν **ἐννοιῶν** (ordo ἢ series idearum ἢ sententiarum), τὴν τῶν **πραγμάτων** (nexus rerum) καὶ τὴν **ἱστορικὴν** (nexus historicus). Ἀλλὰ τὰ μὲν τελευταῖα ταῦτα εὐχερῶς ὑπάγονται εἰς ὅ,τι προεδηλώσαμεν ὡς **τρίτον** μέσον τῆς εὐρέσεως τῆς ἀμέσου ἐννοίας, τὴν **ἱστοριομάθειαν** (§29) καὶ πρόκειται νὰ ἐξετασθῶσιν ἐφεξῆς (§36). Ἡ δὲ λεγομένη **ἀκολουθία τῶν ἰδεῶν**, δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν διάφορος τῆς ζητουμένης διὰ τῆς **γραμματικῆς** ἢ τῆς **λογικῆς** ἢ τῆς **ψυχολογικῆς** ἀκολουθίας, ὡς ἀναφερομένη εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως εἰς ἣν εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλα τὰ νοήματα ὡς ὑποκείμενα καὶ κατηγορούμενα, ὡς προσδιορίζοντα καὶ προσδιοριζόμενα, ὡς ἐξαρτῶντα καὶ ἐξαρτώμενα, ὡς ἡγούμενα καὶ ἐπόμενα, ὡς αἰτία καὶ αἰτιατά, ὡς γένη καὶ εἶδη, ὡς ὅλα καὶ μέρη, ὡς τὰ αὐτὰ καὶ ὅμοια, ἢ ἕτερα καὶ ἀνόμοια, ὡς παράλληλα ἢ ὑπάλληλα, ὡς ἐρώτησις ἢ ἀπόκρισις, ὡς περιέχον ἢ περιεχόμενον, ὡς σύμβολον ἢ συμβολιζόμενον, ὡς διάθεσις ἐσωτερικῇ ἢ ἐκδηλώσις ἐξωτερικῇ, καὶ εἴ τινα ἄλλα τοιαῦτα ἐξ ὧν διελάβομεν προλαβόντως περὶ τῶν διαφόρων τρόπων τῆς δι' τοῦ λόγου ἢ διὰ τῶν πραγμάτων φανερᾶς ἢ συγκεκαλυμμένης παραστάσεως τῶν τῆς ψυχῆς νοημάτων καὶ διαθέσεων (§20 κ.ἐξ.).

Καὶ συνήθως μὲν αἱ σχέσεις αὗται εὐρίσκονται ὁμαλῶς καὶ ἀνελλιπῶς ἐκπεφρασμέναι, καὶ εἶναι εὐπροσδιόριστοι. Δὲν εἶναι ὅμως σπάνιαι καὶ αἱ ἐναντίαι περιπτώσεις, συντάξεις δηλ. ἀσυνήθεις καὶ ἀκανόνιστοι, ἑλλείψεις καὶ ἀνωμαλῖαι περὶ τὴν ἔκφρασιν τῶν τῆς ψυχῆς νοημάτων καὶ διαθέσεων εἴτε ἐν εἵδει πρωθυστεράς ἢ ὑπερβατῆς θέσεως τῶν λέξεων ἢ προτάσεων, εἴτε ἐν εἵδει ἀποτόμου καὶ ἁλματώδους μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄνευ τῆς προσηκούσης δηλώσεως τοῦ **ἐν τῷ μέσῳ κειμένου**, τοῦ συνδέοντος ἢ διυσιάντος αὐτά, καὶ οὕτω τὰ μὲν συνανήκοντα νομίζονται ὡς ἄσχετα, τὰ δὲ διεσιῶτα φαίνονται ὡς συναφῇ καὶ ἐπακόλουθα. Συμβαίνει δὲ τοῦτο

95) Ἐν Ἱερ. 10, 23. Ἐπιθι καὶ Λύγουστίνου Serm. 50, 13 καὶ Ἱερωνύμου εἰς Ματθαῖον 25, 13.

ἐν ἅπασιν τοῖς μέρεσι τῆς Γ. καὶ τῆς Κ. Διαθήκης, καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς μὲν, μάλιστα δὲ τοῖς διδακτικοῖς καὶ τοῖς προφητικοῖς, καὶ προρρήσεις ἢ ὁπτασίαι περὶ τῶν μελλόντων, ἀφορῶσαι εἰς πράγματα τῷ εἶδει καὶ τοῖς χρόνοις διστάμενα, προσπίπτουσι πολλάκις ὑπὸ τὴν αὐτὴν οὕτως εἰπεῖν ὁπτικήν ἀκτῖνα, καὶ παρέχουσι τὴν ὄψιν καὶ τὴν ὑπόνοιαν, ὥστε πρόκειται περὶ πραγμάτων τῶν αὐτῶν ἢ συναφῶν κατ' ἄμφω, τὴν τε φύσιν καὶ τὴν χρονικὴν διαδοχὴν.

§ 35. Κανόνες ἐπὶ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας.

Ἡ ὑπαρξὶς τοιούτων περιπτώσεων καὶ ἐμφάσεων καὶ ὁ ἐνδεχόμενος ἀπ' αὐτῶν κίνδυνος ἐπιβάλλουσιν ἀναντιρρήτως τῷ ἑρμηνευτῇ πολλὴν προσοχὴν περὶ τὴν χρῆσιν τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας καὶ τῶν διαφορῶν αὐτῆς εἰδῶν, ὅπως μὴ αἱ περὶ ταῦτα τυχόν ὑπάρχονσαι ἀνωμαλίας ἢ ἐλλείψεις ἀνθρώπιναι ἐπηρεάσωσι τὴν ἀνείρεσιν τῆς οὐσίας τοῦ θείου περιεχομένου. Καὶ ἰσχύουσι μὲν καὶ περὶ τούτων τὰ προεξετασθέντα περὶ τῆς *κατὰ ἀνθρώπον*, τῆς ἀνθρωπομόρφου ἀντιλήψεως καὶ ἀνθρωποπαθοῦς παραστάσεως τῶν νοημάτων (§ 20—21), ὅτι δηλ. ἐν τοῖς τοιούτοις τὸ γράμμα ὑποχωρεῖ τῷ πνεύματι, οὐχὶ δὲ τὰνάπαλιν. Πλὴν εἶναι ταῦτα ἐξαιρέσεις, ὡς τοιαῦται δὲ δὲν ἀπαλλάσσουν τὸν ἑρμηνευτὴν τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἔχῃται τῆς κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικῆς ἑρμηνείας καὶ νὰ ἀκολουθῇ ταῖς ἄλλαις τε ἀπαιτήσεσι τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ τῇ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ, ἔχων ἐν νῷ τὰ γενικά ταῦτα ἐν τῇ χρήσει καὶ ἐφαρμογῇ ἐκάστου τῶν εἰδῶν αὐτῆς.

Ἐν τῇ γραμματικῇ καὶ συντακτικῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ λόγου, πρὸς τῇ ἐξετάσει καὶ ἀκριβεῖ χρήσει τῶν εἰς πᾶν σύγγραμμα ἐφαρμοσίμων γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν κανόνων τῆς ἐν ἡ γέγραπται γλώσσης ἢ διαλέκτου, ὀφείλει ὁ ἑρμηνευτὴς ὡς κανὼνα γενικὸν νὰ ἔχῃ καὶ τοῦτον, ὅτι τῆς τοῦ κειμένου ἀκεραιότητος κριτικῶς βεβαιωθείσης καὶ ὀρισθείσης, νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν, καὶ οὕτως εἰπεῖν νὰ δεικνύῃ σεβασμόν, εἰς τὴν τάξιν καὶ θέσιν, ἣν αἱ λέξεις καὶ αἱ προτάσεις ἔλαβον παρὰ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ, καὶ μὴ μετακινή αὐτὰς μηδὲ κατὰ διάνοιαν ἀπὸ τῆς οἰκείας αὐτῶν θέσεως ἄνευ ἀπολύτου ἀνάγκης, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ νοήματος ὑπαγορευομένης. *Ὑπερβατά* καὶ ἄλλαι ἀνωμαλίας τοιαῦται ὑπάρχουσι βεβαίως καὶ ἐν ταῖς Γραφαῖς, καὶ ὡς ἔλεγχθη, ἴσως πλείονες ἢ ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν. Πλὴν ὁ ἑρμηνευτὴς, ὁ καταφεύγων εὐχερῶς εἰς τὴν βοήθειαν τῶν πρωθυστερῶν καὶ

ὑπερβατῶν, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ζητῶν νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν δυσκολιῶν τῆς κατανόσεως, οὐ μόνον παραβλάπτει σπουδαίως τὴν ἐμφασιν τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐξάλλοι οἱ πολλάκις καὶ αὐτὸ τὸ νόημα. (96)

Ἐν δὲ τῇ *λογικῇ ἀκολουθίᾳ*, πλὴν τῶν ἀμέσως ἡγουμένων καὶ ἐπομένων, πρὸς ἀκριβῆ κατανόησιν τῆς ἐννοίας τοῦ ἑρμηνευομένου χωρίου ἀναγκαῖα καὶ ἡ παρεξέτασις αὐτοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀπωτέρω μὲν, ἀλλὰ θεμελιώδη ἐννοίαν εἴτε τοῦ ὅλου βιβλίου, εἴτε τοῦ τμήματος τοῦ ἐκάστοτε εἰς ἑρμηνείαν προκειμένου, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι πολλάκις, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς προφητικοῖς καὶ διδακτικοῖς βιβλίοις, τὰ ἐπὶ μέρους νοήματα οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν εἰμὴ ἀνάπτυξις ἢ δικαιολογία καὶ ἐπικύρωσις τῶν θεμελιωδῶν νοημάτων τῶν τῇ ὅλῃ συγγραφῇ ἢ τοῖς μέρεσιν αὐτῆς ὑποκειμένων. Βεβαίως καὶ ἡ θεμελιώδης ἐννοία ἐκάστου βιβλίου ἢ τμήματος, δὲν διατυπύεται πάντοτε μετὰ τῆς προσηκούσης σαφηνείας, καὶ τούτου ἕνεκα περιέρχεται ὁ ἑρμηνευτὴς εἰς τὴν ἀνάγκην, οἰοῖται ἐν κύκλῳ στρεφόμενος, πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐκζητήσῃ ταύτην, τοῦτο μὲν συμβουλευόμενος τὴν ἀφορμὴν καὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις τῆς συγγραφῆς, τοῦτο δὲ ἐξετάζων μετ' ἐστιασίας τὴν ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἐν τοῖς διαφοροῖς τμήμασιν ἀναπτυσσομένων ζητημάτων· πλὴν ὁ κύκλος οὗτος εἶναι μόνον φαινόμενος, εἶναι δὲ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ ζητηθῇ καὶ εὗρεθῇ ἢ διὰ τοῦ ὅλου ἢ τοῦ προκειμένου τμήματος διήκουσα θεμελιώδης ἐννοία, ἵνα καθοδηγῇ μὲν πρὸς ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῶν ἐπὶ μέρους ἐννοιῶν, χρησιμεύῃ δὲ ὡς στάθμη καὶ κανὼν τῆς ὀρθότητος τῆς ἑρμηνείας. Ἀναγκαῖα ἐπίσης πρὸς εὗρεσιν καὶ καθορισμὸν τῆς ἀμέσου ἐννοίας τῶν Γραφῶν εἶναι πολλάκις καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς ψυχολογικῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου, ἐπεὶ καὶ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, ὡς ὑποκείμενοι εἰς τοὺς αὐτοὺς ψυχολογικοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν αἰσθημάτων καὶ διαθέσεων αὐτῶν, εἰς οὓς ὑποκείνται καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι, οὐ μόνον συνδυάζουσι πρὸς ἀλλή-

96) Τὸ ἐν 2 Τιμ. 2, 6· «τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν· νοεῖ ἂ λέγω»· παρέχει νόημα ἡκιστα συνῆδον πρὸς τὴν ἀκολουσίαν τοῦ λόγου, ἐξηγούμενον καθ' ὑπερβατόν (τὸν πρῶτον κοπιῶντα γεωργὸν κτλ.), ἐν ᾧ ἄνευ ὑπερβατοῦ ἐξηγούμενον παρέχει ἀφορμὴν πρὸς εὗρεσιν ἄλλης ἐννοίας μᾶλλον συμφώνου πρὸς τὰ συμφραζόμενα καὶ καθ' ἑαυτὴν βαθείας· ὁ γεωργὸς ὁ κοπιῶν, ἑταῦθα ὁ διδάσκων, πρέπει πρῶτος νὰ μεταλάβῃ τῶν καρπῶν τοῦ κόπου αὐτοῦ, δηλ. αὐτὸς πρῶτος νὰ ὀφελῇ ἀπὸ τῆς ἰδίας διδασκαλίας. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐπιφερόμενον «νοεῖ ὁ λέγω· δὲ γὰρ σοὶ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσιν.»

λας ἐννοίας ὁποσδήποτε ὁμοίας ἢ ἀντιθέτους ἢ τοπικὴν μόνην καὶ χρονικὴν ἐχούσας συνάφειαν (Ρωμ. 8, 35—39. 1 Κορ. 3, 7—17. 4, 8 κ.ἐξ.), ἀλλὰ καὶ ἀναλόγως τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν αἰσθημάτων, ὑφ' ὧν ἐκάστοτε κατέχονται, δίδουν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν καὶ ἀνάλογον ἔμφασιν καὶ χρωματισμὸν ('Ησ. 1, 2 κ.ἐξ. 2 Κορ. 11, 1 κ.ἐξ.), τοῦθ' ὅπερ δὲν πρέπει νὰ παραβλέπεται, ἵνα μὴ τὰ μετὰ ζηρότητός τητός τινος ἢ ὑπερβολῆς εἰρημένα ἐκλαμβάνονται κατὰ λέξιν καὶ ἀκριβορημόνως. Τοιοῦτον καὶ τὸ γνωστὸν λόγιον τοῦ Κυρίου «ἐν-κοπώτερον κάμηλον διὰ τρυμηλιάς ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν» (Λουκ. 18, 26. Ματ. 16, 24). Οὐ μόνον δὲ ἐκ λόγων ψυχολογικῶν ὑπάρχουσι τὰ μεθ' ὑπερβολῆς τινος εἰρημένα ἐν Παλαιᾷ τε καὶ Ν. Διαθήκῃ (Ψαλ. 106, 26. Δευτ. 1, 28. 6, 3. 10, 22. Ἰωάν. 21, 25. Τιτ. 1, 12 κ.ἄλλ.), ἀλλὰ καὶ ἄλλως λέγονται ἐνίοτε ἀπολύτως καὶ ἐπὶ τὸ καθολικώτερον ὅσα ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας φαίνονται ἐκληπτέα σχετικῶς καὶ ἐπὶ τὸ μερικώτερον (Ἰωαν. 3, 26. Τιτ. 1, 15. 1 Κορ. 6, 12. 1 Θεσ. 5, 21. 1 Ἰωαν. 2, 27. Πρ. 11, 28 κ.ἄλλ.).(97)

Οἷκοθεν δὲ νοεῖται ὅτι πάντα τὰ προειρημένα εἶδη τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας δὲν ἀπαντῶσιν ἐξ ἴσου ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι τῶν Θείων Γραφῶν, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ γραμματικὴ καὶ λογικὴ ἀκολουθία πανταχοῦ πρέπει νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξετάσεως τῆς ψυχολογικῆς ἀκολουθίας παρουσιάζεται ὡς τὰ πολλὰ ἐν τοῖς προφητικοῖς, καὶ ἐκ τῶν ποιητικῶν ἐν τοῖς λυρικοῖς, σπανίως δὲ ἐν τοῖς ἰδίως γνωμικοῖς καὶ διδακτικοῖς, καὶ ἐτι ὀλιγώτερον ἐν τοῖς ἱστορικοῖς, ἐπειδὴ ὁ ἱστοριογράφος μᾶλλον ἀκολουθεῖ τῇ ἐξωθεν ἐτοιμῶς δεδομένῃ ὅλῃ καὶ ἀκολουθίᾳ τῶν πραγμάτων ἢ τῷ συνειρημῶ τῶν ἰδίων νοημάτων καὶ τῇ φορᾷ τῶν αἰσθημάτων καὶ διαθέσεων τῆς καρδίας.

§ 36. Ἀρχαιογνώσις ἢ ἱστοριομάθεια.

Τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας οὐχ' ἦττον ἀναγκαῖαι καὶ χρήσιμοι πρὸς εὗρεσιν καὶ καθορισμὸν τῆς ἀμέσου ἐννοίας τῶν Θείων Γραφῶν εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιογνώσις ἢ ἱστοριομάθεια, αἱ γνώσεις αἱ **ἀρχαιολογικαὶ** καὶ **ἱστορικαί**, **γενικαί** τε καὶ **εἰδικαί**. Εἰδικαί εἶναι αἱ ἀμέσως ἀναφερόμεναι εἰς τὰς διαφόρους περιστάσεις τῇ συγγραφῇ ἐκάστον βιβλίου

97) Ἐπιθι Χρυσόστομ. ὁμιλ. 14 πρὸς Ρωμαίους καὶ Ἰουδαίους. Πηλονσιέτ. Ἐπιστολῶν Β' 13, 99.

ὡς αὐταὶ ἐξετάζονται ἐν τῇ εἰδικῇ εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς Εἰσαγωγῇ, περιλαμβάνονται δὲ εἰς τὸ λατινικὸν δίστιχον

quis, scopus, impellens, sedes, tempusque, locusque,
et modus: haec septem Scripturae attendito lector;

Ὑπὸ τὰς γενικὰς νοοῦνται τοιαῦται γνώσεις, αἵτινες καίπερ ἀμέσως μὴ ἀπτόμεναι τοῦ προκειμένου χωρίου ἢ βιβλίου, ὅμως δύνανται νὰ ἐπιχέωσι φῶς ἐπ' αὐτοῦ, δι' ἣν τὸ ἐπὶ μέρους ἔχει τυχὸν σχέσιν τινὰ πρὸς καθολικώτερα, εἴτε γεγονότα, εἴτε ἦθη καὶ ἔθιμα, εἴτε θεσμούς καὶ διατάξεις, εἴτε δοξασίας καὶ διδασκαλίας. Καὶ ἡ μὲν ἀνάγκη τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν γνώσεων, προφανῆς οὖσα, οὐδεμιᾶς χρήζει ἀναπτύξεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰς γενικωτέρας ἱστορικὰς γνώσεις, οἷκοθεν ἐννοεῖται ὅτι δύναται μὲν πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν νὰ εἶναι χρήσιμος καὶ πολλάκις ἀναγκαῖα καὶ ἡ θύραθεν πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἱστορία, ἡ γεωγραφία, ἡ ἀρχαιολογία, ἡ χρονολογία ἐκείνων μάλιστα τῶν ἔθνων καὶ χωρῶν, ὧν ἡ γειτνίασις ἢ συνοίκησις ἢ ἐπικνυραρχία ἔσχον ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν τυχῶν τοῦ Ἰσραήλ· ἀλλ' ἀπαραίτητος τῷ ἐρμηνευτῇ εἶναι ἡ γνώσις τῆς ἱερᾶς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱερᾶς γεωγραφίας, τῆς ἱερᾶς χρονολογίας, τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς οὕτω καλουμένης **βιβλικῆς θεολογίας**. Καὶ τῇ μὲν βοηθείᾳ τῶν τεσσάρων πρώτων ἐπιστημῶν κατανοοῦνται πολλάκις καὶ καθορίζονται ἀκριδέστερον τοποθεσίαι πόλεων, τόποι καὶ χρόνοι πολεμικῶν ἐργασιῶν, ὀνομασίαι καὶ ἰδιότητες ζώων, φυτῶν, ὀρυκτῶν,(98) γεγονότα ἱστορικά, ἦθη καὶ ἔθιμα κοινωνικά καὶ οἰκιακά, ἅτινα οἱ μὲν

98) Πρὸβλ. Bauer, Hermeneutica Sacra, § 75 (σελ. 290—91). Ad haec loca, in quibus illae res naturales commemorantur, recte explicanda, multum usum historiae naturalis scientia praestat, sine qua multa in Sacris monumentis non bene intelliguntur, idque eo magis, quia nomimum, quibus animalia, plantae, lapides significantur, explicando maximam partem incerta et dubia est. Etenim dialecti cognatae multa animalium, herbarum et gemmarum nomina non habent, quae in lingua hebraica occurrunt. Veteres autem interpretes hac in re non esse fidos magistros et duces certos, quos absque periculo erroris sequamur, inde elucet, quia ipsi inter se maxime dissentiant, et alter hanc alter illam vim nominibus ad historiam naturalem pertinentibus tribuit. Naturae peritus autem non tantum multa distinctius et clarius intelligit, quae imperito obscura sunt, sed e criteriis passim de illis rebus proditis divinare facilius poterit, quae historiae, plantae, geminae innuantur. Bene Augustinus (lib. II. De doctrina Christ. cap. XV) monet etc.

ἱεροὶ συγγραφεῖς ὡς γνωστὰ τοῖς συγχρόνοις ἢ ὅλως παρέδραμον ἢ ἀπλῶς ἐπηνίξαντο, ὧν ὅμως ἡ ἄγνοια καθίστησι πολλάκις τοῖς μεταγενεστέροις δυσχερῆ τὴν κατανόησιν τοῦ προκειμένου χωρίου. Οὕτως ὁλόκληρα κεφάλαια τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς (3—12) θὰ ἦσαν οὐ μόνον δύσληπτα, ἀλλὰ καὶ γριφώδη ἐνιαχοῦ τοῖς ἀγνοοῦσι τὴν ἱερὰν ἱστορίαν τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὰ περὶ τῆς θείας μάλιστα λατρείας κεφάλαια τῆς ἑβραϊκῆς ἀρχαιολογίας. Ὡσαύτως τὰ περὶ τῶν Σαμαρειτῶν λεγόμενα ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις (Ματ. 10, 5. Λουκ. 9, 52. 10, 33. 17, 16. Ἰωαν. 4, 9. 8, 48) δὲν δύναται νὰ νοηθῶσι δεόντως ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν σχετικῶν κεφαλαίων τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας περὶ τῶν Σαμαρειτῶν καὶ τῆς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σχέσεως αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀγνοῶν τὰ κατὰ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ διατὶ ὁ Ἡρώδης τούτους προσεκάλεσεν, ἵνα μάθῃ τὰ περὶ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ (Ματ. 2, 4). Τοιαῦτα ὑπάρχουσι πάμπολλα ἐν τε τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ· Ἡ δὲ **Βιβλικὴ Θεολογία** εἶναι καὶ αὕτη κατὰ τοῦτο χρήσιμος καὶ ἀναγκαία πρὸς κατανόησιν τῶν Γραφῶν, ὅτι δι' αὐτῆς, ἔχων ἥδη ὁ ἐρμηνευτὴς γενικὴν τινὰ καὶ συστηματικωτέραν γνῶσιν τῶν διαφορῶν δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ζητημάτων, τῶν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἀναπτυσσομένων, κατανοεῖ τὸ ἐπὶ μέρους εὐχερέστερον καὶ ἀσφαλές, ἢ ὁ ἀδαὴς ὅλως τῶν τοιούτων γνώσεων ἐπιλαμβανόμενος· τῆς ἐρμηνείας, ὃν τρόπον καὶ ὁ εἰδήμων τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀναγινώσκει καὶ ἐρμηνεύει τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους πολλῶ ἀπονώτερον καὶ καρποφορώτερον ἢ ὁ ὅλως ἄγευστος τῆς μαθήσεως ταύτης εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν προσιών.

Καὶ **πηγὰς** μὲν, ἐξ ὧν τὰς ὑποδειχθείσας ἱστορικὰς γνώσεις ἀρνούμεθα, ἔχομεν πρῶτιστα μὲν αὐτὰ τὰ ἱερὰ βιβλία καὶ τὰ ἐκ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν προελθόντα παντοῖα εὐρήματα, ἔπειτα δὲ τοὺς ἐγγυτέρω τοῖς γεγονόσιν ἀκμάσαντας καὶ εἴτε ἑλληνιστί, εἴτε λατινιστί, εἴτε ἑβραϊστί εἴτε καὶ ἐν ἄλλῃ τινὶ γλώσσῃ γράψαντας ἱστορικοὺς, ἀρχαιολόγους, γεωγράφους καὶ ἄλλους ἐκ τε τῶν θύραθεν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, (99) μὴ ἐξαιρουμένης μὴδ' αὐτῆς τῆς **Ἀποκρύφου** λεγομένης φιλολογίας, πρὸς πολλοῖς ψεύδεσι περιεχούσης καὶ τινὰ ἐκτύμοισιν ὁμοῖα. Ὡς **βοηθήματα** δὲ χρησιμεύουσιν ὡς εἰκὸς καὶ

99) Πρὸβλ. ἡδὴ Εὐσεβίου Καισαρείας **Ὀνομαστικόν**, καὶ Ἱερωνύμου **liber de situ et nominibus locorum hebraeorum**.

πᾶσαι μὲν αἱ γενικαὶ ἢ εἰδικαὶ ἱστορικαί, ἀρχαιολογικαὶ καὶ ἄλλαι τοιαῦται πραγματεῖαι περὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῶν ὁπωσδήποτε συγχρωτισθέντων τοῖς Ἑβραίοις καὶ σχόντων ἐπίδρασιν τινὰ ἐπὶ τοῦ βίου αὐτῶν, (100) μάλιστα δὲ αἱ περὶ τῶν προδηλωθέντων θεολογικῶν μαθημάτων εἰδικαὶ συγγραφαὶ εἴτε περὶ ὅλου τοῦ μαθήματος, εἴτε περὶ κεφαλαίου τινὸς οἰουδῆποτε τοῦ μαθήματος πραγματευόμεναι, οἷαι ὑπάρχουσι πλεῖσται ἐν διαφόροις εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις συνταγμέναι καὶ ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἐκάστου τῶν μαθημάτων τούτων σημειούμεναι. Προχειρότερα καὶ οὐχ ἥττον χρήσιμα πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν βοηθήματα εἶναι καὶ τὰ **Πραγματικά Λεξικά**, οὕτω καλούμενα ὡς διατρίβοντα οὐχὶ περὶ τὴν φιλολογικὴν ἐρμηνείαν τῶν λέξεων, ἀλλὰ περὶ τὴν πλατυτέραν ἐξήγησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐννοιῶν, τῶν ἐκφραζομένων διὰ τῶν λέξεων. Ὡς τοιαῦτα εἶναι μὲν χρήσιμα καὶ τὰ γενικὰ **Ἑγκυκλοπαιδικὰ Λεξικά τῆς Θεολογίας**, οἷα συνετάχθησαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ τε Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων, ἐν δὲ καὶ ἐν Ρωσίᾳ ὑπὸ Α. Π. Λαπουχάν (ἀρξάμενον ἀπὸ 1909 καὶ μεῖναν εἰς τὸ μέσον), μάλιστα δὲ τὰ εἰδικῶς εἰς τὰς Ἁγίας Γραφὰς ἀναφερόμενα, ὑπάρχοντα ἱκανὰ καὶ λόγου ἄξια ἐν διαφόροις γλώσσαις, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλληνικῇ καὶ τῇ Ρωσικῇ, συνταχθέντα ἐπίσης ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, τὰ μὲν πρωτοτύπως, τὰ δὲ κατὰ μετάφρασιν καὶ ἐπεξεργασίαν, καὶ δὴ ἄλλα μὲν ἐπὶ τὸ δημωδέστερον, ἄλλα δὲ ἐλισθημονικώτερα. (101)

100) Ἱστορικά ἔργα ἐκ τῶν νεωτέρων χρόνων ἀξιοσημεῖωτα εἶναι τοῦ Maspéro, *histoire ancienne des peuples de l'Orient* (1895). — Brugsch, *Geschichte Aegyptens* (1877). — Erman, *Aegypten, aegypt. Leben und Alterthum* (1885—87). — Oppert, *histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie* (1865). — Hommel, *Geschichte Babyl. Assyriens* (1885—88). — Tiele, *Babyl. Assyri. Geschichte* (1886—88). — Schrader, *die Keilinschriften und das A. Testament* (1883) εἴτε Schrader *Whitehouse, the cuneiform inscriptions and the old Testament* 1885. — J. Ménéant, *Babylone et la Chaldée*, 1875. — Kaulen, *Assyrien & Babylon* (4 ἐκδοσ. 1891). — Mörderer, *Geschichte Babylons & Assyriens* (2 ἐκδ. 1891). — Rawlinson, *the five great monarchies 1879 and history of Phoenicia* (1889). — Pietschman, *Geschichte der Phoenizien* (1889).

101) Περὶ τῶν γενικωτέρων τε καὶ εἰδικωτέρων τούτων Λεξικῶν ἐπιθι Vigouroux *Dictionnaire de la Bible*, τόμ. Β' Μερ. Β' σελ. 1422—1427. Ἐκ τῶν Ρωσιστὶ ἐκδομένων βιβλικῶν Λεξικῶν εἶναι γνωστὸν τὸ τοῦ Α. Βερχόβσκη (Πετρουπ. 1871), τὸ τοῦ Π. Σολάροβ (αὐτόθι 1877—1887), καὶ τὸ τοῦ

ΤΜΗΜΑ Β'

Η ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

§ 37. *Ἀνάγκη καὶ μέσα τῆς ἀρμονικῆς ἐρμηνείας.*

Τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ τμήματι ὑποδειχθέντων μέσων τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας ἀποσκοπούντων εἰς τὴν εὑρεσιν τῆς ἀμέσου ἐννοίας ἐκάστου γραφικοῦ χωρίου ἢ καὶ βιβλίου, αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ λαμβανομένου, τὸ τμήμα τοῦτο ἐξετάσει τὴν ἀνάγκην καὶ τὸν τρόπον τοῦ καθορισμοῦ τῶν φιλολογικῶς εὑρεθέντων νοημάτων τῶν ἐπὶ μέρος χωρίων καὶ βιβλίων ἐν σχέσει καὶ ἀρμονίᾳ πρῶτον μὲν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως καὶ συμπάσης τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἔπειτα δὲ πρὸς τὴν ἀπ' ἀρχῆς παράδοσιν τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας. Τοιαύτην ἀρμονικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπὶ μέρος συνωδὰ τῷ ὅλῳ τῆς διδασκαλίας ἀπαιτοῦσι βεβαίως καὶ ἄλλα συγγράμματα ὑπὸ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ δοκίμου συγγραφέως συντεταγμένα, ἐπειδὴ ὑποτίθεται ὅτι ὁ διανυγὴ τὴν διάνοιαν ἔχων καὶ ὠρισμέναις ἀρχαῖς ἀκολουθῶν δύναται μὲν κατὰ τὰς ἐκάστοτε παραπιπτούσας ἀνάγκας καὶ περιστάσεις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νὰ παραστήσῃ διαφόρως, ἀλλ' ὅτι δυσκόλως δύναται νὰ ἀντιφάσκῃ πρὸς ἑαυτὸν οὕτως, ὥστε τὸ ἐνταῦθα λεγόμενον νὰ εἶναι ἀπόλυτος ἀρνησις τοῦ ἐτέρωθεν εἰρημένου. Καὶ ἐνδέχεται μὲν καὶ οἱ δοκιμώτατοι συγγραφεῖς, σφαλόμενοι ἀνθρωπίνως, νὰ πίπτωσιν εἰς ἀντιφάσεις, πλὴν τότε μόνον δικαιούμεθα νὰ διίσχυρισθῶμεν τοῦτο, ὅταν μετὰ πολυμερῇ ἐξέτασιν πεισθῶμεν περὶ τοῦ ἀσυμβιβάστου τοῦ ἐνός χωρίου πρὸς τὸ ἕτερον. Ἄλλως πράττοντες ἀδικοῦμεν τὸν συγγραφέα, ἀναιτίως διαβάλλοντες αὐτὸν ἐπὶ ἀνακολουθίαις καὶ ἀντιφάσεσι πρὸς ἑαυτὸν, βλάπτομεν δὲ καὶ τὴν ἐπιστήμην, διὰ τὴν σπουδὴν ἀστοχοῦντες τοῦ ἀληθοῦς. Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν οὐδὲν θὰ εἶχε τὸ ἰδιαῖον καὶ ἐξαιρετον, εἴαν ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ τὸ ζητούμενον δὲν ἦτο τι ἄλλο εἰμὴ ἢ πρὸς

* Ἀρχιμ. Νικηφόρου (1892). Ἑλληνιστὶ ὑπάρχει τὸ ὑπὸ Γ. Κωνσταντινίδου «Λεξικὸν τῶν Ἀγίων Γραφῶν» (ἐν Κων) πόλει τὸ δεύτερον 1890).

τὸ ὅλον τῆς διδασκαλίας ἐνός τινος ἱεροῦ συγγραφέως σύμφωνος ἐρμηνεία τῶν συγγραμμάτων τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ ἀπλότης τῆς ἀρμονικῆς ἐρμηνείας ἐπεκτείνεται, ὥς εἴρηται, οὐ μόνον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως γεγραμμένα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντα τὰ ὑπὸ διαφόρων γεγραμμένα βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καὶ ὅπερ μέγιστον, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀπ' ἀρχῆς παράδοσιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦτο ἐπὶ τῇ προϋποθέσει, ὅτι ὅπως παρ' ἐκάστῳ δοκίμῳ συγγραφεῖ τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα κρίνεται ἱκανὸν ἐχέγγυον τῆς πρὸς ἑαυτὸν συμφωνίας τοῦ γράφοντος, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ φωτίσαν μὲν τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας ἐν οἷς γραπτικῶς καὶ προφορικῶς παρέδωκαν, διέπον δὲ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὅπου δύο ἢ τρεῖς εἰσι συνηγμένοι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου (Ματ. 18, 20), εἶναι ἀσφαλέςτατον ἐχέγγυον τῆς συμφωνίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς πρὸς τε ἑαυτὴν καὶ πρὸς τὴν ἀπ' ἀρχῆς διδασκαλίαν τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας. Ὁ τοῦτο ἀρνούμενος ἀπογυμνοῖ τὴν τε Ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν παντὸς θείου χαρακτήρος καὶ ἐξισοῖ αὐτὰς πρὸς πάντα τὰ ἄλλα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ ἐπινοίας ἔργα καὶ καθιδρύματα. Διὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρμονικῆς τῶν Γραφῶν ἐρμηνείας ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη αὐτῆς, τῆς τε πρὸς τὴν Γραφὴν αὐτὴν συμφωνίας καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη ὡς τὸ κυριώτατον διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ὀρθοδόξου ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν ἀπὸ τῆς τῶν ἑτεροδοξούντων.

Οὐ μόνον δὲ *δογματικῶς*, ἀλλὰ καὶ *ἐπιστημονικῶς* εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἀρμονικὴ ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν πρὸς ὁρτὴν κατανόησιν τῶν ἐν αὐταῖς τεθησαυρισμένων ἀληθειῶν, ὡς τὸ ἔσχατον καταφύγιον καὶ ἀνώτατον κριτήριον τῆς ἐρμηνείας, ὅπου δείκνυνται ἀνίσχυρα ἢ ἀνεπαρκῆ τὰ ἄλλα ἐρμηνευτικὰ μέσα πρὸς εὑρεσιν καὶ καθορισμὸν τοῦ νοήματος. Ἡ ἀρμονικὴ ἐρμηνεία ὁμοιάζει πρὸς δίκην κατ' ἀντιμωλίαν καὶ ἀντιπαράστασιν τῶν μαρτύρων. Ὅπως εἰς τὰς κατ' ἐρήμην καὶ ἁμαρτύρως γινομένας κρίσεις δυσκόλως εὑρίσκει ὁ δικαστὴς τὸ δίκαιον, εἰς δὲ τὰς κατ' ἀντιμωλίαν καὶ μετὰ μαρτύρων γινομένας οὐ μόνον αἱ συμφωνοῦσαι, ἀλλὰ καὶ αἱ διαφωνοῦσαι καταθέσεις οὐκ ὀλίγον συντελοῦσι πρὸς διαφώτισιν τοῦ δικαστοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρμονικῇ ἐρμηνείᾳ οὐ μικρὸν διαφωτίζεται ὁ ἐρμηνευτὴς πρὸς εὑρεσιν καὶ καθορισμὸν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας οὐ μόνον ἐκ τῶν οὕτω καλουμένων *παραλλήλων* χωρίων, ἐξ ὧσων δηλ. ἐν ὁμοίᾳ ἢ ἄλλῃ περιστάσει μάλιστα μὲν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλοι

περὶ τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου ἱστορικοῦ ἢ διδακτικοῦ ζητήματος ὁμιλοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν *ἀντιθέτων* ἢ *ἐναντιοφανῶν* λεγομένων, ἐν ὅσοις περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος καὶ ζητήματος ὁμιλοῦντες φαίνονται διαφωνοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς ἢ πρὸς ἀλλήλους. Παραλληλισμοὶ ἢ ἐναντιοφάνειαι περὶ γεγονότα ἱστορικά ἀπαντῶσι συνήθως ἐν τοῖς ἰδίως ἱστορικοῖς βιβλίοις, τοῖς περὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα διατρίβουσιν, οἷα τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἐκ δὲ τῆς Παλαιᾶς μάλιστα μὲν τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ τῆς Πεντατεύχου, ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, οἱ Κριταί, καὶ ἐκ τῶν Ἀναγινωσκομένων τὰ Μακκαβαϊκά. Πλὴν δὲν εἶναι σπάνιοι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις, εἴτε προφητικοῖς εἴτε διδακτικοῖς βιβλίοις ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν, καὶ οὐ μόνον Παλαιᾶς πρὸς τὴν Παλαιάν καὶ Καινῆς πρὸς τὴν Καινὴν, ἀλλὰ καὶ τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιάν, καὶ αἱ φαινόμεναι ἀντιθέσεις τῆς τελευταίας κατηγορίας εἶναι πολλαίαις ἐκφανέστεραι καὶ μᾶλλον δυσοικονόμητοι ἢ οἱ τῆς πρώτης κατηγορίας. Τοῦναντίον δὲ παραλληλισμοὶ ἢ ἐναντιοφάνειαι περὶ τὰ διδακτικά, δογματικά ἢ ἠθικά ἀπαντῶσι σπανιώτερον μὲν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς, συνηθέστερον δὲ ἐν τοῖς προφητικοῖς καὶ τοῖς ἰδίως διδακτικοῖς βιβλίοις, καὶ αἱ φαινόμεναι ἀντιθέσεις ἐν αὐτοῖς εἶναι ἥτιον δυσοικονόμητοι, καὶ οὐ μόνον τῆς αὐτῆς Διαθήκης πρὸς ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν πρὸς ἀλλήλας. Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα τῶν ἐννοιῶν εὐρίσκονται μάλιστα μὲν διὰ συχνῆς ἀναγνώσεως καὶ ἐπισταμένης μελέτης τῶν θείων Γραφῶν, ἔπειτα δὲ καὶ δι' ἄλλων τινῶν βοηθημάτων. Εἰς ταῦτα καταλέγονται πλὴν τῶν προδηλωθέντων Ταμείων ἢ *Λεξιλογικῶν Συμφωνιῶν* καὶ τῶν *πραγματικῶν* ἢ *ὀνομαστικῶν Λεξικῶν* (§32—34), *ἐκδόσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς μετὰ παραλλήλων χωρίων, ἐρμηνεῖαι καὶ ὑπομνήματα εἰς αὐτήν*, καὶ ἰδίαι αἱ λεγόμεναι *Πραγματικαὶ Συμφωνίαι* (Concordantiae reales), οἷαι ἀπὸ τοῦ Μεσαίωνος μὲν ἐκπονηθεῖσαι ὅλως ἢ κατὰ μέρη, κατὰ μικρὸν δὲ συμπληρωθεῖσαι, ὑπάρχουσιν ἤδη ἐκδεδομένα ἱκανά. (102)

102) Αἱ μᾶλλον ἐν χρήσει εἶναι αἱ τοῦ G. Bächner, (ἐκδοθεῖσαι τὸ πρῶτον τῷ 1757, καὶ ἐν 20ῃ ἐκδόσει τῷ 1890 ὑπὸ τοῦ Heubner) καὶ αἱ τοῦ F. J. Bernhard (τὸ πρῶτον τῷ 1850—51, καὶ ἔπειτα ἐν 7ῃ ἐκδόσει τῷ 1888—90). Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι γερμανιστὶ ἢ ἀγγλιστὶ ἢ γαλλιστὶ, καὶ δὴ καὶ Ρωσιστὶ ὑπὸ τοῦ Β. Μιχαηλόβσκη. Ἐπιθ. F. Vigoutoux. Βιβλικὸν Λεξικὸν Τομ. Β' Μερ. Α' σελ. 893—94.

§ 38 Τὰ ὅρια τῆς ἁρμονικῆς ἐρμηνείας.

Ὡς δὲ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἁρμονικὴ ἐρμηνεία, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ἐφαρμόζηται προσηκόντως, ἵνα μὴ ἀστοχῇ περὶ τὸ σκοπούμενον, περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ ἥτιον σαφοῦς ἐκ τῶν μᾶλλον σαφῶν, καὶ περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ ἐπὶ μέρους συνωδὰ τῷ ὅλῳ τῆς τε γραφικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ διαγραφῶσι τὰ ὅρια τῆς ζητούμενης ἁρμονίας, ἵνα μὴ ματαιοπονῶμεν περὶ ζητήσεις συμφωνιῶν καὶ συμβιβασμοῦς διαφωνιῶν ἐκεῖ, ὅπου καὶ ὑπάρχουσαι διαφωνίαι οὐδὲν παραβλάπτουσι τὸ κύρος τῶν ἱερῶν βιβλίων. Ἐπειδὴ ἡ τοῦς ἱεροῦς συγγραφῆς καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐξαιρέτως φωτίζουσα καὶ ὁδηγοῦσα δύναμις τοῦ Ἀγίου Πνεύματος δὲν αἶρει τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν καὶ ἐνέργειαν, οὐδὲ ἐνισχύει τοὺς ἀνθρώπους πρὸς εὐρεσιν καὶ ἀνακάλυψιν οἰωνδήποτε ἀληθειῶν, ἀλλ' ἀποκαλύπτει αὐτοῖς ἢ βοηθεῖ πρὸς εὐρεσιν καὶ κατανόησιν ἐκείνων μόνον τῶν ἀληθειῶν, ὅσαι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀναφέρονται εἰς τὸν κατὰ Θεὸν βίον καὶ τὴν ἐν Χριστῷ ἀπολύτρωσιν καὶ σωτηρίαν, καὶ ἃς εἰς ἑαυτὴν ἀφιεμένη ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια οὐδέποτε θὰ κατάρθου νὰ εὕρῃ καὶ κατανόησιν (1 Κορ. 2, 6 κ.εξ.), διὰ τοῦτο ἡ ζητούμενη συμφωνία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόλυτος καὶ γενικὴ, ἀναφερομένη εἰς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἐν τῇ Γραφῇ λεγόμενα, οἷαδὴποτε καὶ ἂν ᾧσι καὶ ὑφ' οἰωνδήποτε καὶ ἂν λέγωνται, ἀλλὰ σχετικὴ καὶ μερικὴ, ἀφορῶσα εἰς τὰς οὐσιώδεις καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως γνωσθείσας ἀληθείας τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος, καὶ δὴ περὶ τὴν οὐσίαν, οὐχὶ δὲ περὶ τὴν παράστασιν τῶν ἀληθειῶν τούτων. Περὶ ταύτην δύνανται νὰ ὑπάρχωσι διαφοραὶ καὶ ποικιλίαι τοσαῦται, ὅσας διαφορὰς καὶ ποικιλίας παρουσιάζουσιν ἡ τε ἰδιοφυΐα ἐνὸς ἐκάστου τῶν μακαρίων ἀνδρῶν (103) καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἐκάστοτε ἀναγκῶν καὶ περιστάσεων, ὑφ' ἃς ἔγραφεν ἕκαστος. Καὶ ὅπως διάφοροι ἐκ διαφόρων τοῦ ὀρίζοντος σημείων τοποθεσίαν τινὰ φωτογραφοῦντες ἕκαστος μὲν κατ' ἰδίαν μίαν τινὰ ὅψιν τῆς θέσεως λαμβάνει, πάντες δὲ ὁμοῦ παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομένην διαφορὰν τῶν ὄψεων παρέχουσι τὴν εἰκόνα τῆς

103) Πρὸβλ. εἰς ταῦτα τὰ περὶ διαφορὰς τοῦ συγγραφέως τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου λεγόμενα Διονυσίου Ἀλεξανδρείας παρ' Εἰσεβ. Ἐ. Ἰστ. 7, 25.

αὐτῆς θέσεως, οὕτω καὶ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, καίπερ ἄλλος ἐξ ἄλλης ἄλλοτε ἀπόψεως τὴν αὐτὴν ἀλήθειαν ἐξετάζοντες καὶ παριστῶντες, ὅμως παρὰ πᾶσαν τὴν φαινομένην διαφορὰν τῶν παραστάσεων δύνανται κατ' οὐσίαν νὰ λέγωσι τὸ οὐτὸ πρᾶγμα. Οὕτω φαίνονται καὶ λέγονται ὁ μὲν Ἰωάννης ἀπόστολος τῆς ἀγάπης, ὁ δὲ Παῦλος ἀπόστολος τῆς πίστεως καὶ ὁ Ἰάκωβος ἀπόστολος τῶν ἔργων, χωρὶς ἐντεῦθεν νὰ ἐξάγῃται ὅτι ἄλλος εἰς ἄλλο τι τὴν παρὰ τῷ Θεῷ δι καίωσιν καὶ σωτηρίαν ἀπονέμει. Τὸ δ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῶν ἄλλων, τῶν διδασκομένων μὲν ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἀλλὰ μὴ ἀναφερομένων εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ καίρια τῆς πίστεως δόγματα, τοῦτέστι τὰ ἱστορικά, τὰ χρονολογικά, τὰ γεωγραφικά, τὰ ἀρχαιολογικά καὶ τὰ τοιαῦτα ζητήματα· ὅτι δηλ. καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα δύνανται οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς νὰ διαφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους καθ' ἃς ἔχουσι διαφόρους πηγὰς ἢ πληροφoρίας ἢ σκοποὺς ἢ ἀφορμὰς ἰδίας, καὶ ὁ μὲν ὡς ἱστορικὸς νὰ εἶναι ἀκριβέστερος τοῦ ἑτέρου, χωρὶς νὰ παραβλάπῃται ἐντεῦθεν μήτε ἡ οὐσία τοῦ πράγματος, μήτε τὸ κῦρος τῶν Γραφῶν, μήτε ὁ χαρακτήρ τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ὡς διατελούντων ὑπὸ ἰδιαιτέραν χειραγωγίαν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, (104) καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τῶν πιστῶν, καίπερ πάντων ὑπὸ τῆς αὐτῆς θείας χάριτος ἐνισχυομένων πρὸς κατορθώσιν τοῦ θείου θελήματος, ὅμως οἱ μὲν δύνανται νὰ εἶναι ἀκριβέστεροι τῶν δὲ περὶ τὴν ἐργασίαν τῶν ἐντολῶν, οὐδὲ λογίζεται ὁ ἐν τισιν ἀνθρωπίνως σφαλόμενος ὡς ἐκπεπτωκὸς τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος ἀνάξιος, ἐφ' ὅσον τὰ σφάλματα αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν ἁμαρτημάτων, ὅσα, ἀσυμβίβαστα ὑπάρχοντα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς καὶνῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, δὲν δύναται νὰ διαπράξῃ ἄλλος εἰμὴ ὁ τῇ ἰδίᾳ ῥαθυμίᾳ πρότερον ἀπογυμνώσας ἑαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος.

Βεβαίως οὐδὲ τὰ ἱστορικά μέρη ἢ βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐξαιροῦνται τοῦ κανόνος τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, ὅτι «πᾶσα Γραφὴ θεόπνευστος» (2 Τιμ. 3, 16), ἐπειδὴ καὶ ἡ ἱερὰ ἱστορία ἔχει τὰ ἑαυτῆς μυστήρια, χρῆζοντα τοῦ ἁνωθεν φωτισμοῦ πρὸς κατανόησιν αὐτῶν. Πλὴν ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι τὰ ἐξωτερικά γεγονότα, δυνάμενα νὰ γνωσθῶσι διὰ καθαρῶς ἀνθρωπίνων μέσων, εἴτε τῆς ἰδίας αὐτοψίας καὶ αὐτηκοίας, εἴτε τῆς τῶν ἄλλων μαρτυρίας (Λουκ. 1, 1—

3), ἀλλ' ἡ ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῶν ἐξωτερικῶν συμβαινόντων ἐνεργοῦσα καὶ τὴν αἰώνιον τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν προπαρασκευάζουσα πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Ταύτης λοιπὸν τῆς αἰωνίου βουλῆς τοῦ Ὑψίστου, τῆς διηκούσης διὰ πάσης τῆς ἱερᾶς Ἱστορίας, ἔννοιαν ἔλαβον οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, ὡς ἐπικυροῦ τοῦτο καὶ ἡ ἱστορία τῆς παρ' Ἑβραίοις ἱστοριογραφίας, δεικνύουσα ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν παρ' αὐτοῖς ἱστορικῶν ἦσαν **προφῆται (οἱ πρότεροι προφῆται**· πρβλ. καὶ Ἰωσήπου κατὰ Ἀπίωνος κεφ. 8). Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐξωτερικά καὶ ἐπὶ μέρους γεγονότα, εἰς τοὺς τόπους καὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰς τοιαύτας τῶν γεγονότων περιστάσεις, περὶ τὰ τοιαῦτα οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἰδίας τινὸς ἀποκαλύψεως ἢ ἐμπνεύσεως ἐπὶ τούτῳ, ἀλλ' ἕκαστος, καὶ εὐρισκόμενος ὑπὸ τὴν διηγετικὴν τῆς ἁνωθεν χάριτος χειραγωγίαν, ἔγραφεν ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς εἶχε μνήμης, ἢ ἀκοῆς, ἢ πηγῶν γραπτῶν, ἢ σκοποῦ καὶ τῶν ὁμοίων. Ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἱστορικά πάντα ὅσα ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος λέγει περὶ τῶν Εὐαγγελιστῶν, ὅτι συνέγραψαν *ut quisque meminerat, ut cuique cordi erat, vel brevius vel prolixius* (De consensu Evangelistarum II, 12). (105) Καὶ ὁμιλεῖ μὲν ὁ αὐτὸς Πατὴρ ἐν τῇ αὐτῇ συγγραφῇ (I. 2) οὕτως, ὥσει ἀτεδέχετο καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα ἰδίαν ἐμπνευσιν τῶν ἱερῶν συγγραφέων: *quamvis singuli suum quendam narrandi ordinem tenuisse videantur, non tamen unusquisque eorum vel ut alterius ignarus voluisse scribere reperitur, vel ignorata praetermisisse, quae scripsisse alius invenitur, sed sicut unicuique inspiratum est, non superfluum cooperationem sui laboris adjunxit*: καθὰ ὅμως αἱ τελευταῖαι λέξεις καθορίζουσιν ἀκριβέστερον, ἐκφράζων ὁ ἱερὸς ἀνὴρ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως τῶν Εὐαγγελιστῶν δὲν λέγει τι ἄλλο ἢ ὅτι

105) Διαφέρει οὐδὲν ἂν εἰς τὰς ἀρχαίας τῆς ἱερᾶς ἱστορίας πηγὰς ἢ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ εἰς ἡμᾶς περιελθόντα βιβλία ἀναφέρονται ὅσα ὁ αὐτὸς (De civitate Dei XVIII, 38) λέγει περὶ τῶν Προφητῶν. Existimo etiam ipsos, quibus ea quae in auctoritate religionis esse deberent, Sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historica diligentia, alia sicut prophetas inspiratione divina scribere potuisse atque haec facisse ita distincta, ut illa tamquam ipsis, ista vero tamquam Deo per ipsos loquenti judicarentur esse tribuenda, ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, haec ad religionis auctoritatem.

104) Ἐπιθι Ἱεροῦ Χρυσοστόμου τὸν Πρόλογον εἰς τὸν Ματθαῖον.

ἡ παρά τισι παρατηρουμένη παράλειψις τῶν παρ' ἄλλω μνημονευόμενων δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξ ἀγνοίας προελθοῦσα, ἀλλ' ὅτι ἕκαστος, καὶ μνημονεύων καὶ παραλείπων, ἐνήργει σκοπίμως, ἀνωθεν χειραγωγούμενος εἰς τοῦτο, ἵνα μὴ τὸ ἑκάστου ἔργον φαίνεται περιττὸν καὶ παρέλκον, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἔλεγε καὶ ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος: «διὰ τοῦτο καὶ κοινῇ πολλὰ διελέχθησαν καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἰδιὸν τι λαβὼν εἶπεν, ἵνα μήτε περισσὸς εἶναι δόξῃ καὶ προσερριφθῇ ἀπλῶς, καὶ τῆς ἀληθείας ἀκριβῆ παρασχηται τὴν βίανον ἡμῖν» (ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου).

Καίτοι λοιπὸν καὶ τὰ ἱστορικὰ μέρη τῶν Θ. Γραφῶν, ἐν συνόλῳ λαμβανόμενα, δὲν εἶναι ἀνθρώπινα ἀπλῶς ἔργα, ἀλλὰ θεωρητέα καὶ ταῦτα ὡς γραφέντα ὑπὸ τὴν ἀοράτως χειραγωγούσαν ἐνέργειαν τῆς ἰδιαιτέρας τοῦ Θεοῦ προνοίας καὶ χάριτος, πλὴν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα καὶ τοῖς μὴ παραβλάπτουσι τὰ οὐσιώδη καὶ καίρια τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀληθείας κατὰ Θεὸν πολιτείας δόγματα καὶ διδάγματα, δὲν εὐρίσκονται οὔτε ἀπηλλαγμένα διαφωνιῶν τινων πρὸς ἄλλα ἀλλοθεν γνωστά ὡς μᾶλλον ἀσφαλῆ, οὔτε ἐλεύθερα ἀνακριβειῶν περὶ ἐπονσιώδη τινὰ καὶ ὅλως δευτερεύοντα σημεῖα, καὶ τοῦτο διὰ τὴν συνύπαρξιν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, διὰ τὴν χρῆσιν καὶ ἀνθρωπίνων τρόπων καὶ μέσων πρὸς τε τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν γεγονότων. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς θαυμασίου χαρακτήρος γεγονόσι τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς Διαθήκης, τὸ οὐσιώδες δὲν εἶναι αἱ κατηγορίαι τοῦ *ποῦ* καὶ *πότε* καὶ *πόσον*, ἀλλ' αἱ τῆς *οὐσίας* καὶ τοῦ *ποιοῦ*, αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ γεγονότος καὶ ἀσφαλείας καὶ ὁμοφωνίας ὑπαρχούσης περὶ ταύτην, αἱ περὶ ἑκεῖνα τυχόν ἀνακριβείαι καὶ διαφωνίαι μᾶλλον συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τῆς οὐσίας τῶν γεγονότων ἢ παραβλάπτουσιν αὐτήν, καθὰ λέγει καὶ τοῦτο ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος, ὁμιλῶν περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους διαφωνιῶν τῶν Εὐαγγελιστῶν: «αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μέγιστον δείγμα τῆς ἀληθείας ἐστίν· εἰ γὰρ πάντα μετὰ ἀκριβείας συνεφώνησαν καὶ μέχρι καιροῦ, καὶ μέχρι τόπου, καὶ μέχρι ῥημάτων αὐτῶν, οὐδεὶς ἂν ἐπίστευσε τῶν ἐχθρῶν ὅτι μὴ συνελθόντες ἀπὸ συνθήκης τινὸς ἀνθρωπίνης ἔγραψαν ἅπερ ἔγραψαν. Νυνὶ δὲ ἡ δοκοῦσα ἐν μικροῖς εἶναι διαφωνία πάσης ἀπαλλάττει αὐτοὺς ὑποψίας, καὶ λαμπρῶς ὑπὲρ τοῦ τρόπου τῶν γραφάντων ἀπολογεῖται» (106).

106) Ἐπιθι καὶ Εὐθυμίου Ζηγαδηνοῦ τὸν Πρόλογον εἰς τὸν αὐτὸν Εὐαγγελιστὴν.

Πλήρης ἀκρίβεια καὶ ἀπόλυτος καὶ περὶ τὰ δευτερεύοντα ἀσφάλεια καὶ ὁμοφωνία εἶναι βεβαίως ἀπαραίτητος, ὅταν ἡ θεοπνευστία τῶν Γραφῶν ἐκλαμβάνηται κατ' ἀπόλυτον ἔννοιαν, ὅταν πάντα μὲν τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀπαντῶντα, μὴ ἐξαιρουμένων μηδ' αὐτῶν λ.χ. τῶν περὶ τοῦ φαινόλου τοῦ Ἀποστόλου λεγομένων (2 Τιμ. 4, 13), θεωρῶνται ἀπαραίτητα πρὸς τὴν τῶν ψυχῶν σωτηρίαν, πάντες δὲ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς νομίζονται ὡς ἀποβαλόντες μὲν πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ ἀδυναμίαν, καὶ αὐτὸ τὸ *ἐπιλανθάνεσθαι* τινων, (107) ἐνεργοῦντες δὲ ὡς ἑτεροκίνητα ὄργανα καὶ γράφοντες ἅπαντα καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἄλλ' ἐκεῖνο μὲν, προδήλως ὑπάρχον ἄτοπον, οὐδεμιᾶς χρήζει ἀναιρέσεως. Ἡ δὲ ἀπόλυτος ἐκδοχὴ τῆς θεοπνευστίας, οἰκεία οὐσα αἰρετικοῖς καὶ ἑτεροδόξοις ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων χρόνων, σχοῦσα δὲ τινὰς ὁπαδοὺς καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς ἐλέχθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§§ 9. 13. 15), ὅμως εἶναι ἀλλοτρία τῆς τε πράξεως καὶ τῆς θεωρίας τῶν διατρεπεστάτων Πατέρων καὶ ἐρμηνευτῶν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Σαφῆς καὶ ἐμφαντικὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ἐκ τῆς Ἀντιοχείανης Σχολῆς Θεοδώρου Ἡρακλείας (ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος) περὶ τῶν τάναντία φρονούντων, ἐν οἷς λέγει περὶ τῆς σημασίας τοῦ *διαψάλλματος*. «Διάψαλμά ἐστι μετάβασις μέλους καὶ ῥυθμοῦ ἐναλλαγὴ, καὶ οὐ νόημάτων μεταπήδησις, ὥς τινες ὑπέλαβον... περὶ γὰρ τοῦ ἑτέρου καὶ λέγειν γελοῖόν ἐστι. Τινὲς γὰρ καὶ τοῦτο ἑτεροτεύσαντο, ὡς τοῦ Πνεύματος ἐπιφοιτῶντος κατὰ τὴν ὥραν ἐπὶ τὸν προφήτην καὶ πάλιν ἀποφοιτῶντος. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγίνετο, μὴ γένοιτο· οὐδὲ γὰρ πρὸς λέξιν ἐδίδω το Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τοῖς προφήταις τὸ εἰπεῖν, καθάπερ οἱ δαίμονες τοῖς οὐκ εἰδόσιν ὅ,τι φθέγγονται, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ ἅπαν ἐνετίθει τὸ νόημα, καὶ ὁ λαβὼν τὴν γνῶσιν ἐξηγγέλλεν ὡς εἶχε δυνάμειος.

107) Παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ αὐτοῦ καὶ τῷ ἱερ. Χρυσόστομῳ ἀκολουθοῦντος Ζηγαδηνοῦ· «οὐ γὰρ δεῖ θαυμάζειν εἰ τὰ μὲν οὗτος ὁ Εὐαγγελιστὴς προσέτιθη, τὰ δὲ ἐκεῖνος παραλείπει. Καὶ γὰρ οὐκ ἄμα τῷ λέγειν τὸν Χριστὸν ἔγραψεν τὰ Εὐαγγέλια, ἵνα καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν αὐτοῦ λόγων ἀπομνημονεύειν ἔχοιεν, ἀλλὰ μετὰ πολλοὺς ὕστερον ἐνιαυτούς. Καὶ εἰκόδες ἀνθρώπους ὄντας αὐτοὺς ἐπιλανθάνεσθαι τινῶν κτλ.» Ἡρβλ. ἤδη τὴν ὁμοίαν τοῦ Ἱερωνύμου γνώμην περὶ τούτου ἐν τε τοῖς παρατεθείσιν ἐν § 13 καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς 112 αὐτοῦ (πρὸς Αὐγουστίνον) Ἐπιστολῆς Ἀξιανάγνωστος καὶ κατὰ τοῦτο καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ αὐτοῦ Αὐγουστίνου (Ἐπιστολαὶ 103. 110. 115. 116).

§ 39. Δύσεις διαφωνιῶν Γραφῶν πρὸς Γραφαίς.

Ἀφ' οὗ κατὰ τὰ προειρημένα ἢ μεταξὺ τῶν ἱερῶν συγγραφέων ζητουμένη συμφωνία δὲν εἶναι γενικὴ καὶ ἀπόλυτος, ἀλλὰ μερικὴ καὶ σχετικὴ, ἔπεται ὅτι καὶ ὁ ἱερὸς ἐρμηνευτὴς δὲ ἔχει ἀνεπὶ τῇ νὰ ἀρνηθῇ ὁλοσχερῶς τὴν ὑπαρξίν ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ ἢ ὅτε διαφορῶν καὶ διαφωνιῶν μεταξὺ τῶν διαφορῶν αὐτῆς συγγραφέων πρὸς τε ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους, μήτε νὰ ἀγωνισθῇ δια παντὸς τρόπον καὶ ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ συμβιβάσῃ πάντας. Κατ' ἀρχὴν δύναται νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἀνευ τινὸς ζημίας τῶν οὐσιωδῶν καὶ καιρίων ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς Γραφαῖς οὐ μόνον **ἀλλοιοφωνίαι** ἢ ἀπλάϊ ἐναντιοφάνειαι, ἀλλὰ καὶ ἑτεροφωνίαι ὡς ἐναντιοφωνίαι. Ἐὰν ὅμως, ὡς προείρηται, καὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν θύραθεν συγγραφέων, πλὴν τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐλαβείας καὶ δικαιοσύνης, καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια ἐπιβάλλει τὸ καθήκον, πᾶσαν φαινομένην ἡμῖν διαφορὰν καὶ διαφωνίαν νὰ μὴ κηρύξωμεν ὡς ἀπόλυτον ἀντίφασιν, πρὶν ἢ πολυμερῶς ἐξετάσωμεν τὸ πρᾶγμα, πολλῶ μείζον εἶναι τὸ καθήκον τοῦτο ἐν τῇ τῶν Γραφῶν ἐρμηνείᾳ, διὰ τὴν ὑψίστην σπουδαιότητα καὶ ἱερότητα τῆς ὑποθέσεως. Οὐχὶ πᾶσα φαινομένη ἡμῖν διαφορὰ εἶναι καὶ πραγματικὴ διαφωνία, οὐδὲ πᾶσα πραγματικὴ διαφωνία εἶναι ἀπόλυτος ἀντίφασις, οὐδὲ πᾶσα ἀπόλυτος ἀντίφασις προέρχεται πάντοτε ἀπὸ τῶν συγγραφέων αὐτῶν, ἀλλ' ὅπως πολλαὶ διαφοραὶ καὶ διαφωνίαι αἰτίαν ἔχουσιν ἢ τὴν ἡμετέραν ἄγνοιαν, ἢ τὴν διαφορὰν, ὡς προείρηται, τῶν χρόνων καὶ τῶν περιστάσεων, τῶν ἰδιαιτέρων σκοπῶν καὶ ἀφορμῶν, τῆς ἰδίας τοῦ γράφοντος ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως, οὕτω καὶ αἱ ἀπόλυτοι ἀντιφάσεις προέρχονται πολλάκις ἐκ τῆς διαφθορᾶς, ἣν τὰ ἱερά κείμενα ὑπέστησαν ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ μακροῦ χρόνου καὶ τῆς ἀπροσεξίας ἢ καὶ αὐθαιρεσίας τῶν ἀντιγραφῶν. Φαίνεται δὲ γενόμενον τοῦτο καὶ εἰς ἄλλα μὲν, μάλιστα δὲ εἰς **κύρια ὀνόματα** (πρβλ. 3 Βασ. 5, 11 πρὸς 1 Παρ. 2, 6.—2 Βασ. 23, 35 πρὸς 1 Πρ. 11, 37.—Γεν. 36, 39 πρὸς 1 Πρ. 1, 50.—Ἰησ. Ν. 24, 30 πρὸς Κριτ. 2, 9) καὶ εἰς **ἀριθμούς**, ὡς ἐπισφαλεστέρους καὶ μᾶλλον εὐεπηρεάστους, καὶ ἄλλως καὶ ὡς γραφομένου: διὰ γραμμάτων ἐν τῷ ἱερῷ κειμένῳ, καθὰ συνάγεται ἐκ τῶν μεγάλων περὶ τοὺς χρόνους διαφορῶν, αἵτινες ὑπάρχουσι μετὰ τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου καὶ τῶν ἀρχαίων Μεταφράσεων, καὶ ἰδίᾳ τῆς τῶν Ο'. Ἐκ τοιαύτης αἰτίας δύναται λ. χ. νὰ ἐξηγηθῇ ἀπλούστατα ἡ ἐν αὐτῷ τῷ ἑβραϊκῷ κειμένῳ ὑπάρχουσα διαφορὰ μεταξὺ τοῦ 3 Βασιλ. 4, 26 καὶ 2

Παρ. 9, 25., ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἀποδιδόμενον τῷ Σολομῶντι 40000 ἱππων, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μόνον 4000. (πρβλ. καὶ 2 Ἑσδρ. 2, 41 πρὸς Νεεμ. 7, 13.—2 Βασίλ. 10, 18 πρὸς 1 Παρ. 19, 10.—4 Βασ. 28, 8 πρὸς 2 Πρ. 36, 9). (108)

Τοιούτων δὲ ὄντων τῶν αἰτίων ἢ ἀφορμῶν τῶν ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς ἀπαντωσῶν διαφωνιῶν, ὀφείλει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ διακρίνῃ τὰς οὐσιώδεις τῶν ἐπουσιωδῶν καὶ τὰς φαινομένας τῶν πραγματικῶν, καὶ διατρίβων μᾶλλον περὶ τὰ οὐσιώδη καὶ καιρία δόγματα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης, ἢ περὶ τὰ ἐπουσιώδη καὶ δευτερεύοντα περιστατικά τῶν ἱστορικῶν ἀφηγήσεων, νὰ ἐξετάζῃ μὲν καὶ τὰς περὶ ταῦτα διαφοράς, καὶ συμβιβάζον ἀβιάστως τὰ συμβιβαστά, νὰ ὁμολογῇ τὴν παρουσίαν καὶ νὰ προσδιορίζῃ κατὰ τὸ ἐνὸν καὶ τὰ αἷτια τῆς διαφορᾶς τῶν ἀσυμβιβάστων (109) ἰδιαζόντως ὅμως νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν λύσιν τῶν περὶ τὰ οὐσιώδη διαφωνιῶν, συμβουλευόμενος εἴτε τὴν πιθανὴν διαφθορὰν τοῦ κειμένου, εἴτε τὴν τοῦ λόγου ἀκολουθίαν, εἴτε τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων καὶ τὰς ἰδιαιτέρας περιστάσεις τῆς συγγραφῆς ἑκατέρων τῶν μέρων, βέβαιος ὢν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι αἱ περὶ τὰ οὐσιώδη διαφωνίαι δὲν εἶναι ἀπόλυτοι καὶ πραγματικοί, ἀλλὰ σχετικοί καὶ φαινόμενοι. Θὰ εἶναι βεβαίως ἀπόλυτοι καὶ πραγματικοί, ὅταν συγχέωνται τὰ ἀσύγχυτα, καὶ ῥήματα καὶ νοήματα καὶ ἐπιτηδεύματα ἀφρόνων ἢ καὶ ἀσεβεστάτων ἀνθρώπων ἐκλαμβάνονται ὡς χρηζόντα συμβιβασμοῦ πρὸς τὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐμπεριλαμβανόμενα ἀμφοτέρωθεν ἐν ταῖς Γραφαῖς. Οὐχ ὁ τόπος, οὐδὲ ὁ χρόνος, ἀλλ' ὁ τρόπος, ὁ χαρακτήρ, καὶ τὸ ἦθος καὶ ἡ διάνοια τῶν ἐκάστοτε δρώντων καὶ λαλούντων συνίστησι τὸν ἀληθῆ νοῦν τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων.

Εἶναι ἐφαρμόσιμα τὰ εἰρημένα καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ἐν πολλοῖς ἱερῶν ὑπαρχουσῶν διαφωνιῶν μεταξὺ τῶν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, δι' αὐτὴν ταύτην τὴν διάφορον σημασίαν ἀμφοτέρων ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τῆς μὲν ὡς ἀτελεστέρας καὶ παρασκευαζούσης εἰς τὴν Καινὴν, ταύτης δὲ ὡς συνιστώσης τὴν πλήρωσιν καὶ τελείωσιν ἐκείνης. Διὰ τοῦτο παρὰ

108) Τοιαῦται πιθανῶς περὶ τοὺς ἀριθμοὺς διαστροφῆς εἶναι καὶ 1 Βασίλ. 6, 19, 13. 1 (κατὰ τὸ ἑβρ.) 5. 2 Βασίλ. 10, 18. καὶ ἕτερα.

109) Ἐπιθ. Νικολάου Δαμαλά Ἑρμηνείας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην Τόμ. Β' σελ. 202—207.

πολλά κοινὰ ὑπάρχουσι καὶ διαφέροντα. Κοινὰ μὲν καὶ κατ' οὐσίαν σύμφωνα ἔχουσιν ἀμφότεραι αἱ Διαθήκαι τὰ θεμελιώδη τῆς πίστεως καὶ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας διδάγματα, οἷα τὰ περὶ ὑπάρξεως ἑνὸς μόνου Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ καὶ προνοητοῦ τῶν πάντων, τὰ περὶ τῶν θείων αὐτοῦ ἰδιοτήτων, τὰ περὶ διακρίσεως ὕλικου καὶ πνευματικοῦ κόσμου, τὰ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, τὰ περὶ κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, τὰ περὶ τῆς ἐκτάκτου καὶ ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως, τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ Μεσσίου. Συνφδὰ ὁμως τῷ προδηλωθέντι χαρακτηρὶ καὶ προορισμῷ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὡς τινος σταθμοῦ, ὡς προπαρασκευῆς καὶ προπαιδεύσεως εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Καινὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ διδασκόμενα δὲν δύνανται κατὰ πάντα νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν τελειότητα πρὸς τὰ τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ πολλὰ μὲν ἐντάλματα, ἀτελέστερα ἐκεῖ ὄντα διὰ τὰς τότε περιστάσεις καὶ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ (Ματ. 19, 8), ἐν τῇ Καινῇ παραδίδονται τοῖς πιστοῖς τελειότερα (αὐτόθι 5, 21 κ.εξ.), πολλὰ δὲ δόγματα, στοιχειωδῶς μόνον καὶ ὡς ἐν σπέρματι ἐν τῇ Παλαιᾷ ὑπάρχοντα, εὐρίσκονται ἀνεπτυγμένα ἐν τῇ Καινῇ, καὶ ἄλλα τέλος, ὡς σκιά μόνον καὶ τύπος τῶν μελλόντων ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου διατεταγμένα, καταργοῦνται ἐν τῇ Καινῇ ἢ ἀντικαθίστανται διὰ τῶν ἀντιτύπων, τῆς χάριτος ἐλθούσης. Οὕτως ἐξηγουμένων τῶν περὶ τὰ οὐσιώδη καὶ καίρια διαφορῶν, ὅπως ἀβλαβεῖς εἰς τὰ οὐσιώδη εἶναι αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ὑπάρχουσαι τυχόν διαφοραὶ μεταξὺ ἀμφοτέρων.(110)

§ 40 Δύσεις [διαφωνιών] τῶν Γραφῶν πρὸς τοὺς θύραθεν.

Διαφοραὶ τινες ἀπαντῶσι καὶ μεταξὺ τῶν θείων Γραφῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν θύραθεν συγγραφέων ἀφ' ἑτέρου, καὶ δὴ διαφοραὶ περὶ ἱστορίας τινάς, οἷαι ἐκ μόνης τῆς Κ. Διαθήκης πρόκεινται αἱ τοῦ Λουκᾶ 2,2 πρὸς Ἰωσήφ. Ἰουδαϊκῶν ἀρχαιοτ. 18, 1,1.—Λουκ. 3,2 καὶ Πρ. 4,6 πρὸς Ἰωσ. αὐτ. 18,2,2.—Πρ. 5,36 πρὸς Ἰωσ. αὐτόθι 20,5,1. Πολλῶν πλείονες ἀπαντῶσι τοιαῦται μεταξὺ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

110) Ἐπιθι τοῦ αὐτοῦ Δαμαλά αὐτόθι σελ. 185 κ.εξ. περὶ τῶν ἐν ταῖς Γενεαλογίαις τῶν Εὐαγγελιστῶν ἀπαντωσῶν διαφορῶν πρὸς τὰ τῆς Π. Διαθήκης.

καὶ τῆς θύραθεν Ἱστορίας, μάλιστα μετὰ τὰς νεωτέρας ἀνακαλύψεις τὰς τε ἐν Ἀσίᾳ καὶ τὰς ἐν Αἰγύπτῳ γενομένας.(111)

Δι' αὐτὸ ὁμως τοῦτο, διότι αἱ διαφοραὶ αὗται εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀναφέρονται εἰ μὴ εἰς ζητήματα ἱστορικά, γεωγραφικά, χρονολογικά καὶ ἀρχαιολογικά, πᾶσα δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα τυχόν ἀνακρίβεια τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατ' οὐδὲν παραμειοῖ τὸ θεῖον κῦρος τῶν Γραφῶν, διὰ τοῦτο δὲν ἔχει βεβαίως οὐδὲ ἐνταῦθα ἀνάγκην ὁ ἱερὸς ἐρμηνευτὴς νὰ ἀγωνισθῇ πάσῃ μηχανῇ ἢ νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, ἢ ἀποτυχὼν νὰ ἐπιρρίπτῃ τὰς ἀνακριβείας εἰς μόνους τοὺς θύραθεν. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως πλὴν τῆς ἀνευλαβείας καὶ ἀδικίας πρὸς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς θὰ ἦτο οὐ μικρὰ ἐνδειξις καὶ κουφονοίας τὸ προτιμᾶν ἐν πάσαις ταῖς διαφοραῖς τοὺς θύραθεν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ὡς ἔθος παρὰ πολλοῖς τῶν ἐλευθεροφρόνων καὶ ὀρθολογιστῶν. Ὅ,τι περὶ τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ὡς ἀνθρώπους δύναται νὰ συμβαίνειν ἐν τοῖς τοιούτοις, τοῦτο βεβαίως συμβαίνει καὶ περὶ τοὺς θύραθεν. Καὶ ἐὰν ἐκεῖνοι, γράφοντες ἱστορίας καθ' ἣν ἕκαστος εἶχε πηγὴν ἢ μνήμην ἢ ἀφορμὴν κα- σκοπόν, ἠδύναντο περὶ τινα νὰ ὧσιν ἥττον ἀκριβεῖς ἢ νὰ σφαλῶνται, εἶναι παράλογον τὸ ὑποθέτειν τοὺς θύραθεν οἷονεὶ ἀλαθῆτους καὶ θεωρεῖν αὐτοὺς ἐν πᾶσιν ἀκριβεστέρους ἐκείνων. Ὅπως οἱ θύραθεν συγγραφεῖς δύνανται ἐνιαχοῦ νὰ πληρώσωσι τὰ κενὰ ἢ νὰ διαλευκάνωσι τὰ ἀσαφῆ μέρη τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, οὕτω καὶ ἡ θύραθεν ἱστορία ὁμοίαν ὠφέλειαν δύναται νὰ ἔχῃ ἐκ τῆς ἱερᾶς. Οὕτω τὰ ἐν Πρ. 5,37 περὶ τῆς ἀπωλείας Ἰούδα τοῦ Γαλιλαίου ἐξιστορούμενα δύνανται νὰ συμπληρώσωσιν ἐν μέρει τὴν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος διήγησιν τοῦ Ἰωνήπου (Ἀρχ. 18,1,1), τὰ δὲ ἐν 2 Κορ. 11,32 ὡς ἐν παρόδῳ λεγόμενα περὶ τῆς ὑπὸ Ἀρέτα τοῦ βασιλέως καταλήψεως καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου αὐτοῦ φρουρήσεως τῆς Δαμασκοῦ οὐκ ὀλίγην παρέχουσι συμβολὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἑλλειπῶν εἰδήσεων τῶν θύραθεν (Ἰωσ. Ἀρχ. 18, 5,1—3). Πολλῶν πλείονα ὠφέλειαν ἔχει ἡ θύραθεν ἱστορία ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τῶν τε ἰδίως ἱστορικῶν αὐτῆς βιβλίων καὶ τῶν προφητικῶν, θὰ εἶναι δὲ ἡ ὠφέλεια αὕτη τοσοῦτον μείζων, ὅση μείζονος πίστεως θὰ ἐμφορῶνται οἱ θύραθεν ἱστορικοὶ εἰς τὰς γραφικὰς ἀφηγήσεις καὶ πληροφορίας, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν ἤδη τε γενομένων καὶ εἰς τὸ ἐπιὸν ἐλπιζομένων νεωτέρων ἀνακαλύψεων, ἀρκεῖ μόνον νὰ

111) Πρβλ. F. Vigouroux, La Bible et les découvertes modernes.

μὴ χρησιμοποιῶνται αὐταὶ οὕτω περιέργως πρὸς ἐξηγήσιν καὶ διαφώτισιν τῶν τῆς Π. Διαθήκης, ὅπως ἀρέσκονται χρησιμοποιοῦντες αὐτὰς οἱ θεολογοῦντες ἢ θρησκευτολόγοι, κατὰ τὸν Alfred Jeremias, τὸν συγγράψαντα τὴν *Παλαιὰν Διαθήκην ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς* (Das Alte Testament im Lichte des alten Orients) 2 ἔκδ. 1906). Ἄλλως τὸ φῶς τὸ πολὺ θὰ ἐπενέγκῃ πλήρη ζόφον καὶ γνόφον. Φυλαττόμενος ἀπὸ τῶν ἀποπλανήσεων τούτων καὶ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἐχόμενος, θὰ δυνήθῃ καὶ ἐντιῦθα νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ ἱερὸς ἐρμηνευτὴς τῷ ἀρχαίῳ λόγιῳ, τῷ «μηδενὶ δίκην δικάσαι, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκοῦσαι», καὶ θὰ πειραθῇ μὲν νὰ συμβιβάσῃ καὶ ἐνταῦθα τὰ συμβιβασμοῦ δεκτικὰ, ὅπου ὅμως τοῦτο ἀδύνατον, θὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ pondum liquet, εἰς τὸ amplius, ἢ τότε μόνον θὰ τολμήσῃ νὰ ἀποδώσῃ τὰς ἀνακριβεῖας εἰς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς, ὅταν μετὰ πολυμερῇ ἐξέτασιν ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ θύραθεν πληροφορίαι εἶναι ἀκριβέστεραι.

§ 41 Συμφωνία τῆς ἐρμηνείας πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν.

Ἐπειδὴ ἡ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας παράδοσις καὶ διδασκαλία, πρὸς ἣν κατὰ τὰ ἔμπροσθεν εἰρημένα πρέπει νὰ συμφωνῇ πᾶσα ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν, ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων παραδοθεῖσα τοῖς μαθηταῖς αὐτῶν καὶ διαδόχοις, διεφυλάχθη μὲν καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν ἀπ' ἀρχῆς ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, τῶν τε Ἀποστολικῶν λεγομένων Πατέρων καὶ τῶν ἔπειτα ἀκμασάντων, καθωρίσθησαν δὲ ἐφεξῆς ἀκριβέστερον ὑπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, μάλιστα μὲν ἐν οἰκουμενικαῖς Συνόδοις, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν τοπικοῖς, ἀναγνωρισθεῖσαι ὑπὸ Συνόδων οἰκουμενικῶν, καὶ δι' οὐχὶ γενικῶς καὶ ἀθρόον, ἀλλὰ ῥητῶς καὶ κατ' ἰδίαν μνημονευομένων τῶν ἐν αὐταῖς τεθεσπισμένων, διὰ τοῦτο διπλῇ εἶναι ἡ ἀπαιτούμενη συμφωνία, πρῶτον μὲν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπισήμως καθωρισμένα καὶ τεθεσπισμένα, ἔπειτα δὲ πρὸς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν Πατέρων. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπίσημον γνώμην τῆς Ἐκκλησίας περὶ τινος δογματικῆς ἢ ἠθικῆς ἢ ἄλλης θεμελιώδους τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἀληθείας, ὀφείλει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ ἔχῃ αὐτὴν ἐν νῷ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς Γραφῆς, καὶ ἐὰν εἴη ταῦτα δὲν ἡρμηνεύθησαν ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀμέσως, νὰ ἐννοήσῃ δὲ αὐτὰ συμφώνως πρὸς τὰ ἀνέκαθεν

ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδεγμένα καὶ καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ὑπ' αὐτῆς διατυπωθέντα καὶ θεσπισθέντα. Τὰ Ἰακώβου 5, 13—15 λ. γ. δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσιν ἄλλως ἢ ὡς ἐξεληφθησαν ἑκαταὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ μυστηρίου τοῦ ἁγίου εὐχελαίου. Ἀπαραίτητος ὡς εἰκὸς πρὸς τοῦτο τῷ ὀρθοδόξῳ ἐρμηνευτῇ ἡ ἀκριβὴς γνώσις τῆς τε Δογματικῆς Θεολογίας καὶ τῆς Ἠθικῆς, ἵνα μὴ ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ καὶ παρὰ γνώμην προσκρούσῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ ἄλλων τινῶν χωρίων, ὅσων ἡ Ἐκκλησία ἐξ οἵας δῆποτε ἀπορριψῆς ἀμέσως ἐπελήφθη τῆς ἐρμηνείας καὶ ἐπισήμως καθώρισε τὸν ἀληθινὸν νοῦν. Τὸ γνωστὸν λ. γ. χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς 5, 12: «δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε» κτλ. παρερμηνευόμενον ὑπὸ τῶν Πελαγιανῶν, ὡς δῆθεν τῆς ἁμαρτίας εἰσελεύσεως εἰς τὸν κόσμον δι' ἀπλῆς μιμήσεως, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς κατὰ φύσιν γεννήσεως ἐκ γονέων μεμολυσμένων τῷ ῥύπῳ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἔλαβε τὴν ὀρθὴν αὐτοῦ ἐρμηνείαν ἐν τῇ ἐν Κερθαγένῃ (412) τοπικῇ Συνόδῳ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπ' ἀρχῆς παραδόσεως καὶ διδασκαλίας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκηρυξάση τὴν τῶν Πελαγιανῶν παρερμηνείαν καὶ ὑποβαλοῦσά ἑαυτῇ τὰς τούτων δοξασίας (κανὼν ρ' ἢ ρκα'). Ὁμοίως δὲ τὸ τοῦ Ἰωάννου 20 22 «καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε καὶ λέγει αὐτοῖς, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον» κτλ. ἡρμηνεύθη ἐν τῇ Ε' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ (συνεδρ. 8. κεφ. 12), ἀπορριψάση τὴν ἐρμηνείαν Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, καθ' ὃν ὁ Ἔνριος, προφέρων τοὺς λόγους τούτους, δὲν ἔδωκε πραγματι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ μόνον προεικόνισε διὰ τοῦ φυσήματος τὴν μέλλουσαν ἐπιφοίτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι, ὅπως ἐν τῇ πρὸς ἑαυτὴν συμφωνίᾳ τῆς Γραφῆς, οὕτω καὶ ἐνταῦθα συμφωνία πρὸς τὴν ἐπίσημον γνώμην τῆς Ἐκκλησίας ἀπαιτεῖται μόνον ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ ἐκείνων τῶν χωρίων, ὅσα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως σχετίζονται πρὸς τὰ θεμελιώδη καὶ καίρια δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Προκειμένου δὲ περὶ ἱστορικῶν ἢ γεωγραφικῶν ἢ ἄλλων τοιοῦτων ζητημάτων, καὶ δοθέντος ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐξήνεγκέ ποτε οἷονδῆποτε περὶ αὐτῶν γνώμην, ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτῇ (112). Οὕτως ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (692)

112) Ἐπιθι Νικολάου Λαμαλά Ἐρμηνείας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην Τόμ. Β' σελ. 133—34.

ἐν τῷ 15' αὐτῆς κανόνι ἐπανορθοῦσα διατάξιν τινα τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ τοπικῆς Συνόδου (314), γενομένην ἐκ παρερμηνείας τῶν ἐν ταῖς Πράξεσι (6,3—6) περὶ τῶν ἐπὶ διακόνων ἐξιστορουμένων, καθώρισε τὸν νοῦν τοῦ χωρίου κατὰ τὴν ὁρθὴν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐρμηνείαν οὕτως: «τοὺς προειρημένους ἐπὶ διακόνους μὴ ἐπὶ τῶν τοῖς μυστηρίοις διακονουμένων λιμβάνεσθαι κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν διδασκαλίαν, ἀλλὰ τοὺς τὴν οἰκονομίαν τῆς κοινῆς χρήσεως τῶν τότε συνηθροισμένων ἐγχειρισθέντας, τούτους ὑπάρχειν». Ἐπειδὴ ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀπάτη δὲν ἄπτεται τῶν καιρίων, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου ταύτης, καίπερ ἐπανορθοῦντες τὴν παρερμηνείαν τῶν ἐν Νεοκαισαρείᾳ, ὅμως δὲν ὑποβάλλουσιν αὐτὴν ἀναθέματι, οὐδὲ ἀποκηρύττουσι τὴν Σύνοδον ἐκείνην ὡς αἱρετικήν, ἀλλ' ἀποβλέποντες πρὸς τὴν περὶ τὰ καίρια ὁρθότητα τῶν ἐν αὐτῇ τεθεσπισμένων, ἀποδέχονται αὐτὴν ὡς καὶ τὰς λοιπὰς πάσας (πρβλ. κανόνα β'). Ὁμοίαν ἔχει ἐλευθερίαν ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ ὅπου Σύνοδος τις, εἴτε τοπικὴ εἴτε οἰκουμενικὴ, ἐποιήσατο μὲν χρῆσιν γραφικῆς τινος ῥήσεως ἠθικοῦ ἢ δογματικοῦ περιεχομένου ὑπὸ ὠρισμένην τινὰ ἔννοιαν, ἀλλὰ παρέργως μόνον καὶ πρὸς τὸ προκείμενον ἐφαρμοζούσα τὴν ῥῆσιν, οὐχὶ δὲ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἀληθοῦς αὐτῆς ἐννοίας ἐπιτηδεύουσα. Ἡ τοιαύτη παρέργως καὶ κατ' ἐφαρμογὴν ἀποδιδόμενη ἔννοια χωρίου τινὸς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπίσημος ἐρμηνεία καὶ γνώμη τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Παμφυλίᾳ σύνοδον προειμιάζεται διὰ τῆς ῥήσεως τῶν Παρομιῶν (31,4) «μετὰ βουλῆς πάντα ποιεῖ», ὅχι διότι ζητεῖ νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἀληθὴ ἔννοιαν τῶν λόγων τούτων, ἀλλὰ διότι ἡ ῥῆσις αὕτη εἶναι προσφορωτάτη εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐπιστολῆς. Τοιαύτη χρῆσις πολλῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης χωρίων, ἀπαντῶσα καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ αὐθεντικὴ καὶ τελειωτικὴ αὐτῶν ἐρμηνεία, ὡς ἀπορρέουσα ὅχι ἀπὸ τῆς προθέσεως τοῦ συγγραφέως τοῦ ἐρμηνεύσαι αὐτά, ἀλλ' ἀπὸ λόγων καλολογικῆς παραστάσεως τῶν ἰδίων νοημάτων (πρβλ. Ρωμ. 10, 18 πρὸς Ψαλ. 18,5.—1 Κορ. 1,20 πρὸς Ἡσ. 33, 18. καὶ ἄλλα).

§ 42. Συμφωνία τῆς ἐρμηνείας πρὸς τὴν Πατέρα.

Ταῦτα δὲ πάντα ἰσχύουσι πληρέστατα καὶ περὶ τῆς συμφωνίας τῆς ἐρμηνείας πρὸς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν Πατέρων. Ὄφειλε μὲν διὰ τὸν ὁ ἐρμηνευτὴς ἐν χωρίοις ἀπομένοις τῶν θεμελιωδῶν τῆς Ἐκκλη-

σίας δογμάτων καὶ διατάξεων νὰ ἀκολουθῇ τῇ ὁμοφωνίᾳ ἢ καὶ ἀπλῶς πλειονοψηφούσῃ ἐρμηνείᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὅσους ἡ Ἐκκλησία δι' ἀγνότητα βίου καὶ ὁρθότητα πίστεως τιμᾷ μὲν καὶ γεραίρει ὡς Πατέρας καὶ διδασκάλους αὐτῆς, προβάλλει δὲ τοῖς ἄλλοις ὡς ἀρίστους ὁδηγοὺς καὶ καθηγεμόνας τῆς εὐσεβείας (πρβλ. κανόνα αὐτῆς τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου), ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὐτῶν δὲν ἐγένετο παρέργως καὶ κατ' ἐφαρμογὴν, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν ταῖς ἠθικαῖς αὐτῶν ὁμιλίαις, ἀλλ' ὅτι ἐπελήφθησαν τῆς ἐρμηνείας ἔργον τοῦτο ποιοῦμενοι, ἵνα ἐξακριβώσωσι τὸν νοῦν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ὅπως πρᾶττουσι τοῦτο εἴτε ἐν ἰδίῳ ἐξηγητικοῖς συγγράμμασιν, εἴτε καὶ ἐν ταῖς δογματικαῖς αὐτῶν πραγματείαις. Οὕτω τὸ τῆς 1 Ἰωάννου 5, 20: «οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ζωὴ αἰώνιος» ἐξελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁρθοδόξων ἐρμηνευτῶν κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων Ἀρειανῶν ὡς ἀναφερόμενον ὅχι εἰς τὸν πατέρα, ἀλλ' εἰς τὸν υἱόν, τὸν ἀμέσως προηγούμενον. Ἄλλως εἶναι ἐλεύθερος ὁ ἐρμηνευτὴς, ὅπως ἐν τοῖς ἱστορικοῖς καὶ δευτερεύουσι ζητήμασιν, οὕτω καὶ ἐν ταῖς παρέργως ἢ κατ' ἐφαρμογὴν γενομέναις ἐρμηνείαις τῶν Πατέρων νὰ ἀκολουθῇ ἢ τινι αὐτὸς ἐγκρίνει ἐκδοχῇ τῶν χωρίων, ἔχων ἐν νῷ πάντοτε τὴν ὑποθήκην τοῦ Ἀποστόλου, δοθεῖσαν μὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς πιστοῖς περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας καθόλου, ἐφαρμοσίμῳ δὲ καὶ εἰς τὴν διδομένην ταύτην τῷ ἐρμηνευτῇ ἐλευθερίαν ἀπέναντι τῆς γνώμης τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας: «Ὑμεῖς ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε» μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἑαυτοῖς (Γαλ. 5, 13). Ὁσο πολῦτιμος εἶναι ἡ ἐλευθερία αὕτη, τοσούτω μᾶλλον ἔχει καθήκον ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ ἀποφεύγῃ μὲν ἐπιμελῶς πᾶσαν αὐτῆς κατάχρησιν πρὸς ἄκαιρον ἐπίδειξιν ἰδίας δξυνοίας ἢ πρὸς ἀγέρωχον περιφρόνησιν τῶν πρότερον ὑπ' ἄλλων εἰρημένων ἢ καὶ εὐρημένων ἡδῆ, νὰ χρησιμοποίησιν δὲ αὐτὴν μετὰ πάσης τῆς ἀληθινῆς σοφῆς ἐμπρεπόσεως ταπεινοφροσύνης πρὸς διευκρίνησιν ἐκείνων, ὅσα τυχὸν ἀνθρωπίνως διέλαθον τὴν προσοχὴν τῶν πρὶν περὶ τὰ τοιαῦτα πεπονηκότων πατέρων ἡμῶν καὶ διδασκάλων, ὑπηρετῶν οὕτω πιστῶς τῇ τε καθόλου ἐπιστάμῃ καὶ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΜΕΤΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

§ 43. Ποικίλαι περί τὴν ἐξήγησιν τῶν Ἀγίων Γραφίων.

Ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ μαθήματος λεχθέντα ἦτε γνῶσις τῶν διαφορῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀπαντωσῶν ἐννοιῶν καὶ ἡ εὗρεσις καὶ ἐξακρίβωσις τῶν ἐν αὐταῖς ἐκτιθεμένων διδαγμάτων καὶ ἀληθειῶν κύριον σκοπὸν ἔχουσι τὴν εἰς τοὺς ἄλλους μετάδοσιν τῶν εὐρημένων, αὕτη δὲ, μὴ γινομένη μετὰ τῆς προσηκούσης σαφηνείας καὶ ἀκριβείας, οὐ μόνον τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀστοχεῖ, ἀλλὰ καὶ ζημίας πρόξενος δύναται νὰ ἀποβῇ, διὰ τοῦτο ἡ Ἱερὰ Ἑρμηνευτικὴ ἐν ἰδίῳ μέρει ἐξετάζει τίνι τρόπῳ τὰ εὐρεθέντα καὶ ἐξακριβωθέντα νοήματα τῶν Γραφῶν δύνανται καρποφόρως νὰ μεταδίδωνται τοῖς ἄλλοις. Ἔστι δὲ ὁ τρόπος τῆς μεταδόσεως οὐχὶ ἁπλοῦς καὶ μονοειδής, ἀλλὰ ποικίλος καὶ πολλαπλός, ὅπως ποικίλη μὲν εἶναι ἡ ὕλη ἢ ἐρμηνευτέα, ἱστορικὴ, ἢ προφητικὴ, ἢ διδακτικὴ, καὶ αὕτη διπλῇ, δογματικῇ καὶ ἠθικῇ, ποικίλος δὲ ὁ βαθμὸς τῆς διανοητικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως τῶν Χριστιανῶν, καὶ πάλιν ποικίλαι αἱ ἐκάστοτε παρουσιαζόμεναι ἀνάγκαι τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλην δηλονότι ἐξήγησιν καὶ ἀνάπτυξιν ἀπαιτεῖ ὁ ἀγράμματος καὶ ἰδιώτης, καὶ ἄλλην ὁ ἐπιστημονικῆς ἢ ἐγκυκλίου παιδείας ἀξιωθεὶς ἄλλην ὁ ὅλως ἀκατήχητος ὑπάρχων περὶ τὰ τῆς πίστεως δόγματα καὶ διδάγματα, καὶ ἄλλην ὁ ἱκανῶς περὶ αὐτὰ κατηχημένος ἄλλην ὁ περὶ τὰ ἥθη χολαίνων, καὶ ἄλλην ὁ ὀρθοποδῶν περὶ αὐτά, ἄλλην ἢ ἀκμὴ τῶν δογματικῶν συζητήσεων καὶ ἐρίδων, καὶ ἄλλην ἢ ἄμυνα καὶ ἡ ἀπολογία κατὰ τῶν ἐξωθεν προσβολῶν ἄλλην πάλιν τὰ ἱστορικὰ μέρη, ἄλλην τὰ προφητικά, καὶ ἄλλην τὰ διδακτικά καὶ παραινετικά. Καὶ αἱ μὲν ἄλλαι περιπτώσεις βεβαίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ληφθῶσιν ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ δοθῶσιν ἐνταῦθα εἰδικοί κανόνες περὶ τῆς προσηκούσης ἐξηγήσεως καὶ χρησιμοποίησεως τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν μιᾷ ἐκάστη τῶν εἰρημένων περιπτώσεων. Ἀπόκειται τοῦτο κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν εὐθυκρισίαν τοῦ ἐξηγητοῦ καὶ ἔπειτα εἰς ἄλλα τινὰ μαθήματα, καὶ δὴ τὴν

Παιδαγωγικὴν ἢ Διδακτικὴν, τὴν Κατηχητικὴν, τὴν Ὀμιλητικὴν, τὴν Πολεμικὴν καὶ τὴν Ἀπολογητικὴν. Εἶναι ὁμῶς δυνατόν νὰ δοθῶσι γενικοὶ τινες κανόνες ἐξ ἄλλων ἀπόψεων, ἐξ ἀπόψεως ὕλης καὶ ἐξ ἀπόψεως εἵδους, ὕλης μὲν ὥς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἢ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐξηγητέων καὶ μεταδοτέων νοημάτων, εἵδους δὲ ὥς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐξηγήσεως καὶ μεταδόσεως αὐτῶν.

§ 44 Ἡ καθ' ὕλην ἐξήγησις.

Ἐν ᾧ ἡ εὗρεσις καὶ ἐξακρίβωσις τῶν γνησίων τῆς θείας Γραφῆς νοημάτων γίνεται κατὰ τὰς προεκτεθείσας ἀρχὰς καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς φιλολογικῆς καὶ ἀρμονικῆς ἐρμηνείας, ἀνεξαρτήτως καὶ ἄνευ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἄλλης αὐτῶν ἀξίας καὶ ἀληθείας (§ 2), ἡ πιστὴ καὶ ἀκριβὴς μετάδοσις τῶν ὀρθῶς κατανοηθέντων καὶ καθορισθέντων, δύναται, κατὰ περιστάσεις δὲ καὶ ὀφείλει, νὰ συνοδεύηται καὶ μετὰ τῆς καταδείξεως τῆς ἀληθείας καὶ ἀσφαλείας αὐτῶν κατὰ τῶν οὕτως ἢ ἄλλως διαμφισβητούντων τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀσφάλειαν αὐτῶν. Τοῦτο ἐν τρόπῳ καὶ μέτρῳ τῷ προσήκοντι γινόμενον, δὲν μεταποιεῖ τὴν ἐξήγησιν εἰς Πολεμικὴν ἢ Ἀπολογητικὴν. Παρὰ τὸν κανόνα τοῦτον, ἐφαρμόσιμον εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν γραφικῶν ὑποθέσεων, σημειωτέα καὶ τὰ ἐξῆς περὶ ἐκάστου εἵδους αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν, τὰ τυχόν ἐλλιπῆ πως ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐκτεθειμένα δύνανται νὰ συμπληρῶνται καθ' ὑπαρχούσας ἄλλοθεν ἀσφαλεῖς εἰδήσεις καὶ πληροφορίας εἴτε περὶ τοὺς χρόνους, εἴτε περὶ τοὺς τόπους, εἴτε περὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις τῶν γεγονότων. Προκειμένου δὲ περὶ γεγονότων θαυμάσιον ἔχοντων χαρακτῆρα, δὲν πρέπει μὲν ὁ ἐξηγητὴς, γεγονότα, φυσικὴν ἔχοντα τὴν αἰτίαν, νὰ μεταποιῇ εἰς θαύματα, ὀφείλει ὁμῶς ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴ ἐξατιμίζῃ τὰ προφανῶς θαυμάσια διὰ φυσικῶν δῆθεν ἐξηγήσεων. Δὲν εἶναι μείωσις ἢ ἀθέτησις τοῦ θαυμασίου χαρακτῆρος θαύματός τινος ἡ ἐξέτασις καὶ ἐξακρίβωσις τῶν φυσικῶν ὄρων καὶ περιστάσεων τῶν τυχόν συνοδευσασῶν τὸ θαῦμα κατ' αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱεροῦ κειμένου. Ἡ θεία καὶ ὑπερφυσικὴ ἐνέργεια δὲν ἐκδηλοῦται πάντοτε ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ἐμμέσως, δι' αὐτῶν τῶν φυσικῶν στοιχείων ἢ φαινομένων, ὥς ὀργάνων καὶ μέσων τῆς θείας βουλῆς καὶ ἐπενεργείας.

Εἶναι ὥς τόσα θαύματα καὶ αἱ προφητεῖαι κατὰ τὴν εἰδικὴν αὐτῶν ἐννοιαν, αἱ προαποκαλύψεις ἢ προρρήσεις καὶ προαγγελίαι τῶν ἀφεύκτως ἐσομένων ἐν προσεχῇ ἢ ἀπωτέρῳ μέλλοντι. Καὶ καθὼ μὲν

τοιαῦται, ὀφείλονται ἀναντιρρήτως ὅχι εἰς ἰδίαν τινὰ δύναμιν καὶ ἱκανότητα ἀνθρωπίνην, ἀλλ' εἰς μυστικὴν τινὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἀκατάληπτον ἐνέργειαν ἢ ἐπίπνοιαν ἢ ἀποκάλυψιν ἀνωθεν, καὶ εἴαν ἔτι φαίνωνται τελούμεναι ὑπὸ περιστάσεις τινὰς ὡς ὅρους ἢ συνθήκας, ἢ συνοδεύονται ὑπὸ ἐξωτερικῶν τινῶν σημείων ὡς μέσων τῆς ἀποκαλύψεως ἢ ὡς συμβόλων τῶν μελλόντων. Δι' αὐτὸ ὁμῶς τοῦτο, διότι αἱ τοιαῦται προφητεῖαι καὶ ὁράσεις ἢ ὀπτασίαι ὀφείλονται εἰς μόνην τὴν ἀνωθεν ἐπενέργειαν, ὁ ἀνθρώπος θὰ γνωρίζῃ μὲν περὶ τῶν ἀποκρῦφων τοῦ μέλλοντος ἢ τοῦ παρόντος ἢ καὶ τοῦ παρελθόντος **ὅ,τι καὶ ἐφ' ὅσον** κατὰ τὴν ἀνωθεν ἐνέργειαν μυεῖται, θὰ ἀγνοῇ ὁμῶς εἰς ὅσα τυχὸν περὶ τῶν περιστάσεων τοῦ ἐσομένου, περὶ προσώπων, ἢ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς τόπου, ἢ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου τοῦ ἐσομένου, κατ' αὐτὴν τὴν ἀνωθεν βουλήν, ἔμεινεν ἀμύητος. Διὰ τοῦτο δὲ, βεβαίου μὲν ὄντος καὶ ἀναποφεύκτου τοῦ ἐσομένου, τῶν ἰδιαιτέρων ὁμῶς περιστάσεων αὐτοῦ μὴ ἀκριβῶς ὀριζομένων, θὰ εἶναι ἐκτεθειμένος εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἀστοχίας ὅστις πειράται νὰ καθορίζῃ ἀκριβέστερον τὰ ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἀκαθόριστα μέλλαντα, καὶ ἀφορῶν εἰς τινὰς ὁμοιότητας ἐκλαμβάνει ὡς ἤδη πληρωθεῖσαν ἢ προσεχῶς πληρουμένην προφητείαν τινὰ. Ὑπάρχουσι προφητεῖαι, καὶ τοιαῦται εἶναι αἱ πλεῖσται τῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αἵτινες εὗρον ἤδη τὴν πλήρωσιν αὐτῶν. Ὑπάρχουσιν ὁμῶς καὶ ἄλλαι, καὶ δὴ αἱ τῆς Καινῆς Διαθήκης, αἵτινες ἢ εὗρον ἤδη τὴν πλήρωσιν αὐτῶν, ἢ ἀναμένουσι αὐτὴν ἐν τῷ μέλλοντι, ἢ καὶ διαλετοῦσι πληρούμεναι ὅχι ὡς ὀρισμέναι προρηρήσεις περὶ ὀρισμένου συμπλέγματος ὀρισμένων προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀλλ' ὡς τινες *formules*, **τύποι προφητικοί**, ὡς τινες προδιατυπώσεις τῆς πορείας τῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰ διάφορα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς στάδια ἐσομένων.

Οὕτω δὲ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν ἰδίως οὕτω καλουμένων προφητειῶν πρέπει μὲν νὰ ζητῇται καὶ κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ὀρίζηται ἢ ἀντίστοιχος ἐκβασίς τῶν ἤδη πληρωθεισῶν καὶ νὰ παραλέμπηται εἰς τὸ ἐπιὸν ἢ ἐκβασίς τῶν προφανῶς εἰς τὸ ἀπωτέρω μέλλον ἀφορωσῶν, περὶ τῶν ἄλλων ὁμῶς, τῶν μὴ ἔχουσῶν προφανῇ τὴν ἀναφοράν, νὰ τηρηταί τις ἐπιφύλαξις ὡς πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους καὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις τῆς πληρώσεως αὐτῶν, παρὰ πᾶσαν τὴν βεβαιότητα, ὅτι οὐδεμία ἀνωθεν προφητεία καὶ ἀποκάλυψις μένει ποτὲ ἀνεκπλήρωτος ἐν οἱαδήποτε μορφῇ καὶ ἂν ἐξηγέσθῃ (113).

113) Ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τινῶν ἐν παραβολαῖς ἐξηγηθεισῶν προ-

Καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει δὲ καὶ μεταδόσει τῶν *δογματικῆς καὶ ἠθικῆς* ὑποθέσεως χωρίων ἢ μερῶν τῆς θείας Γραφῆς ὀφείλει ὁ ἐξηγητὴς τὰ ἀληθῆ αὐτῶν νοήματα, τὰ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς φιλολογικῆς καὶ ἀρμονικῆς αὐτῶν ἐρμηνείας καθορισθέντα, νὰ παραλληλίσῃ πρὸς ἄλληλα ὅπου καὶ ὅσον ἐγγωρεῖ, τὰ τῆς Π. πρὸς τὰ τῆς Καινῆς, καὶ ταῦτα πρὸς ἐκεῖνα, πρὸς κατάδειξιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν συγγενείας, ἢ διαφορᾶς (§ 38), νὰ δεικνύῃ δὲ καὶ τὰς περὶ τὰ οὐσιώδη καὶ καίρια ὑπαρχούσας διαφορὰς ἀντιλήψεων καὶ ἐκδοχῶν παρὰ ταῖς διαφοροῖς Ἐκκλησίαις. Κατὰ περιστάσεις ἀξιοσύστατος εἶναι καὶ ὁ πρὸς τὰ παρὰ τοῖς θύραθεν τυχὸν συγγενεύοντα παραλληλισμός, ἐν τρόπῳ μὲν καὶ μέτρῳ τῷ προσήκοντι γινόμενος, ἀποφεύγων δὲ τὸν ἀπὸ ἱκανοῦ καθιερωθέντα **συρμόν** τοῦ ἀναζητεῖν καὶ ἀνευρίσκειν παρὰ τοῖς θύραθεν, ἰδιώταις ἢ λαοῖς ὁλοκλήρως, τὰς πηγὰς γενονότων ἢ διδαγμάτων γραφικῶν, ὥσπερ αἱ παρατηρούμεναι ὁμοιότητες δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι καὶ τυχαῖαι συμπτώσεις, ἢ νὰ προήρχοντο ἐξ ἀρχαίων καὶ κοινῶν παραδόσεων, ἢ καὶ προϋποθέτουσιν τινὰ ἄμεσον ἐσωτερικὴν συνάφειαν, ἀπέκλειον τὴν ἐναντίαν ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ τῶν θύραθεν προῆλθον ἐκ τῶν τῆς Γραφῆς κατὰ παρανόησιν ἢ παραποίησιν τῶν γνησίων αὐτῆς νοημάτων.

§ 45 Ἡ κατ' εἶδος ἐξήγησις.

Ἡ κατ' εἶδος ἐξήγησις ἢ μετάδοσις τῶν νοημάτων τῶν θείων Γραφῶν ἔσχεν ἑκπαλαὶ διαφόρους τρόπους, τοὺς μὲν ὅλως **ἀπλοῦς** καὶ οὕτως εἰπεῖν **προκαταρκτικούς**, τοὺς δὲ αὐστηρῶς **ἐπιστημονικούς**, καὶ ἄλλους τὸ **μέσον ἔχοντι** ἀμφοτέρων, καὶ εἴτε πρὸς τὸ στοιχειῶδες καὶ οἷον δημῶδες ἀποκλίνοντας, εἴτε πρὸς τὸ πληρέστερον ἀφορῶντας. Τὴν ὅλως ἀπλὴν ἀποτελοῦσιν ἢ **μετάφρασις** καὶ ἢ **παραφρασις**, καίτοι δυσκολωτάτην ἔχουσι τὴν εὐστοχίαν, εἰς τὴν ἐξήγησιν τὴν τοῦ μέσου ἔχομένην ἀνάγονται αἱ **σημειώσεις αἱ διασαφητικαί**, αἱ ἐν συνεχείᾳ ἢ κατὰ τμήματα καὶ περικοπὰς ἢ ἐν εἵδει χρησιμομαθίων καὶ ἀνθολογιῶν τὸ ἱερὸν κείμενον συνοδεύουσαι, ἐν πρωτοτύπῳ ἢ ἐν μεταφράσει ἢ παραφράσει προκείμενον, ἔτι δὲ ἢ ἐξήγησις ἢ δι'

ρήσεων τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας (ἴδε § 21), ὡς καὶ περὶ τῶν λεγομένων τύπων ἢ τυπικῶν **ἐννοιῶν** ὡς τόσων ἐν **ἔργοις ἢ πράγμασι προφητειῶν** (ἴδε § 25. 27—29.).

δμιλιῶν, ἢ διὰ τῶν οὕτω καλουμένων *σχολίων* καὶ *γλώσσων*, ἢ δι' *ἐπιτομῶν* ἢ *ἐκλογῶν*, ἢ διὰ *σειρῶν*, καὶ ἢ διὰ τῶν *ζητημάτων* (*quaestiones*), ἢ οἷον ἐν εἶδει ἀλληλογραφίας δι' ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων γινομένη. Εἰς τὴν ἑκτενὴ τέλος καὶ αὐστηράν ἐπιστημονικὴν ἐξήγησιν, πλὴν τῶν λεγομένων *ὑπομνημάτων*, ἀνήκουσιν αἱ ἰδιαίτεραι *πραγματεῖαι* ἢ *μονογραφίαι*, αἱ ἰδιαιτέρως καὶ ἐκ πολλῶν ἀπόψεων ἀνάπτυξιν σπουδαίων χωρίων ἢ διδασκαλιῶν καὶ ζητημάτων Γραφικῶν ἐπιδιώκουσαι.

§ 46. *Ἐξήγησις διὰ μεταφράσεως.*

Ὁ πρῶτος, ἀπλούστατος καὶ ἅμα δυσκολώτατος τρόπος τῆς ἀκριβοῦς ἀποδόσεως καὶ πιστῆς μεταδόσεως τῶν γνησίων τῆς Γραφῆς νοημάτων εἶναι ὁ τῆς *μεταφράσεως* (*versio*) ἢ μεταφορᾶς ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου αὐτῶν ἰδιώματος εἰς ἄλλην τινὰ *γλῶσσαν* ἢ *δι᾿ ἀλέκτον* ἢ λεκτικὸν ἰδίωμα. Ἡ δυσκολία τοῦ ἔργου τούτου προέρχεται ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ μετάφρασις δὲν σκοπεῖ νὰ ἀποδώσῃ ἀπλῶς τὰ νοήματα τῶν ἱερῶν συγγραφέων κατὰ τὴν τοῦ μεταφραστοῦ ἀντίληψιν καὶ ἐκδοχὴν, ἀδιαφοροῦσα ἐντελῶς περὶ τῆς ἄλλης κατασκευῆς καὶ περιβολῆς τοῦ λόγου ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ παρουσιάσῃ αὐτοὺς τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς ἐν ἄλλῃ γλώσσῃ ἢ διαλέκτῳ ἢ ἰδιώματι ἐκτιθέντας καὶ ἀναπτύσσοντας τὰ ἑαυτῶν νοήματα καὶ τὰς ἰδίας διαθέσεις, καὶ δὴ ἕκαστον κατὰ τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ τρόπον, τοῦτο δὲ δὲν δύναται ἄλλως νὰ κατορθωθῇ εἰμὴ διὰ τῆς *κατὰ λέξιν* λεγομένης μεταφράσεως. Ἐπειδὴ ὅμως ἕκαστη γλῶσσα ἔχει τοὺς ἑαυτῆς ἰδιωτισμοὺς εἰς τε τὸ σημανόμενον τῶν λέξεων καὶ εἰς τὴν σύνταξιν, διὰ τοῦτο πᾶσα ἀπλῶς τῇ λέξει καὶ τῇ συντάξει τοῦ πρωτοτύπου δούλευουσα μετάφρασις κινδυνεύει οὐ μόνον νὰ ἀποβῇ ἄχαρις καὶ ἀκατάληπτος, ἀλλὰ καὶ νὰ διαστρέψῃ ἢ νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς διαστροφὴν τοῦ νοῦ τῶν ἱερῶν συγγραφέων «οὐ γὰρ ἰσοδυναμεῖ αὐτὰ ἐν ἑαυτοῖς ἑβραϊστὶ λεγόμενα, καὶ ὅταν μετενεχθῇ εἰς ἑτέραν γλῶσσαν», ὥς λέγει ὀρθῶς ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ ὁ τῆν Σοφίαν Σειράχ μεταφράσας, ἔξαιτούμενος συγγνώμην παρὰ τῶν ἀναγνωστῶν διὰ τὰς ἑλλείψεις τῆς μεταφράσεως αὐτοῦ. Καὶ εὐρίσκεται οὕτως ὁ μεταφραστὴς οἷον μεταξὺ δύο σκοπῶν, ἢ ἐπιτηδεύων σαφήνειαν καὶ χάριν νὰ ναυαγήσῃ περὶ τὴν πιστὴν ἀπεικόνισιν τοῦ πρωτοτύπου κατὰ τε τὰς ἑλλείψεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἀρετάς, ἢ ἐπιδιώκων τὴν ἐν πᾶσιν ἀκριβῆ καὶ πιστὴν ἀπόδοσιν τοῦ πρωτοτύπου νὰ καταστῇ ἄχαρις καὶ ἀκατάληπτος. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν

κινδύνων τούτων ὀφείλει ὁ μεταφραστὴς ὡς γενικὸν κανόνα νὰ ἔχῃ τοῦτον, ὅτι πρέπει μὲν ὡς βάσις νὰ τεθῇ ἡ κατὰ λέξιν ἀπόδοσις, ἀλλὰ νὰ ἐπιτηδεύηται αὕτη μόνον ἐπὶ τοσοῦτον, ἔφ' ὅσον δὲν ἀντιμάχεται πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης, εἰς τὴν γίνεται ἡ μετάφρασις (114). Ἰδίᾳ δὲ ὀφείλει ὁ μεταφραστὴς, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης τυχόν παραμορφώσεως τοῦ νοῦ, νὰ μὴ προσθέσῃ καὶ νὰ μὴ ἀφαιρέσῃ μήτε ἄρθρα μήτε μόρια μήτε τι ἄλλο. Καὶ αὕτη δὲ ἡ παρέμβολὴ διασαφητικῶν λέξεων πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πολλῆς φειδοῦς. Ἐπίσης ὀφείλει νὰ διαφυλάττῃ ὅσον ἐνεστὶν ἀναλλοίωτα καὶ τὰ ρητορικὰ σχήματα καὶ τὰ ἀνακόλουθα καὶ τὰς μεταφορὰς καὶ τοὺς λεκτικοὺς ἰδιωτισμοὺς ἑκάστου συγγραφέως, καὶ τοὺς ὅρους τοὺς τεχνικοὺς, μὴ ἐρμηνεύων αὐτοὺς κατ' ἐννοίαν, ἀλλ' ἀποδίδων διὰ τῶν ἀντιστοιχῶν λέξεων τῆς γλώσσης, εἰς τὴν ἢ μετάφρασιν, καὶ ἐὰν ἔτι αἱ ὑπάρχουσαι τῆς γλώσσης λέξεις δὲν ἀποδίδωσιν ἐπακριβῶς τὸ νόημα τῶν λέξεων τοῦ πρωτοτύπου, δι' οὗς ἔχει ἕκαστη γλῶσσα ἰδιωτισμοὺς. Αἱ οὕτως ἀποδιδόμεναι λέξεις, καὶ μὴ ἀνταποκρινόμεναι ἐν ἀρχῇ πρὸς τὰς τοῦ πρωτοτύπου λέξεις κατὰ πάντα, προσλαμβάνουσι διὰ τῆς χρήσεως καὶ τὸ ἐκείνοις ἰδιάζον καὶ ἀποβαίνουνσι κατὰ μικρὸν ὅροι τεχνικοί, κατὰ πάντα ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς τοῦ πρωτοτύπου. Ἡ κατ' ἐννοίαν ἀπόδοσις τοιούτων τεχνικῶν ὄρων, οἷοι *σὰρξ*, *πνεῦμα*, *χάρις*, *πλήρης*, *βασιλεία τῶν οὐρανῶν* ἢ τοῦ *Θεοῦ*, *ὁ κόσμος* ἢ *ὁ αἶων*, *οὗτος* ἢ *μέλλων*, *δικαιοῦν*, *δικαίωσις*, *ἀπολύτρωσις*, *σωτηρία*, *αἰώνιος ζωὴ* ἢ *θάνατος* καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οὐ μόνον ἄλλοτε θὰ ἦτο ἑλληνικὰ καὶ θὰ μετέβαλλε τὴν μετάφρασιν εἰς παράφρασιν ἢ ἐξήγησιν, ἀλλὰ καὶ θὰ ἀπεγύμνου τὸ ὕφος τῆς Γραφῆς οὗ ἔχει ἰδιάζοντος χαρακτήρος.

Τὸ δ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ ὅλου ὕφους τῆς μεταφράσεως, ὅτι δηλαδὴ πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸ ὕφος τοῦ μεταφραζομένου,

114) Κατὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς καθυστέρει ἑνιαχοῦ ἡ μετάφρασις τῶν Ο', ὡς καὶ ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνος γενομένη καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνιστοῦ (Graecus Veneratus) φερομένη εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικόν, ἐν τισὶ δὲ μέρεσι καὶ εἰς δωρικὸν ἰδίωμα μετάφρασις ἱκανῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀκολουθοῦσα μὲν τῷ καθιερωμένῳ παρ' Ἑβραίοις μασωριτικῷ κειμένῳ καὶ πιστῶς αὐτὸ ἀποδίδουσα, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο ἐκπίπτουσα πολλάκις εἰς γλωσσικοὺς βαρβαρισμοὺς καὶ πλάττουσα νέας λέξεις ἑλληνικὰς πρὸς ἀπόδοσιν τῶν ἑβραϊκῶν (πρβλ. § 32).

καὶ μήτε τὰ ἀφελῶς καὶ ἀπερίττως ἐκτιθέμενα ἱστορικὰ νὰ περιβάλλωνται ἐν τῇ μεταφράσει μεγαληγορίαν καὶ ὕψος, μήτε τοῦναντίον τὰ μετὰ μεγαλοπρεπείας ἢ πάθους ἢ σεμνότητος λεγόμενα τῶν προφητῶν, τῶν ψαλμοδῶν καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν καὶ ἐνθέων ἀνδρῶν νὰ ἀποδίδονται ἐν φράσει ταπεινῇ, ψυχρᾷ, καὶ ἀνειμένῃ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ ἐκχυδαίζωνται καὶ οἶονεὶ βεβηλῶνται τὰ σεμνὰ τῶν θείων Γραφῶν λόγια (115). Καθόλου δ' εἰπεῖν πρέπει ἡ μετάφρασις τῶν ἱερῶν βιβλίων νὰ ἐξυφανθῇ οὕτως, ὥστε νὰ φαίνεται ὡς τὸ ἀντίστροφον καλῶς ἐξυφασμένον τάπητος ἢ ὑφάσματος.

§ 47 Ἐξήγησις διὰ παραφράσεως

Τῆς μεταφράσεως διαφέρει ἡ **παράφρασις** ὡς ἀμείσως ἀφορῶσα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ νοῦ μᾶλλον ἢ τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων. Ἐν ᾧ δηλ. ἐν τῇ μεταφράσει ἀπαιτεῖται ὅσα καὶ ὅπως οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐν τῇ πρωτοτύπῳ ἰδιώματι κατα τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνας τοῦ ἰδιώματος τούτου ἐξήνεγκαν, τὰ αὐτὰ νὰ παρουσιάζωνται οἱ αὐτοὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκτιθέντες ἐν ἄλλῃ τινὶ γλώσσῃ ἢ διαλέκτῳ ἢ ἰδιώματι συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνας τοῦ ἄλλου τούτου ἰδιώματος, ἐν τῇ παραφράσει τὸ ζητούμενον εἶναι ἄλλο. Ζητεῖται ἐν αὐτῇ νὰ

115) Καθὰ μᾶλλον ἢ ἥττον παρατηρεῖται εἰς τὰς παρ' ἡμῖν καὶ πρότερον καὶ ἐσχάτως ἐν χυδαίᾳ ἑλληνικῇ, ἢ ἐν τῇ μαλλιαρῇ, ἢ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς δημοτικῆς μαλλιαριζούσῃ ἰδιογλωσσείᾳ, ἀποτολμηθείσας μεταφράσεις. Ἄλλως, αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη, οὐδὲν ἔχει τὸ ἐπιλήψιμον καὶ πρὸς τὰ θέσμιμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν μεταφράσεων ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὴν καθαρῶς νεοελληνικὴν προσηκόντως γινομένη. Ἡ κατὰ καιροὺς γενομένη ἀποδοκιμασία καὶ κατὰ κρισιν τῶν τοιούτων μεταφράσεων ἄλλας εἶχεν ἀφορμὰς, εἴτε ὑποτιθεμένων ἢ πραγματικῶς προσηλυτιστικῶν σκοποῦς, ὡς συνέβη εἰς τὴν μετάφρασιν Μαξίμου τοῦ Καλλι(ου)πολίτου (1636), εἴτε διότι ἐθεωροῦντο περιτταὶ καὶ ἀλυσιτελεῖς πρὸς τὸν ἐπιζητούμενον σκοπὸν τῆς ἀπλοποιήσεως καὶ διαλευκάνσεως τῶν θείων λογίων καὶ νοημάτων, ἐχόντων τὸ δυσκατάληπτον ἐλάχιστα μὲν ἐκ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀγνοίας τοῦ σημαινομένου τῶν λέξεων, μάλιστα δὲ ἐκ λόγων ἄλλων, ἐπιπροσθεόντων καὶ τοῖς μάλιστα γλωσσικῶς κατηρητισμένοις καὶ προσεταιυμένοις ἄλλα μέσα καὶ βοηθήματα πρὸς κατανόησιν, εἴτε διότι καὶ ἔθνικῶς, καὶ δὴ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως καλῶς ἐννοουμένης ἐπιδόσεως καὶ προόδου εὗρισκετο τὸ πᾶν ἡμῖν σύμφορον.

παρασταθῶσιν αὐτοὶ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς, **πλείονος ἔνεκα σαφηνείας**, πλατύτερον καὶ ὁμαλώτερον καὶ κυριολεκτικώτερον ἀναπτύσσοντες τὰ ἑαυτῶν διανοήματα καὶ τὰς διαθέσεις κατὰ τὸν ἴδιον ἑαυτῶν τρόπον, εἴτε ἐν τῇ αὐτῇ γλώσσῃ, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἔγραψαν, εἴτε ἐν ἄλλῃ τινί. Τὸ οὐσιῶδες δηλαδὴ τῆς παραφράσεως δὲν ἀποτελεῖ ἡ διαφορὰ τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἡ πλατυτέρα καὶ σαφεστέρα ἀπόδοσις τῶν σαφηνείας καὶ ἀναπτύξεως δεομένων, καθὰ διετύπωσε τοῦτο καὶ ὁ Ἑρασμος (†1536), ὡς ἔργον αὐτῆς ὀρίζων *hiantia committere, abrupta molli-re, confusa digerere, involuta evolvere, nodosa explicare, obscuris lucem addere, hebraïsmum romana civitate donare...et ita temperare παράφρασιν, ne fiat παραφρόνησις, h. e. sic aliter dicere, ut non dicas alia* (epist. dedicat. ad Cardinal. Grimmium πρὸ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου). Τοιαύτης δὲ οὔσης τῆς ἐννοίας καὶ προθέσεως τῆς παραφράσεως, οἰκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ὅπου τὸ νόημα εἶναι σαφές, ἔστω καὶ συντόμως ἢ τροπικῶς ἐκπεφρασμένον, ἐκεῖ πᾶσα πλατυτέρα ἀνάπτυξις καὶ διασάφησις καθίσταται περιττή. Ὁ ἄνευ λόγου καὶ ἀπολύτου ἀνάγκης πλατύνων πανταχοῦ καὶ ἀναπτύσσων τὸ ἱερὸν κείμενον, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν διακυβεύει τὴν πιστότητα, ἐξαλείφει ἀνεπαισθήτως τὸν ἰδιάζοντα τοῦ λόγου χαρακτήρα ἐκάστου τῶν ἱερῶν συγγραφέων μετὰ καὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλλείψεων αὐτῶν, καὶ παρὰ τὴν δοθεῖσαν ἐννοίαν τῆς παραφράσεως ἀντὶ νὰ παρουσιάσῃ τοὺς ἱεροὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς ἀναπτύσσοντας τὰ ἑαυτῶν διανοήματα, αὐτοὺς ἀναπτύσσει τὰ ἐκείνων νοήματα, ἐξηγητοῦ μᾶλλον ἢ παραφραστοῦ ἔργον ποιούμενος. Διὰ τὴν αὐτὴν δὲ αἰτίαν τὸ περὶ μεταφράσεως λεχθὲν ἐφαρμοστέον καὶ ἐνταῦθα, ὅτι δηλ. καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐκάστοτε παραφραζομένου πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ ὕψος τοῦ πρωτοτύπου, ἀφελὲς κατὰ τὸ ἀφελές, σεμνὸν κατὰ τὸ σεμνόν καὶ οὕτω περὶ τῶν ἄλλων.

Κατὰ τοῦτο δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς κατὰ πάντα εὐστοχα οὔτε τὰ μεταγενέστερα targumim (targumim), αἱ ἄλλως χρησιμοῦνται αὐταὶ **Χαλδαϊκαὶ ἢ Ἀραμαϊκαὶ παραφράσεις** τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (§ 32), οὔτε αἱ ἐν ποιητικῷ λόγῳ, ἐν ἑξαμέτρῳ ἢ ἐν ἰάμβοις, ὑπὸ ἀρχαίων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων γενόμεναι παραφράσεις βιβλίων τινῶν Παλαιᾶς ἢ Καινῆς Διαθήκης, οἵαι ἐκ μὲν τῶν Ἑλλήνων αἱ ἀποδιδόμεναι τῷ Ἀπολλιναρίῳ (πατρὶ ἢ νύφ) εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, καὶ αἱ Νόννου τοῦ Πανοπολίτου (ἐκ τοῦ ε' αἰῶνος) εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, ἐκ δὲ τῶν Λατίνων αἱ τοῦ Ἰου-

βέγγου τοῦ Ιουβενίου (Juvenius †329) εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, τὴν Γένεσιν καὶ ἄλλα μέρη τῆς Π. Διαθήκης. Προκρίτωτέρα κατὰ τοῦτο εἶναι ἢ οὕτως ἐπιγραφομένη **μετάφρασις εἰς τὸν Ἑκκλησιαστήν**, οὕσα δὲ παράφρασις Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ (†270), καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων, ἡ τοῦ **Εράσμου εἰς ὅλην τὴν Κ. Διαθήκην** (τὸ τελευταῖον ἐκδοθεῖσα ἐν τρισὶ τόμοις εἰς τὰ 1778—80), ἡ τοῦ **Βρεντανίου** (Brentano) **εἰς ὅλην τὴν Γραφήν** (ἐν Φραγκφόρτῃ, 1820—35), ἡ τοῦ Bernardino a Piconio **εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου** (τὸ πρῶτον 1703 καὶ ἔπειτα 1847), καὶ ἄλλων Καθολικῶν τε καὶ Διαμαρτυρομένων. Καὶ δύνανται μὲν νὰ συνοδεύωνται καὶ ὑπὸ ἀναλόγων σημειώσεων πρὸς πλείονα διασαφήσιν καὶ ἐξακριβώσιν τῶν χρηζόντων διασαφήσεως καὶ ἐξακριβώσεως, ὥς καὶ αἱ προσημειωθεῖσαι ἐκ τῶν νεωτέρων, πλὴν ἢν ἔχουσιν ἀξίαν, ἔχουσι πρωτίστως ἐξ ἑαυτῶν.

Τῶν ἰδίως οὕτω καλουμένων **παραφράσεων** διακρίνεται αἱ ἐν εὐρυτέρῃ σημασίᾳ ἐκλαμβάνομεναι παραφράσεις, αἱ πλατύνουσαι τὰ θεῖα νοήματα δι' ἰδιαιτέρων καὶ ὥς τὰ πολλὰ ἠθικῶν σκέψεων τοῦ ἐξηγητοῦ. Καὶ τοιαῦται ἐξεπονήθησαν κατὰ τοὺς νεωτέρους μάλιστα χρόνους ἐκ μὲν τῶν Καθολικῶν ὑπὸ Α. Godeau (†1672) εἰς τὰς Ἐπιστολάς, ὑπὸ Pasquier Quesnel (†1719) εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, καὶ ὑπὸ Le Maistre de Sacy du Fosse καὶ ἄλλων εἰς ὅλην τὴν Γραφήν (1682—1702), ἐκ δὲ τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῶν Ἀγγλικανῶν, ὑπὸ ἄλλων τε καὶ ὑπὸ Ph. Doddridge, *The Family Expositor* εἰς ὅλην τὴν Κ. Διαθήκην (1738). Δύνανται νὰ ὀνομασθῇ ἐνταῦθα καὶ ἡ πρὸ εἰκοσαετίας ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Σωλλόγον τῆς Ἀναπλάσεως, ἐγκρίσει τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐπιχειρηθεῖσα **παραφράσις** μετὰ καὶ προσευχῶν ἰδιαιτέρων.

§ 48. Ἡ διὰ σημειώσεων ἐξήγησις

Καίτοι εὐστοχοὶ μεταφράσεις καὶ παραφράσεις οὐκ ὀλίγον διενκολύνουσι τὴν κατανόησιν τῶν Ἀγίων Γραφῶν, ἐπειδὴ ὁμοῦς ἐκ τοῦ εἶδους αὐτῶν δὲν δύνανται οὔτε νὰ λύσωσι πάσας τὰς γραφικὰς ἀπορίας καὶ δυσκολίας, οὔτε νὰ προλάβωσι τὴν παρερμηνεῖαν κυριωτάτων ρήσεων καὶ χωρίων, διὸ τοῦτο ὡς ἕτερον καὶ ἀπαραίτητον μέσον ἔστω καὶ στοιχειώδους τινὸς ἐξηγήσεως θεωροῦνται αἱ **σημειώσεις**, δι' ὧν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ, σαφηνίζονται τὰ σαφηνεῖας δεόμενα, λύονται αἱ ἀπορίαι καὶ καθορίζεται ἡ ἀληθὴς καὶ ὀρθόδοξος ἐννοια τῶν ὑπὸ αἰρετικῶν καὶ ἑτεροδόξων παρερμηνευομένων ἢ παρερ-

μηνεῖας δεκτικῶν χωρίων. Καὶ ἐάν μὲν τὸ ἱερὸν κείμενον πρόκειται ἐν μεταφράσει ἢ ἐν παραφράσει, τότε, τῶν λεκτικῶν καὶ γραμματικῶν δυσκολιῶν ἀρκούντως ἐλαττουμένων ὑπὸ τῆς μεταφράσεως ἢ παραφράσεως, αἱ σημειώσεις θὰ εἶναι μᾶλλον πραγματικαὶ ἢ λεκτικαί, περιστρεφόμεναι περὶ τὴν λύσιν τῶν ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν, δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀποριῶν. Ἐάν δὲ τὸ κείμενον πρόκειται ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, τότε, ὡς εἰκόσ, αἱ συνοδεύουσαι αὐτὸ σημειώσεις θὰ εἶναι οὐ μόνον πραγματικαί, ἀλλὰ καὶ λεκτικαί, ἐξηγοῦσαι δι' ὀλίγων τὰς δυσλήπτους λέξεις, τὰς ξενιζούσας φράσεις καὶ τὰς ἀνωμάλους συντάξεις. Τὰ λεγόμενα ταῦτα ἰσχύουσι καὶ ὅταν αἱ σημειώσεις συνοδεύωσι τὸ ἱερὸν κείμενον οὐχὶ ἐν τῇ ὁλότητι καὶ συνεχείᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ τεμαχιδόν, ἐν εἴδει ἀνθολογιῶν καὶ χρηστομαθειῶν εἴτε ἐν τῷ πρωτοτύπῳ εἴτε ἐν μεταφράσει ἢ παραφράσει. Πάσης τοιαύτης ἐξηγήσεως τῆς θείας Γραφῆς πρέπει νὰ προτάσσηται ἐν ἀρχῇ ἐκάστου βιβλίου περιεκτικὴ τις εἰσαγωγή, ἐξετάζουσα τὰ κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ τὰς διαφορὰς περιστάσεις τῆς συγγραφῆς, ἐν δὲ τοῖς διδακτικοῖς καὶ προφητικοῖς βιβλίοις καὶ σύντομός τις ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου κατὰ τὰ διάφορα μέρη αὐτοῦ.

Τῆς διὰ σημειώσεων ἐξηγήσεως εἴτε τοῦ πρωτοτύπου κειμένου εἴτε τῶν καθιερωμένων μεταφράσεων εἰσηγητῆς ἐγένετο ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Ὠριγένης, γράψας σημειώσεις εἰς ποῖλα μέρη τῆς Ἀγίας Γραφῆς, λαβούσας δυστυχῶς καὶ πούτας κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν τύχην πολλῶν ἄλλων ἐρμηνευτικῶν ἔργων τοῦ μεγάλου ἀνδρός. (116) Τὸ παράδειγμα τοῦτο τοῦ Ὠριγένους ὀλίγους εὗρε μιμητὰς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, (πρβλ. Ἀδγονστίνου *Adnotationes in Job*), προετιμᾶτο δὲ ἡ διὰ τῶν ὁμιλιῶν κατήχησις τοῦ λαοῦ εἰς τὰ τῆς Γραφῆς. Ἐν τοῖς νεωτέροις ὁμοῦς χρόνοις ἡ διὰ σημειώσεων πρακτικὴ καὶ δημώδης ἐξήγησις τῶν ἁγίων Γραφῶν θεωρεῖται ὡς ἐν τῶν προσφορωτάτων μέσων πρὸς μετάδοσιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς πιστοὺς, ὥς δεικνύουσιν αἱ ἐν διαφόροις χώραις καὶ γλώσσαις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης γενόμεναι τοιαῦται ὀλιγαὶ ἢ μερικαὶ ἐκδόσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς οὐ μόνον μεταξὺ τῶν Διαμαρτυρομένων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Καθολικῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Ρωσίᾳ. Ἐκ τῶν τελευταίων, πλὴν τῶν ἐν Ἐκκλησια-

116) Τὰ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν σχόλια αὐτοῦ, τὰ ἀνευρεθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Διοβοντιώτου καὶ ἐκδοθέντα ἐν συνεργασίᾳ καὶ τοῦ Harnack (1911), δὲν θεωροῦνται ὑπὸ πάντων ὡς γνήσιον τοῦ Ὠριγένους ἔργον.

στικοῖς Περιοδικοῖς κατὰ καιροὺς δημοσιευθεισῶν, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι κατ' ἰδίαν φερόμεναι εἰς τὰ βιβλία ἢ συμπλέγματα τινὰ βιβλίων ἢ ἐπὶ μέρους βιβλία ἑκατέρας τῶν Διαθηκῶν, ὡς βάσεως τῆς ἐρμηνείας κειμένης τῆς ἀρχαίας σλανωνικῆς μεταφράσεως, μετὰ τινος ρωσικῆς ἀπὸ τοῦ πρωτύπου ἐβραϊκοῦ ἢ τοῦ ἑλληνικοῦ γενομένης καὶ ὁποσδήποτε ἐγκεκριμένης μεταφράσεως. Προέχει ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου καὶ ἐπειτα ἐπισκόπου Μιχαήλ τῇ συνεργασίᾳ καὶ ἄλλων πρὸ πεντηκονταετίας ἤδη ἀρξαμένη σειρά ἐξηγήσεων εἰς τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς Διαθήκης μετὰ καὶ εἰσαγωγῶν εἰς αὐτάς. Εἰ καὶ μερικώτεροι, ἀξιοσημεῖοι εἶναι καὶ αἱ τοῦ Ἰ. Ἰβάνωφ, τοῦ Μ. Ἰ. Σπάσκη καὶ τοῦ Μ. Χεράσκωφ.

§ 49. Ἡ δι' ὁμιλιῶν ἐξήγησις.

Ἡ δι' ὁμιλιῶν ἐξήγησις τῶν Ἀγίων Γραφῶν εἶναι διάφορος τῶν ὁμιλιῶν ἐκείνων καὶ λόγων (sermōnes), περὶ ὧν ποιεῖται λόγον καὶ δίδωσιν ὁδηγίας ἢ Ἐκκλησιαστικὴ Ρητορική. Οἱ τοιοῦτοι Ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι σκοπὸν ἔχουσιν οὐχὶ τοσοῦτον τὴν ἐξήγησιν καὶ διασαφῆσαι τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅσον τὴν ἐπὶ γραφικῆς τινος ῥήσεως ἢ χωρίου ἐρειδομένην ἀνάπτυξιν οἷας δὴ ποτε ἠθικῆς ἢ δογματικῆς διδασκαλίας πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν. Πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν γίνονται βεβαίως καὶ αἱ ἐξηγητικαὶ ὁμιλίαι· ἀλλ' ἐν αὐταῖς πρῶτιστά μὲν ἐπιζητεῖται ἡ ἀνάπτυξις καὶ μετάδοσις τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς πιστοὺς, ἐπειτα δὲ ὡς τι πόρισμα καὶ ἐπισφράγις ἐπιφέρεται ἡ τῶν ἐξηγηθέντων ἐφαρμογὴ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πιστῶν. Ἡ τοιαύτη δι' ὁμιλιῶν ἐξήγησις τῆς Θείας Γραφῆς, ἐν χρήσει οὖσα καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἡδη χρόνων εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς προεδηλώθη (§ 6. 9.), τῶν ἑκάστοτε ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν πιστῶν ἀναγινωσκομένων μικρῶν ἢ μεγάλων περικοπῶν συντόμως ἐρμηνευομένων ὑπὸ τοῦ προεστῶτος καὶ προβαλλομένων τοῖς πιστοῖς πρὸς μίμησιν, ὡς μαρτυρεῖ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος «συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκειται μέχρις ἐγχεῖν» εἰτα πανομήνους τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νοουθεσίαν καὶ πρόσκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται» (1 Ἀπολογ. 67).

Ὁ ἀπλούστατος καὶ ἀρχαιότατος οὗτος τρόπος τῆς κατὰ τὰς ἀναγινωσκομένας περικοπὰς ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν ἐνηκολούθει καὶ ἐφεξῆς παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ πολλὸν χρόνον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι

παρ' ἡμῖν ἐν πολλῇ τιμῇ ἦσαν οἱ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι, καὶ πολλὴ προσοχὴ ἐδίδετο εἰς τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἐπεξεργασίαν. Πλὴν ἦσαν εὐχρηστοὶ καὶ αἱ τοῦ ἑτέρου καὶ ἀπλουστεροῦ εἵδους ὁμιλίαι, ἐγίνοντο μάλιστα καὶ **συλλογαί** τινες ὁμιλιῶν ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς Κυριακὰς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἐνιαυτοῦ ἀναγινωσκομένων περικοπῶν. Ἡ συλλογὴ ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Ξυφιλίνου (†1075), δύναται μὲν νὰ εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν, δὲν εἶναι ὁμῶς καὶ τὸ μόνον ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις συντεταγμένον οὕτως εἰπεῖν Κυριακοδρόμιον (117). Δὲν ὑπελείπετο τῆς Ἀνατολῆς ἡ Δύσις, καὶ ἡδη πρότερον προνοία αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Καρόλου (†814) ἤρξαντο νὰ καταρτίζωνται ὑπὸ τὸ ὄνομα **Ὁμιλιῶν** (Homiliarii) συλλογαί τινες ἐν κατάλληλῳ γλώσσῃ, ἀπὸ τῶν δοκιμωτέρων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων παραλαμβάνουσαι τὰ χρήσιμα εἴτε πρὸς ἀνάγνωσιν κατὰ τὰς Κυριακὰς ἢ ἄλλας ἐπισήμους ἑορτάς, εἴτε ὡς βοηθήματα ἢ ὑποδείγματα τοῖς Κληρικοῖς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν πιστῶν.

Καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ τῆς Μεταρρυθμίσεως οὐ μόνον δὲν ἐπαυσεν, ἀλλ' ἐτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη ἡ δημώδης αὕτη ἐξήγησις καὶ παρὰ τοῖς Καθολικοῖς μὲν, μάλιστα δὲ παρὰ τοῖς ἀπ' αὐτῶν ἀποσχισθεῖσι Λουθηρανοῖς, Καλβινισταῖς, Ἀγγλικανοῖς καὶ ἄλλοις ἀπὸ τῶν Διαμαρτυρομένων. Παρ' ἡμῖν, παρὰ πᾶσαν τὴν δυσμένειαν τῶν περιστάσεων, οὐδὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ὁμιλιῶν φαίνεται περιελθὼν εἰς παντελῆ ἀχρησίαν. Καὶ εἶναι μὲν αἱ **Διδαχαί** τοῦ Ἀλεξίου Παρτούρου καὶ οἱ ἐν τῷ **θησαυρῷ** τοῦ **Δαμασκηνῶ** **Στουδίτου** (16ου αἰῶνος) περιεχόμενοι λόγοι ἄλλον χαρακτήρος, ἀλλὰ καὶ μόνον τὸ ἐν πολλοῖς χειρογράφοις σωζόμενον **Κυριακοδρόμιον** ἢ **Ὁμιλῖαι εἰς τὰς Κυριακὰς τῶν Ἐδαγγελίων τοῦ ἐν. αὐτοῦ Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου** (17ου αἰῶνος) μαρτυρεῖ περὶ τούτου, ὅτι οὐ μόνον ἐκ τῶν μέσων ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων εἶχε προδρόμους ὁ ἀοίδιμος Νικηφόρος Θεοτόκης (†1800) συντάσσων τὰς ἐν τοῖς Κυριακοδρομίῳ αὐτοῦ περιεχομένας ἐρμηνείας καὶ ὁμιλίας εἰς τὰς ἀναγινωσκομένας καθ' ἀπάσας τὰς Κυριακὰς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἐνιαυτοῦ περικοπὰς ἀπὸ τῆς Κ. Διαθήκης. Καὶ ἐφεξῆς δὲ δὲν ἐγκατελείφθη ὁλοσχερῶς παρ' ἡμῖν τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐξηγήσεως εἴτε πρὸς κοινὴν χρῆσιν, εἴτε χάριν τῆς ἐν τοῖς σχολείοις διδασκαλίας, ἀποτελεῖ δὲ καὶ σήμερον μέρος σπουδαῖον ἐν τοῖς προγράμμασι πολλῶν θρησκευτικῶν

117) Ἐπιθ. Κρούμβαχερ, Βυζαντινῆς Γραμματολογίας, Τομ. Α' § 80—81.

καὶ ἐκκλησιαστικῶν φύλλων τῶν παρ' ἡμῖν ἐκδιδομένων. (118)

Τῆς κατὰ περικοπὰς δημώδους ταύτης ἐξηγήσεως πολλὰ εὐχρηστοτέρα ἢ το ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑκκλησίᾳ ἢ δι' ὁμιλιῶν (Homilia, Tractatus) γινομένη συνεχὲς ἐξήγησις ὁλοκλήρων βιβλίων Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς Διαθήκης, ἔστω καὶ μὴ συνεχῶς οὕτως ἀναγινωσκομένων ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν πιστῶν. Καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐρμηνείας ἔσχεν εἰσηγητὴν τὸν αὐτὸν Ὁριγένην, καταλιπόντα οὐκ ὀλίγας τοιαύτας ὁμιλίας, περισωθείσας εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν λατινικαῖς μεταφράσεσι τοῦ Ρουφίνου ἢ Ἱερωνύμου, μιμητὰς δὲ ἐπαξίους εὑρε παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἄλλους τε καὶ τὸν κλασικὸν περὶ τοῦτο, τὸν Ἱερὸν Χρυσόστομον, οὗτινος αἱ περισωθείσαι εἰς ἡμᾶς *ὁμιλίας*, πλὴν μεμονωμένων τινῶν χωρίων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν, ἀπὸ μὲν τῆς Παλαιᾶς διατρίβουσι περὶ τὴν *Γένεσιν*, τὰ *ὀκτὼ πρῶτα κεφάλαια* τοῦ Ἡσαΐου (119) καὶ τινες ἐκ τῶν Ψαλμῶν, ἐκ δὲ τῆς Κ. Διαθήκης περιλαμβάνουσι τὰ *ἱστορικά* βιβλία πάντα, πλὴν τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Λουκᾶ, καὶ τὰς *ἐπιστολάς*, πλὴν τῶν Καθολικῶν.

Καὶ παρὰ τοῖς Λατινοῖς δὲ, μετὰ ἢ ἄνευ μιμήσεως τῶν Ἀνατολικῶν, ἐγίνοντο τοιαῦται συνεχεῖς ὁμιλητικαὶ ἐξηγήσεις τῶν Γραφῶν, καὶ ὅχι μόνον ἀπὸ Ἀμβροσίου, Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Λύγονστίνου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Λέοντος Πάπα Ρώμης († 461) καὶ ἀπὸ Γρηγορίου Πάπα Ρώμης τοῦ Διαλόγου, καὶ ἀπὸ Βέδα τοῦ Αἰδεσίμου (Beda Venerabilis, † 735) περιεσώθησαν ἱκαναὶ ὁμιλίας ἐξηγητικαὶ εἰς διάφορα βιβλία Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς Διαθήκης.

Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα τῆς δι' ὁμιλιῶν ἐξηγήσεως, τῆς τε κατὰ περικοπὰς καὶ τῆς συνεχοῦς, ἔχουσιν ἀτλαντάτην τὴν οἰκονομίαν. Ἐν πρώτοις προτάσσεται κατὰλληλὸν τι προσοίμιον, εἰσαγωγῆς τόπον ἐπέχον, καὶ συντόμως ἐξετάζον πάσας τὰς πρὸς κατανόησιν τῆς προ-

118) Ἐκ Ρωσίας ὡς νέον Κυριακοδόμιον δύναται νὰ σημειωθῇ ἡ τῷ 1881 ἐκδοθεῖσα συλλογὴ ἐξηγήσεων τῶν καθ' ἁπάσας τὰς Κυριακάς τοῦ Ἑκκλησιαστικοῦ ἐνιαυτοῦ ἀναγινωσκομένων Ἀποστολικῶν καὶ Εὐαγγελικῶν περικοπῶν μετὰ καὶ τῶν ἐξηγήσεων τῆς σημασίας καὶ τῆς συστάσεως τῆς ἀκολουθίας τῶν δώδεκα μεγάλων ἀκινήτων ἑορτῶν καὶ τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς.

119) Δὲν εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ἡ γνησιότης τῆς ἀρμενιστικῆς περισωθείσης καὶ τῷ 1887 ἐν Λατινικῇ μεταφράσει ὑπὸ τῶν Μικταριστῶν Πατέρων ἐκδοθείσης Ἑρμηνείας τοῦ Ἱεροῦ Πατρὸς εἰς ὅλον τὸν Ἡσαΐαν. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ἐξήγησις τῶν 8 πρώτων κεφαλαίων τοῦ Προφήτου (I, 1—8, 10), θεωρεῖται ὑπὸ τινος ὡς περιελθούσα εἰς ἡμᾶς ἐν διασκευῇ τινι.

κειμένης περικοπῆς ἢ τοῦ προκειμένου βιβλίου ἀναγκαίως προεισαγωγικὰς γνώσεις. Ἐπέρχεται ἔπειτα ἡ ἰδίως ἐξήγησις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἱεροῦ κειμένου ὡς τὸ κύριον σῶμα τῆς Ὁμιλίας, καὶ τελευταῖον ὡς τις ἐπίλογος καὶ κατακλείς τοῦ ὅλου ἐπιφέρεται ἡ ἀπὸ τῶν ἐρμηνευθέντων καὶ ἀναπτυχθέντων λογίων τοῦ Θεοῦ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως προκύπτουσα διδαχὴ καὶ παρηκένεσις, ἄλλοτε ἄλλη, κατὰ τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῶν πιστῶν, πάντα δὲ ταῦτα, καθ' ὕλην τε καὶ κατ' εἶδος, οὕτω συμμέτρως πρὸς τε τὴν δεκτικότητα καὶ ἀντίληψιν καὶ τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῶν ἀκροατῶν ἢ καὶ ἀναγνωστῶν, ὥστε νὰ νομίζεται ὡς ἐλάττωμα οὐχὶ ἡ ἀπουσία, ἀλλ' ἡ παρουσία πάσης περιττῆς πολυμαθείας καὶ ἐξεζητημένης ὀξυνοίας περὶ τὴν λύσιν δυσεπιλύτων θεολογικῶν ἀποριῶν καὶ ζητημάτων (120).

§ 50. Ἡ διὰ σχολίων καὶ γλωσσῶν ἐξήγησις.

Ἀμφότεροι οἱ τεχνικοὶ ὅροι *σχόλια* καὶ *γλωσσᾶι*, *σχολιασταὶ* καὶ *γλωσσογράφοι*, καίπερ ἐν ἀρχῇ διάφορον ἔχοντες σημασίαν, ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ κατήντησαν συνώνυμοι. Καὶ τὸ μὲν *σχόλον*, ὡς ὑποκοριστικὸν τῆς *σχολῆς*, πρῶτον μὲν ἐσήμαινε *πᾶν σύντομον μάθημα* ἢ *ἀνάγνωσμα*, ἔπειτα δὲ πᾶσαν ἐν τῇ σχολῇ ἢ χάριν τῶν σχολαζόντων καὶ διδασκομένων λεγομένην ἢ γραφομένην βραχεῖαν σημείωσιν πρὸς διασάφησιν σκοτεινῶν ἢ ἀσαφῶν λέξεων ἢ χωρίων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἐκ τούτου δὲ *σχόλια* λέγονται γενικῶς πᾶσαι αἱ πρὸς κατανόησιν οἰουδήποτε ἀρχαίου κειμένου ἀναγκαιοῦσαι καὶ ἐν μέτρῳ τῷ προσήκοντι γινόμεναι σημειώσεις. Τοιαῦτα σχόλια, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γραμματικὰ καὶ ἱστορικά, καὶ συνήθως κύκλῳ τοῦ ἱεροῦ κειμένου ἐν τῷ περιελίδῳ γεγραμμένα, ἐπῆρχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἱκανά, καὶ οὐ μόνον βραδυτέρον καὶ ἐλλεινιστί, ἀλλὰ καὶ πρωϊότερον καὶ συριστί (αὐτοῦ ἤδη Ἐφραίμ τοῦ Σύρου εἰς τὴν Παλαιάν Διαθήκην), ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἤδη τε ἐκδοθέντων καὶ ἐκ τῶν σφριζομένων πολυαρίθμων χειρογράφων κωδίκων τῆς Γραφῆς, καὶ μάλιστα τῶν τῆς Κ. Διαθήκης, οὐχ ἥττον δὲ καὶ ἐκ τῶν λεγομένων *Σειρῶν*, ἐν αἷς, μετὰ τῶν ἄλλων παραθέσεων ἐκ διαφόρων Πατέρων καὶ ἐρμηνευτῶν, ἀπαντῶσι καὶ ἄλλαι, σημειούμεναι ὡς *σχόλια* ἀνωνύμως. Ἡ δὲ *γλωσσᾶ*, ἐκλαμβανομένη ἐν-

120) Πλείονα περὶ ἐξηγητικῶν ὁμιλιῶν παρὰ τῷ αὐτῷ Vigouraux, Τόμ. Γ', Μέρος Α' σελ. 573 κ. ἑξ.

ταῦθα εἰς τὴν αὐτὴν καὶ **γλῶσσημα** ἢ **γλωσσηματικὴ λέξις** σημασίαν· τὸ μὲν πρῶτον ἐδήλου πᾶσαν ἐξηγήσεως χρήζουσαν λέξιν ἢ φράσιν, εἴτε ἀπηρχαιωμένην εἴτε ξενικὴν, εἴτε κατὰ τόπους ἐπιχωριάζουσαν, ἔπειτα δὲ ἀντὶ τῆς ἐξηγητέας λέξεως ἢ φράσεως ἐξελέγη ὡς δηλωτικὴ τῆς σημειώσεως αὐτῆς, τῆς διασαφύσεως καὶ ἐξηγούσης τὰ τοιαῦτα. Πλὴν ἅπαξ ἀποκλῖναν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σημαινομένου ἤρξατο κατὰ μικρὸν τὸ ὄνομα **γλῶσσα** νὰ σημαίνει οὐ μόνον τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀπηρχαιωμένων ἢ ξενικῶν ἢ ἐπαρχιακῶν λέξεων ἢ φράσεων, ἀλλὰ καὶ πᾶν σχόλιον, καὶ πᾶσαν οἰανδήποτε σημείωσιν πρὸς διασαφήσιν καὶ, ἀνάπτυξιν τοῦ κειμένου ἀναγκαιοῦσαν. Εἰς ταύτην τὴν ἐκδοχὴν ἦτο ἡ **γλῶσσα** ἐν κοινῇ χρήσει κατὰ τοὺς μέσους χρόνους παρὰ Λατίνοις, καὶ ἀναλόγως τῆς θέσεως, ἣν εἶχον αἱ τοιαῦται σημειώσεις κύκλῳ ἢ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ κειμένου, ἐκαλοῦντο αἱ μὲν glossae extrinsecae ἢ marginales, ὡς εὗρισκόμεναι ἐν τῷ περισελίδῳ καὶ ἐκτὸς τοῦ κειμένου, αἱ δὲ glossae intrinsecae ἢ interlineares, ὡς εὗρισκόμεναι ἐν τῷ κειμένῳ μεταξὺ τῶν στίχων, πλὴν τῆς διαφορᾶς τῆς θέσεως ἔχουσαι καὶ τοῦτο τὸ διάφορον, ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν στίχων γραφόμεναι ἐξηγήσεις καὶ διασαφήσεις ἦσαν πολλῶ συντομώτεραι τῶν ἐν τῷ περισελίδῳ γραφομένων. Τοιαῦτα γλῶσσας ἔχομεν ἱκανάς, καὶ διὰ ἀπὸ μὲν τοῦ 9ου αἰῶνος τὰς τοῦ Οὐαλαφρείδου Στράβωνος (Walafrid Strabus, † 849), ἀπὸ δὲ τοῦ 12ου αἰῶνος τὰς Ἀνσέλμου τοῦ ἐκ Λανδούνου († 1117, Anselmus Laudunensis, ἐκ τῆς σημερινῆς Γαλλικῆς πόλεως Laon), ἐκείνου μὲν γράψαντος τὴν glossa ordinaria, οὖσαν ἐν πολλῇ χρήσει παρὰ τοῖς ἔπειτα, τούτου δὲ τὴν glossa interlinearis. Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα τῶν σημειώσεων καὶ ἐξηγήσεων, καὶ μάλιστα αἱ ἐν τῇ ᾧ παραγραφόμεναι, ὠνομάζοντο καὶ Postillae, ὡς ἀναγνωστέαι μετὰ τὰς ἐξηγητέας λέξεις τοῦ κειμένου, καθὰ δείκνυσι τὸ πλήρες τῆς φράσεως post illa textus verba legendum καίτοι τὸ αὐτὸ ὄνομα τῶν ποστιλλῶν ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἐπὶ τῶν ἐν εἰδει ὁμιλιῶν ἐπιφερομένων ἐρμηνειῶν τῶν συνήθων περικοπῶν.

Ἐν ᾧ δὲ τοιοῦτοτρόπως παρὰ Λατίνοις κατήντησαν αἱ γλῶσσαι νὰ εἶναι ἰσοδύναμοι πρὸς σχόλια καὶ ἐρμηνείας ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐρανιζόμενας, παρ' Ἑλλήσι διεφύλαξε τὸ ὄνομα τὴν πρώτην αὐτοῦ σημασίαν, δηλοῦν τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀπηρχαιωμένων ἢ ξενικῶν ἢ ἐπιχωριάζουσων λέξεων καὶ φράσεων. Τοιαῦται ἐξηγήσεις γλωσσημάτων τῶν τε θύραθεν καὶ τῶν ἱερῶν συγγραφέων εὗρισκονται ἐν τοῖς Λεξικοῖς τοῦ **Ἡουχίου**, γραμματικοῦ Ἀλεξανδρινοῦ, αὐτοῦ μὲν ἀκμασάντος πιθανῶς κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, τοῦ δὲ Λεξικοῦ αὐτοῦ ἐπανεξηθέντος ὥστε

ρον διὰ προσθηκῶν μεταγενεστέρων, τοῦ ἱεροῦ Φωτίου (Λέξεων συναγωγῇ), τοῦ **Σουῖδα**, ζήσαντος κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, τοῦ ἀγνώστου ὀνόματος καὶ χρόνου συντάκτου τοῦ **Μεγάλου Ἑτυμολογικοῦ**, Ἰωάννου τοῦ **Ζωναρά**, ζήσαντος κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, τοῦ Φανωρίνου († 1537), ὡς καὶ ἄλλων τινῶν ἡττον γνωρίμων, ἡμετέρων τε καὶ ξένων, ἀκμασάντων μεταξὺ τοῦ δωδεκάτου καὶ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος. Ἐκ τούτων δὲ ἐρανισάμενοι τὰ εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν ἀναφερόμενα ἐξέδωκεν ὁ Ἀλβέρτης (Alberti) ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατανῶν τῷ 1735 τὸ Glossarium Graecum in Novum Testamentum, ὁ Valekenarius, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ J. Ch. Gl. Ernesti τῷ 1785 τὸ Hesychii glossae sacrae, ὁ F. W. Sturz τὸ Zonarae glossae sacrae specimen τῷ 1818, καὶ πρὸ τούτου ὁ Ch. Fr. Matthaei Glossarium in Epistolas Paulinas τῷ 1775, καὶ Glossarium in Epistolas apostolicas τῷ 1779.

Καὶ περὶ τὴν συναγωγὴν δὲ καὶ ἐκδοσιν τῶν ἀρχαιοτέρων σχολίων εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐπόνθησαν τινες ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, οἱ οἱ J. Gregory, ἐκδούς τὴν Κ. Διαθήκην μετὰ σχολίων τῷ 1703, ὁ ἦδη μνημονευθεὶς Matthaei, ἐπιχειρήσας τὴν ἐκδοσιν τῆς Κ. Διαθήκης (ἀπὸ 1783—84), καὶ ὁ Ἀγγελος Maji, ἐκδούς ἐκ τινος χειρογράφου κώδικος τοῦ Βατικανοῦ τὰ σχόλια εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, τὰ εὗρισκόμενα καὶ ἐν τῇ Πατρολογίᾳ τοῦ Migne (τόμ. 106 σελ. 1077—1289). (121)

Πρὸς τὴν συλλογὴν καὶ ἐκδόσει τῶν ἀρχαίων σχολίων ἠρμήνευσαν οἱ νεώτεροι τὰς Γραφὰς καὶ διὰ τοιούτων, μᾶλλον ἢ ἡττον πρωτοτύπων σημειώσεων, αἵτινες φέρουσι μὲν ἐπίσης τὸ ὄνομα τῶν σχολίων, πλὴν διακρίνονται τῶν ἀρχαίων ἐπὶ τοιαύτῃ ἐκτάσει, συνοχῇ καὶ μεθοδικότητι, ὥστε ἀποτελοῦσιν ὡς τόσα ὑπομνήματα ἐν ἐπιτομῇ, ἐν περιλήψει περιέχοντα πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς σαφὴ κατανόησιν καὶ ἀκριβῆ ἀναπαράστασιν τοῦ κατανοηθέντος (122). Ἀπαιτεῖται δὲ ἡ διὰ σχολίων ἐξήγησις νὰ ἐπιτηδεύῃ ταῦτα 1) νὰ προταχθῇ

121) Πλείονα περὶ γλωσσῶν, γλωσσημάτων, ποστιλλῶν, γλωσσογράφων καὶ γλωσσαρίων ἐπιθι Vigourovsk. Τομ. Γ'. Μερ. Α'. σελ. 252—258.

122) Βεβαίως ἡ διάκρισις αὐτῆ τῶν συντομωτέρων καὶ ἐκτενεστέρων ἐρμηνειῶν δὲν δηλοῦται πάντοτε διὰ μόνης τῆς ἐπιγραφῆς. ἀλλ' ὑπάρχουσιν ὑπομνήματα καὶ ἐπιγραφὴν, θέσιν σχολίων ἐπέχοντα κατ' οὐσίαν, καὶ ἀντιστρόφως, σχόλια καὶ ἐπιγραφὴν, θέσιν ὑπομνημάτων ἔχοντα κατ' οὐσίαν. Σημειώσεις μᾶλλον ἢ ἰδίως σχόλια κατὰ τὴν δηλωθεῖσαν ἔννοιαν εἶναι τὰ τοῦ

εἰσαγωγή τις εἰς τὸ ἐρμηνευτέον τμήμα ἢ βιβλίον, ἐκτενεστέρα μὲν καὶ κριτικώτερα ἐκείνης, ἣν ἀπαιτεῖ ἢ δι' ἀπλῶν σημειώσεων ἐξηγήσεις, περιέχουσα δὲ ἀκριβῆ τοῦ ἐρμηνευομένου ἀνάλυσιν εἰς τὰ μέρη αὐτοῦ. 2) νὰ γίνηται μνεία τῶν διαφόρων γραφῶν, οὐχὶ μὲν πασῶν, ἀλλὰ τῶν κυριωτέρων, ὑποδεικνυομένου ἅμα τῆς ἢ ὀρθοτέρης ἐξ αὐτῶν. 3) νὰ διασαφηνισθῶσι δεόντως τὰ περὶ τοῦ γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος σκοτεινὰ καὶ δύσληπτα χωρία διὰ τῶν ἀναγκαίων γραμματικῶν καὶ πραγματικῶν σημειώσεων καὶ ἀναπτύξεων, λαμβανομένων ἅμα ὑπ' ἑαυτὴν καὶ τῶν ἀξιολογωτέρων γνώμων τῶν δοκιμωτέρων ἐρμηνευτῶν. 4) νὰ ὀρισθῇ σαφῶς ἡ λογικὴ τῶν νοημάτων συνάφεια πρὸς τὰ ἀμέσως ἡγούμενα ἢ ἐπόμενα καὶ πρὸς τὰς γενικὰς ἐννοίας τὰς διὰ τοῦ ὅλου διηκούσας· καὶ 5) νὰ λυθῶσι μετὰ τῆς δεούσης συντομίας ἅμα καὶ ἀκριβείας αἱ κυριώτεραι δυσκολίαι, ὅσας τυχὸν παρουσιάζει τὸ πρὸς ἐρμηνείαν προκειμένον χωρίον εἴτε περὶ τὰ ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, εἴτε περὶ τὰ δογματικὰ καὶ ἠθικὰ ζητήματα. Καὶ καθόλου εἰπεῖν ἀρετὴ ἀκριβῶς καὶ ἐπισταμένως συντασσομένων σχολίων εἶναι τὸ μηδὲν μὲν παραλείπειν τῶν πρὸς κατανόησιν καὶ διευκρίνησιν τῶν προκειμένων ἀναγκαίων καὶ χρησίμων, ἀποφεύγειν δὲ ἅμα πᾶσαν περιττὴν παρέκβασιν καὶ μακρηγορίαν.

§ 51. Ἡ δι' ἐπιτομῶν ἢ ἐκλογῶν ἐξηγήσεις.

Ὅτι ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις προσέλαβεν ἀδιακρίτως τὴν ὀνομασίαν τῶν *σειρῶν* (Lat. catenae=chaines), τοῦτο εἶχε πρὶν χαρακτηρισμὸν ἄλλον, καὶ ἐν συνόλῳ μᾶλλον σύμφωνον πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, Ἐφερε τὸ ὄνομα τῶν *ἐπιτομῶν* ἢ *ἐκλογῶν* ἢ *συναγωγῶν ἐρμηνειῶν* ἢ *ἐξηγήσεων διαφόρων*, ἢ *ἐρμηνειῶν συνεργανισθεισῶν*, ἢ *ἐξηγήσεων συλλεγεῖσῶν*, ἢ *ἐπιτομῆς ἐκλογῶν ἐξηγητικῶν*. Ὑπῆρχον μὲν ἐν αὐταῖς καὶ αἱ φέρουσαι ἑξωτερικῶς τὴν

Ἑρμ. Sa (1596) καὶ τὰ τοῦ I. Μαριάνα (1624) Scholia brevia in V. et N. Testamentum, Ἀφ' ἑτέρον δὲ ὑπομνήματα εἶναι τὰ Scholia in N. Test. τοῦ Rosenmüller, πατρὸς (1815), καὶ τὰ Scholia in V. Test. κατὰ τὸ πλείστον συντελεσθέντα, τοῦ υἱοῦ (1835), ἀνταποκρίνονται δὲ εἰς τὴν ὥς ἄνω δοθείσαν ἐννοιαν τῶν σχολίων καὶ τὰ ἐν ἐπιτομῇ ἐκδοθέντα ἔργα τοῦ αὐτοῦ Rosenmüller, Scholia in Vetus Testamentum in compendium redacta (1828—1832). Ὡς τοιαῦτα σχόλια μᾶλλον ἢ ἰδίως ὑπομνήματα εἶναι αἱ πλείονες τῶν παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δημοσιευθεισῶν ἐρμηνειῶν (πρβλ. § 55).

μορφὴν τῶν *ἀλύσεων* ἢ *σειρῶν*, πλὴν δὲν ἀπετέλει τοῦτο τὸ διακριτικὸν αὐτῶν γνώρισμα. Τὸ οὐσιώδες ἦτο ἐξηγήσεις δι' ἐπιτομῶν ἢ ἐκλογῶν ἀπὸ τῶν πρὶν. Εἶναι εὐεξηγήτην ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν φαίνεται προαίμως ἀρξάμενον ἐν τῇ Δύσει μᾶλλον ἢ ἐν Ἀνατολῇ, καὶ ὥς τις ἀπαρχὴ δύναται νὰ σημειωθῇ ὁ λεγόμενος *Ἀμβροσιαστής* (Ambrosiaster), ἡ ἐρμηνεία ἐκείνη εἰς τὰς 13 τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐπιστολάς, ἥτις ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων τε καὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Λύγουστίνου γενομένη, ἀνεφέρετο μὲν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸν τέταρτον αἰῶνα, εἰς Ἀμβρόσιον τὸν Μεδιολάνων ἢ καὶ Ἰλάριον τῶν Πικταύων, πάντως ὅμως ὑπάρχει ξένη πρὸς αὐτούς, τοῦλάχιστον ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῆς μορφῇ, μᾶλλον δὲ εἶναι ἔργον, ἀρξάμενον μὲν προαίμως, ἤδη ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος, συμπληρωθὲν δὲ καὶ λαβὼν τὴν παρούσαν αὐτοῦ μορφὴν πολὺ βραδύτερον, ἴσως κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα. Βεβαίως καὶ ἐν Ἀνατολῇ, καὶ κατ' αὐτὸν ἤδη τὸν 4ον αἰῶνα, οἱ ἐρμηνεύοντες ἀνέτρεχον εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ἠδύναντο· τὸ ἐν λόγῳ ὅμως εἶδος τῆς ἐρμηνείας καθιερώθη ἐν χρόνοις, καθ' οὓς αἱ μὲν περιφανεῖς ἄλλοτε θεολογικαὶ σχολαὶ Αἰγύπτου, Συρίας καὶ Παλαιστίνης δὲν ὑφίσταντο πλέον, ἡ δὲ πρὶν τοσούτους ἀγλαοὺς καρπούς ἀπενεγκοῦσα κίνησις καὶ γονιμότης περὶ τὰ τοιαῦτα εἶχεν ἐλαττωθῇ καὶ συσταλῇ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἐν ἄλλοις τε κλάδοις τῆς θεολογίας καὶ ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν Γραφῶν τὸ μὲν ἐκ δικαίου θαυμασμοῦ πρὸς τὰ πονήματα τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, τὸ δὲ καὶ ἐν συναισθήσει τῆς ἰδίας ἀσθενείας ἤρχοῦντο οἱ θεολογοῦντες ὥς τὰ πολλὰ νὰ καταφεύγωσιν εἰς τοὺς θησαυροὺς τῶν πρὸ αὐτῶν, καὶ ἀνθολογοῦντες ἀπ' αὐτῶν νὰ ἀπαρτίζωσι συλλογὰς ἢ ἐκλογὰς παντοίας πρὸς διδασκαλίαν τῶν πιστῶν. Ἐξαιρέσεις βεβαίως δὲν ἔλειπον, καὶ ὅπου ἢ δὲν ὑπῆρχον προκατόχοι, ἢ οἱ προϋπάρχοντες δὲν ἱκανοποιοῦν κατὰ πάντα, ὑπελείπετο χώρος καὶ εἰς τινα πρωτοτυλίαν. Οὕτω, καὶ ὑπαρχούσης τῆς εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ἐρμηνείας τοῦ Ἱεροῦ Ἰππολύτου (ἀρχ. 3ου αἰῶνος) ὑπεμνημάτισεν αὐτὴν ὥς ἐξ ὑπαρχῆς ὁ *Ἀνδρέας Καισαρείας*, ἀκμάσας κατὰ τὴν 6ην ἑκατονταετηρίδα, ἐὰν μὴ καὶ ὕστερον. Ἐτέραν ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ ὁ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος *Γεώργιος Χοιροβοσκός*, ὥς προτιμῶν τὴν κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴν ἐννοιαν ἐν ἣ συνέταξεν ἐρμηνεία τῶν *Ψαλμῶν* καὶ τῶν *ὠδῶν*. Κατὰ κανόνα ὅμως, ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος λήγοντος, ἐλεγχάται ἐπὶ πολὺ τὸ εἰρημένον εἶδος τῆς κατ' ἐπιτομὰς ἢ ἐκλογὰς ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν, μετὰ ταύτης τῆς

διαφορᾶς, ὅτι οἱ μὲν μόνον συνεπίλουν καὶ συνηρομολόγουν τὰ ἀπὸ τῶν πρὶν ἐκλεγόμενα, οἱ δὲ καὶ ἐπεξεργάζοντο αὐτὰ ὡς οὐδὲν ποτε, καὶ εἰσῆγον ἔστιν ὅτε καὶ ἰδιὸν τι ἐξ ἑαυτῶν, ἔστω καὶ ἐν διαφωνίᾳ πρὸς ἐκείνους. Εἰς τοὺς πρώτους ἀνήκε *Προκόπιος ὁ Γαζαῖος* (465.—528), ὅστις φέρεται μὲν ὡς πρῶτος ἐφαρμόσας τὴν μέθοδον ταύτην εἰς ὅσα ἀπὸ τῆς Π. Διαθήκης ἐπεχείρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ (123), πλὴν δύναται νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλους προκατόχους, τοῦλάχιστον τὸν ἀπαρτίσαντα τὸ εἰς *Τίτον Βόστρων* ἀναφερόμενον ὑπόμνημα εἰς Λουκᾶν. Ἐκτὸς τούτων προϋπάρχοντα ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν ὑπάρχουσιν ἱκανά, ἐκδεδομένα τε καὶ ἀνέκδοτα, *Ὀλυμπιοδώρου διακόνου καὶ Κοσμά τοῦ Ἰνδικοπλεύστου* ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος, *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου* ἀπὸ τοῦ 7ου, *Πέτρου Λαοδικεῖας** καὶ *Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ* ἀπὸ τοῦ 8ου, *Ἀρέθα τοῦ Καισαρείας*, Βασιλείου Νέων Πατρῶν*, τοῦ *Ἱεροῦ Φωτίου καὶ Λέοντος Μαγίστρου* ἀπὸ τοῦ 9ου, *Ὀλκουμενίου Τρίκκης*, Νικολάου Ρηγίου καὶ Μιχαὴλ Ψελλοῦ* ἀπὸ τοῦ 10ου, *Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας*, Εὐθυμίου Ζυγαδηνοῦ** καὶ *Ἰωάννου Χαλκηδόνης Ἱερομνήμονος* ἀπὸ τοῦ 11ου καὶ 12ου, *Νικηφόρου Βλεμμύδου*, τῶν δύο *Μιλιτηνῶν*, *Θεοδώρου καὶ Ἰωάννου*, *Ματθαίου τοῦ Καντιακουζηνοῦ*, *Νικήτα τοῦ Ναυπάκτου*, *Ἰωβ τοῦ αὐτκαλουμένου ἀμαρτωλοῦ*, καὶ ἄλλων ἡπτονος λόγου ἀξίων ἀπὸ τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος. (124)

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς Ἑρμηνείας τῶν Γραφῶν δὲν φαίνεται εὐρὺν πρόθυμον ὑποδοχὴν καὶ μίμησιν παρὰ τοῖς Λυτικοῖς, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐξάρτησιν τῶν ὕστερον ἀπὸ τῶν πρὶν. Ἀναλογίαν ἔχει πρὸς αὐτὸ τὸ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου ὑπόμνημα εἰς τὰ Εὐαγγέλια, τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς *χρυσῆς σειρᾶς* (catena aurea), χωρὶς νὰ εἶναι σειρά εἰς τὴν εἰδικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ὀνόματος.

123) Πλείονα περὶ τούτου καὶ τῆς Ἑρμηνείας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐπιθι τὰ σχετικὰ κεφάλαια ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας τοῦ Krumbacher κατὰ μετάφρασιν τοῦ Γ. Σωτηριάδου ἐν τῇ Μαρσαλείᾳ Βιβλιοθήκῃ, Τόμ. Α' §46—47 σελ. 241 κ. ἑξ.

124) Αὐτόθι §§47—53, ὡς καὶ τινὰ τῶν προηγουμένων §§ ἀπὸ 13 κ. ἑξ. Τὰ διὰ * σημειωθέντα εἶναι τὰ ἀπὸ πολλοῦ ἐν χρήσει καὶ γνωστὰ παρ' ἡμῖν. Σημειοῦται διὰ * καὶ τὸ *Πέτρου Λαοδικεῖας* ὑπόμνημα εἰς τινὰ τῶν Εὐαγγελίων ὡς τοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἤδη ἐκδεδομένον, τέως ὑπάρχον ἀνέκδοτον.

§ 52. Ἡ διὰ σειρῶν ἐξήγησις.

Τῶν κατ' ἐκλογὴν καὶ ἐπιτομὴν ἐρμηνειῶν διαφέρουσιν αἱ ἰδίως *σειραὶ* κατ' εἶδος μᾶλλον ἢ καθ' ὕλην, ἐπεὶ κατ' οὐσίαν ἀμφοτέρω τὰ εἶδη εἶναι ἐρανίσματα ἀπὸ τῶν πρὶν, διαφέρουσι δὲ ἀπ' ἑλλήλων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν μὲν ταῖς κατ' ἐπιτομὴν ἐρμηνείαις τὰ παρὰ τῶν πρὶν λαμβανόμενα ὑφίστανται τινὰ ἐπεξεργασίαν καὶ ἀποδίδονται πῶς ἐλευθερώτερον, ἐνίοτε μετὰ διατυπώσεως καὶ ἰδίως τινὸς γνώμης τοῦ ἐρμηνεύοντος, ἐνῶ οὐδὲν τοιοῦτον συμβαίνει ἐν ταῖς ἰδίως οὕτε καλουμέναις *σειραῖς*, καὶ ὁ σειρογράφος, οὐδὲν ἐξ ἰδίων συνεισφέρων, ἀρκεῖται εἰς τὸ συλλέγειν καὶ παρατάσσειν κατὰ λέξιν τὰς πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ κατανόησιν ἐκάστου χωρίου χρησίμους καὶ ἀναγκαίας αὐτῷ φαινομένας ἐρμηνείας τῶν γνωστῶν καὶ προσιτῶν αὐτῷ ὑπομνηματιστῶν τε καὶ ἄλλων, ἄνευ τινὸς ἐπεξεργασίας ἄλλης, ἢ ὅτι μετὰ μικρῶν παραλείψεων καὶ παραλλαγῶν, ὑποσυνάπτει αὐτὰς ἐπαλλήλως εἰς τὸ ἐρμηνευόμενον χωρίον, καὶ συνήθως μὲν προτάσσει ἐκάστης ἐρμηνείας τὸ ὄνομα τοῦ ἐρμηνευτοῦ, ἐνίοτε δὲ, εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε ἐξ ἄλλης αἰτίας, παρατίθῃσιν αὐτὰς ἄνωνύμως, καὶ ἀκριβείας ἕνεκα σημειοῦται πρὸς ἐκάστης τοιαύτης ἐρμηνείας τὰς λέξεις *ἄλλως, ἀδήλου, ἀνεπιγράφου, ἀνωνύμου* κ.τ.λ. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι πιθανώτατον, ὅτι αἱ τοιαύται *σειραὶ*, ἀτελέστεραι οὐσαι ἐν ἀρχῇ, ὕστερον ἐγένοντο πληρέστεραι, τῶν μεταγενεστέρων συλλογῶν φιλοτιμουμένων νὰ προσθέτωσι εἰς τὰς πρὶν γενομένας συλλογὰς καὶ ἄλλας τινὰς ἐρμηνείας ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως, καίτοι ὁ κανὼν οὗτος δύναται νὰ ἔχῃ ἐξαιρέσεις, καὶ πολλαὶ *σειραὶ* ἀτελεῖς νὰ εἶναι μεταγενεστέραι ἄλλων πληρεστέρων καὶ τελειοτέρων, ὡς γενόμεναι κατ' ἐπιτομὴν ἐκ τῶς πληρεστέρων. Ἀμφίβολος ὅμως φαίνεται ἡ γνώμη τῶν λεγόντων, ὅτι τῆς καταρτίσεως τῶν τοιούτων μηχανικῶν συλλογῶν προσηγήθη ἡ προδηλωθεῖσα κατ' ἐπιτομὴν καὶ ἀπάνθισιν ἐλευθερωτέρα καὶ τεχνικώτερα ἐρμηνεία, τοῦτο μὲν διότι ὑπάρχουσι χειρόγραφοι κώδικες *σειρῶν* πληρέστατα κατηρτισμένων, ἀνερχόμενοι εἰς τὸν 10ον καὶ 9ον αἰῶνα, τοῦτο δὲ διότι ὁ ἀρχαιοτάτος τῶν γνωστῶν ἡμῖν *σειρογράφος* ἦτο ὁ ἤδη μνημονευθεὶς *Προκόπιος ὁ Γαζαῖος*, ἀκμαίους κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα, καὶ τὸ σπουδαιότερον, ὁ *Προκόπιος* δὲν φαίνεται πρῶτος ἐννοήσας καὶ χρησιμοποήσας τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐρμηνείας, ἀλλὰ μᾶλλον τελειοποιήσας τὴν ὑπὸ ἄλλων ἐπινοηθεῖσαν καὶ ἤδη χρησιμοποιοηθεῖσαν ταύτην μέθοδον, οὐδὲν δὲ ἔχει τὸ ἀπίθανον ἢ εἰκασία τινῶν, ὅτι αἱ ἀτελεῖς τῶν *σειρῶν*

ἀρχαί ἀνέρχονται μέχρι τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας. Πλὴν τοῦ Προκοπίου γνωστοὶ σειρογράφοι εἶναι Ἀνδρέας ὁ Πρεσβύτερος, ζήσας μετὰ τὸν 7ου καὶ 10ου αἰῶνος, ὁ Ἰωάννης Δρουγγάριος, σύγχρονος ἢ ὀλίγον τι νεώτερος τοῦ Ἀνδρέου, Νικήτας ὁ Σερρῶν καὶ ἔπειτα Ἡρακλείας, ἐκ τοῦ 11ου αἰῶνος, Νικόλαος ὁ Μουζαλὼν, πρότερον ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου καὶ ἔπειτα πατριάρχης Κων/λεως, ἐκ τοῦ 12ου αἰῶνος, Νεόφυτος ὁ Ἐγκλειστος, ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος, ὁ Μιχαὴλ Δούκας Γλάβας, ἐκ τοῦ 13ου αἰῶνος, καὶ μάλιστα Μακάριος ὁ Χρυσοκέφαλος, Μητροπολίτης Φιλαδελφείας, ἐκ τοῦ 14ου αἰῶνος. (125)

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐρμηνείας ἀνεπλήρου παρὰ τοῖς Λατίνοις τὸ προδηλωθὲν διὰ γλωσσῶν § 50. Τοῦναντίον δὲ φαίνεται ὅν ἐν πολλῇ χρήσει παρὰ τοῖς Σύροις καὶ παρ' ἄλλοις χριστιανικοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς, ὡς γίνεται δῆλον μέρος μὲν ἐκ τῶν ἤδη ἐκδεδομένων, τὸ πλεῖστον δὲ ἐκ τῶν ἐν χειρογράφοις σφζομένων.

Καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις δὲ χρόνοις ἢ διὰ τῶν σειρῶν καὶ τῶν ἐπιτομῶν ἐξήγησις τῆς Ἀγίας Γραφῆς δὲν παρημελήθη ὁλοσχερῶς. Καὶ ἐν πρώτοις οὐκ ὀλίγοι, ἐν οἷς καὶ ἡμετέροι, ἐφιλοτιμήθησαν νὰ φέρωσιν εἰς φῶς πολλὰ τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐν εἶδει ἐπιτομῶν καὶ σειρῶν φιλοπονηθέντων ἐρμηνευτικῶν βοηθημάτων. (126) Πρὸς

125) Πλείονα καὶ περὶ τούτου τοῦ εἶδους τῆς ἐρμηνείας πρβλ. Krummacher ἐνθα ἀνωτέρω § 93, σελ. 422 κ. ἐξῆς. Ἐπιθι καὶ Herzog—Plitt, Real Encyclopaedie für Protestantische Theologie (ἄρθρον Exegetische Sammlungen), Wetzor und Weltes (καθολικόν) Kirchenlexicon, ἐν ἄρθρῳ Catenen, καὶ Vigoutoux Τομ. Β'. ἐν ἄρθρῳ Chaines bibliques σελ. 482 κ. ἐξ.).

126) Πλούσιος εἰς ἐκδοσιν ἐτοιμῶν σειρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων, καὶ δὴ Ἑλλήνων ἐρμηνευτῶν, ὑπῆρξεν ὁ 15' αἰὼν, ἐνησχολήθησαν δὲ περὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἄλλοι τε καὶ ὁ ἐκ τοῦ τμήματος τοῦ Ἰησοῦ Βαλτάσαρ Κορδέριος (Cordier 1650) καὶ ὁ Ποσσῖνος, ἐκδόντες κατ' ἰδίαν ἑκάτερος ἢ ἀπὸ κοινού ἀμφότεροι ὅσας μεγάλας ἢ μικροτέρας συλλογὰς σειρῶν, ὡς τὰ πολλὰ εἰς τὰ Εὐαγγέλια, ἐν ᾗ οἱ ἄλλοι ἐξέδιδον ὡς τὰ πολλὰ συλλογὰς ἀναφερομένας εἰς βιβλία Π. Διαθήκης. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Νικηφόρου Θεοτόκη (1800) ἐκδοθεῖσα τῷ 1772 ἐν Λειψίᾳ «Σειρὰ ἐνός καὶ πεντήκοντα ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτατευχὸν καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν». Πλήρη Σειρὰν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ὁμοίως ἐξ Ἑλλήνων ἐρμηνευτῶν ἐξέδωκε κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα (1838—1844) ὁ J. A. Cramer, ἡ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Νικηφόρου Καλογερά τῷ 1887 ἐκδοθεῖσα Σειρὰ εἰς τὰς Καθολικὰς Ἐπιστολάς δὲν εἶναι διάφορος τῆς παρὰ τῷ Cramer περιλαμβανομένης. Αἱ τοιαῦται ἐκδόσεις, καὶ ὑποτιθέμεναι

τῇ ἐκδόσει τῶν ἀρχαιοτέρων ἐνησχολήθησάν τινες, μάλιστα κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, περὶ τὴν κατάρτισιν ὁμοίων συλλογῶν καὶ ἐπιτομῶν καὶ ἐκ τε τῶν ἀρχαίων μὲν ἐρμηνευτῶν, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν νεωτέρων, καὶ τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰς τὸ εἶδος τοῦτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν Λατινικῇ γλώσσῃ ἀναφανέντα ἐξηγητικὰ πονήματα οὐ μόνον κατὰ τὸν ὄγκον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ συνεχὲς καὶ πλήρες τῆς συλλογῆς εἶναι ὑπέρτερα τῶν ἀρχαιοτέρων. (127)

Καίτοι δὲ ἡ διὰ τοιούτων σειρῶν καὶ ἐπιτομῶν ἐξήγησις εἶναι ἐστερημένη πάσης πρωτοτυπίας, οὐδὲ δύναται νὰ ἔχη τὴν ἀκρίβειαν ἅμα καὶ τὸ ἀπείριστον τῆς δι' αὐτοτελῶν σχολίων καὶ ὑπομνημάτων ἐξηγήσεως, ὅμως ἔχει τοῦτο τὸ ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα, ὅτι τίθησι πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ ἀναγνώστου τὰς εἰς ἕκαστον χωρίον ἐξηγήσεις πλείστων ὧσων ἐρμηνευτῶν, ἀρχαιοτέρων τε καὶ νεωτέρων, καὶ οὕτως οὐκ ὀλίγον συντελεῖ πρὸς κατανόησιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μάλιστα ἢ τε ἐκλογὴ τῶν ὑπομνηματιστῶν καὶ ἢ κατάταξις τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐξηγήσεων γένηται μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ἐπιστημοσύνης.

σήμερον ὡς ἦτιον χρήσιμοι ἐρμηνευτικῶς, εἶναι τὰ μάλιστα χρήσιμοι ἱστορικῶς, κριτικῶς καὶ φιλολογικῶς, δὲν ὑπῆρξαν δὲ ὅλως ἄγονοι οὐδὲ αἱ ἐσχάτως γινόμεναι ἀπόπειραι, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Σειρῶν ἀνασυστήσωσιν, εἰ δυνατόν, ὁλόκληρα ὑπομνήματα ἀρχαιοτέρων ἐρμηνευτῶν, ἄλλως ἀπολεσθέντα. Οὕτως ὁ Père L. Mariés ἐν Revue de Philologie 1911. Aurions-nous le Commentaire sur les Psaumes de Diodore de Tarse?

127) Καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν σειρῶν πλουσία ὑπῆρξεν ἡ 15' μάλιστα ἑκατονταετηρίς, ἀξιοσημεῖωτοι δὲ εἶναι τὰ τοῦ J. de la Haye Biblia magna (1645) καὶ Biblia maxima (1660), ἀπὸ μόνων Καθολικῶν, αἱ Annotationes upon all the books of the O and N. T. (1465), ἀπὸ ἀγγλικῶν, οἱ Critici sacri sive clarissimorum virosum annotationes atque tractatus in Biblia ὑπὸ J. Pearson (1660), ἀπὸ Καθολικῶν τε καὶ Μετερηνθμισμένων, ἡ Synopsis criticorum aliorumque S. S. interpretum et commentatorum ὑπὸ M. Pool ἢ Ρώλον (1666), ἐκ Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων ἀδιακρίτως, τὰ Biblia illustrata ὑπὸ A. Καλουῖου (Calovius) τῷ 1672, ἀπὸ Λουθηρανῶν, καὶ ἡ Synopsis Bibliothecae exegeticae ὑπὸ Χρ. Starke (1733), καὶ αὕτη ὅλως ἀδιακρίτως. Τῆς αὐτῆς μὲν κατηγορίας, ἀλλ' εὐρύτερων διαστάσεων εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Migne κατὰ τὰ ἔτη 1840—1845 ἐκδοθεὶς εἰκοσιοχτάτομος Scripturae sacrae Cursus Completus ex Commentariis omnium perfectissimis ubique habitis, unice conflatus. Πλείονα καὶ περὶ τούτων ἐπιθι τὰ εἰρημένα Λεξικά τοῦ Herzog—Plitt καὶ τοῦ Wetzor—Welte ἐνθα ἀνωτέρω.

§ 53. Ἡ διὰ ζητημάτων ἐξηγήσεις.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἅμα καὶ εὐχρηστών τρόπων τῆς διασαφήσεως τῶν τῆς Γραφᾶς νοημάτων καὶ τῆς εἰς ἄλλους μεταδόσεως τοῦ εὐρεθέντος εἶναι καὶ ἡ ἐξηγήσις ἢ γινομένη ἐν εἴδει ἀποκρίσεων εἰς προβαλλομένας ἐρωτήσεις ἢ λύσεων τῶν προτεινομένων ζητημάτων περὶ δυσκόλων γραφικῶν ρήσεων καὶ χωρίων, εἴτε ὅτι ἄλλος τις πράγματι προβάλλει τῷ περὶ τὰς Γραφὰς ἐμπείρῳ νομιζομένῳ τοιαύτας ἐρωτήσεις, εἴτε ὅτι, αὐτὸς ἑαυτῷ προβάλλων τις ἀπορία, πειρᾶται κατὰ τὸ ἐνὸν νὰ εὕρῃ τὴν προσήκουσαν αὐτῶν λύσιν. Ἀμφότερα τὰ εἶδη ταῦτα τῆς ἐξηγήσεως ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει παρὰ τε τοῖς Ἀνατολικοῖς καὶ τοῖς Δυτικοῖς, ὡς μαρτυροῦσι τὰ εἰς ἡμᾶς περιελθόντα καὶ εἴτε ἤδη ἐκδεδομένα εἴτε ἐν χειρογράφοις σφζόμενα ἔργα. Τὰ ἀξιολογώτερα ἐκ τῶν ἐκδεδομένων εἶναι ἀπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων **Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου**, **Ἐκλογή ἐν συντόμῳ ζητημάτων καὶ λύσεων, τῶν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις**, καὶ ἰδίᾳ ἐν τοῖς πρώτοις καὶ τελευταίοις αὐτῶν κεφαλαίοις φαινομένων διαφωνιῶν. Τὸ ὅλον πόνημα λέγεται ὅτι σφζεται ἐν Σικελίᾳ ἐν χειρογράφῳ. Ἐκδεδομένα εἶναι 20 ζητήματα, 16 πρὸς Στέφανον, καὶ 4 πρὸς Μαρίνον, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ Σειρῶν ἢ ἐν μεταφράσει συριακῇ.

Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, «Ὅροι καὶ ἐπιτομήν» ἐν 300 περίοις κεφαλαίοις, πλὴν ἄλλων ζητημάτων ἐπιλαμβανόμενοι τῆς ἐρμηνείας διαφόρων ρήσεων ἢ τῆς λύσεως ἀπορικῶν γραφικῶν.

Θεοδωρήτου Κύρρου, «Εἰς τὰ ἅπορα τῆς θείας Γραφῆς», ἔργον οὕτως ἐπιγραφόμενον ὡς ἐρμηνεύον κατ' ἐκλογὴν τὰ δυσκολώτερα μέρη ἐκ τῆς Ὀκτατεύχου (Πεντατεύχου μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, Κριτῶν καὶ Ρούθ), τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων.

Ἡσυχίου Ἱεροσολυμίτου (†423), Συναγωγὴ ἀποριῶν καὶ ἐπὶ λύσεων (ἐκ τῶν Εὐαγγελίων).

Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου (†449) **Ἐπιστολαί**, ἐκ τῶν δεκακισχιλίων δισχίλια μόνον περισωθεῖσαι ἡμῖν, αἱ πλείσται περιστρεφόμεναι περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ λύσιν τῶν πολλαχόθεν προβαλλομένων αὐτῷ γραφικῶν χωρίων καὶ ἀποριῶν.

Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ (†662), «Περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις» καὶ ἕτερον «πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις καὶ ἐρωτήσεις καὶ ἐκλογαὶ διαφόρων κεφαλαίων ἀπορουμένων».

Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου (†686), ἐρωτήσεις, περὶ τὰς 250,

οὐκ ὀλίγαι περιστρεφόμεναι περὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ λύσιν γραφικῶν χωρίων καὶ ἀποριῶν.

Ἱεροῦ Φωτίου, **Ἐπιστολαί**, καὶ μάλιστα τὰ **Ἀμφιλόχεια**, περιέχοντα τὰς λύσεις 313 ζητημάτων, προταθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κυζίκου Ἀμφιλοχίου, τῶν πλείστων ἀναφερομένων εἰς γραφικὰ χωρία.

Ἀπὸ δὲ τῶν Λατίνων

Ἱερωνύμου, πρὸς πολλαῖς ἐπιστολαῖς αἱ quaestiones in Genesin, quaestiones hebraicae in libros Regum et Paralipomenon.

Ἀθγουσίνου, πρὸς πολλαῖς ἐπιστολαῖς Quaestionum evangelicarum libri duo, περιστρεφόμενοι περὶ τὴν ἐξηγήσιν 98 δυσκόλων χωρίων Ματθαίου καὶ Λουκᾶ, Quaestionum in Matthaeum liber, περιέχων συντόμους λύσεις 17 ἀποριῶν, Quaestionum in Heptateuchum libri septem, εἰ δὲ καὶ ἡ Expositio quarumdam propositionum ex Epistola ad Romanos liber unus.

Βέδα τοῦ Σεβασμίου (Veda Venerabilis, †735), Quaestiones in Josuam et Judices, καὶ Quaestiones in Acta Apostolorum.

§ 54. Ἡ διὰ πραγματειῶν ἐξηγήσεις.

Συγγενὴς μὲν τῇ διὰ ζητημάτων ἐξηγήσει, ἀλλὰ καὶ διάφορος αὐτῆς εἶναι ἡ διὰ μακρῶν λόγων ἢ πραγματειῶν ἢ παρεμβάσεων (dissertationes, tractatus, excursus) γινομένη, ὡς διατρίβουσα περὶ τὴν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν καὶ ἀνάπτυξιν οπουδαίου τινὸς κεφαλαίου ἢ χωρίου ἢ διδασκαλίας τινὸς οἵασδήποτε ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐξηγήσεως δὲν ἦτο ἀσύνηθες τοῖς ἀρχαίοις, τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνάγον μετὰ τῶν χρόνων τοῦ Ὀριγένους καὶ τοῦ Ἰππολύτου. Ὁ τελευταῖος τοῦτος φέρεται ἐρμηνεύσας οὕτως τὴν Ἑξαήμερον, τὰς **Εὐλογίας τοῦ Ἰακώβου εἰς τοὺς υἱοὺς** αὐτοῦ, τὰς τοῦ **Μωϋσέως** εἰς τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ τῆς Πεντατεύχου, εἰ δὲ τὰ **κατὰ Δανὺδ καὶ Γολιάθ**, καὶ τὰ κατὰ Σαούλ καὶ τὴν Ἐγγαστρίμυθον τῆς Ἀενδῶρ ἐκ τῶν Βασιλειῶν (τὰ ἐν τῷ μέσῳ τρία ἀνευρεθέντα ἤδη καὶ δημοσιευθέντα ἐν γεωργιανῇ γλώσσῃ αἱ δὲ εὐλογίαι τοῦ Ἰακώβ καὶ ἄλληισι).

Ἐκ τῶν ἄλλων τοιούτου εἶδους πραγματειῶν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ἀξιοσημεῖοι ἐνταῦθα εἶναι

Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, «εἰς τὴν Ἑξαήμερον», ὁμιλίαι 9.

Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, ὁμοίως εἰς τὴν Ἑξαήμερον, βιβλία 6 (κατὰ μεταφράσιν τῶν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου μετὰ συμπληρώσεών τι-

νων ἐξ ἄλλων), ἐν δὲ Liber in Psalmum 118, καὶ De singulis Bibliorum personis.

Γρηγορίου Νύσσης, πλὴν τοῦ «Ἀπολογητικοῦ περὶ τῆς Ἑξαήμερου», τοῦ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου», καὶ τῶν δύο ὁμιλιῶν εἰς τὸ «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν» **Δόγοι 5 εἰς τὴν κυριακὴν προσευγὴν, Δόγοι 8 εἰς τοὺς Μακαρισμούς**, καὶ Ὁμιλία εἰς τὸ «ὅταν ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα» (1 Κορ. 15, 28).

Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Περὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως καὶ λατρείας (εἰς τὰ χωρία Ματ. 5, 17 καὶ Ἰωαν. 4, 24), καὶ δὴ καὶ τὰ **Γλαφυρά**, σχολίων προτιθέμενα τὴν κατάδειξιν τῆς ἀληθείας τοῦ Ἀποστολικοῦ λόγιου «τέλος γὰρ νόμος Χριστός» (Ρώμ. 10, 4) διὰ τῆς ἐξετάσεως καὶ τυπικῆς ἐξηγήσεως πολλῶν κεφαλαίων καὶ χωρίων τοῦ Νόμου ἢ τῆς Πεντατεύχου.

Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, Περὶ παραδείσου Δόγοι 12, ἐρμηνεύοντες τὸ β' καὶ γ' κεφάλαιον τῆς Γενέσεως.

Αὐγουστίνου, De sermone Domini in monte, libri duo, ὡς καὶ De Genesi ad litteram libri duodecim.

Ἐν ᾧ δὲ ἡ διὰ τῶν ζητημάτων ἐξήγησις δὲν εὗρε λόγον ἀξίους μιμητάς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, ἢ διὰ τῶν πραγματειῶν κατέστη κοινοτάτη, εἴτε κατ' ἰδίαν ἐκδιδομένη, εἴτε ἐν περιοδικοῖς θεολογικοῖς καταχωριζομένη. Λαβοῦσα δὲ χαρακτῆρα πολλῷ ἐπιστημονικώτερον ἢ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, θεωρεῖται νῦν ὡς ἐν τῶν κυριωτάτων καὶ τελεσφορωτάτων μέσων τῆς ἐξακριβώσεως τῶν τῆς Γραφῆς νοημάτων, ὑπερβαίνουσα καὶ αὐτὰς τὰς διὰ σχολίων καὶ ὑπομνημάτων γινόμενας ἐξηγήσεις, κατὰ τὴν ἀκριβεστέραν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐξάντλησιν τοῦ προκειμένου. Οἰχοῦν δὲ ἐννοεῖται ὅτι αἱ τοιαῦται πραγματεῖαι ἢ μοτογραφίαι ἀφιερῶνται ὅχι εἰς οἰαδήποτε χωρία ἢ κεφάλαια, ἀλλ' εἰς τοιαῦτα, ὅσα ἔχουσι σπουδαιότητα καὶ εἶναι ἀξία ἅμα καὶ δεκτικὰ ἀκριβοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ ἀναπτύξεως.

Ἐκ τοῦ εἶδους τούτου ἔχομεν ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ συγχρόνων τὰς ἐρμηνείας τοῦ συναδέλφου Π. Κομνηνοῦ εἰς τὴν **Ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου** (1911) καὶ εἰς τὰς **παραβολὰς** αὐτοῦ (1913). Καὶ παρὰ τοῖς Ρώσοις δὲ ἐγένετο χρῆσις τοῦ εἶδους τούτου τῆς ἐρμηνείας, ὡς εἶναι τοῦ Ἀρχιεπισκόπου **Σιλβέστρου** Ἑξηγήσεις Εὐαγγελικῶν παραβολῶν (4η ἐκδ. 1894), καὶ μάλιστα τοῦ Ἱερομονάχου **Γρηγορίου**, ἢ Τρίτη μεγάλη Ἀποστολικὴ περ. οὐδεῖα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, πρῶτον ἐν τῷ Θεολογικῷ Ἀγγελιοφόρῳ, καὶ ἔπειτα κατ' ἰδίαν, 1892.

§ 55. Ἡ δι' ὑπομνημάτων ἐξήγησις.

Ἡ λέξις **ὑπόμνημα** καθόλου μὲν σημαίνουσα πᾶν τὸ πρὸς ὑπόμνησιν ἑαυτοῦ ἢ τῶν ἄλλων χρησιμεῖον, ἰδίᾳ δὲ πᾶσαν ἔγγραφον σημείωσιν, γινομένην πρὸς διάσωσιν γεγονότος τινὸς ἀπὸ τῆς λήθης, σὺν τῷ χρόνῳ κατήντησε νὰ σημαίῃ τὸ αὐτὸ ὅπερ καὶ ἡ ἀντίστοιχος λατινικὴ λέξις commentarius (commentaire), πᾶσαν σύντομον ἢ μακρὰν συγγραφὴν, μάλιστα μὲν περὶ γεγονότα ἱστορικά, ἔπειτα δὲ καὶ περὶ ἄλλας ὑποθέσεις, καὶ δὴ καὶ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων διατρέβουσιν. Ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ γλώσσῃ ἐπεκράτησεν ὑπὸ **ὑπομνήματα** νὰ σημαίνεται τὸ αὐτὸ, ὑπὲρ καὶ ὑπὸ τὰς συνωνύμους λέξεις **ἐρμηνεῖαι** ἢ **ἐξηγήσεις** παρ' ἡμῖν, παρὰ δὲ Λατίνοις explanationes, expositiones, enarrationes, interpretationes ἢ καὶ elucubrationes, οὐχὶ δηλ. πᾶσα οἰαδήποτε ἐξήγησις τῶν Ἀγίων Γραφῶν, ἀλλ' ἡ συνεχὴς, μᾶλλον ἢ ἥτις διεξοδικῇ καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας γινομένη ἐρμηνεία εἴτε συμπάσης τῆς Γραφῆς, εἴτε καὶ μερῶν αὐτῆς αὐτοτελῶν.

Καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐξηγήσεως ἀνέκαθεν ὑπῆρξε κοινότατον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰσηγητοῦ, ὡς φαίνεται, γενομένου τοῦ Ὠριγένης, οὕτινος οἱ **Τόμοι** οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ τοιαῦτα ἐκτενῆ ὑπομνήματα. Τοιαῦτα πάντως ἦσαν καὶ τὰ τοῦ Ἰππολύτου (Ἱερωνυμ. De viris ill.) εἰς τὴν **Γένεσιν**, τὴν **Ἐξοδον**, τοὺς **Ψαλμούς**, τὰς **Παροιμίας**, τὸ **Δίσμα τῶν Αἰσμάτων**, τὴν **Σοφίαν Σειράχ**, τὸν **Ἡσαΐαν**, τὸν **Δανιήλ**, καὶ ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν. Τὸ εἰς τὸν Δανιήλ μετὰ μερικὴν τινα ἐκδοσιν τοῦ Β. Γεωργιάδου (Ἀγίου Νικαίας) ἐξεδόθη ἤδη ὁλόκληρον, ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Δουβουνιώτου ἐν τοῖς χειρογράφοις τῶν Μετεώρων, τὸ δὲ εἰς τὸ **Δίσμα τῶν Αἰσμάτων**, ἐν τῇ γεωργιανῇ γλώσσῃ ἀνευρεθὲν, ἐπίσης ὑπάρχει ἤδη ἐκδομένον.

Πλὴν δὲ τούτων περιτλήθον εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ἄλλα τοῦ αὐτοῦ εἶδους ἐξηγητικὰ πονήματα, διάφορα τῶν ἐπίσης ἐν πολλῇ χρήσει ὁμιλιῶν (§ 49). Ἀξιοσημείωτα εἶναι ἀπὸ μὲν τῶν Ἀντισχεῶν τὰ Θεοδωρήτου Κύρρου εἰς τοὺς **Ψαλμούς**, εἰς τὸ **Δίσμα τῶν Αἰσμάτων**, τοὺς **Προφήτας**, μεῖζονάς τε καὶ ἐλάσσονας, ὡς καὶ εἰς συμπάσας τοῦ Παύλου τὰς ἐπιστολάς, καὶ δὴ καὶ ἡ ἐξήγησις εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν Γρηγορίου τοῦ Ἀκράγαντος (ἀπὸ τοῦ 5 αἰῶνος), ἀπὸ δὲ τῶν Ἀλεξανδρέων τὰ τοῦ ἱεροῦ Κυρίλλου, εἰ καὶ μὴ πάντα πλήρη, εἰς

Ἡσαΐαν, τοὺς δώδεκα ἐλάσσονας Προφῆτας, τοὺς Ψαλμοὺς (ὄχι πλήρη), τὸ κατὰ Λουκᾶν καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον (καὶ ταῦτα ὄχι πλήρη). Ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν Δυτικῶν τὰ τοῦ Ἱερωνύμου in Ecclesiasten, prophetas maiores et minores, Evangelium secundum Matthaeum καὶ in Epistolas ad Galatas, ad Ephesios, ad Philemonem. Τὰ τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἐκτενέστερά τε καὶ συντομώτερα, εἶναι Ὁμιλῖαι μᾶλλον ἢ ἰδίως ὑπομνήματα. Μόλις ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον ἡ μονόβιβλος αὐτοῦ Epistolae ad Galatas expositionis καὶ ἡ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου Expositio in Job, παρὰ πάντα τὸν ὄγκον αὐτοῦ.

Καίπερ δὲ καὶ ἐφεξῆς σύνηδες ἐν τῇ Δύσει καθ' ἅπαντα τὸ Μεσαίωνα, ὅμως πολλῶ κοινότερον καὶ πρὸς τὴν ἐννοιαν αὐτοῦ σύμφωνον ἀπέβη τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐρμηνείας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ μάλιστα κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, παρὰ τε Καθολικοῖς καὶ τοῖς Διαμαρτυρομένοις, ὡς τοιαύτη δέ, ὡς ἡ συστηματικωτάτη τῶν ἐξηγήσεων, ἀποκατοπτροῖ μὲν τὰς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τοῦ ἐξηγητοῦ ἑκάστου, προφαίνει δὲ καὶ τὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς ἢ τῆς κοινωνίας, ἐν ἣ καλλιεργεῖται καὶ εὐρίσκει ὑποδοχὴν. Παρὰ πάντα τὰ ἄλλα αὐτῶν πλεονεκτήματα, δυσκόλως εὐρίσκουσι σήμερον ὑποδοχὴν καὶ παρὰ τοῖς ὁπωσοῦν μεμορφωμένοις ὑπομνήματα παρεμφερῇ τοῖς τοῦ Ὠριγένης καὶ τῶν ἐφεξῆς ἀκολουθησάντων ταῖς ἐκείνου ἀρχαῖς καὶ μεθόδοις, εἴτε ἐν Ἀνατολῇ εἴτε ἐν τῇ Δύσει, ἐν ᾧ ὑπομνήματα τῆς Ἀντιοχείανης σχολῆς, εἴτε ἐξ ὑπαρχῆς συντασσόμενα κατὰ τὸ ἐκείνης πνεῦμα εἶναι εὐπρόσδεκτα ἐκείνοις, οἵτινες προσέρχονται εἰς τὴν ἀναγνώσιν καὶ μελέτην τῶν Ἀγίων Γραφῶν, οὐχὶ ἵνα διδάξωσιν ἐκείνας ἐκ τῶν ἰδίων, ἀλλ' ἵνα αὐτοὶ διδαχθῶσιν ἀπὸ τῶν θείων λογίων. Δὲν σημαίνει τοῦτο ἀπλὴν προσκόλλησιν εἰς τὸ γράμμα καὶ τρέφεσθαι ἀπὸ τοῦ κελύφους, ἀγνοεῖν δὲ καὶ παροῦν τὸν πυρῆνα. Καὶ μὴ ὄν κατ' ἀρχὴν ἀπόβλητον, ἐστὶ καὶ ἔσται ἑλλιπὲς καὶ μονομερὲς πᾶν ὑπόμνημα, ὅπερ ἀρκεῖται εἰς μόνην τὴν κατὰ γράμμα καὶ ἱστορικὴν ἐξήγησιν, ἀπαξιοῦν μὲν προσοχῆς τὰ ἐκασταχοῦ ἀπαντιῶντα δογματικὰ καὶ ἠθικά, παρερρόμενον δὲ ἀνυπόπτως τὰς κατὰ μέρη ὑποκρυπτομένας βιδυτέρας καὶ μυστικωτέρας ἐννοίας. Ὅτι περὶ τῆς τῶν Ψαλμῶν ἐρμηνείας λέγει ὁ Ἱερὸς Θεοδώρητος, τοῦτο, mutatis mutandis, εἶναι ἐφαρμόσιμον καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην τε καὶ δι' ὑπομνημάτων ἐρμηνείαν «Διαφόροις ἐντυχῶν ὑπομνήμασι, καὶ τοὺς μὲν εἰς ἀλληγορίαν μετὰ πολλῆς χωρήσαντας ἀπληγίας εὐρών, τοὺς δὲ τισιν ἱστορίαις τὴν προφητείαν ἀρμόσαντας, ὡς Ἰουδαίοις

μᾶλλον τὴν ἐρμηνείαν συνηγορεῖν ἢ τοῖς τροφίμοις τῆς πίστεως, πανούργου νενόμικα καὶ τούτων κἀκείνων τὴν ἀμετρίαν φυγεῖν» (Προθεωρ. εἰς τοὺς Ψαλμ.).

Ὡς πρὸς δὲ τὴν *οἰκονομίαν* τοῦ ὑπομνήματος περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλοι κανόνες παρὰ τοὺς προὑποδειχθέντας εἰς τὴν δι' ἐκτενεστέρων σχολίων ἐξήγησιν (§ 47), μετὰ ταύτης τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τὰ αὐτὰ κεφάλαια ἐξετάζονται καὶ ἀναπτύσσονται μετὰ πλείονος ἢ ἐν τοῖς σχολίοις ἀκριβείας καὶ λεπτομερείας. Καίτοι καὶ ὁ ὑπομνηματιστὴς ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν περιττὴν μακρηγορίαν καὶ πολυμαθείας ἐπίδειξιν, ἐνθυμούμενος ὅτι «πολυμαθίῃ νόον οὐ διδάσκει», καὶ ὅτι «ἐκ πολυλογίας οὐκ ἐκφεύζεται ἁμαρτίας» (Παροιμ. 10, 19). Ἰδιαιτέρως ἰσχύει ὁ κανὼν οὗτος ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς ἱστορίας, ὡς πρὸς τὴν δῆλωσιν ἢ παράθεσιν διαφορῶν γνωμῶν καὶ ἐκδοχῶν τῶν κατὰ καιροὺς ἐρμηνευτῶν περὶ τῶν ὑπὸ ἐξήγησιν χωρίων. Ὑπάρχουσιν ἀναντιρρήτως χωρία δυσνόητα, καθιστῶντα ἀπαραίτητον τὴν γνώσιν καὶ ὧν ἐκάστοτε εὖρον ἐκδοχῶν, καὶ τοῦτο ὡς μέσον βοηθητικὸν πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τοῦ συγγραφέως. Πλὴν καὶ ἐν τοῖς ἐκτενεστάτοις τῶν ὑπομνημάτων πρέπει νὰ γίνηται τοῦτο ἐν μέτρῳ καὶ τρόπῳ τῷ προσήκοντι, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ἐξήγησις καὶ ἱστορία εἶναι πράγματα διάφορα. Ἐν τῇ ἐξηγήσει ἡ ἱστορία εἶναι μόνον μέσον, οὐχὶ δὲ σκοπός. Ὅπως ὁ ἱστορικὸς καταφεύγει εἰς τὴν ἐξήγησιν ὧν ἔχει μνημείων καὶ πηγῶν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν γεγονότων, οὕτω καὶ ὁ ἐρμηνευτὴς καταφεύγει εἰς τὴν ἱστορίαν, εἰς τὰς διαφορὰς γνώμας τῶν πρὶν, ὅπως, εἰ δυνατόν, χειραγωγηθῇ καὶ ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸ ζητούμενον, εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ συγγραφέως. Πέραν τούτου προχωροῦσα ἀποβαίνει νοσηρὰ ἢ περὶ τὰ τοιαῦτα φιλοστορία.

Πρὸς τὸν κανόνα τοῦτον βεβαίως δὲν θὰ προσέκρουεν, ἐὰν ἐνταῦθα, ἐν μέρει τῆς Ἱερᾶς Ἑρμηνευτικῆς μετέχοντι καὶ ἱστορικοῦ χαρακτήρος (ἴδε § 2), παρειτίθετό τις κατάλογος τῶν κυριωτάτων τοῦ εἶδους τούτου τῆς ἐρμηνείας προϊόντων παρὰ διαφοροῖς, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῆς σχετικῆς φιλολογίας καὶ βιβλιογραφίας ὑπάρχει δυσανάλογος πρὸς τὰ ὅρια Ἑγχειριδίου Ἑρμηνευτικῆς, οἷον τὸ προκείμενον, ἀναπληροῦσι δὲ τὴν ἑλλειψιν ταύτην ὅσα τῶν *πραγματικῶν* τῆς Ἀγίας Γραφῆς Λεξικῶν ἀναγράφουσι καὶ ταῦτα εἴτε εἰς τὰ καθ' ἕκαστα βιβλία ἢ συμπλέγματα αὐτῶν, εἴτε καὶ ἐν ἰδίῳ ἄρθρῳ (παραβλ. παρὰ Vigouroux ἐν Τόμῳ Τρίτῳ, Μέρει Δευτέρῳ *Commentaires de l' Ecriture*), διὰ τοῦτο ἀρ-

κούμεθα ἐνταῦθα εἰς μόνα τὰ παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τύπον μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπομνηματικὸν ἐκδοθέντα καὶ ἡμῖν γνωστά.

Ἄδαμ. Κοραῆ, Ἱερατικὸς Συνέδικτος εἰς τὰς Ποιμαντικὰς Ἐπιστολάς, 1831.

Ἀνωνύμου, Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, 1848.

Κωνσταντινίδου, (Ἀγγλικανοῦ προσηγμένου), Ἑρμηνεία εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, 1872 καὶ 79.

Νικ. Δαμαλά, Ἐκ τῶν Ἑρμηνειῶν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην αἱ ἐκδοθεῖσαι εἰς τὰ τρία πρῶτα Εὐαγγέλια (προβλ. § 18).

Ἑμμ. Ζολώτα, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολήν, 1905.

Τοῦ αὐτοῦ Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον (ὃ ἐκδοθεὶς πρῶτος τόμος περιέχει μόνον τὴν εἰσαγωγὴν).

Π. Κομνηνοῦ, Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον (ἐκδομένη ἐν τῷ Νέῳ Ποιμένι).

Γερμ. Βασιλάκη, Ἐξήγησις τῆς Καθολικῆς Ἐπιστολῆς Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, 1901.

Ν. Δούβαρι, Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κολασσαεῖς Ἐπιστολήν, 1920.

 SISMANOGLIO
MECARO

SIEMENS
CARD

SISMANOGLIO
MICARO